

»RITUS GENTIS« SLOVANOV V VZHODNIH ALPAH

Iazze haglagolo
· Zlodeiu · luzem iego
delom · Iuzem iego
lepocam · Tose uue
riuu ubog uze mo
goki · lu iega zin
lu Zuueti dub · Daa
tri imena · edin bog
gozpod Zuueti ·
ise Zuori nebo · l̄h
emlo · Tose izco ie
ga miloſtri · Iſc̄e
mariae · Iſc̄e mic
habela · Iſc̄e pe
tra · Iuseb boſih Zl ·
Iuseb boſih moſe
nie · Iuseb t̄ Za
connie · Iuseb Zu&ih
deuuiſh · Iuzeh t̄ moki ·
Da mirasite napomoki
bri · Kibogu moih gre
chou · Dabim cisto iz
pouued Ztuoril · Iod
puſtic orboga priel ·
Bogu uſhe mogokemu ·
izpouuede uſhe moie
greche · Iſc̄e marie ·
yZeh nepraudnih del ·
inpraudnega pomiflena
Iſc̄e ieſhem uuede Ztu
ril · ili neuuede · nudmi
ili lubmi Zpe ili bde^a ·
Vſhprnih rotah · Vliſnih
reſih · vtabinab · Vſhmieſtroz

KATJA ŠKRUBEJ

RITUS GENTIS SLOVANOV V VZHODNIH ALPAH

Model rekonstrukcije pravnih razmerij na podlagi najstarejšega jezikovnega gradiva

Katja Škrubej

Ritus gentis Slovanov v vzhodnih Alpah

Model rekonstrukcije pravnih razmerij na podlagi najstarejšega jezikovnega gradiva
(*Ritus gentis of the Slavs in the Eastern Alps:*

A Model of Reconstruction on the basis of the Old Vernacular Language Material)

© 2002, Založba ZRC, ZRC SAZU in avtor

Oblikovanje

Milojka Žalik Huzjan

Jezikovni pregled

Irena Androjna

Prelom

Brane Vidmar

Založnik

Založba ZRC, ZRC SAZU

Za založnika

Oto Luthar

Glavni urednik

Vojislav Likar

Izdano v sodelovanju s Pravno fakulteto Univerze v Ljubljani.

Tisk

Littera picta d.o.o., Ljubljana

Izid knjige je podprlo

Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport RS.

Fotografija na ovitku: Brižinski spomeniki, SAZU in ZRC SAZU, Ljubljana 1993

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

340.15:340.113(=8)(234.32)"653"
340.113(091)(=8)(234.32)"653"

ŠKRUBEJ, Katja

Ritus gentis Slovanov v vzhodnih Alpah : model rekonstrukcije pravnih razmerij na podlagi najstarejšega jezikovnega gradiva / Katja Škrubej. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2002

ISBN 961-6358-69-3

KATJA ŠKRUBEJ

RITUS GENTIS SLOVANOV

V VZHODNIH ALPAH

**MODEL REKONSTRUKCIJE PRAVNIH RAZMERIJ
NA PODLAGI NAJSTAREJŠEGA JEZIKOVNEGA
GRADIVA**

Ljubljana 2002

VSEBINA

Predgovor (<i>Radoslav Katičič</i>)	9
Beseda bralcem	11
Krajšave in druge oznake	13
Razlaga grafičnih zapisov	17
I. Uvod	19
1. Izhodiščna teza in namen	19
2. Historiat raziskovanj starega pravnega izrazja	20
II. Pravnozgodovinske tipologije in rekonstrukcije	25
1. Obstoj realij? Možnost različnih pristopov	25
2. Tipološke ugotovitve o organiziranosti zgodnj srednjeveških skupnosti	26
2.1. Viri in literatura	26
2.2. Tipološke značilnosti zgodnj srednjeveških <i>gentes</i>	27
2.3. Nekateri značilnosti zgodnj srednjeveških gentilnih kneževin	28
2.4. Frankovska država – zgodnj srednjeveška politična sila	33
3. Slovani v vzhodnih Alpah v zgodnjem srednjem veku	34
3.1. Viri in literatura	34
3.2. Rekonstrukcije političnega razvoja	35
3.3. Rekonstrukcije gospodarskih in družbenih struktur	37
III. O naravi prava in jezika prava v zgodovinski perspektivi	41
1. O pojmu prava diahrono – razveza konceptualnih dvojic	42
1.1. Država : pravo	42
1.2. Zakon : običaj	47
1.3. Javno pravo : zasebno pravo	49
2. Relevantne tipologije o naravi prava in jezika prava v srednjem veku	50
2.1. Pričevalnost pomenov izrazov <i>ius, lex, consuetudo, mos</i>	50
2.2. Zborovanja skupnosti – glavni kanali pravne komunikacije	52
2.3. O jeziku prava	57
2.3.1. <i>Jezik prava kot pravna univerzalija</i>	57
2.3.2. <i>Usno in zapisano plemensko pravo ter pomen procesa terminologizacije</i>	58
2.3.3. <i>Vloga ljudskih jezikov v pravu</i>	61
2.4. Problematika zapisa plemenskega prava	63
2.4.1. <i>Pomen zapisa pravnih pravil</i>	64
2.4.2. <i>Različne okoliščine zapisov plemenskih prav</i>	64
3. O naravi prava in jezika prava v obdobju gentilnih kneževin alpskih Slovanov	67
3.1. Osebnost načelo veljavnosti prava: <i>Sclavenicae institutionis testes</i>	67

3.2. Jezik javnega življenja	70
3.3. Nekateri pravni instituti	71
IV. Jezikovno gradivo	75
1. Kriteriji za izbor jezikovnega gradiva	75
2. Viri jezikovnega gradiva	76
2.1. Vrste virov jezikovnega gradiva	76
2.2. Besedila iz rokopisnega obdobja slovenskega jezika	76
2.3. Dela slovenskih protestantov	77
2.4. Najstarejši večjezični slovarji, ki vključujejo slovenski jezik	78
2.5. Besedila v starocerkvenoslovanskem jeziku	79
2.6. Hrvaška pravnozgodovinska besedila	82
2.7. Viri v drugih slovanskih in indoevropskih jezikih	83
2.8. Brižinski spomeniki kot glavni vir za najstarejše pravno izrazje	83
V. Metode in raziskovalni proces	89
1. Problematika uporabe primerjalnih metod in upoštevanja tipologij	89
1.1. Katere skupnosti lahko med seboj sploh primerjamo?	89
1.2. Primerjanje pravnih institutov in primerjanje jezikovnega gradiva – razlike	90
2. Pravnozgodovinske metode	93
3. Jezikoslovne metode	93
4. Uporaba rezultatov različnih metod	94
4.1. Poimenovalna potreba in prvotna pomenska motivacija	94
4.2. Rekonstrukcija realije?	95
4.3. Številnost besedne družine	97
4.4. Rekonstrukcija časa in prostora na podlagi jezikovnega gradiva	97
4.5. Pričevalnost domačih in prevzetih izrazov	99
4.6. Ugotavljanje prvotnih pomenov in kasnejših pomenskih sprememb	101
5. Opis raziskovalnega procesa	103
VI. Obravnava jezikovnega gradiva	105
1. Uvod v obravnavo jezikovnega gradiva	105
2. Pravno relevantno izrazje v Brižinskih spomenikih	107
2.1. 'Upravljanje'107	
2.1.1. <i>Zakon</i>	108
2.1.1.1. Poimenovalno-pomenska raven	108
2.1.1.2. Pravnozgodovinska vprašanja	113
2.1.2. <i>Zakonik</i>	116
2.1.2.1. Poimenovalno-pomenska raven	116
2.1.2.2. Pravnozgodovinska vprašanja	125
2.1.3. <i>(Ob)last(nik)</i>	126
2.1.3.1. Poimenovalno-pomenska raven	126
2.1.3.2. Pravnozgodovinska vprašanja	130
2.2. 'Sodni postopek'	130

2.2.1. <i>Prjo imeti, zoprnik</i>	130
2.2.1.1. Poimenovalno-pomenska raven	130
2.2.1.2. Pravnozgodovinska vprašanja	135
2.2.2. <i>Soditi, soden (sodba, sodnik)</i>	135
2.2.2.1. Poimenovalno-pomenska raven	135
2.2.2.2. Pravnozgodovinska vprašanja	141
2.3. 'Osebni status'	144
2.3.1. <i>Gospod</i> 144	
2.3.1.1. Poimenovalno-pomenska raven	144
2.3.1.2. Pravnozgodovinska vprašanja	147
2.4. 'Odnosi med skupnostmi'	149
2.4.1. <i>Vera, vernik, veren</i>	149
2.4.1.1. Poimenovalno-pomenska raven	149
2.4.1.2. Pravnozgodovinska vprašanja	155
3. Pravno relevantna poimenovanja iz rokopisnega obdobja	157
3.1. 'Postopki pred zborom'	157
3.1.1. <i>Veča, zavečati se</i>	157
3.1.1.1. Poimenovalno-pomenska raven	157
3.1.1.2. Pravnozgodovinska vprašanja	160
3.1.2. <i>Obet</i>	161
3.1.2.1. Poimenovalno-pomenska raven	161
3.1.2.2. Pravnozgodovinska vprašanja	162
3.1.3. <i>Odvetnica</i>	162
3.1.3.1. Poimenovalno-pomenska raven	162
3.1.3.2. Pravnozgodovinska vprašanja	165
3.1.4. <i>Svet</i>	166
3.1.4.1. Poimenovalno-pomenska raven	166
3.1.4.2. Pravnozgodovinska vprašanja	167
3.1.5. <i>Priseči, prisega</i>	168
3.1.5.1. Poimenovalno-pomenska raven	168
3.1.5.2. Pravnozgodovinska vprašanja	172
3.1.6. <i>Pričati, priča</i>	173
3.1.6.1. Poimenovalno-pomenska raven	173
3.1.6.2. Pravnozgodovinska vprašanja	176
3.2. 'Politične tvorbe'	176
3.2.1. <i>Držati, država</i>	177
3.2.1.1. Poimenovalno-pomenska raven	177
3.2.2. <i>Dežela (držela)</i>	179
3.2.2.1. Poimenovalno-pomenska raven	179
3.2.2.2. Pravnozgodovinska vprašanja	181
4. Pravno relevantno izrazje v besedilih iz 16. st.	182
4.1. <i>Obiskanje</i>	182
4.1.1. Poimenovalno-pomenska raven	182
4.1.2. Pravnozgodovinska vprašanja	190

VII. Zaključne ugotovitve	199
Povzetek v angleškem jeziku	207
Viri in literatura	227
Imensko kazalo	243
Stvarno kazalo	246

PREDGOVOR

Knjiga dr. Katje Škrubej *Ritus gentis Slovanov v vzhodnih Alpah* (Model rekonstrukcije pravnih razmerij na podlagi najstarejšega jezikovnega gradiva) začrtuje rekonstrukcijo slovanskega plemenskega prava v vzhodnih Alpah, kot se je oblikovalo v času teritorializacije tja doseljenih prednikov današnjih Slovencev in njihovega organiziranja v gentilno legitimirane kneževine Karantancev in Karniolcev. Rekonstrukcija temelji na sledovih, ki jih je ta davna ureditev pustila v besedišču slovenskega jezika in v toponimiji vzhodnih Alp. Tako se v tem delu srečujejo in prepletajo pravnozgodovinski in jezikovni pogledi. Knjiga je v bistvu sestavljena iz dveh delov. V prvem avtorica razčiščuje načelna in teoretična vprašanja, razlaga uporabljene metode in začrtuje obrise zgodovinskega okvira in tipološkega konteksta, v katerem preučuje pravno ureditev alpskih Slovanov v zgodnjem srednjem veku. V drugem delu pa avtorica podrobno opisuje, urejuje in analizira ohranjeno jezikovno gradivo ter s tem začrtuje najavljeno rekonstrukcijo.

Prvi del knjige je po obsegu skoraj enak drugemu. To je bilo potrebno, kajti brez dobro postavljenih okvirov in jasno razdelanih pojmov v zvezi s tako nepopolno, razdrobljeno in le slučajno ohranjenim jezikovnim gradivom, bi ne bilo mogoče utemeljiti nikakršne tehtne predstave o rekonstruirani pravni ureditvi. V tem teoretskem, tipološkem in zgodovinskem delu knjige je avtorica večje skicirala obrise zgodovinskega obstoja zgodnjerednjeveških Slovanov v vzhodnih Alpah in se tenkočutno dotaknila številnih nerazrešenih vprašanj v zvezi s tem. Posebno pozornost zasluži njena razlaga o naravi prava in jezika prava, o pravnem besedišču in njegovi terminologizaciji, tj. postopnem prehajanju v strogo opredeljeno pravno izrazje, o značilnih tipoloških elementih gentilnih ureditev, zlasti tistih, ki so se v zgodnjem srednjem veku vzpostavile na ruševinah zahodnega Rimskega cesarstva, o odnosu ustnega izročila z zapisom pravno relevantnih besedil in o jeziku, v katerem so se v teh ureditvah opravljala pravna dejanja. Brez jasnih pogledov na vsa ta vprašanja bi analiza konkretnega jezikovnega gradiva ne mogla dati pričakovanih rezultatov.

Drugi del je v popolnosti posvečen obravnavi jezikovnega gradiva. Ta jasno pokaže, kako skopi so viri za preučevanje zgodnjerednjeveškega pravnega jezika prednikov Slovencev. Prav tu pa pride do izraza avtoričina sposobnost premagati te velike ovire. Postavila si je namreč prava vprašanja in na tej osnovi oblikovala ustrezen metodološki postopek. Ta ji je razkril pravo vrednost njenega glavnega vira, dobro znanih Brižinskih spomenikov. To je tudi edini vir, za katera je mogoče z veliko gotovostjo trditi, da izvira iz obdobja in prostora, ki ga avtorica raziskuje, zato njegova pričevalnost ni le posredna, kakor je pričevalnost vseh drugih virov, ki jih je še imela na razpolago. Močno prihaja do izraza, kako so ta verska besedila (literarno izročilo nam jih predstavlja celo kot liturgijske in smo jih zaradi tega vajeni obravnavati le v verskem kontekstu) pomemben in razmeroma bogat vir za besedišče gentilnega slovanskega pravnega jezika. V tem smislu resnično stojijo na začetku slovenske tradicije, ki zaradi zgodovinskih okoliščin sicer ni bogato potrjena, se pa prav zaradi tega kaže kot trdoživa in kontinuirana, pri čemer se njen tok čisto po naravni poti izlije v temeljni pravni priročnik iz leta 1849 »Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen

Österreichs« in se s tem vgrajuje v temelje naše sodobnosti.

Jasno se kaže, da imajo Brižinski spomeniki kot vir za zgodovino slovanskega in slovenskega pravnega jezika velik pomen zaradi tega, ker so pri oblikovanju verskih poimenovanj ter liturgijskih in katehetskih izrazov v jeziku na novo pokristjanjenih Slovanov, tako v vzhodnih Alpah kot tudi drugod, zajemali iz jezika njihove pravne in ustavne tradicije. Ta je bila primerna zato, ker je odnose med ljudmi izražala na določeni ravni abstrakcije in ker se je njena narava že tradicionalno predstavljala kot sakralna. Iz za jezikovnega izraza spomenikov cerkevne književnosti lahko dokaj razločno razbiramo stvarnost pravnih odnosov in postopkov rodovne družbe, kakršni so pomembno zaznamovali tudi pravno ureditev gentilno legitimiranih kneževin. To je možno celo do te mere, da lahko rekonstruiramo nekatere bistvene poteze takratnega sodnega postopka. Res je, da tega ne bi bilo mogoče utemeljiti s takšno gotovostjo, če se ne bi plemensko pravo alpskih Slovanov (o njem lahko razberemo samo nekatere posameznosti iz precej preoblikovanih ulomkov zapisanega ustnega izročila, zapisanega v novem kontekstu krščanskih verskih predstav) v celoti vklapljaljo v širšo in z več dokazi podprto sliko praslovanskega plemenskega prava, katerega besedila so pustila vidno sled v drugih slovanskih izročilih.

Uvid, ki nam ga nudijo Brižinski spomeniki, potrjujejo in nadgrajujejo mlajši viri, ki po svojem izvoru niso več sodobni zgodnesrednjeveškim slovanskim kneževinam v vzhodnih Alpah in neposredno ne pričajo o njihovem pokristjanjevanju. Ti viri pripadajo 'rokopisnemu obdobju' slovenske književnosti, nato obdobju njenega razcveta v času reformacije, zatem zgodnji leksikografiji iz obdobja baroka, razsvetljenstva in končno modernega jezikovnega konstituiranja v 19. stoletju. Vse to je v knjigi izčrpno in pregledno prikazano. Avtorica je v igro vpletla vse ohranjeno slovensko pisano izročilo, s čimer se je razkrila verjetna slika kontinuitete, kjer je bilo očitno manj improviziranega naslanjanja na tuje vzorce, kot so nekdanj mislili domači raziskovalci. Knjigo zaključuje vrsta trditev, s katerimi je podan pregled rezultatov raziskovanja, in avtoričini sklepi, ki pregled osmišljujejo.

Knjiga je ustrezno zasnovan, dobro izpeljan in uspešno prikazan raziskovalni prispevek, ki resno bogati znanstveno védenje o preučevanem področju. Avtorica je zbrala vse, kar so o tem prispevali njeni predhodniki. Bila je sposobna dobro in celovito uporabiti vire, ki jih je za raziskovanje pripravila slovenska filologija za starejša obdobja. S tem je prispevala bistven spoznavni premik. Vsak, ki ga zanima področje, obravnavano v knjigi, bo imel ob pazljivem branju od nje velike koristi. Meni preostaja samo še, da ji zaželim srečno pot v beli svet do njenih bralcev in da avtorici zanjo izrečem zahvalo tako v njihovem kot v svojem imenu.

Radoslav Katičič

Na pragu leta 2002

BESEDA BRALCEM

Podlaga knjigi *Ritus gentis* v vzhodnih Alpah (Model rekonstrukcije pravnih razmerij na podlagi najstarejšega jezikovnega gradiva) je disertacija z malo drugačnim podnaslovom. Po enem letu časovnega odmika od intenzivnega ukvarjanja z gradivom, ki so mu kasneje sledili tedni predelav, lahko rečem, da s spremembami nisem bistveno posegla ne v zasnovo večine poglavij ne na koncu dela v zaključne ugotovitve. V tem času se je opazno spremenil le moj odnos do obravnavane snovi. Vsako novo branje, tako moje kot tudi branja starejših kolegov, je namreč razkrilo različne vsebinske nedoslednosti, nekatere terminološke nedorečenosti in odprlo še druga vprašanja, obenem pa vedno tudi nove možnosti nadaljnjih raziskovanj, in to na podlagi enakega metodološkega pristopa, kot sem ga preizkusila pri svojem delu. Prav zaradi tega sem se odločila podnaslov disertacije *Poskus* rekonstrukcije v tej knjigi spremeniti v *Model* rekonstrukcije. Vsekakor pa bi bilo treba za jasnejšo predstavo o pravu pri alpskih Slovanih v prihodnjih letih večino jezikovnega gradiva, ki je predstavljeno v tej knjigi, preučiti v posameznih monografskih študijah in v raziskovanje vključiti še novo gradivo. Pri tem imam v mislih zlasti besedno družino poimenovanja *pravo*, ki se ga zaradi preobsežne literature, ki o tem že obstaja, v tem delu nisem lotila. Virov v slovanskih jezikih, ki mi jih ni uspelo pregledati, je še ogromno in ti bi morali pri monografskih obdelavah prvi priti na vrsto. Nova spoznanja si lahko ometamo tudi pri raziskovanju pravnozgodovinskih tipologij. Pravna antropologija, katere predmet so, si pri nas šele počasi utira pot.

Z vidika bralca nespécialista je slaba stran večine disertacij in njim podobnih del ta, da se njihovi avtorji v precepu med željo po vključitvi čim večje količine gradiva, ki bi bilo obravnavano po čim natančneje pojasnenih metodah, in željo po približanju svojega dela kar se da širokemu krogu bralcev na koncu raje odločijo v prid prvi. Priznam, da sem se jim pridružila tudi sama. Zaradi tega predlagam, da tisti bralci, ki jih zanima zgolj pravo, preberejo tretje poglavje O naravi prava in jezika prava v zgodovinski perspektivi in pa zadnje poglavje, kjer so zbrane zaključne ugotovitve. Jezikoslovcem in tistim zgodovinarjem, ki jih zanima pomen starih domačih poimenovanj za preučevanje preteklosti, predlagam branje uvodnega poglavja, poglavij o jezikovnem gradivu in o metodah ter osrednje poglavje – Obravnava jezikovnega gradiva. Za radovedne in vztrajne ne glede na strokovno usmerjenost pa je tu seveda celotno besedilo.

Pravo, jezik in zgodovina so tri področja, ki sem se jim posvetila že na dodiplomskem študiju. Vesela sem, da mi je nadaljnje raziskovanje omogočilo srečanje z vrsto raziskovalcev, ki so bili v teh 'krajih' že pred mano. Mnoge med njimi na ustreznih mestih v knjigi sproti omenjam, na tem mestu pa naj se še posebej zahvalim vsem, ki so tudi moji učitelji in sogovorniki: profesorjem s Katedre za zgodovino in profesorjem s Katedre za primerjalno in splošno jezikoslovje Filozofske fakultete v Ljubljani, še posebej profesorici Varji Cvetko Orešnik in profesorici ter somentorici pri disertaciji, Metki Furlan, profesorjema Majdi Merše in Francetu Novaku s Sekcije za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik SAZU, profesorju Chistiannu Hannicku z Inštituta za slavistiko Univerze v Würzburgu, prav posebej pa še profesorju Radoslavu Katičiču z Inštituta za slovanske jezike z Univerze na

Dunaju in mojemu mentorju, profesorju Vladimirju Simiču s Katedre za pravno zgodovino Pravne fakultete v Ljubljani. Za posamezne pripombe k delu se zahvaljujem tudi profesorici Alenki Šivic-Dular, dr. Andreju Pleterskemu in gospodu Silvu Torkarju.

Ko se v teh zadnjih dneh pred oddajo rokopisa v tisk sprašujem, kaj še, če sploh, bi morala bralcu bistvenega povedati, se vedno znova ustavim pri nagibih, ki so me vodili k izbrani temi. Čeprav bo knjiga kmalu zaživela svoje življenje, morda tudi več, saj jo bo vsak bral malo drugače, si mislim, da je prav, da povem tudi nekaj o tem in bralcu na ta način približam razloge, ki so bili v ozadju mojega izbora in so zato gotovo vplivali tudi na moje interpretacije obravnavane snovi.

Kot je težko do konca ozavestiti, zakaj si je nekdo izbral določen poklic, se zaljubil v določenega človeka ali se zatopil v določeno knjigo, je težko priklicati tudi te nezavedne predpostavke. Ena pa se kljub temu hitro pokaže: vprašanje identitete in njene konstrukcije, in z njim v zvezi misel našega velikega predhodnika Sergija Vilfana. Velikokrat sem jo slišala iz ust svojega mentorja, sama pa sem si jo zapomnila in preoblikovala takole. V današnjem slovenskem prostoru smo ujeti med mit o tisočletnem slovenskem hlapčevstvu na eni strani in mit o slavni slovenski državni zgodovini na drugi strani. Tako se zdi, kot da je prostora za tretjo stran, da smo pravzaprav čisto normalni prebivalci teh krajev, pa tudi ljudstvo in narod, malo. Tudi moj začetni strah pred raziskovanjem te teme je bil rezultat takšnega občutka ujetosti, ki pa se je dokončno razblinil med branjem virov in spraševanjem ob njih.

Na mestnem trgu je polno Zakonodajalcev, pravi pesnik, in teh ne more prevarati noben šušmar. Itaka je daleč. Potovanje se nadaljuje.

Katja Škrubej

V Ljubljani, septembra 2002

KRAJŠAVE IN DRUGE OZNAKE

1. Seznam krajšav za posamezne jezike

agl.	angleško	pgerm.	pragermansko
ags.	anglosaško	polj.	poljsko
arm.	armensko	pkm.	prekmursko
at.	atiško	pslovan.	praslovansko
av.	avestijsko	rom.	romansko
balt.	baltsko	romun.	romunsko
baltoslov.	baltoslovansko	roč.	ročansko
bolg.	bolgarsko	rus.	rusko
cslovan.	cerkvenoslovansko	slovan.	slovansko
češ.	češko	slovaš.	slovaško
dan.	dansko	sloven.	slovensko
dor.	dorsko	srb.	srbsko
fr.	francosko	srir.	srednjeirsko
furl.	furlansko	sriran.	srednjeiransko
germ.	germansko	srlat.	srednjelatsko
got.	gotsko	srvnem.	srednjevisokonemško
gr.	grško	stagl.	staroangleško
hebr.	hebrejsko	stbav.	starobavarsko
het.	hetitsko	stcslovan.	starocerkvenoslovansko
hom.	homersko	stčeš.	staročesko
hrv.	hrvaško	stdan.	starodansko
ide.	indoevropsko	stfrank.	starofrankovsko
ir.	irsko	stfriz.	starofrizijsko
isl.	islandsko	stind.	staroindijsko
it.	italijansko	stir.	staroirsko
kajk.	kajkavsko	stnord.	staronordijsko
kelt.	keltsko	stprus.	staroprusko
lat.	latinsko	strus.	starorusko
let.	letonsko	stšved.	starošvedsko
lit.	litovsko	stvnem.	starovisokonemško
madž.	madžarsko	šved.	švedsko
mak.	makedonsko	ukr.	ukrajinsko
nem.	nemško	valiž.	valižansko
perz.	perzijsko		

2. Seznam oznak za citirane svetopisemske knjige¹

Apd	Apostolska dela	Mdr	Knjiga modrosti
Dan	Daniel	Mt	Evangelij po Mateju
Est	Estera	1 Mz	Prva Mojzesova knjiga
Ezk	Ezekiel	2 Mz	Druga Mojzesova knjiga
Hab	Habakuk	4 Mz	Četrta Mojzesova knjiga
Heb	Pismo Hebrejcem	5 Mz	Peta Mojzesova knjiga
Iz	Izaija	Ps	Psalmi
Jer	Jeremija	Sod	Sodniki
1 Kor	Prvo pismo Korinčanom	Tit	Pismo Titu
1 Kr	Prva knjiga kraljev		
Lk	Evangelij po Luku		

3. Seznam oznak za vire in literaturo

A	– Alasia da Sommaripa, Vocabolario
AF	– Annales Fuldenses
As	– Codex Assemanianus ²
Be	– Bezljaj, Etimološki slovar slovenskega jezika
Bes	– Besedy na evangelije papy Grigorija Velikago
BS	– Brižinski spomeniki
CBC	– Conversio Bagoariorum et Caranthanorum
CRR	– Celovski ali Rateški rokopis
ČR	– Černjejski rokopis
ČZN	– Časopis za zgodovino in narodopisje
DB	– Dalmatinova Biblija
GB	– Gorske bukve
GMDS	– Glasnik muzejskega društva za Slovenijo
Gradivo	– Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku
G	– Gutsmann, Deutsch-Windisches Wörterbuch
HL	– Historia Langobardorum
HRG	– Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte
HSSP	– Jireček, Prove
IR	– Istarski razvod
Kij	– Kijeovski listi
KR	– Kranjski rokopis
KV	– Kastelec-Vorenčev slovar
LexAlam	– Lex Alamannorum
LexBai	– Lex Baiwariorum
LexBurg	– Lex Burgundiorum
LLP	– Lexicon Linguae Palaeoslovenicae
Luther	– Luthrov prevod Biblije
M	– Miklošič, Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae

¹ Krajšave sem povzela po Sveto pismo (standardni prevod), 1996.

² Oznake za starocerkvenoslovanske kodekse sem (tako kot same citate) povzela po LLP.

Mar	– Codex Marianus
MDA	– Monumenta historica ducatus Carinthiae
M. F. pri Be Furlan.	– Geslo je v Bezlajevem Etimološkem slovarju napisala Metka Furlan.
MGH	– Monumenta Germaniae historica
M. S. pri Be	– Geslo je v Bezlajevem Etimološkem slovarju napisal Marko Snoj.
Nicod	– Pseudo-evangelium Nicodemi
NomUst	– Methodii Nomocanon, Textum codicis iuridici Ustugensis
NS	– Novgorodskij spisok (Zslj)
Ostr	– Evangeliarium Ostromiri
P	– Pohlin, Tu malu besedishe treh jesikov
PactSal	– Pactus Legis Salicae
Po	– Pokorny, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch
PS	– Poljički statut
RR	– razširjena redakcija Zslj
Sav	– Savina Kniga
SGR	– Starogorski rokopis
Słownik	– Słownik prasłowiański
SP	– Standardni prevod Svetega pisma (1996)
SR	– Stiški rokopis
Stef	– Zakon carja Stefana Dušana (1349–54) v Svod zakonův slovanských
Supr	– Codex Suprasaliensis
VencNik	– Vencelai Vita palaeoslovenica
VZ	– Vinodolski zakonik
ZgK	– Zakon grada Kastva
ZK	– Znanstvenokritična izdaja Brižinskih spomenikov
Zogr	– Codex Zographensis
Zslj	– Zakon sudnyj ljudem
ZZR PF	– Zbornik znanstvenih razprav Pravne fakultete
ŽM	– Žitja Metoda
ŽK	– Žitja Konstantina

4. Druge krajšave

denom.	– denominativ
dial.	– dialektalno
ed.	– ednina
gl.	– glagol
im.	– imenovalnik
impf.	– imperfekt
kompoz.	– kompozitum
m.	– moški spol
mn.	– množina
mtpn.	– mikrotoponim

pf.	– perfekt
prid.	– pridevnik
rod.	– roditelj
s.	– srednji spol
sam.	– samostalnik
sed.	– sedanjik
tož.	– tožilnik
ž.	– ženski spol

RAZLAGA GRAFIČNIH ZAPISOV

1. Zapis med enojnimi navednicami – poudarek je na vsebinski plati (pomenu) besede; npr: Prvotni pomen rekonstruirane ide. besede *wçro- je bil ‘resničen, pravi’.
2. Ležeči zapis (*kurziva*) – poudarek je na formalni plati besede; npr.: Vprašanje je, kako stara je oblika *sodnik*.
3. Zapis v ležeči krepki obliki – obravnavani izraz v viru; npr.: *Yest veryo na boga vffega mogotzchiga* (SGR).
4. (F²) – frekvenca pojavitve zapisa izraza v viru; npr.: Za glagolnik *oblastovanje* (F²) sta v slovarju (KV) na voljo dva primera: *gofpodovanie ali oblaftovanie tega gmain folka, kateri si v'mei fabo eniga glavarja isvolio – democratia, ae; vladanie, oblaftovanie, gofpodovanie – regimen, nis.*
5. * – verjetna rekonstrukcija na podlagi gradiva;
** – domnevana rekonstrukcija na podlagi nezadostnega gradiva.
6. [!] – opozorilo avtorice k pozornosti;
[sic!] – opozorilo avtorice, da se z navedenim ne strinja.

I. UVOD

1. IZHODIŠČNA TEZA IN NAMEN

Elemente plemenskega prava (*ritus gentis*) Slovanov v vzhodnih Alpah v zgodnjem srednjem veku je – kljub temu da sama pravila niso bila zapisana –, mogoče spoznavati posredno. Spoznavamo jih lahko na podlagi starih poimenovanj, ki so označevala pravno relevantne odnose, obenem pa so nastala v kontinuiranem slovanskem in slovenskem jezikovnem razvoju ter so ohranjena v najstarejših virih v slovenskem jeziku. Pri tem moramo upoštevati metode zgodovinskega jezikoslovja in pravnozgodovinske metode.

O stopnji pravnega razvoja v nekem obdobju nam ne pričajo le pravna pravila, ki so iz tistega časa ohranjena v pravnih zbirkah, literaturi in ljudskem izročilu, temveč nam o tem govori že samo izoblikovanje in uporaba domačih poimenovanj za pravno relevantne odnose. Z oblikovanjem novih izrazov skupnost namreč zadovoljuje svoje poimenovalne potrebe, te pa so vedno posledica usvojitve pojmov, ki so za skupnost relativno novi.

Namen tega dela je ugotoviti, na kakšna pravna razmerja in na katere pravne institute pri Slovanih v vzhodnih Alpah, prvih zgodovinsko zanesljivo izpričanih relativno neposrednih prednikih Slovencev, ki so bili v zgodnjem srednjem veku organizirani v gentilne kneževine, nam kažejo poimenovanja, nastala v kontinuiranem slovanskem in slovenskem jezikovnem razvoju ter na kakšen način je pri tem treba soočiti metode primerjalnega in zgodovinskega jezikoslovja s pravnozgodovinskimi metodami.

Moj namen ni evidentirati in razložiti kar največ potencialno pričevalnih izrazov, pač pa na primeru nekaj poimenovanj, izbranih po vnaprej določenih kriterijih¹ in glede na razpoložljivo jezikovno ter primerjalnopravno gradivo, izoblikovati hipoteze o poimenovanih realijah ter opisati verjetnost njihovega obstoja v obravnavanem obdobju.

Med zgodovinarji, arheologi in tudi jezikoslovci je za prebivalce slovanskega izvora, ki so se v zgodnjem srednjem veku naselili na vzhodnoalpskem prostoru (Karantanci in Karniolci),² že dolgo kot termin uveljavljena zveza *Slovani v vzhodnih Alpah*³ ali kar *alpski Slovani*.⁴ Zato sem tako poimenovanje v naslovu in tudi sicer za potrebe tega dela prevzela tudi sama.

¹ Gl. poglavje Jezikovno gradivo, razdelek Kriteriji za izbor jezikovnega gradiva.

² Po Šivic-Dularjevi imenujem alpske Slovane tiste Slovane, ki so se ob preseljevanju naselili na prostoru vzhodnih Alp in v zemljepisno stičnih pokrajinah južno od njih, torej na prostoru, ki se razteza od Donave na severu pa do hrvaške jezikovne meje na jugu (Šivic-Dular 1996, 138). Zaradi tega prištevam med alpske Slovane slovanske prebivalce zgodnesrednjeveških gentilnih kneževin na tem območju, torej tako prebivalce Karantanije kot tudi prebivalce Karniole. O problematiki meja naselitve gl. še poglavje Slovani v vzhodnih Alpah v zgodnjem srednjem veku, razdelek Rekonstrukcije političnega razvoja.

³ To poimenovanje uporabljajo npr. zgodovinarji B. Grafenauer, P. Štih, H. Wolfram, H. Dopsch, pravni zgodovinar S. Vilfan, pa tudi jezikoslovci, na primer F. Ramovš, F. Bezljaj in A. Šivic-Dular.

⁴ Na primer P. Korošec (1990). Prim. poglavje Uporaba rezultatov različnih metod.

Za poimenovanje *ritus gentis* pa sem se odločila, ker je to ena izmed oznak, s katero pravne običaje zgodnesrednjeveških *gentes* označujejo zgodovinski viri. Lahko bi uporabila tudi druga poimenovanja, ustaljena pri sodobnikih, npr. *consuetudines* ali *institutiones*.⁵

2. HISTORIAT RAZISKOVANJ STAREGA PRAVNEGA IZRAZJA

Prvi, ki je pri nas staro domače pravno besedje obsežneje zajel in ga poskušal pomenko razložiti, je bil Jakob Kelemina. V Glasniku Muzejskega društva za Slovenijo je leta 1933 objavil obsežnejšo študijo z naslovom *Pravne starine v filološki luči* (Kelemina 1933).

V svoji študiji je Kelemina želel evidentirati vse tiste »pravno zgodovinske izraze«, ki so jih pred njim obravnavali drugi in jih objavili na najrazličnejših mestih.⁶ Zbral in opisal je okrog 370 izrazov, ene bolj, druge manj izčrpno, nekatere od njih pa je le navedel. Pri tem je uporabljal najvažnejše takrat že obstoječe etimološke slovarje in slovarje pravnih izrazov.⁷ V predgovoru k študiji je Kelemina poudaril, da je pri nas sicer težje kot drugod nabirati te izraze, ker nimamo sodobnih literarnih spomenikov v slovenskem jeziku, da pa se dá marsikaj izluščiti tudi iz drugih virov, na primer iz nemških urbarjev, na podlagi krajevnih imen in iz slovenske prevodne literature nemških originalov. O metodi svojega dela je dejal, da je pri izrazih skušal najprej ugotoviti in podati »prvotni pomen, kakršnega nam razkriva etimološka razlaga, zatem pa pomene, ki jih je beseda razvila v teku časa« (Kelemina 1933, 52).

Kelemina je v svojo študijo vključil vsak izraz, za katerega je menil, da so ga naši predniki uporabljali, ne glede na to, ali je bil izraz prevzet ali ne. Zaradi tega je med izrazi veliko izposojenk in kalkov. Izraze je obravnaval po abecednem vrstnem redu. Izhodiščnemu izrazu so sledili sinonimni izrazi v slovenskem jeziku ali pa ustrezni izrazi v tujih jezikih (nemščini, italijanščini). Če je bil izraz redek, je namesto ustreznice sledil citat mesta, kjer je Kelemina izraz našel. Nato je sledilo navajanje pomenov, ki naj bi jih bilo poimenovanje nekoč imelo.

V nemškem povzetku na koncu študije je Kelemina pojasnil, da je pri izboru izrazov dajal prednost tistim izrazom, ki so označevali pravna in socialna razmerja kmečkega stanu, kajti prav med temi naj bi se ohranilo še največ pristnega narodnega jezikovnega gradiva (Kelemina 1933, 93–94). Tako je v svoji študiji obravnaval predvsem izraze, povezane z različnimi podložniškimi bremenii (*bernja* 'mera držecha dva mernika in pol', *celjščak* 'celjski mernik', *čehulja* 'deset pesti prediva, ki je bila dajatev podložnikov v Loki', podobno *grešta*, *čislo* 'vrsta tlake', *danja* 'vrsta davka', *dúrnik* 'urbarska mera za tekočine', podobno *korec*,

⁵ O primernosti različnih poimenovanj za pravo gl. razdelek Pričevalnost pomenov izrazov *ius, lex, consuetudo, mos* v srednjem veku. Prim. še Štih (1995, 29) o uporabi izrazov *ritus gentis, leges et consuetudines Sclavicae gentis, običaji Slovanski, Sclauenicae institutiones*.

S. Vilfan je za označitev plemenskega prava prednikov Slovencev uporabljal poimenovanje *institutio Sclauenica*, pri čemer se je naslonil na koroški vir iz 11. stoletja (1996, 161–163). Sama sem se raje odločila za izraz *ritus gentis*, ki so ga za poimenovanje plemenskih prav uporabili v *Annales regni Francorum* in je danes pomensko nevtralnejši. Gl. razdelek Osebnost načelo veljavnosti prava: *Sclauenicae institutionis testes*.

⁶ Prispevki so bili objavljeni v Slovenskem pravniku, Zborniku znanstvenih razprav Juridčne fakultete itd.

⁷ Gre za slovarje avtorjev Bernekerja, Klugeja, Lexerja, Meyer-Lübkeja in Miklošiča ter Grimma in Mažuranića.

fit 'najem, zakup', *gozdnina* 'Forstgebühr', *kupljenik* 'ein Getreidmaß', *ogorščina* 'Feuergebühr', itd.), poimenovanja za razne oblike posesti (*cel* 'Vollhube', *črt*, **črtina* 'Rodeland', *domec* 'Hofstätte, četrt hube', *dvor* 'Besitztum der Grundherrschaft'; tudi 'kmečko posestvo', *dvorec* 'kmetško posestvo', *fela* 'pristava, polovičen del cele kmetije', *frata* 'Abholz, koder se ne sme pasti' itd.) in poimenovanja, ki so opisovala osebni status (*barovčin* 'Herder', *božina* 'arme Leute', *činžnik* 'Zinsbauer', *danjko* 'Zehentfreier', *dežman* 'Dienstmann', *gost*, *gostovavec* 'Tagelöhner', *gotovec* 'porok, der Gutsteher', *košan* 'človek, ki ima prav malo zemlje' itd.). V študijo je Kelemina vključil tudi nekaj takih izrazov, za katere je v razlagi sam navedel, da na slovenskem ozemlju niso neposredno izpričani: *pristav*, *seber* 'rusticus', *smrd* 'vrsta podložnega kmeta' itd.

Glede na količino obravnavanih izrazov pa najdemo pri Kelemini le relativno malo takih, za katere bi lahko domnevali, da so nekoč poimenovali javnopravna razmerja (poimenovanja za razmerja oblasti, poimenovanja, povezana s sodnim postopkom, itd.)⁸ in bi bili zaradi tega relevantni za moje delo:⁹ *besednik* 'Vorsprech', **blag* 'Richter, Schöffe', *dežela* 'Land', *država* 'Grundbesitz', *gospod* 'dominus', *kaseg* 'naziv staroslovenskega plemstva', *knez*, *konati* 'endigen; pravdo konati', *oblast* 'teritorij, v katerem stoji hiša, hram, skedenj, hlevi', *odvetnik* 'Vogt', *priča* 'Zeugenschaft', *prišastnik* 'Rottmann der Gemeinde' (Ziljska dolina), *rihta* 'Gericht', *rot*, *rota* 'Schwur', *sodja* 'Richter, Urteiler', *soprnik* 'Widersacher, Prozeßgegner', *veča* 'Ratsversammlung, Banntaiding, Stift, Bannpfennig', *vitez* 'Ritter', *vladika* 'dominus', **vod(a)* 'dux', *vojd* 'Vogt' in *župan*.

Kelemina je dal svoji študiji naslov *Pravne starine* (poudarila avt.), s čimer verjetno lahko razumemo, da je hotel nadaljevati močno smer raziskovanja v 19. stoletju, ki je raziskovala t. i. starožitnosti ali starosvetnosti tudi na podlagi starih domačih izrazov. Pri Nemcih je ta smer vsaj glede pravne zgodovine v 19. stoletju dosegla enega svojih vrhuncev z izdajo Grimmovega dela *Deutsche Rechts-Altertümer* (Grimm 1828).

Tudi za slovanski svet so v 19. in v prvi polovici 20. st. nastajala takšna dela. Najbolj znano je delo P. J. Šafárika (Šafárik 1837) in L. Niederleja (Niederle 1/1911, 2/ 1924). Posebej za pravno zgodovino pa moramo omeniti delo H. Jirečka *Prove. Historický slovar slovanského práva* (Jireček 1904)¹⁰ in pa *Pravnopovijesni rječnik* V. Mažuranića (Mažuranić 1908–1922).

Skoraj vsak raziskovalec, ki se je ukvarjal s starimi slovenskimi izrazi, je opozoril tudi na kakšnega, ki bi utegnil biti pričevalen za pravno zgodovino.

Tako je na primer Fran Ramovš med drugim pisal o izvoru poimenovanja *kazen* (Ramovš 1920, 230–232), France Bezljaj o izvoru poimenovanja *čater* '**govornik, klicar obrednega naučenega besedila' (Bezljaj 1971, 42–43),¹¹ Anton Kaspret je odkril pomemben star pravni izraz *veča* in o tem tudi prvi pisal (Kaspret 1907, 214–222), Alenka Šivic-Dular pa je med drugim pisala o poimenovanju **blag* (Šivic-Dular 1971, 43–45) in napisala razpravo *Odsev etnogeneze v jeziku slovenskega prostora v času od 6. do 12. st.* (Šivic-Dular 1996).

⁸ O pojmu 'javno pravo' oz. 'javnopravna razmerja' gl. razdelek *Javno pravo : zasebno pravo*.

⁹ Gl. razdelek *Kriteriji za izbor jezikovnega gradiva*. Razlago, ki jo je pri vsakem izrazu navedel Kelemina, podrobneje upoštevam pri obravnavi posameznih poimenovanj v poglavju *Obravnava jezikovnega gradiva*.

¹⁰ Gl. tudi isti, *Svod zakonův slovanských*, 1880.

¹¹ Prim. razdelek *Zborovanja skupnosti – glavni kanali pravne komunikacije*.

Možne pomene nekaterih osrednjih izrazov za slovensko zgodnjeresrednjeveško (pravno) zgodovino, kot sta na primer *župan* in *kosez*, je ob medsebojnem primerjanju in upoštevanju spoznanj raziskovalo kar nekaj zgodovinarjev in jezikoslovcev (npr. Nahtigal 1955, 165–166; Ramovš 1925, 315–322; Grafenauer 2000, 151–154). Na ta način so želeli izoblikovati prepričljive jezikoslovne argumente za oblikovanje svojih tez o poimenovanju realiji. Prvi med slovenskimi zgodovinarji, ki je uporabljene vire razširil na toponomastiko in značilnosti jezikovnega razvoja, je bil Ljudmil Hauptman (Grafenauer 2000, 6).

Med slovenskimi pravnimi zgodovinarji se je s starimi slovenskimi pravnimi izrazi prvi načrtneje ukvarjal Metod Dolenc, in sicer pri svojem študiju slovenskih prevodov Gorskih bukev. Temu delu je dodal seznam izrazov, za katere je menil, da so stari slovenski, dopisal jim je pomene, ki so jih izrazi označevali v besedilih, ni pa jih podrobneje primerjalno ali zgodovinsko analiziral, npr. *besednik* ‘Redner, procurator’, *deželan* ‘pripadnik stanov višjih in nižjih plemenitnikov’, *mena* ‘menjalna pogodba’. Poimenovanja za javnopravne odnose, ki jih je v seznamu navedel in so za mojo nalogo pomembna, so še *obiskanje*, *pravda* in *zapričati*. (Dolenc 1940, 66–71). Dolenc je objavljala tudi krajše monografske študije posameznih izrazov in z njimi povezanih institutov, npr. študijo o prisegi pri Slovencih (Dolenc 1939).

Kvalitativni preskok glede obravnave izrazja kot pravnozgodovinskega vira pa je opravil Sergij Vilfan. Razlage pomenov besed je kritičneje obravnaval in na temelju analize besedja gradil hipoteze o možnih pravnih razmerjih v preteklih obdobjih. Prav Vilfan je bil prvi, ki je izrazju skupaj z listinskim gradivom in ljudskim izročilom izrecno pripisal kvaliteto pravnozgodovinskega vira. Temu vprašanju se je posvetil zlasti v svojih delih *Zgodovinska pravotvornost in Slovenci* (Vilfan 1996) in *Pravna zgodovina Slovencev* (Vilfan 1961, 25–28). V slednjem je kot razmeroma najpomembnejšo izmed štirih metod za spoznavanje staroslovanskega prava opisal metodo, ki jo je poimenoval primerjalno-jezikoslovno.¹²

O plemenskem pravu pri prednikih Slovencev, še posebej o institutih, ki naj bi jih zajemalo, posebne študije še ni. S poskusi rekonstrukcije možnih institutov se je od časa do časa srečeval prav Vilfan, in to ne le na podlagi jezikovnega gradiva, pač pa tudi na podlagi etnološkega gradiva in zgodovinskih virov. Gotovo pa je najbolj prepričljivo in obsežno rekonstruiran institut ustoličevanja karantanskih knezov (Grafenauer 1952).

Vilfan je na podlagi jezikovnega gradiva, ki naj bi bilo vsem slovanskim ljudstvom skupno, oblikoval nekaj važnih ugotovitev. Jezikoslovno gradivo po njegovem mnenju omogoča pomembne sklepe o organizacijskih oblikah pri Slovanih, saj sta se besedi *rod* in *pleme* ohranili tudi v številnih izpeljankah. Tega pa ne bi mogli trditi za besedo *bratstvo*, še manj za besedo *država* oz. za pojem, ki ga je označevala. Vilfan je sklepal, da je prišlo do zareze med rodovno-plemensko ureditvijo z enotnim slovanskim izrazoslovjem in med državno organizirano družbo z razbitim izrazoslovjem, kar po njegovem dokazuje, da je bil prehod iz starejše v novejšo družbo dovolj izrazit in opazen. O običaju, po katerem naj bi Slovani imeli na neki zgodnji skupni stopnji razvoja navado priznavati vodilno vlogo najstarejšemu članu skupnosti, je Vilfan sklepal na podlagi skupne slovanske besed *starešina*. Omenja tudi *vojvodo*, ki naj bi ‘vodil’, in *vladiko*, ki naj bi ‘vladal’. Pri postavitvi hierarhične lestvice med temi tremi je Vilfan okleval. Upošteval je tudi prevzeta poimenovanja *knez*, *kralj*, *cesar* in *car* ter razložil izvor prevzemov. Kot primer jezikovnega gradiva, ki naj bi označevalo

¹² Več o tem gl. poglavje Metode in raziskovalni proces, razdelek Uporaba rezultatov različnih metod (4.2. Rekonstrukcija realije?).

pomembni organizacijski obliki, je na kratko obravnaval tudi izraz *veča* in koren *sod-* (Vilfan 1961, 25–28).¹³ Pomen zadnjih dveh izrazov je izčrpeje obdelal v delu *Zgodovinska pravotvornost in Slovenci* (Vilfan 1996, 35–67).

Vilfan je tako izpostavil veliko tistih starih slovanskih izrazov, ki so nekoč poimenovali razmerja oblasti in na podlagi katerih lahko postavimo nekatere hipoteze tudi o staroslovenskem plemenskem pravu. Pomembno pa je, da je kot vir relevantnega jezikovnega gradiva upošteval tudi Brižinske spomenike in opozoril zlasti na pravno relevanten izraz *rota* v zvezah *u nepravdnei rote* (BS I, 14–15 ‘rota, ki je nekdo ne drži’) in *u zpitnih rotah* (BS III, 33 ‘v krivih prisegah’) (Vilfan 1996, 149) ter da je eno od svojih študij posvetil tudi raziskovanju strukture posesti freisinške škofije na starokarantanskem prostoru (Vilfan 1991, 209–222). S tem je nakazal smer raziskovanja tistih starih slovenskih pravno relevantnih poimenovanj, katerih obstoj je mogoče prostorsko in časovno najtesneje povezati z zgodnj srednjeveškimi gentilnimi kneževinami Slovanov v vzhodnih Alpah.

Edino razpravo o Brižinskih spomenikih kot viru za staro domače pravno besedje je objavila Irene Wiehl: *Die Rechtswörter in den Freisinger Denkmälern* (Wiehl 1981). Razprava je nastala kot razširitev ekskurza o isti tematiki v njeni doktorski nalogi *Untersuchungen zum Wortschatz der Freisinger Denkmäler – Christliche Terminologie* (Wiehl 1974). V njej je primerjalno in zgodovinsko analizirala izbrane izraze ter pri mnogih izdelala dokaj obširne hipoteze o predstavah, ki naj bi jih ta poimenovanja označevala pred obdobjem pokristjanjevanja. Za svoje izhodišče je sprejela pomembno tezo, da so ob prevzemanju krščanske vere prevajalci krščanskih pojmov v t. i. ljudske jezike, tako svoj čas v latinščino kot kasneje v staro visoko nemščino uporabljali predvsem stara domača poimenovanja za pravno relevantna razmerja in institute (Wiehl 1981, 59). To tipologijo je prevzela po St. W. J. Teeuwenu: *Sprachlicher Bedeutungswandel bei Tertullian* (Teeuwen 1926, XV in XVI). Kot eno svojih izhodišč sem to precej razširjeno tipološko ugotovitev¹⁴ sprejela tudi sama.

Wiehlova je v BS kot pravne identificirala naslednje izraze: *věra, milošti (milь sę tvoriti), stđiti (stđnyj dьny), pomoštъ, ispovedati sę, ispoveděti (ispovedь), poštъ, pokaznъ, pravьdьny nepravьdьny, grěchъ, sьgrěšiti, obětъ, sьlъ, oтpуsťkъ, pozъvati, pozev, poběditi, ukryti sę, uběgati, ukloniti sę, stati, prъjo iměti, stъrъnikъ, pošaviti, zaděti, zavěštati sę, oblaštъ, poročati, oklevetati, přěštopati, rota, tьmьnica, tatъba, tatva, tatъbina, razboi*.

Med pravne izraze pa na primer ni prišla poimenovanj *zakonьnikъ, gospodъ* in *rabъ*.

V kratkem uvodu k obravnavi pravnega besedja v BS Wiehlova ne pove, v katerem jeziku naj bi bili BS zapisani, pravi le, da gre za najzgodnejši primer slovanske krščanske literature.

¹³ Obe poimenovanji in njuni besedni družini obravnavam tudi sama, in sicer v poglavju Jezikovno gradivo.

¹⁴ H. H. Munske omenja na primer tri po njegovem verjetne razloge, zakaj so (stare germanske) pravne izraze tako pogosto uporabili za izražanje krščanskih verskih predstav, in sicer »ihre begriffliche Ausdruckskraft«, njihov središčni položaj v germanskem besedišču in pa okoliščina, da teh naj izrazov ne bi pred tem uporabljali za označitev poganskih religiozних predstav (Munske 1968).

L. Moszyński (1991, 88) omenjeno tipologijo sicer sprejema, vendar si glede rekonstrukcije na podlagi praslovanskega besedišča vseeno zašavlja več vprašanj: ali je na podlagi staroslovanskega besedja sploh mogoče orisati značaj slovanske predkrščanske religije, katere krščanske predstave naj bi krščanski misijonarji izrazili s šlarimi slovanskimi poimenovanji in za katere predstave so morali oblikovati neologizme ali uporabiti kalkiranje.

Iz njenega obsežnejšega dela o krščanski terminologiji v BS pa je razvidno, da spomenik šteje med štarocerkvenoslovanske po vzoru LLP, čeprav sama za označitev jezika uporablja poimenovanje *altslavisch*. Analiziranih izrazov tako tudi ne povezuje z zgodnjerednjeveškimi gentilnimi kneževinami Slovanov v vzhodnih Alpah, pa tudi z gospostvenimi tvorbami drugih slovanskih plemen ne.

Pregled in razlago starih slovanskih izrazov, ki naj bi označevali razmerja javne oblasti v zgodnjerednjeveških slovanskih gospostvenih tvorbah, pa je opravil Radoslav Katičič. V svoji študiji *Verfassungsterminologie der frühmittelalterlichen Slawenherrschaften* (1996, 3–26) je na podlagi najstarejših zapisov v slovanskih jezikih (npr. Žitja Metoda, Neštorjeva kronika, Ruska pravda, Vinodolski zakon itd.) in najstarejših zapisov o Slovanih (Prokopij, Fuldski anali itd.) obravnaval naslednja poimenovanja in njihove takratne pomene: štarocerkvenoslovanski izraz *obyčai slověnъskyi* (ŽM II, 4) je utemeljeval kot ustreznico k latinskemu izrazu *consuetudines Slavicæ gentis*, ki ga najdemo v Fuldskih analih, izraz *zakonъ* kot ustreznico k 'lex', izraz *ljudъje* za 'populus; das Volk als politischer Körper', poimenovanje *jězykъ, jězyci* je razlagal kot ustreznico h 'gens, gentes; Heiden' in kot sinonim k *rodъ*, nadalje je obravnaval še izraze *město, volsti oz. volděti (rodomъ svoimъ)* 'herrschen', *volstъ slověnъska* 'Slawengebiet, Slawenherrschaft', *vět'e* 'der Rat', *stari* 'die Ältesten', *kъnežъ, kъnežiti (vъ rodě), kъnežъ dvorъ* in *družina* 'Gefolgschaft'. Klasični triadi zgodnjerednjeveških 'ustavnih' pojmov (*Verfassungsbegriffe*), označenih z latinskimi izrazi *gens, patria, dux/rex*, je priredil slovanska poimenovanja *rodъ, město/zemlja, kъnežъ*.

Analizo slovanskih pravno relevantnih izrazov in njihove povezave z ostalimi indoevropskimi jeziki najdemo tudi v drugih delih, od katerih sem upoštevala le nekatera (Ivanov in Toporov 1978; Goľab 1992; Gamkrelidze in Ivanov 1995; Benveniste 1969), saj bi obsežnejša obravnava starega slovanskega pravnega besedja preseгла okvir tega dela.

Glede načinov rekonstrukcije predstav o realijah na podlagi starih poimenovanj so bila za mojo nalogo zelo pomembna dela Ruth Schmidt-Wiegand in njenega kroga.¹⁵ Prav ona je namreč skupaj s svojimi kolegi zaslužna za oživitev smeri interdisciplinarnega raziskovanja realij na podlagi starih domačih poimenovanj, ki je bila v razmahu v prvih desetletjih prejšnjega stoletja in je dobila ime po časopisu, ki so ga izdajali njeni pripadniki: *Wörter und Sachen*.¹⁶ Njegov sourednik je bil poleg R. Meringerja, W. Meyer-Lübka, J. J. Mikkole in R. Mucha tudi Slovenec, slavišt Matija Murko. Schmidt-Wiegandova je s svojimi kolegi zgodovinarji, arheologi, etnologi in drugimi, ki so se ukvarjali z obdobjem zgodnjega srednjega veka, postavila raziskovanje na nove temelje. Problem metodologije raziskovalcev iz kroga omenjenega časopisa je bil namreč po njenem v enačenju pojmov: poimenovanje in beseda na eni ter pomen in stvar, *realija*, na drugi strani. To je bilo zato, pravi R. Schmidt-Wiegand, ker so takrat kot znak razumeli le formalno, tj. glasovno podobo besede. Ko pa se je s F. de Saussurjem uveljavil t. i. bilateralni znakovni model, po katerem je kot znak priznana tudi vsebinska plat besede, njen pomen torej, je med kategoriji 'beseda' in 'stvar' stopil še 'pojem' (Schmidt-Wiegand 1981, 5).

¹⁵ Gl. Schmidt-Wiegand (1981); Hauck, Kroeschell idr. (1986); Schmidt-Wiegand (1991); Schmidt-Wiegand (1996).

¹⁶ *Wörter und Sachen* (Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung). Časopis je izhajal od 1909 do 1943/44. O nastanku časopisa in enako poimenovani raziskovalni smeri gl. Heller (1998).

II. PRAVNOZGODOVINSKE TIPOLOGIJE IN REKONSTRUKCIJE

1. OBSTOJ REALIJ? MOŽNOST RAZLIČNIH PRISTOPOV.

Rekonstrukcija elementov plemenskega prava prednikov Slovencev na podlagi jezikovnega gradiva – tj. rekonstrukcija določenega sklopa realij (pravno relevantnih institutov) – je glavni namen mojega dela. Izhodiščna predpostavka, da so take realije sploh obstajale¹ in da so se Slovani v vzhodnih Alpah v zgodnjem srednjem veku sploh ravnali po pravilih, ki bi jih lahko imenovali plemensko pravo, je tako nujna. Vprašanju, kako osnovana je takšna predpostavka, bo v nadaljevanju posvečeno celo poglavje. Še predno pa se lahko lotim problematike obstoja takšnih pravil, njihove verjetne narave in njihovega jezikovnega izraza, je treba vsaj v bistvenih potezah predstaviti gospodarske in družbene okoliščine v zgodovinskem obdobju in prostoru, v katerem naj bi plemensko pravo Slovanov v vzhodnih Alpah živelo.

Z vprašanji obstoja in organiziranosti Slovanov v vzhodnih Alpah pred prehodom v sklop frankovske države so se ukvarjale cele generacije zlasti slovenskih in avstrijskih zgodovinarjev z različnih vidikov, pod vplivom različnih idej, ki so prevladovala v njihovem času, in v povezavi z drugimi vedami, zlasti arheološko, pa tudi jezikoslovno.² Ker težišče tega dela ni v raziskovanju in izčrpni predstavitvi celotnega spektra te problematike, pač pa le na osvetlitvi tistih institutov, na katere bi utegnila pokazati najstarejša, v kontinuiranem jezikovnem razvoju nastala poimenovanja, se bom v tem poglavju osredotočila le na pregled tistih najvažnejših ugotovitev, o katerih vlada med raziskovalci že bolj ali manj trden konsenz. Te naj nas primerno umestijo v obravnavano obdobje in prostor ter nam približajo tiste glavne pravno relevantne procese in institute, za katere lahko s pomočjo rekonstrukcij na podlagi zgodovinskih virov ter ustreznih pravnozgodovinskih tipologij z določeno verjetnostjo sklepamo, da so jih Slovani v vzhodnih Alpah v času gentilnih kneževin poznali – s tem pa najverjetneje tudi poimenovanja zanje.³ V poglavju Obravnava jezikovnega gradiva bom predstavljene realije uporabila pri oblikovanju hipotez na podlagi mojega izhodiščnega vira – jezikovnega gradiva.⁴ S tem bom sledila izbrani izhodiščni hipotezi, tj. sklepanju, da

¹ Realija – izraz, prirejen po nem. mn. sam. *Realien*. Uporabljam ga kot sopomenko izraza *referent* (agl.), ki je opredeljen kot »predmet ali stanje v zunajjezikovni stvarnosti, lahko tudi jezikovni element, na katerega se govorec ali pisec obračata z uporabo jezikovnega znaka, tudi *denotatum*, *designatum*« (Bussmann 1996, 401). Izraz se uporablja tudi v angleškem izrazoslovju, agl. *realia*. Prim. Polomé (1992, 370).

O problematiki rekonstrukcije realij gl. poglavje Uporaba rezultatov različnih metod.

² Najaktualnejši pregled stanja raziskav nam ponuja obsežni zbornik Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo (2000), ki vsebuje prispevke vodilnih strokovnjakov, predstavljenih na istoimenskem simpoziju septembra 1998 v Ljubljani.

³ O problematiki upoštevanja tipologij gl. poglavje Metode in raziskovalni proces.

⁴ Pri tem se zastavlja vprašanje, na katero je izčrpno prav tako nemogoče odgovoriti v okviru tega dela, in sicer ali bodo analizirana najstarejša slovanska pravno relevantna poimenovanja pokazala prav na te realije oz. katera od predstavljenih realij oz. njen sklop bo 'ostal brez' svojega starega domačega poimenovanja.

lahko na podlagi zgodovinskih pričevanj o neki skupnosti z dovolj diferencirano materialno stvarnostjo in družbenimi odnosi pričakujemo tudi ustrezno razvejenost izrazja za te odnose v jeziku njenih članov.

Pregleda glavnih ugotovitev o pravno relevantnih procesih in institutih, značilnih za obravnavni prostor in obdobje, bi se lahko lotila vsaj na dva načina. Najprej bi lahko predstavila tiste glavne institute, ki so jih zgodovinarji za obravnavano obdobje in prostor Slovanov v vzhodnih Alpah že rekonstruirali oz. o njih izoblikovali bolj ali manj splošno sprejete interpretacije na podlagi ohranjenih listinskih in materialnih virov. To bi potem 'dopolnila' s tipološkimi prikazi tistih procesov, ki jih na podlagi ohranjenih virov ni bilo mogoče rekonstruirati, jih pa v takšnih okoliščinah razvoja neke skupnosti lahko pričakujemo. Takšen pristop bi lahko poimenovali pretežno induktivni pristop.

Lahko pa bi se obravnave lotila z drugega konca. Najprej bi se spoznala z bistvenimi skupnimi značilnostmi političnih skupnosti na primerljivi stopnji razvoja, ki so jih v svojih delih na podlagi primerjalnozgodovinske metode že izluščili nekateri avtorji, nato pa bi tem, pogojno rečeno, skupnim značilnostim poskušala najti ustreznice v rekonstrukcijah procesov za obravnavani zgodovinski prostor in čas. To bi bil pretežno deduktivni pristop.

Ker sta induktivni in deduktivni način mišljenja med seboj neločljivo povezana in gre pri obravnavanju tega metodološkega problema za primerljivo razmerje kot pri pojmovnih opozicijah 'teorija' : 'praksa', 'tipologija' : 'rekonstrukcija', sem se pri vprašanju, ali začeti s t. i. tipološkimi prikazi ali s t. i. rekonstrukcijami v bistvu le naključno odločila za enega od možnih vrstnih redov predstavitve (začela sem s tipologijami). Kakorkoli se obravnave namreč lotim, bo moje predhodno poznavanje relevantnih značilnosti (politične) organiziranosti Slovanov v vzhodnih Alpah vplivalo vsaj na izbiro tipoloških prikazov, predhodno poznavanje nekaterih tipologij⁵ pa bo gotovo vplivalo na moje razumevanje že izdelanih rekonstrukcij oz. interpretacij relevantnih dogajanj v času gentilnih kneževin Slovanov v vzhodnih Alpah.⁶

2. TIPOLOŠKE UGOTOVITVE O ORGANIZIRANOSTI ZGODNJESREDNJEVEŠKIH SKUPNOSTI

2.1. Viri in literatura

Glavni viri, ki nam pričajo o organiziranosti političnih tvorb, primerljivih s tistimi, ki so jih oblikovali Slovani v vzhodnih Alpah, so večinoma frankovskega in bizantinskega izvora. En sklop literature, ki obravnava problematiko tipologij gentilnih političnih tvorb zgodnjega srednjega veka v Evropi in ki ga je po mojem mnenju treba upoštevati, je vezan prav na te vire (npr. Wenskus 1977; Lupoi 2000).

⁵ Že govorjenje o t. i. stopnjah družbenoekonomskega razvoja se naslanja na implicitno predpostavko, da takšne stopnje 'res' obstajajo in da veljajo za vse skupnosti v vseh obdobjih (npr. stopnja plemenske ureditve, plemensko-vojaške demokracije, stopnja državne ureditve itd.). Zato je po mojem mnenju bolje govoriti o upoštevanju primerljivih družbenoekonomskih okoliščin.

⁶ O hermenevničnem načinu razumevanja gl. npr. Grondin, 1994.

Drugi sklop literature, za katerega prav tako menim, da nam lahko pomaga pri razmisleku o glavnih družbenih institucijah pri primerljivih skupnostih, pa je večji del izpod peresa antropologov in etnologov. Ti so razvili koristne načine interdisciplinarnega sodelovanja, katerih predmet so bile t. i. študije primerov prvih političnih tvorb pri različnih skupnostih, tj. prehod iz plemensko organizirane skupnosti v državi podobno politično skupnost (npr. Hoebel 1961; Arnold in Gibson 1995; Innes 2000), pa tudi izdelave tipologij razvojnih faz takega prehoda na podlagi izluščenih skupnih značilnosti (npr. Claessen in Oosten 1996; Demandt 1995).

2.2. Tipološke značilnosti zgodnjerednjeveških *gentes*

V zgodnjem srednjem veku, v obdobju po velikem preseljevanju ljudstev, se je na ozemlje zahodnega dela bivše rimske države naselilo več plemen. Ker je v procesu preseljevanja ljudstev in njihovega naseljevanja prihajalo do njihovega pogostega stapljanja, lahko o procesu etnogeneze, tj. o izoblikovanju nove *gens*, zares govorimo šele po njihovi naselitvi in vzpostavitvi relativno učinkovite oblasti na določenem teritoriju.

Reinhard Wenskus je v svojem delu *Stammesbildung und Verfassung, das Werden der frühmittelalterlichen gentes* o vprašanju organiziranosti in naravi skupnosti t. i. *gentes* izoblikoval kar nekaj prepričljivih tez (Wenskus 1977). Rezultat njegove primerjalne obravnave zgodnjerednjeveških ljudstev je opredelitev pojma 'Stamm' (pleme)⁷ glede na različne možne vezi pripadnosti.

Wenskus ugotavlja, da lahko o zgodnjerednjeveškem plemenu kot o skupnosti ljudi, ki jih veže sorodstvena vez in s tem skupni izvor (*Abstammungsgemeinschaft*), govorimo pretežno le kot o ideji, ki so jo ta zgodnjerednjeveška ljudstva zaradi občutka pripadnosti vzdrževala s pomočjo mitov o nastanku rodu. Moč takšne miselne sheme naj bi skupnost dosti bolj povezovala kot pa kakršenkoli bolj ali manj verjeten skupni izvor (Wenskus 1977, 14–16).⁸

Za zgodnjerednjeveško *gens* naj bi bilo tudi značilno, da se je dojemala kot skupnost, med člani katere je dovoljena poroka (*Heiratsgemeinschaft*). Poroka naj bi namreč univerzalno pomenila najvažnejše merilo (medsebojnega) socialnega priznanja in se je zaradi tega pogosto omejevala le na ozek, še sprejemljiv krog (Wenskus 1977, 17 in 19).

Wenskus opredeljuje *gens* tudi kot t. i. *Friedengemeinschaft*, skupnost, znotraj katere naj bi v načelu vladal sveti mir.⁹ To naj seveda ne bi preprečevalo občasnih trenj in spopadov med člani, mir pa naj bi veljal še zlasti ob času za *gens* važnih dogodkov, kot sta bila obhajanje praznikov ali zasedanje zbora skupnosti (Wenskus 1977, 35–36).

⁷ Kljub temu da je standardni slovenski prevod nemškega izraza *Stamm* izraz *rod*, bom v nalogi uporabljala prevod *pleme*, kar je tudi v slovenskem zgodovinopisju običajno. V slovenščini govorimo na primer o plemenskem pravu, za kar se v nemščini uporablja izraz *Stammesrecht*.

⁸ O pomenu vzdrževanja občutka pripadnosti skupnosti s pomočjo vzdrževanja posebnega miselnega sistema in vzorcev obnašanja pri različnih skupnostih na stopnji t. i. zgodnje države gl. zbornik študij primerov, ki sta ga uredila Claessen in Oosten (1996).

⁹ Zanimivo pomensko paralelo oz. pomenski preskok najdemo v slovanskih jezikih: v rus. *mir* pomeni 'svet (tj. Zemlja, op. avt.)', prej pa naj bi pomenil tudi 'vaška skupnost'. Pomen 'vaška skupnost' naj bi se razvil iz 'mir; Friedengemeinschaft' (Vasmer II, 137). Takšen pomenski preskok bi tudi v tej skupnosti najverjetneje lahko povzročilo opisano dojetanje ene bistvene konstitutivne značilnosti skupnosti, tj. da med njenimi člani v načelu vlada 'sveti' mir.

Kot enega bistvenih konstitutivnih elementov skupnosti pri različnih ljudstvih pa vidi Wenskus njegovo pravo (*Rechtsgemeinschaft*).¹⁰ Pri starih ljudstvih je na primer bilo običajno, da se je tako ljudstvo imelo za edino, ki ima pravo, vsi ostali, tujei, pa z njihovega stališča prava sploh ne bi imeli. Pomen prava za zgodnjerednjeveške gentilne skupnosti se je kazal tudi v tem, da je poimenovanje za pravo včasih začelo poimenovati teritorij, kjer je skupnost živela, npr. *Danelag* (*Danelaw*), *Tröndelag* (Wenskus 1977, 38 in 39).

V obdobju preseljevanja, pravi Wenskus, naj bi *gens* začela predstavljati tudi politično telo, *populus*, v pomenu 'državotvornega ljudstva'. *Gens* naj bi v virih iz tistega obdobja pomenila tako 'natio', skupnost po rodu, kot tudi 'populus', politično skupnost (*politische Gemeinschaft*). Wenskus nato predstavi še historične jezikovne analize različnih germanskih, keltskih in italjskih poimenovanj, ki so jih ljudstva sama izoblikovala za svojo označitev in postavi pomensko tipologijo, da naj bi na pomen 'politična skupnost' lahko sklepali pri tistih poimenovanjih, kjer je prišlo do pomenskega nihanja med pomenoma 'ljudstvo' in 'ozemlje, dežela'.

Za gentilno skupnost je značilna tudi njena tradicija (*Traditionsgemeinschaft*), npr. miti o nastanku (*origo gentis*) in epi. S tem sta povezani vprašanja, ali se je neka skupnost svoje identitete sploh zavedala in na kakšen način jo je izražala. Wenskus kot še posebej pomemben del te tradicije navaja obstoj gentilnega imena in pomen vladarjeve dinastije (*stirps regia*). Ta je pri nekaterih gentilnih skupnostih igrala osrednjo identifikacijsko vlogo (Wenskus 1977, 55, 59 in 66).

O pomenu jezika kot konstitutivnega elementa skupnosti (*Sprachgemeinschaft*) je Wenskus relativno zadržan. Vsekakor mu tako kvaliteto priznava, vendar ga med drugimi, že omenjenimi elementi ne postavlja na prvo mesto. Po eni strani se Wenskus strinja z L. Weisgerberjem, da je jezik potreben pogoj za obstoj vsake 'prave' skupnosti, po drugi strani pa tudi s H. Freyerjem, ki pravi, da jezik ne konstituira skupnosti, ampak jo izraža.¹¹ Wenskus na podlagi primerjalnih etnoloških podatkov meni, da jezik sam ne omogoča občutka pripadnosti, kajti pogosto so skupnosti, ki se kot take res občutijo, veliko manjše kot neka jezikovna skupnost. Večji pomen za občutek skupne identitete imajo po njegovem narečja. Wenskus meni, da je skupni jezik za oblikovanje *gentes* pomemben, ne pa zadosten pogoj, tako da na primer večjega teritorija, kjer se neki jezik govori, ne moremo avtomatično obravnavati kot prostora (le) ene gentilne skupnosti (Wenskus 1977, 96–101).

2.3. Nekatere značilnosti zgodnjerednjeveških gentilnih kneževin

Različni avtorji kot glavne strukturne elemente političnih tvorb zgodnjerednjeveških plemen, gentilnih kneževin¹² in njim podobnih političnih tvorb navajajo naslednjih nekaj značilnosti: naselitev in vzpostavitev oblasti nad ozemljem naselitve, razslojevanje in izob-

¹⁰ Več o tej konstitutivni značilnosti za *gens* gl. v nadaljevanju, v poglavju O naravi prava in jezika prava.

¹¹ Wenskus je črpal iz naslednjih del: L. Weisgerber: *Wirkendes Wort* 6, 6 (1956), štr. 377, in H. Freyer: *Weltgeschichte Europas* I, štr. 184.

¹² To štopnjo v razvoju različni avtorji različno imenujejo, npr. *plemenska tvorba* (*Stammesbildung*; Wenskus 1971), *plemenska monarhija* (Vilfan 1996, 27), *barbarska država* (termin starejšega ruskega zgodovinopisja; tudi Vilfan 1961, 41), *gosposvena tvorba* (*Herrschaftsbildung*; Štih 1995, 24, po Sappok 1942), *gentilna kneževina* (npr. Wolfram 1987, 345; Štih 1995, 26 in 29), v grobem pa gre »za prehodno obliko od vojaške demokracije v fevdalno državo, za organizacijsko

likovanje vodilnega sloja, odločanje o bistvenih zadevah skupnosti po principu heterarhije, veljavnost plemenskih prav po osebnem načelu, uveljavljanje javnih dajatev, vzdrževanje tradicionalnih vlog določenih rodov v zvezi z ohranjanjem izročila itd.

Na ozemlju bivšega zahodnega rimskega imperija začnejo priseljena ljudstva vzpostavljati relativno stabilno oblast nad teritoriji, ki so jih naselila.¹³ Postopoma se začnejo organizirati v politično-teritorialne skupnosti.¹⁴ Proces vzpostavljanja oblasti na celotnem teritoriju je dolgotrajen in v tem času si take tvorbe najprej prizadevajo zlasti za utrditev svojih meja. Centralna (vojaškoupravna in sodna) oblast je navznoter še dolgo šibka, podrejena zlasti zahtevam obrambe in zato nesposobna za učinkovito in stalno poseganje v urejanje pravno relevantnih razmerij (premoženjskih, statusnih) na vsem svojem ozemlju.

Ljudstvom, doseljenim na ozemlje bivše rimske države, je rimski abstraktni koncept države kot prostorsko celovite in v času trajajoče oblasti tuj (Kurtović 1987, 129). Lahko rečemo, da v obdobju zgodnjega srednjega veka prevladuje tip t. i. barbarske ali predfevdalne države, kjer se razredni odnosi že pojavljajo, vendar pa večina prebivalstva še živi v svobodnih skupnostih (Vilfan 1961, 41). Koncept teritorialne suverenosti, kot ga poznamo danes, se je uveljavil mnogo kasneje in je po mnenju angleškega pravnega zgodovinarja Henryja Maina rezultat razmerij, ki so se razvila šele kasneje v fevdalizmu. Tako se npr. frankovski vladarji še dolgo niso imenovali 'vladar Francije', ampak 'vladar Frankov', *rex francorum* (Guterman 1990, 1; Olivier-Martin 1951, 38). Zaradi tega je treba še posebej poudariti, da z uporabo poimenovanja *država* za obdobje zgodnjega srednjega veka mislimo pri tem na državno tvorbo, ki je *res privata* in nikakor *res publica* v rimskopravnem smislu (Scheibelreiter 1999, 23). Šele v času vladanja karolinške dinastije se je namreč ponovno začel uveljavljati koncept države kot teritorialne tvorbe in vladanja v javno korist, zlasti pod vplivom krščanske cerkve.

Proces organiziranja ljudstev v politično-teritorialne skupnosti je bil drugačen, predvsem pa hitrejši, pri tistih ljudstvih, ki so se naselila na t. i. kontinuitetnih ozemljih, na katerih so bolj ali manj strnjeno še prebivali potomci rimskih državljanov in romaniziranih ljudstev, ki so deloma ohranjali stare rimske političnoupravne, gospodarske in cerkvene strukture. Po naselitvi ljudstva na nekem ozemlju je bilo za njegov razvoj v politično-teritorialno skupnost bistvenega pomena število članov skupnosti, gostota naselitve in njihova prostorska razporeditev (Claessen in Oosten 1996, 5). Na to so gotovo bistveno vplivale tudi naravne danosti naselitvenega prostora. Bistvena vez pripadnosti skupnosti se je postopoma prenesla s sorodstvene na teritorialno. Če uporabimo tipologijo, ki jo je v svojem delu uporabil

tvorbo, ki je namenjena zlasti za vzdrževanje sile proti pripadnikom drugih držav ali plemen in se oblikuje zlasti tam, kjer plemo zasede del ozemlja bivše rimske države« (Vilfan 1961, 41).

¹³ A. Demandt (1995, 19) za plemena zgodnjih Grkov in Germanov pravi, da so to bila *Personenverbandstaaten* v nasprotju z danes običajno predstavo o t. i. *Territorialstaat*. *Polis*, kot pravi avtor po atenskem državniku Temistoklu, sestoji iz ljudi, ne iz hiš. Po tej logiki naj bi imela državi podoben značaj tudi skupnost morskih roparjev, ki so bili sposobni organizirati se v zveze ali samoostojno delujoče soldateske.

¹⁴ S tem poimenovanjem označujem kompleksen proces relativno trajne naselitve na določenem teritoriju in vzpostavitev mehanizmov odločanja o bistvenih zadevah prebivalstva na tradicionalnih zborovališčih. Nikakor pa tega poimenovanja ne uporabljam kot sopomenke za oblikovanje centralno vodene skupnosti. Politično-teritorialne skupnosti so v tem pomenu tudi segmentarne skupnosti. Prim. klasifikacijo v naslednji opombi.

Uwe Wesel in ki jo moramo obravnavati le kot *možno* shemo, bi lahko rekli, da je t. i. segmentarna družba, za katero je bistvena organiziranost v sorodstvene enote, prešla v t. i. fazo protodržave. Po Weslu so to na primer zgodnje kraljevine in t. i. *Hauptlingsgesellschaften*, imenovane tudi *kefalne* (gr. *kefalhḗ* glava').¹⁵

Skupnost, zlasti njena elita, je postopoma vzpostavljala relativno učinkovito oblast nad osvojenim teritorijem, nato pa poskušala ohranjati in utrjevati relativno avtonomijo njegovega upravljanja. Pri tem sploh ni bilo običajno, da bi v začetku obstajal en skupni upravni center. Takšne primere imamo dobro dokumentirane za Kelte na Irskem,¹⁶ pa tudi pri Frankih v začetku ni bilo prestolnice kot upravnega centra, ampak je vladar jezdil naokoli s svojim spremstvom in vladal (tj. sodil in opravljal upravne zadeve) od tam, kjer se je ustavil. Večino vprašanje je bilo, kdo naj krije stroške bivanja vladarja in njegovega dvora (*pojezda*).¹⁷

Večina prebivalcev je bila po naselitvi v taki skupnosti še osebno svobodna, vendar že v procesu razslojevanja. Ta je imel pomemben izvor v organizaciji agrarne produkcije (prisvajanje presežkov) na eni strani ter v udeležbi in odlikovanju v vojni (prisvajanje plena) na drugi strani. Mnogi avtorji ugotavljajo, da so bili skoraj vse do moderne dobe glavni problemi skupnosti povezani s preživetjem.¹⁸

Za obravnavane skupnosti je bilo pri prenosu oblasti značilno uveljavljanje dednega načela vsaj znotraj neke širše skupine (npr. vodilnega rodu) ob hkratnem upoštevanju načela volilnosti. Običajni so bili tradicionalni rituali in prostori umestitve novega vladarja, kot je ustoličevanje pri Karantancih. Vsaj kot korektiv načela dednosti je načelo volilnosti še vedno omogočalo, da je vladar postal npr. tisti, ki se je uveljavil v boju (*vojvoda*). Izoblikovanje dinastije kaže na kontinuiteto oblasti in je potencialna točka identifikacije skupnosti.¹⁹

Ena od tipologij, ki je izpričana tudi na Irskem, je, da so pomembnejši gospodje sklepali politične zveze z manjšimi gospodi z darovanjem prestižnih daril, orožja, konj, lovskih

¹⁵ Wesel (1997, 15) je razdelil zgodnjo zgodovino prava v tri stopnje, od katerih naj bi prvi dve predstavljali 'preddržavne' družbe: (1) nabiralci in lovci, (2) segmentarne družbe, (3) protodržave. Prim. poglavje O pojmu prava diahrono – razveza konceptualnih dvojic, razdelek Država : pravo.

¹⁶ O tem piše Gibson (1995, 116–128). Vse do poznega srednjega veka naj bi bilo irsko prebivalstvo naseljeno izključno le po raztresenih domovanjih, z izjemo manjših nuklearnih naselbin, povezanih s samostani. T. i. jedrne naselbine (*nucleated settlements*) so spoznali šele po prihodu nordijcev v 9. st., sami pa so še naprej živeli po starem. Šele v 13. in 14. st. so začeli živeti tudi v vaseh. Do tedaj so bile jedrne naselbine na Irskem izjema. Velika večina prebivalstva je še naprej živela v prostorsko ločenih domovanjih.

Glede na ta splošni naselitveni vzorec tudi politična središča irskih gospodstev niso bila unitarne, jedrne naselbine. Elementi prepoznavne takih političnih središč so trije in jih avtor poimenuje *capital set*:

1. Glavne domovanje gospodstvene rodbine (*the principal homestead of chiefly ramage*). Bilo je veliko in ograjeno s krožno kamnito ograjo. Še danes lahko nekaterim od pomembnejših sledimo v zapisih vse do 10. stoletja (morda kot pri nas *dvori*, op. avt.).

2. Obstoj cerkvene ustanove, katere zaščitnik je bil gospod (cerkev ali samostan v bližini).

3. Prostor (grič) ustoličevanja (*inauguration mount*), kjer je novi gospod po izpeljavi javnega obreda nastopil svojo službo.

¹⁷ Gl. razdelek Slovani v vzhodnih Alpah v zgodnjem srednjem veku.

¹⁸ Prim. poglavje Obravnava jezikovnega gradiva (*gospod*).

¹⁹ Prim. zgoraj Wenskus o *Traditionsgemeinschaft*.

psov, sužnjev itd. Zveze na vseh ravneh pa so utrjevali s porokami in s 'posojanjem' otrok v rejo (*fosterage*; Patterson 1995, 131).²⁰

Carole L. Crumely meni, da bi morali pri preučevanju takih zgodnj srednjeveških skupnosti hierarhične modele oblasti nadomestiti s t. i. heterarhičnimi.

Z izrazom heterarhija je avtorica poimenovala sistem, kjer so elementi v medsebojnem razmerju nerangirani oz. so rangirani na več različnih načinov glede na dane okoliščine. Izraz si je izposodila iz kognitivne psihologije in umetne inteligence, kjer je govor zlasti o heterarhiji vrednot. Uporaba tega koncepta za razlago vrednot celotne skupnosti pa implicira obstoj mreže odnosov moči (*counterpoised power*), v katerih igrajo odločilno vlogo pogajajoči se posamezniki, vpeti v različna medsebojna razmerja. Takšna organiziranost lahko ne le vzdržuje državni aparat, ampak omogoči tudi naddržavne povezave. Za razumevanje t. i. kompleksnih družb naj bi bilo po njenem mnenju treba hierarhijo obravnavati le kot začasni pojav. V takih družbah imajo vidno mesto posamezniki, ki interpretirajo, razlagajo in povezujejo vrednote v skupnosti (svečeniki, izvedenci v pravu, filozofi) in s tem igrajo odločilno vlogo pri vzdrževanju reda (Crumely 1995, 30–31).

Prostor, ki je po mojem mnenju omogočal takšno 'pogajajočo' se skupnost, so bila zborovanja skupnosti. Ena osrednjih tipologij organiziranosti skupnosti v zgodnjem srednjem veku je namreč ta, da se je o vseh bistvenih zadevah skupnosti odločalo na zborih in to na tradicionalnih zbirališčih. Ker bi te zadeve (upravljanje ozemlja in obravnavanje sporov) lahko poimenovali pravno relevantne, bo to ena od osrednjih tem naslednjega poglavja o razvoju in naravi prava.

Za zgodnj srednjeveške *gentes* in njihove kneževine je bila bistvena vez pripadnosti skupnosti osebna vez (*Rechtsgemeinschaft*) in ne teritorialna, saj takšna *gens* osvojenega teritorija v začetku še ni obvladovala s svojimi institucijami. Prebivalci različnega izvora so zato v zgodnjem srednjem veku živeli po svojih partikularnih pravih. Pravimo, da je zanje veljalo t. i. osebno načelo veljavnosti prava – *lex originis* (*Principle of the Personality of Law, Personalitätsprinzip*).²¹

Simeon Guterman, ki se je v svoji študiji o osebno načelu veljavnosti prava v času od 5. do 11. st. osredotočil sicer konkretno na germanske zgodnj srednjeveške gentilne kneževine, obravnava ta fenomen tudi primerjalno in navaja primere njegove veljave vse do današnjih dni. Za zgodnji srednji vek pa ugotavlja pomembno tipološko značilnost, da so pripadniki različnih ljudstev (npr. Alamani, Sasi, Burgundci itd.) po svojem plemenskem pravu živeli naprej še dolgo po tem, ko so znotraj Frankovske države teritoriji različnih *gentes* prenehali obstajati kot samostojne politične enote (Guterman 1990, 2).

Maurizio Lupoi gleda na fenomen osebne načela veljavnosti prava bolj kompleksno in razlikuje več njegovih pojavnih oblik (2000, 388–405). Po njegovem osebno načelo veljavnosti prava v zgodnjem srednjem veku tudi ni bilo univerzalno. Na podlagi več primerov išče argumente za vzporedni obstoj načela teritorialne veljavnosti prava in utemeljuje, da sta se obe načeli največkrat prepletali med seboj, in sicer tako na tistih ozemljih, kjer je vulgarizirano rimsko pravo prihajalo v stik s plemenskimi pravi doseljenih ljudstev, kot tudi na ozemljih, kjer so doseljena ljudstva živela po svojih pravih drugo ob drugem. Lupoi še

²⁰ S tem bi lahko primerjali 'utrditev' zveze med Karantanci in Bavarci, o kateri nam poroča *Conversio*, in sicer prepustitev Gorazda in Hotimirja Bavarcem kot talcev (CBC 4, 9–12).

²¹ Prim. poglavje O pojmu prava diahrono – razveza konceptualnih dvojic.

posebej nasprotuje po njegovem romantičnem gledanju, da je v srednjem veku praviloma *vsakdo* lahko »nosil svoje pravo s seboj«. Za Burgundce v času frankovske invazije na primer pravi, da je bilo burgundsko plemensko pravo gotovo pravo njihove *stirps*, da pa se je uporabljalo samo na ozemlju, ki so ga Burgundci naseljevali. Šele kasneje so Burgundci pri Frankih dosegli, da so se lahko po svojem pravu ravnali na kateremkoli ozemlju, ki so ga Franki osvojili (Lupoi 2000, 397).

Problematiko veljave plemenskih prav pa je treba ločevati od problematike veljave prava frankovske države, kapitulacij (Vilfan 1961, 45–46).

Uveljavljanje javnih dajatev v klasičnem smislu je bilo postopno. Pleme in še zlasti njegovi voditelji so novo osvojeno ozemlje šteli za svoj plen in od zavojevanega prebivalstva pobirali tribut, znak odvisnosti. Za svobodne člane plemena, ki so po naselitvi večinoma postali obdelovalci zemlje, plačevanje dajatev tako v začetku ni bilo združljivo z njihovim statusom. Pobrane dajatve tudi niso služile 'javnemu dobru' neke *rei publicae*, ampak jih je vladar obravnaval kot del lastnega premoženja (Scheibelreiter 1999, 23–31). Razlike v mentaliteti prebivalcev, navajenih sistema rimske (bizantinske) države, in mentaliteti nekega barbarskega vojvode nam zelo nazorno izpričuje dokument, ki se nanaša na današnje slovensko ozemlje, zapisnik t. i. Rižanske veče (Žitko 1991; 1992).²²

Za vsako skupnost je imelo velik pomen ohranjanje izročila. Ponekod so nekateri rodovi tudi po naselitvi znotraj širše skupnosti ohranili svoje tradicionalne vloge. Tako so pri irskih Keltih pravniki in poeti prihajali v glavnem iz istih rodov. Vloga pravnikov, še bolj pa poetov, je bila pri njih najbolj cenjena (Kelly 1988, 43–57). V zvezi s tem moramo opozoriti tudi na dosežke primerjalne mitologije, katere najpomembnejši predstavnik je George Dumézil (1987). Dumézil je na podlagi obilo mitološkega, etnološkega in jezikoslovnega gradiva za indoevropejce utemeljeval t. i. trifunkcijsko družbeno shemo: obstoj sloja svečnikov, ki ohranja izročilo in družbo vodi, vojaškega sloja ter sloja trgovcev in poljedelcev. Kljub temu da znani preučevalec slovanske predkrščanske religije Henryk Łowmiański na podlagi svojih raziskovanj sklepa, da Slovani niso poznali sloja svečnikov (Łowmiański 1996, 176),²³ menim, da je tudi v slovanskih skupnostih za ohranjanje najvažnejših običajev skupnosti obstajala posebna družbena vloga. Vprašanje pa je, kdo so bili njeni nosilci (najstarejši člani rodu, člani določene rodbine itd.).

Obdobje prvih gentilnih kneževin v zgodnjem srednjem veku je tudi obdobje začetka pokristjanjevanja, kar je bilo povezano s stalno naselitvijo na ozemlju propadlega zahodnega rimskega imperija, kjer je krščanska cerkev že bila dosegla status državne religije in imela zato tudi že razprostrto upravno mrežo, pa tudi mrežo samostanov. Vseeno so se marsikatero poganske predstave²⁴ ohranile še pozno v srednji vek, pogosto preoblečene v krščanske predstave. Proces pokristjanjevanja je pomenil v skupnosti velik družbeni premik. V takšnih skupnostih so bile ene njegovih vidnejših posledic tudi spremembe ustavnopravne narave (Łowmiański 1996, 175–192).²⁵

²² Prim. razdelek Rekonstrukcije gospodarskih in družbenih struktur (alpskih Slovanov).

²³ Zahvaljujem se Petru Pavlinu, da me je na to delo opozoril.

²⁴ O religiji pri Slovanih gl. npr. Zagiba 1971, Łowmiański 1996, Rybakov 1994, Moszyński 1991.

²⁵ Prim. še poglavje O naravi prava in jezika prava v obdobju gentilnih kneževin alpskih Slovanov.

2.4. Frankovska država – zgodnjesrednjeveška politična sila

Najmočnejša politična sila v pretežnem delu Evrope, ki je bila sposobna začeti proces centralizacije in inkorporacije velikega števila omenjenih *gentes*, tudi Slovanov v vzhodnih Alpah, v svojo upravno strukturo, je bila v zgodnjem srednjem veku frankovska država.

Frankovska država je v 7. in 8. stoletju izoblikovala relativno stabilno politično jedro okoli starih germanskih *gentes* in okoli njega vzpostavila celo mrežo t. i. tributarnih gentilnih kneževin, ki v frankovsko upravno državno strukturo (še) niso bile neposredno vključene, so pa bile z njo v podrejenem, klientelnem odnosu, npr. baskovska na jugozahodu, vrsta slovanskih na jugovzhodu in vzhodu (Fritze 1994, 265–269). Karantanija je postala ena od takšnih tributarnih kneževin – a še vedno z relativno visoko stopnjo avtonomije – leta 788, po prehodu Bavarcev in Karantancev v frankovsko odvisnost.

Zunaj vplivnega območja frankovske države so tako ostale le skandinavske *gentes* in pa *gentes* na današnjem britanskem otočju.

Kljub razlikam v razvoju politične organiziranosti pri tistih *gentes*, ki so prišle pod frankovsko vplivno sfero, in tistih, ki so ostale zunaj nje, pa je na družbeni razvoj obeh skupin vplival vsaj en važen zunanji skupni (združevalni) faktor: krščanstvo in krščanska cerkev.

Vladarji iz dinastije Merovingov so bili v svojem bistvu še zelo blizu plemenskim poglavarjem. Kralj je bil izvoljeni plemenski vojskovodja, ki je osvojeni teritorij imel za svoj plen (lastnino) in si ga je kot prvi med enakimi delil s svojimi (plemenskimi) velikaši. Kralj ni imel neomejene oblasti, vladati je moral po običajnem pravu svojega plemena in z njegovim sodelovanjem (Monier, Cardascia, Imbert 1956, 566). Dolgo časa sta tekmovali načeli volilnosti in načelo dednosti vladarske časti. Lahko bi rekli, da je dejansko počasi prevladalo načelo dednosti, volilno načelo pa je bilo njegov korektiv (kadar se je kraljevi rod izkazal za nesposobnega, zlasti v vojaškem pogledu). Do dedovanja vladarske časti so bili enako upravičeni vsi moški potomci, načela prvorojenstva niso poznali (Monier, Cardascia in Imbert 1956, 569).

O važnih zadevah skupnosti so odločali na zborih, in sicer na ljudski skupščini in na zboru velikašev (*placitum generale*) (Kurtović 1987, 136). Ljudska skupščina je bila skupščina vojske, torej zbor vseh za boj sposobnih moških (stara plemenska skupščina). Že v preddržavnem obdobju se je sestajala enkrat letno v marcu, od tod ime *campus martius*. Na njej so odločali predvsem o zadevah vojnih pohodov (z aklamacijo), pa tudi o drugih vojaških, postavodajnih in sodnih zadevah. Upravljanje je v tistem času pomenilo predvsem uresničevanje vojaških nalog s ciljem ohranitve osvojenega teritorija, sčasoma pa tudi pridobitve sodne pristojnosti nad njegovimi prebivalci. S socialnim razslojevanjem se je plemstvo vedno bolj imelo za predstavnike ljudstva, zato so tudi ljudske skupščine počasi postajale le še zborovanja velikašev. Poleg tega so v frankovski državi poznali še skupščino dvornega plemstva in cerkveni zbor.

V upravnem pogledu so obstajale od samega začetka velike razlike med ozemlji s pretežno germanskim prebivalstvom (tam je uprava prežeta s plemenskimi tradicijami), na ozemljih s pretežno galorimskim prebivalstvom pa je bila delno ohranjena rimska civilna teritorialna uprava. Vladarji, ki so težili k enotnosti države, so se bojevali proti ostankom plemenske organizacije – plemenskim vojvodinam, ki so bile največje teritorialne enote, na katere je bila frankovska država (a ne vsa) razdeljena. Po svoji velikosti in naravi so se med seboj zelo razlikovale. Pri večini je šlo za vojvodine, kjer je prevladovalo eno pleme s ple-

menskimi vojvodi na čelu, ki so se od frankovskega vladarja razlikovale le v toliko, kolikor so priznavale njegovo vrhovno oblast. Takšna plemenska vojvodina je ohranila vso staro notranjo ureditev (ljudsko skupščino, plemstvo, plemensko pravo). Za časa Karla Velikega se je njihova samostojnost zmanjšala oz. jih je ta ukinitel, vendar so se konec 9. st. mnoge od njih spet dvignile. Vladar jih je poskušal spraviti v svojo odvisnost s poročnimi in vazalnimi vezmi, pa tudi z imenovanjem škofov, ki so bili kot kraljevi vazali njemu odgovorni. Od tod tudi močna vez med kraljem in cerkvijo. Za bistveni element poenotenja države se je namreč izkazala prav krščanska cerkev (Kurtović 1987, 137).

Postopoma so na grofije razdelili vso frankovsko državo. Trdnejša inkorporacija Karantanije v frankovsko državo se je zgodila po pridružitvi Karantancev uporu Ljudevita Posavskega proti Frankom, v katerem so poraženi. Ob upravni reformi leta 828 pa je Karantanija iz tributarne gentilne kneževine postala ena od upravnih enot, vojvodin, frankovske države (Štih in Simoniti 1996, 49).

3. SLOVANI V VZHODNIH ALPAH V ZGODNJEM SREDNJEM VEKU

3.1. Viri in literatura

S preučevanjem in interpretacijo zgodovinskih virov, ki so relevantni za prostor in skupnost Slovanov v vzhodnih Alpah v zgodnjem srednjem veku, se je ukvarjalo mnogo domačih in tujih raziskovalcev (npr. F. Kos 1902–1928; M. Kos 1936; Grafenauer 1952; Wolfram 1979, 1987 in 1995; Bertels 1985; Štih 1995, 1996, 2000; Hödl in Grabmayer 1993; Bratož 2000 itd.). V tem poglavju se bom v glavnem oprla na študije zgodovinarjev srednjega veka Boga Grafenauerja in njegovega naslednika Petra Štiha, pa tudi na nekatera temeljna dela drugih zgodovinarjev o tem prostoru. V delih teh avtorjev so navedeni in komentirani tudi relevantni viri (delo anonimnega kozmografa iz Ravene, Zgodovina Langobardov Pavla Diakona, Fredegarjeva kronika, Frankovski anali, Fuldski anali, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* itd.) ter nadaljnja literatura.

O življenju Slovanov pred naselitvijo v vzhodnih Alpah in o oblikah njihovega političnega organiziranja je znanih nekaj podatkov izpod peres bizantinskih piscev, ki so opisovali zlasti vpade (južnih) Slovanov na bizantinsko ozemlje v 6. stoletju. Ta sporočila pa so v zgodovino pisju doživela različne in celo izključujoče se interpretacije. Najvažnejše podatke o življenju Slovanov v prvi polovici 6. st. nam sporočajo bizantinski zgodovinar Prokopij v tistih knjigah svoje Zgodovine, v katerih opisuje vojne z Goti (*De Bello Gothico*),²⁶ Got

²⁶ Prokopij pogosto opisuje vpade Slovanov na bizantinsko ozemlje. V prvem takih opisov nam pove tudi nekaj več o njihovem družbenem ustroju. Za Slovane in Ante pravi, da nimajo enega moža za vladarja (**οὐκ ἀφ'ἑνὸς ἀνδρῶν**), temveč naj bi že od nekdanj živeli kot demokratično ljudstvo (**ἐξ ἡμῶν κρατῖα/ἐκ παλαιοῦ βιοτεύουσι**) in zato vedno javno razpravljajo o koristnih in škodljivih zadevah (**διὰ τούτου αὐτοὶ τῶν πραγμάτων ἀπὸ τῆς κοινῆς καὶ τῆς δούλου ἐξ κοινῆς ἀγεται**). Tudi v vseh drugih rečeh postopajo po svojih starih navadah (**ἡνωμένοι τούτοις ἀπὸ τῶν τοιῶντα barbarοὶ**). Verujejo v enega boga, ki dela blisk in gospoduje nad vsem ter zanj opravljajo žival-ske daritve, vseeno pa častijo tudi reke, nimfe in druga božanstva ter tudi njim opravljajo daritve. Prebivajo v slabih kočah, raztresenih daleč ena od druge, pogosto pa naj bi tudi spreminjali kraj

Jordanes, duhovnik in kasneje škof v južni Italiji, v svojem delu *Getica*²⁷ in Mavrikij v svojem priročniku za bojevanje *Strategikon*.²⁸

Vprašanje seveda je, koliko je mogoče sklepati, da gre pri teh opisih, kakorkoli jih že interpretiramo, res za tiste Slované, ki so se čez nekaj deset let po tem naselili na prostoru vzhodnih Alp. Kljub temu da ti podatki najverjetneje niso uporabni za rekonstrukcijo družbenega razvoja alpskih Slovanov, pa so pričevalni kot pravno relevantne tipologije.

3.2. Rekonstrukcije političnega razvoja

Naseljevanje Slovanov v vzhodne Alpe ni neposredno zgodovinsko dokumentirano, je pa na njihovo prodiranje možno sklepati na podlagi posrednih zgodovinskih pričevanj: sinodalnih zapisnikov Oglejskega patriarhata o propadanju škofij na tem ozemlju v drugi polovici 6. st., iz pism papeža Gregorja Velikega in na podlagi pričevanja o prvih bojih Slovanov proti Langobardom in Bavarcem Pavla Diakona v njegovi Zgodovini Langobardov (HL IV, c.7 in 10). Zaradi pomanjkanja pisnih virov so za to obdobje toliko pomembnejše analize jezikovnega gradiva, toponomastike in rezultati analiz jezikovnega razvoja alpskih Slovanov (Grafenauer 2000, 24).²⁹

V nadaljevanju bo največ prostora namenjenega rekonstrukcijam političnega razvoja Karantancev, to pa zaradi tega, ker imamo o njih ohranjenih največ zgodovinskih pričevanj.

Slovani so se v vzhodne Alpe naselili združeni v obrsko-slovanski plemenski zvezi. Pomenljivo je, da se je že konec 6. st. današnji vzhodnotirolski in koroški prostor imenoval *Scalorum provincia* (HL IV c. 7). Slovani so živeli v odvisnosti od Obrov, plačevali so jim tribut in jim bili vojaško zavezani. Karantanski Slovani so pod obrskim vrhovnim

bivališča. V vojski gredo nad sovražnika kar peš, oboroženi le s ščitom in sulico (Gradivo I, 33).

²⁷ Jordanes sporoča, da se pripadniki številnega plemena Venetov najpogosteje imenujejo Slovani in Anti, kljub temu da imajo različna imena glede na razne rodove in kraje (Gradivo I, 52).

²⁸ Mavrikij v svojem delu daje napotke bizantinskim vojakom tudi o vojskovanju s Slovani in Anti. Te opisuje kot svobodoljubne, vzdržljive v vojski in gostoljubne do popotnikov. Če kdo stori gostu kaj hudega, ima njegov gostitelj za sveto dolžnost storjeno maščevati. Z vojnimi ujetniki si ne znajo pomagati, zato jih ne zadržujejo v suženjstvu, ampak jim dajo na izbiro, da se po določenem času ali vrnejo domov, ali pa ostanejo pri njih kot svobodni ljudje. Posedujejo mnogo živine, in kar pridelajo, shranijo. Najvrednejše predmete zakopavajo. Ženske pogosto raje sledijo pokojnemu možu prostovoljno v smrt, kot pa da bi živele naprej kot vdove. Spretni so pri pripravljanju zased. Zaradi odsotnosti vodstva v vojski ne poznajo reda. Tako niso primerni za bojevanje na odprtem v strnjjenih vrstah. Popolnoma so nevradni zaupanja in ne spoštujejo dogovorov, h katerim naj bi pristopali bolj iz strahu kot zaradi daril. Kadar pride med njimi do nasprotnih mnenj, dogovor ni možen. Če se jih nekaj le dogovori, pa drugi brž nasprotujejo. Vedno so sprti med seboj in nihče noče popustiti. Povzeto po G. T. Dennis: *Maurice's Strategikon: Handbook of Byzantine Military Strategy*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1984, objavljeno v Schenker (1995, 16 in 17).

²⁹ Obseg zgodnjerednjeveške Karantanije je po prevladujočem mnenju vključeval poleg ozemlja današnje Koroške še dele (Vzhodne) Tirolske, Salzburške, Zgornje in Spodnje Avstrije in Štajerske. Na jugu naj bi Karantanija segala vse do Save oz. preko nje morda celo do spodnjega toka Krke. Na današnjem slovenskem ozemlju naj bi vanjo spadal še nekdanji mestni teritorij antične Celeje. Zgornje Posavje pa je spadalo v Karniolo (Štih 2000, 360–361). O utemeljitvah takšne rekonstrukcije in o odprtih vprašanjih v zvezi s tem, gl. prav tam.

gospostvom ostali vse do svoje priključitve uporju moravskih in čeških plemen (623), povezanih v plemenski zvezi, ki jo je vodil Samo. Pridružitev alpskih Slovanov t. i. Samovi plemenski zvezi nam izpričuje tudi *Conversio Bagoariourim et Carantanorum* iz leta 871, ki je najvažnejši vir za zgodovino vzhodnoalpsko-panonskega prostora 8. in 9. st. (M. Kos 1936; Wolfram 1979).

O alpskih Slovanih, imenovanih tudi Vinedi, poroča t. i. Fredegarjeva kronika (Gradivo I, 164), da so v času Samove plemenske zveze živeli v t. i. *marca Vinedorum*, torej v mejni pokrajini neke večje politične tvorbe, ki naj bi ji vladal knez Valuk.

Ko so Obri po Samovi smrti leta 658 obnovili večino svoje oblasti nad slovanskimi plemeni, je nad alpskimi Slovani niso. To naj bi nam potrjevala tudi t. i. Alzeca epizoda (Gradivo I, 164). Skupina Bolgarov pod vodstvom Alzeca se je okrog 631/632 pred Obri zatekla h knezu Valuku in njegovim Slovanom, potem ko jim je frankovski kralj Dagobert na strašen način, s pobjem več kot tisoč njihovih pripadnikov, odpovedal gostoljubje. Bolgari naj bi pri alpskih Slovanih ostali eno generacijo, to je okrog 30 let, nato pa naj bi se po letu 662 preselili v langobardski Benevent. Tudi na tej podlagi je mogoče sklepati, da so bili alpski Slovani samostojni tako v odnosu do Obrov kot tudi do Frankov oz. Bavarcev in Langobardov (Štih in Simoniti 1996, 29–32).

Na samostojnost v odnosu do Langobardov je mogoče sklepati tudi po tem, da so po letu 660 Karantanci vdrali v Furlanijo in v 3. desetletju 8. st. ponovno osvojili t. i. *regio Zellia* (HL VI 51 in IV 38; Grafenauer 2000, 42).

Na neodvisnost karantanskih Slovanov v odnosu do Bavarcev pa kažejo izpričani vpadi Karantancev na bavarsko ozemlje, na primer leta 725, ko so požgali cerkev v Bischofshoffnu (Gradivo I, 205; Grafenauer 2000, 101).

Šele okrog leta 740 je pritisk Obrov tako narasel, da so morali takratni Karantanci v zameno za pomoč proti njim priznati nadoblast bavarskih sosedov.

V obdobju od 658 do okrog 740 naj bi alpski Slovani uživali politično samostojnost in obdobje relativnega miru, ki je verjetno zagotavljalo ustrezne pogoje za notranje strukturiranje nastajajoče politično-teritorialne skupnosti.³⁰

³⁰ Grafenauer (2000, 26–27, op. 14) podaja kratko vsebino kar trinajstih različnih virov, nastalih med 9. in 13. st., ki Karantanijo omenjajo kot politično-teritorialno tvorbo, na primer:

Arnulfovi listini: 888, 1. IV:

– ad a. 888: » /.../ quia nos cuidam Theotmari venerabilis arhiepiscopi nostri clerico Sigipold vocato unam hobam **in regno Carentano** in valle Lauenta /.../« (Gradivo II, 286);

– ad a. 898: Cesar Arnulf je na prošnjo grofa Iringa in grofa Isingrima plemenitniku Svetopolku [»cuidam viro progenie bonae nobilitatis exorto, Zuentibolch videlicet nominato«] podelil v popolno last nekatera posestva v Karantaciji v Liutbaldovi grofiji [»quasdam res iuris nostri hoc est in **Charentariche** in comitatu ipisus consanguinei nostri«], in sicer dvor, ki se imenuje Krka [»curtem quae dicitur Gurca«] (Gradivo II, 319).

Chronica Nestoris, III (izd. Fr. Miklošič 1860, 3): » se ti že **Sloveni**: Horvate Belii i Serb' i **Horoutane**«.

Pismo cesarskega notarja Burkharda 1161, konec decembra (Gradivo IV, 437): »pertransiens **Karinthiam, Carniolam, Istriam, duas marchias, alias partes Sclaueniae usque in Vngariam** /.../«. *Helmoldi Chronica Slavorum* I/1, MGH SS XXI, 11:

»**Sclavorum** incolunt nationes /.../ deinde Poloni, habentes /.../ ab austro Boemos et eos qui dicuntur Moravi sive **Karinthi** atque Sorabi« (Gradivo IV, 464); »**Karinthi confines sunt Bawaris**« (Gradivo IV, 465).

Bartholomei Anglici de proprietatibus rerum:

Največ uporabnih podatkov o dogajanju na tem prostoru v 8. stoletju nam prinaša *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (CBC). Njen avtor prebivalce imenuje *Sclavi qui dicuntur Quarantani*. Toda najstarejši zapis poimenovanja za prebivalce najdemo že pri anonimnem kozmografu iz Ravene s konca 7. st.: *montes dividunt /.../ inter Carontanos et Italiam* (Gradivo I, 182; Grafenauer 2000, 103).

Po Štihovem mnenju pa Karantancev ne moremo preprosto enačiti s Slovani, ki so se konec 6. st. naselili v vzhodnih Alpah na ozemlju, ki je dobilo splošno ime *Sclavorum provincia*. O višji stopnji politične organiziranosti po njegovem mnenju priča poimenovanje *marca Vinedorum* kot oznaka za prostor, kjer je živela skupnost Slovanov, ki so se pridružili plemenski zvezi pod Samom leta 623, in podatek, da so se zvezi pridružili s svojim knezom (*dux Vinedorum*). Za še jasnejši znak posebne gentilne identitete in politične organizacije pa naj bi veljal podatek, ki nam ga sporoča Pavel Diakon za leto 664 (HL V 22), in sicer o področju *Carnutum, quod corrupte vocitant Carantanum*, kjer je živelo posebno slovansko pleme, *gens Sclavorum*. Karantanska etnogeneza, menita Wolfram in Štih, je bila gotovo zaključena pred sredo 8. st., verjetno okoli leta 700 (Wolfram 1987, 342; Štih in Simoniti 1996, 34).

Na področju, ki so ga naselili Slovani v vzhodnih Alpah, točneje na področju zgornjega Posavja, je po interpretaciji skromnih zgodovinskih virov v zgodnjem srednjem veku najverjetneje nastala tudi druga slovanska gentilna politično-teritorialna tvorba, Karniola (*Carniola sclavorum patria*). Podrobnejših raziskovanj o njenem obstoju in o verjetni strukturi sta se lotila Timotej Knific (1988) in Peter Štih (1996, 13–26; 2000, 355–394), pomembno erudicijsko delo je pred tem opravil zlasti J. Šašel,³¹ prvi, ki se je s to problematiko obširneje ukvarjal, pa je bil Ljudmil Hauptmann (1999).

3.3. Rekonstrukcije gospodarskih in družbenih struktur

Po naselitvi je prišlo v gospodarski in družbeni strukturi alpskih Slovanov do sprememb.³² Uveljavljanje sistema še neustaljenih njiv, ki so jih obdelovali z ralom, je v primerjavi z dotedanjim načinom obdelave zemlje, požigalništvom in okopavanjem, pomenilo manjšo potrebo po velikih kolektivih in razkrajanje skupne lastnine na obdelani zemlji. Slednja je prišla v poštev le še pri periodični delitvi obdelane zemlje, ko so se njive znova premaknile. Skupna lastnina se je tudi po ustalitvi njiv ohranila le na neobdelanem zem-

– XV/84 »*Karinthia provincia est modica Germaniae in Europa, habens Pannoniam ab oriente, ab occidente Italiam, Danubium a septentrione, Dalmatiam et Sclavoniam a meridie. Montibus in una parte cingitur in alia mari Adriatico terminatur*«;

– XV/140 »*Nam Sclavi sunt /.../ et Charinti /.../ Et est duplex Sclavia. Maior, que et Sclavonia dicitur, que Dalmaciam, Serviam, Carinthiam continet et multas alias regiones.*« (Gradivo V, 752).

³¹ Gl. literaturo, citirano pri Štih 1996, 19, op. 26.

³² V zgodovinisju se je dolgo razpravljalo o problematiki kontinuitete naselbinskih, gospodarskih in družbenih struktur tega prostora z antiko. Slovani so se naselili na področjih, ki so jih že našli pripravljene, to je na ravnini in na gričih. Pravega gozda niso krčili. Očitno je, da Slovani niso nadaljevali z urbanim načinom življenja. Kontinuiteta je izrazita pri planinski živinoreji, kjer o prevzemu predсловanskih običajev priča tako ohranjeno neslovansko izrazje kot tudi same ohranjene oblike živinoreje (realije). Slovani v vzhodnih Alpah so se veliko manj navezovali na antično dediščino kot germanske *gentes*, ki so se naselile na področju nekdanje rimske države. Po Grafenauerjevem mnenju pa je prelom viden v družbeni strukturi, kajti njeni temelji so slovanskega in ne antičnega izvora (Grafenauer 2000, 31–41).

ljišču. Te spremembe so skupaj z ustalitvijo naselij povzročile, da je rodovno pripadnost zamenjala teritorialna povezanost – razkroj rodu in preraščanje v vaško občino (soseska, srenja, marka), ki bi jo lahko videli v dekaniji Slovanov, omenjeni v Kremsmünstrski listini iz leta 777 (Grafenauer 2000, 90). Vprašanje pa je, ali lahko po naselitvi (še) govorimo o obstoju t. i. velike družine.³³

Do začetkov socialnega razslojevanja je prišlo že pred naselitvijo, in sicer na temelju uveljavitve v boju in prisvajanja vojnega plena, po naselitvi pa je bilo odločilnega pomena prisvajanje agrarnih presežkov. To so bile osnove za postopno uveljavljanje privatne lastnine. O socialni diferenciaciji nam priča *Conversio* npr. v t. i. zgodbi o Ingu (Grafenauer 2000, 91–92).

V starokarantanski družbi je obstajal *vrhni družbeni sloj*. Avtor *Conversio* je njegove pripadnike poimenoval *principes* (CBC, c. 8), v skladu s frankovsko terminologijo pa tudi *comites* (CBC, c. 7). V istem viru, v t. i. zgodbi o Ingu, se omenjajo *servi* in tisti, ki so jim gospodovali (*eorum dominabantur*; CBC, c. 7). Štih navaja kar nekaj primerov iz nekaj mlajšega tradicijskega gradiva, ki izpričuje ne le obstoj karantanskega in širše alpskoslovanskega plemstva, ampak tudi njegovo preživetje v frankovsko dobo. Pripadniki te družbene skupine nastopajo kot tradenti svojih posesti cerkvi (*Baaz de genere Carontana Sclavaniarum*) ali pa se poročajo s pripadniki bavarskih oz. frankovskih plemiških družin. To pomeni, da jih je plemstvo sosednjih *gentes* imelo za sebi enakovredne (Štih 1995, 34–35).

Najširši sloj alpskih Slovanov, prebivalcev Karantanije, je še vedno živel *osebno svobodno*, v okviru žup. Po naselitvi je župa sicer postopoma prerasla iz rodovne v teritorialno obliko povezanosti prebivalcev, v kateri pa naj bi se še nekaj časa delno ohranjale tudi poteze plemenske družbe. Na osebno svobodo prebivalcev kaže po eni strani takratna gospodarska struktura, pri kateri je težišče na hiši in še ne na zemlji, pa tudi vrsta zgodovinskih virov (Grafenauer 2000, 120): Karlova potrditev Tasilove darovnice kremsmünsterskemu samostanu leta 791, v kateri so izrecno omenjeni tudi svobodni (Slovani), ki lahko kot taki odidejo (*si vero noluerint, liberi discedant*), če pa hočejo zemljišča obdržati, pa bodo samostanu zavezani plačevati dajatve (Grafenauer 2000, 128); vir, ki nam sporoča o preseljevanju karantanskih Slovanov v Panonijo v prvem desetletju 9. st.; preseljevanje je Karel Veliki nato zaustavil z vojsko (Gradivo II, 38); darovnica cesarjev Ludvika in Lotarja kremsmünsterskemu samostanu leta 828, ki govori o zavarovanju lastnine svobodnih Slovanov, saj sta vladarja samostanu podelila neki okraj blizu današnjega St. Pöltena, ki so ga do takrat obdelovali (samostanski) hlapci in slovanski podložniki tega samostana, razen posestev tamkajšnjih svobodnih Slovanov (*salvis tamen proprietatibus liberorum Sclavorum* (Gradivo II, 97), in drugi (Grafenauer 2000, 127–128).

Že predstavljene zgodnje pojavitve izrazov *Karantanija* in *Karantanci* v 7. stoletju pomenijo v slovanskem svetu veliko izjemo, kajti pri drugih slovanskih skupnostih se začnejo pojavljati šele čez dve stoletji. Zunanji znak preoblikovanja naseljene skupnosti alpskih Slovanov v posebno politično-teritorialno skupnost vidi Grafenauer v tem, da niti nova etnična skupnost niti nova politična tvorba ne nosita slovanskega plemenskega imena, ampak teritorialno ime, ki je bilo prvotno povezano s sedežem karantanskega kneza na krnskem gradu in v njegovi okolici (*curtis Corantana*, AF V. 888; Grafenauer 2000, 103).

³³ O veliki družini gl. Simič 1982.

Problematika narave knežje oblasti je gotovo osrednjega pomena za razumevanje procesa oblikovanja politično-teritorialne skupnosti pri karantanskih Slovanih. Čeprav imamo o oblasti karantanskega kneza na voljo podatke šele v virih od srede 8. st. naprej, pa ti pričajo o zgodnejši naravi knežje oblasti. Grafenauer izpostavlja nekaj njenih naslednjih potez: nasledstvena pravica znotraj knežje dinastije, knezu pripada vrhovna sodna oblast v deželi, oblast nad plemensko vojsko in nad lastnimi vojaškimi silami, pobiranje javnopravnih dajatev

Izpričana je *nasledstvena pravica do oblasti znotraj knežje dinastije*, ki pa ne zajema le ožje družine vladajočega kneza. Tako so v Conversiji izpričani *dux eorum Boruth nomine* (do 748 ali 749), *filius Boruth nomine Cacatius* (med 749–751/752) in *Cheitemarus filius fratris sui* (med 751/752–769) (Grafenauer 2000, 106). Vloga vladarske dinastije, *stirps regia*, je dobro raziskana pri germanskih plemenih, Štih pa ugotavlja, da je tudi pri drugih slovanskih ljudstvih pomembnost vladarske dinastije dobro izpričana, in sicer pri Moravanih, Guduskanih oz. dalmatinskih Hrvatih, Slovanih v Duklji, med polabskimi Slovani, tako pri Abodritih kot tudi pri Veletih (Štih 1995, 30–31). Pripadnost vladarski dinastiji pa je bila šele prvi pogoj za doseg oblastnega položaja. Povsod po Evropi je bil pripadnik take dinastije na svoj položaj umeščen s posebnim svečanim dejanjem, zvezanim z volitvami ali aklamacijo. Gre za povezavo načela dednosti oblasti z načelom volilnosti (Štih, 1995, 31).

Knezu naj bi pripadala *vrhovna sodna oblast v deželi*. Oblast naj bi se predajala s 'knežjim kamnom' kot sodnim prestolom na zbornem mestu znotraj utrdb Krnskega gradu. V času do potrditve frankovskega kralja v naslednji fazi preobrazbe instituta ustoličevanja je kneza v tej njegovi funkciji nadomeščal 'deželni sodnik' (Grafenauer 2000, 106). Vprašanje je, ali je tu govora o *sodniku* kot le o tistem, ki sodi, ne pa tudi kot o tistem, ki 'upravlja'.

Knez naj bi imel *oblast nad plemensko vojsko*, poleg tega pa naj bi dejstvo, da je Hotimir z lastnimi silami dvakrat zadušil protikrščanski upor, kazalo na to, da je imel na voljo neko obliko *lastnih vojaških sil* (Grafenauer 2000, 106–107). V zvezi s tem se zastavlja problematika kosezov, ki pa je preveč kompleksna, da bi se na tem mestu vanjo podrobneje spuščala. Uveljavljeno Grafenauerjevo mnenje je, da lahko v kosezih, ki pri ustoličevanju sčasoma prevzamejo funkcijo 'političnega telesa' (*populus*), vidimo knežje oboroženo spremstvo. Lastne vojaške sile, tj. institucija knežjega spremstva ali družine,³⁴ ki so jo poznale zgodnje gospodstvene tvorbe ne glede na to, ali so bile pretežno slovanske ali germanske, je bila tista konkretna oblast, na kateri je slonela vladarjeva realna moč (Štih 1995, 32).

Vladarjeva moč (kot tudi moč vrhnjega sloja) pa je morala v zgodnjem srednjem veku vsaj delno sloneti tudi na drugačnem realnem vzvodu oblasti, in sicer na takšni organizaciji agrarne produkcije, ki je lahko kneza in njegovo spremstvo vzdrževala. Grafenauer meni, da je vsaj za karantanskega kneza neposredno dokazljiv obstoj nekakšnega *zemljiškega gospostva*, in to že sredi 8. st., torej še pred začetkom uveljavljanja frankovskega sistema po vključitvi v frankovsko državno upravno strukturo. Za časa Hotimirja so bile zgrajene prve tri cerkve, ki jih je posvetil Modest (nad Gosposvetskim poljem, nad Lurnskim poljem in ob potoku Undrima ob zgornji Muri). Vse tri so imele status t. i. lastniških cerkva in so kasneje prešle na državo ter šele z njeno darovnico v salzburško oz. freisinško posest. To je oporišče teoriji, da je tudi okrog deset gradov, znanih iz zgodnje frankovske dobe, ki naj bi se od zgodnjefrankovskih stolpov bistveno razlikovali, predstavljalo sedeže pragospošteve še iz časa samostojnega obstoja slovanske Karantanije (med njimi tudi Krnski grad). Fran-

³⁴ O različnih variantah pojma, ki ga je v ruskih srednjeveških besedilih označevalo poimenovanje *družina*, gl. Rahbek Schmidt (1964, 475–478)

kovski sistem naj bi torej tovrstne zgodnje fevdalne zemljiške posesti priznaval kot veljavno, prav tako kot tudi še iz predfrankovskega obdobja izvirajočo alodialno posest kosezov (Grafenauer 2000, 117–118).

Za podporo elite in za organizacijo vojske so poleg lastnih posesti potrebne tudi *javnopravne dajatve*, ki pripadajo knezu. Kos in Grafenauer vidita v Conversiji pričevanje o vrsti take dajatve v dajatvi, ki jo je Hotimir obljubil salzburškemu nadškofu. Dajatev naj bi plačeval deloma sam, deloma pa *populus istius terre*. Takšna dajatev, ki se v Conversiji splošno imenuje *servitum* in se je plačevala vsako leto, naj bi po mnenju M. Kosa (1936, 33–34) imela svoj izvor še v času karantanskega samostojnega obdobja. Kot odsev tega instituta lahko razumemo tudi dajatve, omenjene v t. i. Kremsmünsterski listini, ki so jih Slovani prej plačevali vojvodi, potem pa skupaj s podarjeno dekanijo pripadejo samostanu (Gradivo I, 256). V malo starejši listini Ludvika salzburškemu nadškofu (864) se omenja dajatev *coniectus*, ki sta jo *comes de Karantana et populus istius terre* morala dajati, kadar je v deželo prišel škof. Grafenauer vidi v tej dajatvi konkretizacijo prej le splošno navedene dajatve. Čeprav je tak način oskrbovanja škofa uredil že leta 742 Karlmanov kapitulat, okoli leta 770 pa ponovil kapitulat Karla Velikega, *Karoli Magni capitulare primum*, Grafenauer pripominja, da se takrat frankovski kapitulatji v Karantaniji naj ne bi avtomatično uporabljali (Grafenauer 2000, 107, in op. 16.). To je čas, ko je Karantanija le tributarna gentilna kneževina frankovske države in še ni vključena v njeno upravno strukturo.

Grafenauer postavlja tezo, da bi lahko na podlagi izpričanih dajatev enake narave in slovenskega poimenovanja zanje *pojezda* (v sicer dosti mlajših srednjeveških besedilih, zlasti v nemških) skleпали, da sta se tu frankovska cerkvena ureditev in karantanska ureditev javnih dajatev srečali na isti ravni (Grafenauer 2000, 107). Tudi Vilfan meni, da je karantanski knez svojo oblast zunaj sedeža izvrševal s popotovanjem po ozemlju s svojim vojaškim spremstvom (*pojezda*) in s predsedovanjem večam po župah. Po njegovem mnenju naj bi se prve javnopravne dajatve razvile prav v zvezi s tem, kajti vzdrževanje takega potujočega dvora so morali vzdrževati prebivalci, kjer se je ta mudil. Prebivalci so morali zbrati dovolj hrane in pijače, to je naravnih dajatev, ki so jih s slovenskim izrazom tudi imenovali *pojezda*. Te so se ohranile še globoko v fevdalno dobo. Vilfan domneva, da bi lahko sled staroslovenskih javnih dajatev videli tudi v kasnejši glavni fevdalni dajatvi, imenovani *pravda*, morda pa bi lahko obstajala tudi prostovoljna dajatev oblastniku, *poklon* (Vilfan 1961, 63–64).

Grafenauer na temelju kriterijev H. Lowmiaškega, po katerih naj bi se plemenska zveza ločila od državne organizacije (nasledstvo knežje oblasti, obstoj knežjih vojaških sil in obstoj javnih dajatev), meni, da je Karantanija že bila državno organizirana (Grafenauer 2000, 112). Ker obstaja veliko različnih kriterijev in bolj ali manj izdelanih tipologij, kdaj naj bi o neki politično organizirani skupnosti že lahko govorili kot o državi in ker pri takem spraševanju nujno prihaja do anahronizmov, se mi zdi upoštevanja vredno Štihovo stališče, ki pravi, da je za obravnavani prostor in čas primerneje govoriti o *gospostvenih tvorbah* (*Herrschaftsbildungen*), kar naj bi bolj ustrezalo terminologiji virov in v njih opisanemu stanju (Štih 1995, 24).

III. O NARAVI PRAVA IN JEZIKA PRAVA V ZGODOVINSKI PERSPEKTIVI

Na podlagi strukturnih raziskav zgodnjerednjeveških *gentes* (Katičič 1985a; Wolfram 1990; Budak 1990) se je uveljavilo spoznanje, da je eden bistvenih konstitutivnih elementov takšne politično-teritorialne tvorbe obstoj skupnih pravil (Wolfram 1990, 30; Štih 1995, 25).¹ Ta tipološka ugotovitev je dobra podlaga za sklepanje, da je tudi skupnost Slovanov v vzhodnih Alpah takšna pravila poznala. Postavljata pa se vprašanji, kakšni sta bili njihova narava in vsebina ter v katerem jeziku so bila izražena.

Naloga bi bila gotovo lažja, če bi se nam ohranili kakšni neposredni zapisi tega prava, pa čeprav v latinščini, kot je bilo pri zapisih prava v tistem času in na obravnavanem širšem prostoru običajno.² Potem bi bilo namreč po eni strani oprijemljiveje govoriti o konkretnih institutih, mogoče bi jih bilo primerjati z drugimi sodobnimi zapisi in ugotoviti njihove skupne značilnosti ter morebitne posebnosti. Po drugi strani pa bi za pravno relevantne institute, čeprav bi bili ti na primer opisani v latinščini, lahko z večjo verjetnostjo našli takratna domača poimenovanja. Nekatera bi lahko kot latinizirane izposojenke morda izluščili kar iz zapisa samega.

S približno takšno izhodiščno situacijo ima opraviti na primer raziskovalec germanskih plemenskih prav, t. i. *leges barbarorum* (Schmidt-Wiegand 1991). Ker raziskovalec plemenskega prava pri Slovanih takšnih virov nima na razpolago, je mogoče le bolj ali manj argumentirano oblikovanje hipotez, da so Slovani v vzhodnih Alpah takšno pravo imeli in da so neki institut sploh poznali.

Kot izhodiščni vir je jezikovno gradivo pri tem delu primerno, čeprav samo po sebi gotovo nezadostno za rekonstrukcijo preteklih realij in predstav o njih; lahko jih z večjo ali manjšo verjetnostjo samo nakazuje. Gotovo je pri tako zastavljenem raziskovanju treba predpostavko o obstoju takšnih realij utrditi. V tem poglavju bi zato rada predstavila tako tipološke ugotovitve o naravi prava in njegovega jezika v skupnostih na približno enaki stopnji družbenega razvoja kot tudi tiste ugotovitve, ki nam na podlagi redkih ohranjenih zgodovinskih virov približujejo pravno relevantne predstave o Slovanih v vzhodnih Alpah.

Ker se je pri raziskovanju preteklih realij za izognitev anahronizmom treba najprej zavedati lastnih oz. danes prevladujočih predstav o raziskovanem fenomenu, bom najprej predstavila konceptualne dvojice, v katere so po mojem mnenju pretežno užete današnje predstave o pravu.³

¹ Prim. z Wenskus o t. i. *Rechtsgemeinschaft* (1977, 35–36).

² O plemenskih pravih v domačih jezikih gl. razdelek Vloga ljudskih jezikov v pravu.

³ Glede takega vrstnega reda obravnave problematike prim. Köbler (1971, 1–11).

1. O POJMU PRAVA DIAHRONO – RAZVEZA KONCEPTUALNIH DVOJIC

To problematiko zaznamujejo vsaj tri klasične pravnoteoretične dihotomije, ki se v zgodovinski perspektivi⁴ nujno izkažejo za pretoge. Gre za naslednje pojmovne pare: 'država' in 'pravo', 'zakon' in 'običaj' ter 'javno pravo' in 'zasebno pravo'.

Njihova uporaba je za obravnavani zgodovinski čas in prostor ter za stopnjo družbenega razvoja, pričakovano v plemenski kneževini zgodnjega srednjega veka, gotovo anahronistična, kajti o okoliščinah in vzrokih, ki so omogočili njihovo pojmovno izoblikovanje in vkoreninjenje v moderni dobi,⁵ v času gentilnih kneževin na poselitvenem prostoru naših prednikov ne moremo govoriti.

Izhodiščna obravnava teh pravnoteoretičnih konceptualnih dvojic je smiselna toliko, kolikor njihov 'obstoje' in pomen v zgodovinski perspektivi argumentirano relativizira. Za klasičnega pravnika bi namreč utegnil biti ta priučeni konceptualni instrumentarij o naravi prava samoumeven tudi za njegovo obravnavo v zgodovinski perspektivi, tj. njegova nezavedna predpostavka zlasti o tem, kaj pojem 'pravo' (Pravo) še lahko obsega in česa ne (več).

1.1. Država⁶ : pravo

Primer še vedno klasičnega dojemanja zgodovine prava in države kot konceptualne dvojice predstavlja po mojem mnenju delo pravnega zgodovinarja Uweja Wesla *Geschichte des Rechts* (1997).

V tem delu Wesel med drugim analizira podobnosti in razlike med t. i. modernim, 'državnim' pravom (*staatliches Recht*) danes⁷ in med t. i. preddržavnimi ureditvami (*vorstaatliche Ordnungen*; Wesel 1997, 49–54). Med preddržavne skupnosti prišteva skupnosti nabiralcev in lovcev in t. i. segmentarne skupnosti. Kot tretjo stopnjo v razvoju družbe pa obravnava t. i. protodržave, med katere uvršča vse kefalne skupnosti, tj. tiste, v katerih se postopoma razvije centralno organizirana oblast, država, in s tem tudi 'državno' pravo⁸ (Wesel 1997, 55–63).

V preddržavnih skupnostih, pravi Wesel, se je pravo razvijalo v samoregulirajočem procesu, kar naj bi pomenilo, da je bila skupnost sama tista, ki je ustvarjala pravila, medtem ko naj bi s pojavom države pravo postajalo nekaj, kar je vedno pogosteje določeno 'od zgoraj', s strani vladarja. Čeprav so morala biti tudi tedaj pravila v skupnosti sprejeta, da ne bi naletela na prevelik odpor, naj bi pravo postajalo v bistvu bolj sredstvo upravljanja. Če razumemo 'moralo' kot skupek predstav v neki skupnosti o tem, kaj je dobro in kaj zlo, 'politiko' pa kot sredstvo za vzdrževanje reda (*Ordnungsgefüge*), ki je določeno od zgoraj, potem je razumljivo, pravi Wesel, zakaj naj bi se predstavi o morali in o pravu v razvoju

⁴ Zavestno govorim o zgodovini prava ali pa o pravu v zgodovinski, diahroni perspektivi in ne o 'razvoju' prava, ker se želim izogniti pomenki 'progresivno'. Prim. Kaiser (1980, ix)

⁵ O značilnostih pojma 'moderno' (pravo, doba) gl. Cerar (2001, 179–186).

⁶ O pojmu 'država' in o politično organiziranih skupnostih različne narave je bil govor že v prejšnjem poglavju.

⁷ Wesel na nekaj mestih govori o »našem« pravo, s čimer misli najverjetneje na današnja zahodna kontinentalna prava (Wesel 1997, 54).

⁸ Postopoma izoblikujejočo se politično-teritorialno skupnost slovanskih Karantancev v 7. in 8. st. bi po takšni shemi lahko uvrstili med kefalne skupnosti in s tem med protodržave.

druga od druge vse bolj oddaljevali, približevala pa pojma 'politika' in 'pravo'. Pravo naj bi bilo namreč čedalje manj stvar skupnosti in vedno bolj stvar države, torej nekaj, kar je določeno od zgoraj (Wesel 1997, 47).

Menim, da Wesel neutemeljeno obravnava 'državo' tako ločeno od skupnosti. Zdi se, kot da se skupnost (svobodnih in polnopravnih članov) v njegovi razvojni shemi iz situacije z izrazito aktivno vlogo znajde v okoliščinah, v katerih je njena vloga izrazito pasivna, njena vloga pravotvorca pa izgine. Verjetno bi se bilo treba na tem mestu vprašati, o katerih zadevah skupnost kot celota v 'državnem stanju' ne odloča več, pri katerih zadevah pa ima skupnost še vedno besedo ter kdo v diahroni perspektivi sploh sestavlja 'skupnost'.

Skupnost polnopravnih [!] članov (kdorkoli jo že v različnih obdobjih sestavlja: npr. svobodni možje, vojščaki, v plemenski skupnosti, plemstvo pri nas v t. i. obdobju združevanja v dežele itd.) razen morda v obdobjih t. i. absolutne monarhije in še bolj diktature pri pravotvorni dejavnosti nikoli nima popolnoma pasivne vloge. Se pa z Weslom strinjam, da začne pravotvorna dejavnost 'od zgoraj' v procesu centraliziranja oblasti postopoma posegati na čedalje več področij človekovega življenja. Vendar to ne pomeni, da 'državno' pravo, tj. pravila, ki jih sprejme centralna oblast, (lahko) ureja vsa pravno relevantna razmerja. To pa je že problematika, ki se izraža v še eni dihotomiji, tj. javno pravo : zasebno pravo, ki jo obravnavam v nadaljevanju.

Wesel je kot glavne štiri funkcije modernega prava navedel funkcije zagotavljanja reda (*Ordnungsfunktion*), pravičnosti (*Gerechtigkeitsfunktion*), vzdrževanja oblasti (*Herrschaftsfunktion*) in omejevanja oblasti (*Herrschaftskontrollfunktion*). Čeprav naj bi pravila v t. i. preddržavnih tvorbah po njegovem mnenju izpolnjevala le prvi dve funkciji (Wesel 1997, 49–51), menim, da so pravila plemenskega prava vsaj s procesom oblikovanja politično-teritorialnih skupnosti vedno bolj izpolnjevala tudi zadnji dve funkciji. Kot primer lahko navedem institucijo ustoličevanja vladarja.

K bistvenim razlikam med preddržavnimi ureditvami (*vorstaatliche Ordnungen*) in ureditvami z 'državnim' pravom (*staatliches Recht*) prišteva Wesel razlike v reševanju sporov. V preddržavnih ureditvah so spore reševali s konsenzom po pogajanju med strankami ali pa s samopomočjo, v državnih ureditvah pa z odločitvijo sodišča (kot državnega organa, op. avt.) in z organizirano državno prisilo. Razlike najde Wesel tudi v organizaciji institucije, ki naj bi med strankama v sporu 'posredovala'. Institucije v državnih ureditvah izkazujejo visoko stopnjo diferenciacije v odnosu do drugih družbenih struktur, v preddržavnih ureditvah pa je takšna diferenciacija nizka. Narava preddržavnih ureditev naj bi bila samoregulativna s tendenco po ohranjanju starega, zato naj bi bile take skupnosti statične. Narava državnih ureditev pa naj bi bila usmerjajoča, s tendenco po spreminjanju, zato naj bi bila taka skupnost progresivna. V preddržavnih ureditvah je bil subjekt kolektiv (pleme), brez katerega posameznik ni imel identitete (ne velikih možnosti preživetja, op. avt.), v državnih ureditvah pa je subjekt posameznik. V preddržavnih ureditvah naj ne bi bilo razlikovanja med moralnimi, religioznimi in pravnimi normami, v državnih ureditvah pa naj bi bile te razlike čedalje izrazitejše itd. (Wesel 1997, 50–51).⁹

Kljub strinjanju, da med različnimi skupnostmi, kot jih kategorizira Wesel, obstajajo tako razlike v načinu reševanja sporov kot tudi v kompleksnosti organizacije institucij, ki v

⁹ Ker bi po mojem mnenju lahko uvrstili izoblikujočo se politično-teritorialno skupnost slovanskih Karantancev v 7. in 8. stoletju po Weselovi tipologiji med *protodržave*, bi lahko postavili domnevo, da zanjo opisane značilnosti pravne ureditve niso veljale ne v eni ne v drugi skrajnosti.

sporu posredujejo, pa si je treba zastaviti vprašanje, ali so (kvalitativne) razlike med njimi res takšne, da ne bi kazalo urejanja potencialno spornih razmerij v t. i. preddržavnih skupnostih uvrstiti v isto, sicer zelo široko kategorijo, ki bi ji lahko utemeljeno nadelo ime Pravo.¹⁰ Ali je mogoče utemeljeno *misliti* Pravo brez Države?

Raziskovalci, ki se ukvarjajo z zgodovino prava, na to vprašanje čedalje pogosteje odgovarjajo pritrdilno, a še vedno z različnimi pridržki. Celó Wesel, ki zgodovino obeh družbenih fenomenov obravnava vzporedno, in ki praviloma ločuje med preddržavnimi *ureditvami* in državnim *pravom*, pravi, da pravo brez države obstaja, le da je drugačnega značaja (Wesel 1997, 54).

Tudi drugi avtorji si pomagajo z različnimi razvojnimi shemami. W. Seagle (1941, XIV-XV) je zgodovino prava razdelil v tri faze. Najstarejši razvojni fazi je nadel ime *primitivno pravo* (*primitive law*). Ta naj bi bila značilna za ljudstva brez pisave, ki še ne poznajo sodišč, vendar pa spore rešujejo na podlagi v skupnosti sprejetih pravil. V fazi *arhaičnega prava* (*archaic law*) naj bi živela tišta ljudstva brez pisave, ki že poznajo institucijo sodišča, pa tudi nekatere z njimi povezane specializirane družbene vloge (*officialdoms*). Sem Seagle prišteva na primer pravo zgodnjeresrednjeveških germanskih ljudstev. Kot zadnjo stopnjo je Seagle uvedel koncept *zrelega prava* (*mature law*). Skupnosti, ki dosežejo to stopnjo, naj bi se od prejšnjih dveh bistveno ločile po tem, da že poznajo poseben sloj ljudi, ki se s pravom poklicno ukvarjajo, tj. 'učene' pravnike.

Kriteriji, po katerih bi lahko pravo različnih skupnosti med seboj ločevali, so po tej razvojni shemi torej: reševanje sporov po sprejetih pravilih in praviloma ne več s fizično silo, v naslednji stopnji pojav sodišč in v zadnji stopnji še nastop 'učenih pravnikov'. Dva druga elementa, ki jih v svoje modele vključujejo nekateri avtorji, oblikovanje centralne oblasti in dejstvo zapisa prava, v tem modelu nimata ključne vloge.

A. S. Diamond (1971) je ubral malo drugačen pristop. V svoj model je vključil le dve veliki kategoriji, *primitivno pravo* in *zrelo pravo*, a ju je uporabil za preučevanje tako tiših skupnosti, ki so živele v preteklosti, kot tudi tiših, ki živijo še danes, s čimer se je približal pristopu antropologov.¹¹ Za opisovanje različnih razvojnih stopenj prava je razvil koncept t. i. 'ekonomske' časovne lestvice (*economic time-scale*), s čimer je razvoj prava vezal na razvoj gospodarstva in materialne kulture v neki skupnosti. Posebej pa je poudaril, da koncept razvojnih stopenj prava v njegovem modelu ne predpostavlja recimo tudi moralnega razvoja. Njegova teza je le, da se s spremembo načina gospodarjenja spremenijo tudi pravna razmerja. Eden bistvenih razlikovalnih kriterijev med t. i. primitivnim pravom in modernim pravom v Diamondovem modelu je reševanje sporov pred sodiščem (1971, 254).

Mnogi avtorji postavljajo kot osnovni kriterij razločevanja med skupnostmi, ki pravo imajo in tišimi, ki ga nimajo, obstoj sodišč, vendar pa je pri tem bistveno vprašanje, *kaj* po različnih skupnostih prepoznajo in priznajo za sodišče. Antropolog E. A. Hoebel (1961, 18–28), ki si je tudi zastavil to vprašanje, je mnenja, da Pravo ni nujno vezano na obstoj suverena, glede obstoja sodišča pa pravi, da je treba vsakokrat preveriti obstoj treh krite-

¹⁰ To vprašanje si pravni zgodovinarji vedno znova zastavljajo. Prim. Diamond (1971, 5), Kaiser (1980, 3–17), Basadre (1988, 53–56).

¹¹ Prim. Pospíšil (L. J. Pospíšil v Fikentscher 1995, 75): »Samo antropolog upošteva vsako kulturo na svetu kot legitimen predmet preučevanja, ne glede na to ali gre za primitivno ali za kompleksno kulturo, ter svojih posplošitev ne oblikuje le na osnovi kultur zahodne civilizacij«.

rijev: odgovornosti in avtoritete tištih, ki odločajo, ter obstoj vnaprej znane in v skupnosti priznane metode, po kateri odločajo. Hoebel nadaljuje, da kot sodišče lahko štejemo tudi takšno odločanje o sporu, kjer sicer ni intervencije tretjega, se pa štranki v sporu držita vnaprej znanih pravil njegovega reševanja in ju skupnost s svojo navzočnostjo 'prisiljuje', da se odločitve v sporu držita. V ilustracijo navaja primere odločanja pri nekaterih indijanskih plemenih.

Tudi drugi pravni antropologi in zgodovinarji so prispevali nekaj uporabnih modelov in konceptov za razumevanje prava v zgodovinski perspektivi in prav rezultati njihovih raziskav so prispevali k širši koncepciji Prava, kjer njegov obstoj ni več nujno vezan na obstoj centralizirane oblasti (Države).¹² Razvili so modele, po katerih vse skupnosti in njihova prava delijo na *vertikalne in horizontalne* (Falk 1962; Friedman 1975, 196–199),¹³ pri tem pa upoštevajo, ali je struktura skupnosti in posledično prava *kompleksna* ali *preprosta* (Barkun 1968, 117–149; Agrawal, 1982) oz. ali je skupnost *homogena* ali *heterogena* (Kaiser 1980, 6–7).

Po enem izmed teh modelov so vertikalne vse tište skupnosti, kjer obstaja hierarhija norm in institucij, pooblaščenih, da te norme uveljavijo (tudi) s silo. Dosežena je določena stopnja centraliziranega oblašnega odločanja. V takem sistemu opravljajo posredniško, sodniško, pa tudi izvršilne funkcije poklicno usposobljeni in uradno pooblaščenih ljudje (Falk 1962). Zaradi tega so poimenovali takšne sisteme triadne (*tryadic*), v nasprotju od diadnih (*dyadic*), kjer morata storilčeva in oškodovana stran spor urediti med seboj, praviloma brez posrednikov, in v končni fazi s samopomočjo (Aubert 1963, 26–42). Slednje je značilnost horizontalnih sistemov, ki naj bi bili značilni za homogene skupnosti, v katerih so člani formalno enaki. Homogenost neke skupnosti začne razpadati z rastočo delitvijo dela, ki vpliva na vedno večjo kompleksnost njene družbene strukture, posledično pa postaja vse bolj diferencirana tudi vloga posrednikov v sporu (Kaiser 1980, 7–8).

¹² Prim. razmišljanje perujskega pravnega zgodovinarja Trazegnies Grande, ki bistven element Prava vidi v specifičnem načinu razmišljanja, v sposobnosti in možnosti argumentacije. V svojem predavanju z naslovom '¿Cuál es la materia de la historia del derecho?' (Kaj je predmet zgodovine prava?), ki ga je imel junija leta 1999 na univerzi Pontificia Universidad Católica del Perú, je zapisal: »Pravo – v nasprotju od tega, kar je menil Kelsen – potemtakem ni sinonim za pravno prisiljevanje. Možno je, da Pravo obstaja brez državne prisile; pri tem pa to ne pomeni, da je takšno Pravo imperfektno, torej da mu kaj manjka, pač pa je preprosto drugačno. V tem smislu, na primer, lahko doktrine, prakse, topike in drugi elementi, ki so lastni razmišljanjem mednarodnega prava, sooblikujejo Pravo v polnem smislu besede, kljub temu da ne obstaja – pa tudi ni potrebe, da bi obstajala – nekakšna nadržava, ki bi jih udejanjala s silo. *Pomembno je, da ves ta preplet pravnih elementov omogoča razmišljanje, diskusijo in dovoljuje oblikovanje argumentov ter odločitev na njihovi podlagi* (poudarila avt.). Tako pravzaprav ne stojimo pred vertikalnim Pravom, pač pa pred horizontalnim – toda zaradi tega nič manj pred Pravom. Prav gotovo pa je tudi to, da stojimo pred Pravom, ki živi, in ki je v neprestanem kipenju.«

¹³ Zanimivo je, da je bil koncept horizontalnega prava najprej oblikovan z mislijo na mednarodno pravo, nato pa se ga je začelo uporabljati tudi za preučevanje segmentarnih skupnosti (Barkun 1964, 123; 1968). Prim. koncept heterarhije antropologinje Crumely, ki je razložen v poglavju Nekatere značilnosti zgodnjeresrednjeveških gentilnih kneževin. Variacijo tega koncepta je uporabil tudi pravni zgodovinar L. M. Friedman v svojem delu *Horizontal society* (1999), v katerem opisuje današnjo zahodno družbo.

Pri nas je pojmovanje prava, ki ni vezano neposredno na pojem države, razvil Sergij Vilfan. V uvodu k svojemu zadnjemu delu *Zgodovinska pravotvornost in Slovenci* je uvedel pojem 'pravotvornost' (tj. sposobnost ustvarjanja prava) ter razložil posredno povezavo tega pojma s pojmom 'država' in 'pravo' (Vilfan 1996, 27–30).

Vilfan pravi, da je pravotvornost zaradi dejstva, da v moderni državi približno od 16. stoletja naprej ustvarja pravo dokaj znan ali določljiv zakonodajalec (monarh ali podoben oblaštik s svojim aparatom, nekateri zbori in nazadnje razna predstavniška telesa), vsaj na videz skoraj samo državna dejavnost. Tudi zato se je, zlasti v preteklosti, sposobnost ustvarjanja prava nekega ljudstva, grobo poenostavljeno, povezovala z državo na način, da je državotvorno in s tem pravotvorno le tiisto ljudstvo, ki je v zgodovini imelo svojo državo. Do tega naj bi po Vilfanovem mnenju prišlo zaradi nevzdržnega istovetenja plemenske monarhije s srednjeveško državo, to se pravi z raznimi oblikami, pretežno pa dinastičnimi tvorbami [!], ki so temeljile na različnih oblikah osebne nad- in podrejenosti (fevd, ministerialstvo, deželna pripadnost), in z (zgodnjo) moderno državo. Za srednji vek namreč še posebej velja, da pravotvornost ni izključna dejavnost državnih organov, še posebej ne vrhovnih. Avtor pravi, da sta prevlada naturalnega gospodarstva s slabotnim obtokom denarja in še posebej nepismenost širokih plasti prebivalstva v srednjeveški državi povzročila, da so se razne funkcije prava izvajale ob zelo širokem sodelovanju ljudi po močno razpršenih enotah, v katerih so nastajala partikularna prava,¹⁴ ki so se lahko v mnogih pogledih med seboj razlikovala (Vilfan 1997, 27–28).¹⁵

S temi ugotovitvami se popolnoma strinjam in jih pri svojem delu upoštevam kot ključne.

Iz povedanega lahko sklepamo, da je pojem prava v diahroni perspektivi treba obravnavati širše kot npr. le pravna pravila, ki so jih oblikovali 'učeni' pravniki in so jih je po vnaprej določenem postopku sprejeli organi centralne oblasti. Pravotvornost namreč tudi danes ni le stvar šolanih pravnikov in centralno organizirane oblasti, ampak ustvarjajo pravo tudi pravno relevantna dejanja posameznih ljudi, lokalnih skupnosti, društev itd.

Ker sprejemam Vilfanovo razmišljanje o 'pravotvornosti' in 'državotvornosti', sem se tudi odločila, da 'pravotvornost' relativno avtonomnih skupnosti, tj. partikularna prava, za potrebe te naloge vključim v pojem Pravo. Ta je bil v pravni zgodovini dolgo časa vezan na dejavnost centralno organizirane politične organizacije, države, o pravilih drugače organiziranih skupnosti v preteklosti pa so govorili kot o nekakšnem 'predpravo' ali kot Wesel o 'preddržavni ureditvi'. Pri tem pa ni bilo vedno jasno, v čem so bistvene razlike, ki bi upravičevale tako kategoriziranje. Nekatere glavnih značilnosti, ki jih danes radi pripisujemo modernemu pravu, kot so:

- vzpostavljanje vsaj okvirne predvidljivosti, tj. katero pravilo ureja neko poten-

¹⁴ Prim. problematiko osebne načela obravnavano v poglavjih Nekatere značilnosti zgodnesrednjeveških gentilnih kneževin ter Osebno načelo veljavnosti prava: *Sclavenicae institutionis testes*.

¹⁵ Vilfan pa s svojim razmišljanjem o konceptu 'pravotvornost' poseže še dlje in sklene, da v srednjem veku državotvornost ni bila predvsem narodna lastnost, zato je tudi njena povezava s pravotvornostjo nekega ljudstva ali naroda kot splošno pravilo nemogoča. To sicer ne pomeni, da med obema fenomenoma ni nobene zveze, ampak le, da državotvornost ni bila vedno nacionalna lastnost v današnjem pomenu besede in zato vprašanja obstoja slovenske pravotvornosti ni mogoče vnaprej zavreči, češ da ni bilo 'lastne' države (Vilfan 1996, 29).

cialno sporno vprašanje (to funkcijo so v plemenski skupnosti opravljali nosilci različnih družbenih vlog ohranjanja običajev skupnosti, npr. prištav¹⁶),

- tendenca po splošnosti veljave pravila vsaj znotraj nekaterih kategorij ljudi v skupnosti (v plemenski skupnosti to velja npr. za polnopravne člane skupnosti),
- načelo javnosti (npr. javni objavi zakonov je v plemenski skupnosti primerljivo sprejemanje odločitev na zborovanjih skupnosti),
- zagotavljanje veljave z uporabo organizirane fizične prisile ob tendenci preprečevanja samovolje in samopomoči, so bile namreč tudi del pravotvorne dejavnosti naslovnikov takšnih partikularnih plemenskih prav.

1.2. Zakon : običaj

Poimenovanje *zakon* označuje danes splošni in abstraktni pravni akt, ki ga je na vnaprej predpisan način sprejel pristojni državni organ in ki je v hierarhiji pravnih aktov takoj za ustavo. Njegovo veljavo mu zagotavlja država s svojim prisilnim aparatom. Izraza *običaj*, *običajno pravo* pa se danes uporabljata za označevanje tistih načeloma nepisanih družbenih pravil nepoznanega izvora, ki jim obveznostno naravo zagotavlja njihova dolgotrajna uporaba, spoštovanja katerih pa država s svojo prisilo v načelu ne zagotavlja.¹⁷ Tako razumljeni in razločeni kategoriji 'zakon' in 'običaj', pa tudi 'pravo' in 'običaj',¹⁸ pri opredeljevanju plemenskega prava skoraj ništa uporabni.¹⁹

¹⁶ Gl. razdelek Zborovanja skupnosti – glavni kanali pravne komunikacije.

¹⁷ Pavčnik (1997, 238) razlaga pojem običaja in njegovo razmerje do prava **danes**. (Vsi poudarki v besedilu op. avt.)

Za *običaj* pravi, da se ta oznaka prilega tistim družbenim pravilom, ki so se v nekem družbenem okolju *ustalila*: zaradi tega, ker se kako vedenje in ravnanje (npr. skladiščnika) *ponavlja* skozi neko časovno obdobje, se izoblikuje in utrdi *prepričanje*, da je v enakih in podobnih okoliščinah to *vedenje in ravnanje obvezno*. Če tako nastali običaj ustreza pravnemu urejanju družbenih razmerij, tako da se pravno pravilo lahko nanj sklicuje ali ga vsebinsko prevzema ali pa je posebnemu državnemu organu (npr. sodišču) naloženo, da ga sankcionira in s tem integrira v pravni sistem, poimenujemo to *pravni običaj*.

Posebna *značilnost običajev* naj bi bila njihova *tipičnost* in *povprečnost* (znotraj nekega okolja ali poklicnega stanu): *tipična* je ustaljenost v nekem okolju in zaradi tega lahko običaje označujemo kot *družbene standarde*; ta *tipičnost* je tudi tista lastnost, ki sama zase dopušča, da so običaji integrirani v pravo.

¹⁸ Podobno glede neuporabnosti teh kategorij tudi Weitzel 2000, 145–147.

¹⁹ Pavčnik (prav tam) našteje tudi *tri ovire, ki (danes op. avt.) preprečujejo uveljavitev običajev v pravu*, oz. tiste, ki se razhajajo z lastnostmi prava:

1. Pravo je *socialno prožnejše kot običaji*, ki temeljijo na tradiciji in se zato spreminjajo počasneje, kakor narekujejo spremembe v družbenih razmerjih.

2. Običaji so v nasprotju s pravom *tehnično neizdelani*, tako da ne morejo učinkovito posegati na marsikatero področje sodobnega družbenega življenja. Sem sodijo zlasti tista področja, kjer je že zaradi sestavljenosti, zapletenosti in strokovnosti ravnanja potrebno, da je aktivnost posameznikov med seboj natančno določena in med seboj usklajena (npr. ravnanje v cestnem prometu).

3. Običaji so tesno zraščeni z določenimi okolji, s poklicnimi in drugimi dejavnostmi. Zaradi te vsajenosti v družbeno okolje so običaji pogosto *partikularni*, medtem ko je *pravo enovit in med seboj usklajen sistem*.

Značilnosti običajev, ki pa po avtorjevem mnenju učinkovitost prava lahko utrjujejo, so:

Bištevni organ vsake plemenske skupnosti je bil zbor (veča) njenih polnopravnih članov. Ta je odločal o vseh pomembnih zadevah skupnosti (razreševanje medsebojnih sporov tako glede premoženja, npr. plena, kot tudi t. i. krvnih sporov, o vprašanju volitev nosilcev oblasti oz. vprašanju njihovega nasledstva, sklepanju zvez s sosednjimi plemeni, odločanju o vojni in miru, delitvi plena, organizaciji in vzdrževanju plemenske vojske).²⁰

Kaj lahko domnevamo o naravi odločitev takšnega zbora?

Odločitev plemenskega zbora res ni bila abstraktno oblikovana in zapisana, lahko pa se je, morda zaradi svoje pomembnosti, s precejšnjo verjetnostjo uvrstila med tista pravila, ki jih je ob vsakem zasedanju zbora recitiral oz. na poziv sodišča povedal tisti član skupnosti, ki mu je bila poverjena vloga ohranjanja 'skupnega spomina'. Pri Islandcih je takšno vlogo imel t. i. *lögsögumaðr* (Hastrup 1985, 122–127; Miller 1990, 18–19, 226–228), pri Frankih *rachymburg*, pri Grkih ~~μηθυων~~, lahko pa je bila ta naloga poverjena starešinam skupnosti (t. i. modrim možem). Koliko je takšna odločitev veljala le za obravnavani primer, koliko pa še za več njemu podobnih (vprašanje splošnosti), je težko reči. Že sam obstoj družbene vloge, katere glavni namen je ohranjati pravila skupnosti in jih pri vsakokratnem odločanju javno ponoviti, kaže, da je obstajala težnja po koherentnem odločanju. Tako oblikovani pravni običaji, tradicijska jedra, kot jih imenuje Wenskus, so zagotavljala članom skupnosti vsaj navidezno pravno varnost in tudi skupno identifikacijsko točko.²¹

Izvršitev odločitve, sprejete na zboru skupnosti, je zagotavljala javnost njenega sprejema, v končni fazi pa verjetno skupnost (njena vojska) sama.

Če je na neki točki razvoja prišlo do zapisa takšnega tradicijskega jedra – plemenskega prava –, to še ni pomenilo, da težišče pravotvornosti v plemensko organizirani skupnosti niso bile še naprej odločitve plemenske veče, in to relativno neodvisno od zapisa.

Zastavlja se vprašanje, zakaj kljub obstoju vseh teh značilnosti ustvarjanja in uporabe prava (sprejemanje pravil s strani za to pristojnega organa, javnost njihovega sprejemanja, zagotavljanje javne prisile), ki pravila plemenskega prava po svoji naravi približuje prej današnji opredelitvi zakona (pozitivnopravnega pravila) kot pa opredelitvi običajnega prava,²² avtorji o plemenskem pravu oz. o njegovi naravi vseeno govorijo kot o običajnopravni.²³

Zdi se, da so bistveni razlikovalni elementi, ki 'opravičujejo' običajnopravno oznako plemenskega prava:

- glavni način ohranjanja takšnih 'zbirk' pravnih pravil (tradicijskih jeder) je bil ustni in ne zapis (zapisi plemenskega prava so v prvi vrsti dokaj pozne kompilacije);
- te 'zbirke' se pri sprejemanju odločitev na zboru verjetno niso nujno upoštevale [!];
- vsebine tako ustnih 'zbirk' kot tudi njihovih kasnejših morebitnih zapisov niso sistematično pregledali, uskladili in za njihovo uporabo v praksi pripravili posebej za to usposobljeni ljudje, 'učeni pravniki'.

– *ljudskost običajev*: običaji kot 'spontan odgovor' v sami družbeni praksi in so zato v precejšnji meri avtonomno sprejeti in podružbljeni

– *družbenost*: (induktivno nastajanje družbenega pravila) običaji so prilagodljivi v razmerju do posebnosti, ki so značilne za konkretna družbena razmerja.

²⁰ Gl. razdelek Zborovanja skupnosti – glavni kanali pravne komunikacije.

²¹ Prim. poglavje Tipološke značilnosti zgodnjerednjeveških *gentes*.

²² Na tem mestu bi rada opozorila na pričevalnost jezikovne in pravnozgodovinske analize poimenovanj *zakon* in *zakonik*, ki sledi v poglavju o obravnavi jezikovnega gradiva.

²³ Gl. še geslo *Gewonheitsrecht*, HRG I, str. 1675–1684.

Menim, da plemensko pravo po svoji naravi ni niti običajnopravne niti zakonske narave in da moramo današnji kategoriji 'zakon' in 'običaj' za tedanje družbene razmere uporabljati z veliko rezervo. Za obravnavano obdobje tudi ne moremo govoriti o hkratnem obstoju običajnopравnih in klasičnih pozitivnopравnih pravil nosilca centralne javne oblasti na nekem teritoriju, kajti slednja so zaradi opisanih razmerij še zelo redka. Na ozemlju prednikov Slovencev so v 9. št. veljali t. i. *kapitularji* karolinške države, nato pa normodajna dejavnost centralnih oblasti praktično preneha za več sto let. Šele približno 600 let po Karlu Velikem uspe deželnim knezom uveljaviti zakonodajno oblast, ki šele v zadnji fazi fevdalizma zavzame večji obseg (Vilfan 1961, 90).²⁴

Plemensko pravo kot (pogojno rečeno) običajno pravo, katerega inštituti urejajo tudi razmerja javne oblasti, je torej treba razlikovati od običajnega prava iz kasnejših obdobj, zlasti od prehoda v novi vek naprej, ko se poštave centralnih organov šele počasi uveljavljajo, in sicer najprej na javnopравnem področju. Takrat šele lahko govorimo o uveljavitvi konceptualne opozicije 'običaj' : 'zakon' in o 'običajih' kot le o tiših družbenih pravilih, ki urejajo pravno relevantna razmerja, ki (še) niso postala materija pozitivnopравnih aktov, pa se jih ljudje vseeno držijo. Ali kot o običajnem pravu pravi Vilfan: »Običajno pravo se je od plemenskih prav postopoma razcepilo na vrsto partikularističnih prav, prestopilo v dvorna in vaška prava, dokler ga nazadnje niso prekrili tokovi združujočega se prava« (Vilfan 1961, 90).

1.3. Javno pravo : zasebno pravo²⁵

Pri ljudstvih, ki so se v zgodnjem srednjem veku doselila na ozemlje nekdanje zahodne rimske države, praviloma še nekaj časa po naselitvi ne moremo govoriti o takšnih teritorialno-političnih skupnostih, v katerih bi prodrla ideja o vladanju v javno korist (*res publica*). Na teh ozemljih se omenjena ideja vsaj v teoriji (ponovno) uveljavi pod vplivom krščanske cerkve v frankovski državi pod Karlom Velikim. Zavzeto ozemlje se namreč takrat še vedno največkrat obravnava kot plen posamezne skupnosti.

V takšni situaciji je po mojem mnenju vsaka delitev pravil kateregakoli plemenskega prava na 'javno' in 'zasebno' anahronistična. Bišven element procesa oblikovanja politično-teritorialne skupnosti je namreč prav v postopnem uveljavljanju razmerij, ki bi jih lahko s pridržkom šteli kot javna. To pa so razmerja med relativno svobodnim posameznikom in politično organizirano skupnostjo, katere član je in do katere ima zato določene obveznosti (npr. plačevanje dajatev za vzdrževanje vojske, za delovanje vzpostavljenega javnega sistema sodišč itd.). Takšno razmerje je treba razlikovati od razmerja med pripadnikom plemena in njegovim rodovnim poglavarjem (patriarhalni odnos) ali med sicer osebno svobodnim posameznikom in njegovim gospodom (vazalsko razmerje).

Za obravnavano obdobje je takšna kategorizacija verjetno sprejemljiva le, če jo zaradi lažje primerjave s kasnejšim pravnim razvojem upoštevamo z veliko rezervo.

Ob upoštevanju tega pridržka lahko rečemo, da inštituti plemenskega prava vsaj še

²⁴ Prim. razdelek Nekateri značilnosti zgodnesrednjeveških gentilnih kneževin.

²⁵ O tej klasični dvodelbi gl. Pavčnik (1997, 437–438). Pavčnik med drugim navaja opis te dihotomije, kot jo je izrazil že rimski klasični pravnik Ulpijan (D. 1, 1, 1, 2): *Ius publicum est quod ad statum rei publicae spectat, privatum autem quod ad singulorum utilitatem*. (Javno pravo ureja položaj [rimske] države, zasebno pravo pa koristi posameznika).

nekaj časa po naselitvi novih ljudstev na ozemlju zahodnega rimskega imperija (približno vsaj do vzpona frankovske države v 8. in zlasti v 9. st.) urejajo tako tišta razmerja, ki bi po klasični delitvi prava veljala za zasebna (premoženjska razmerja in družinsko ter dedno pravo) kot tudi tišta, ki bi po tej delitvi obveljala kot javna (vojaškoupravna in sodna) – primer ustoličevanja karantanskih vojvod.

Pri obravnavi te dihotomije je treba razlikovati med tištimi germanskimi *gentes*, ki so sestavljale jedro frankovske države, in t. i. tributarnimi gentilnimi kneževinami na njenem obrobju, pri katerih je do njihove neposredne vključitve v državni teritorialni sistem prišlo kasneje. Pri alpskih Slovanih v Karantaniji se je to zgodilo potem, ko so Franki porazili Ljudevita Posavskega, ki so se mu pridružili tudi Karantanci, torej po letu 828. Karantanija postane ena izmed grofij – frankovskih državnoupravnih enot – na čelu z vojvodo, ki ga postavi frankovski vladar. Težnje frankovskega vladarja že nekaj deset let prej so bile namreč reformirati organiziranost države tako, da bi ne bila več razdeljena na gentilne kneževine, ki so bile relativno samostojne in so ohranjale svoje plemenske tradicije, ampak na grofije, v katerih bi vladar imel došti več vpliva. Postavljeni grofje, ki so bili iz vrst frankovskega plemstva in katerih naloge so bile v začetku predvsem vojaškoobrambne in upravne, pa so bili še vedno prežeti z gentilno mentaliteto. V upravo dodeljena ozemlja so namreč obravnavali kot svoje premoženje, svoj plen (primer *Rižanskega placita*). Vanj so šteli tudi prisvajanje klasičnih 'javnopravnih' funkcij – zlasti dohodkov od njih (npr. prisvajanje javnopravnih dajatev).

Tako o obstoju klasične opozicije javnopravna : zasebnopravna razmerja v zgodnjem srednjem veku le težko govorimo.

2. RELEVANTNE TIPOLOGIJE O NARAVI PRAVA IN JEZIKA PRAVA V SREDNJEM VEKU

Potem ko smo se seznanili z nekaterimi bistvenimi elementi, ki jih danes razumemo pod pojmom pravo in njemu sorodnimi pojmi, se lahko v tem poglavju posvetimo naravi prava in njegovega jezika v obravnavanem obdobju in predstavam, ki so jih naslovniki prava o njem imeli.

2.1. Pričevalnost pomenov izrazov *ius, lex, consuetudo, mos* v srednjem veku

Kako diferencirane predstave o pravu in kakšne pravno relevantne pojave (realije) lahko v skupnosti zgodnjega srednjega veka sploh pričakujemo? Kako razširjene so bile in pri kom?

Za oblike pravnih pravil srečujemo v virih iz zgodnjega srednjega veka na ozemljih nekdanje zahodne rimske države zlasti latinska poimenovanja, saj so ti v veliki večini tudi pisani v latinščini (vključno z germanskimi *leges barbarorum*). Latinski pravni izrazi so sicer nekoč tudi pripadali plašti ljudskega jezika, vendar so se z razvojem rimske države in njenega pravnega sistema terminologizirali.

Vprašanje pa je, ali lahko na podlagi pestrošči teh poimenovanj v zgodnjem srednjem veku virih sklepamo na diferenciranost samih realij v tistem času? Ali so zgodnjem srednjem veku

avtorji, sploh pa njihovi naslovniki, res med seboj razločevali ustrezne pojme in ali se ni morda zgodilo, da so poimenovanja, ki so bila včasih in v neki drugi skupnosti pomensko med seboj relativno ločena, v drugačnih, družbeno manj kompleksnih okoliščinah postala drugo drugemu skoraj sinonim?

Podobna vprašanja je obravnaval G. Köbler v svojem delu *Das Recht im frühen Mittelalter* (1971), v katerem je analiziral pomenska polja štirih latinskih pravnih izrazov: *ius*, *lex*, *mos*, *consuetudo*. Köbler je pregledal vse važnejše zgodnjerednjeveške pravne vire s t. i. nemškega govornega področja (germanske *leges barbarorum*, kapitularje, cesarske diplome itd.), ugotavljal pomen izbranih štirih poimenovanj v teh delih in jih primerjal s pomeni, ki so jih ti izrazi imeli v poznoantičnih pravnih virih (*Codex Theodosianus*, *Lex Romana Visigothorum*, politična korespondenca Cassiodorja, člana Teodozijevega dvora itd.).

Kot enega najočitnejših primerov je za ponazoritev obravnavane problematike navedel vsebinsko sicer znan primer inštituta pričanja po bavarskem plemenskem pravu (*testes per aures tracti*). Köbler je ugotovil, da se ta inštitut v nekem viru iz leta 776 (potrditev posla glede zemljišča v škofiji Freising) v latinščini imenuje *testes iure per aures tracti*, o istem inštitutu se *Lex Baiwariorum* (LexBai 16, 2) izraža *Ille testes per aurem debet esse tractus, quia sic habet lex veſtra*, v mnogih drugih raziskanih virih pa se ta inštitut imenuje *mos Bawariorum*, *usus Bawariorum*, *ritus Baiuwariorum* ali pa je povezan s poimenovanjem *consuetudo*. Köbler si je zato na začetku zastavil še radikalnejše vprašanje: ali so kakšne enoznačne (jasne) predstave o pravu v zgodnjem srednjem veku sploh obstajale?

Köbler je ugotovil naslednje. Že v pozni antiki naj bi *ius* v virih v precejšnji meri izgubil pomenko 'objektivno' in se je pomensko približal izrazu *potesias*. Njegov pomen je delno nadomestil *lex*, pri katerem je bila pomenka 'pisnost' mogoča, ne pa nujna. Tako spremenjenemu izrazu *lex* naj bi se pomensko približala izraza *mos* in *consuetudo*. Vsekakor so se pomensko drug drugemu približali vsi štirje izrazi. Köbler na tej podlagi sklepa, da se je pravna sistematika rimskega prava začela rahljati že v pozni antiki (Köbler 1971, 212). Zgodnjerednjeveški viri so po njegovih raziskavah poznoantičnim v pomenskem približevanju obravnavanih izrazov sledili (Köbler 1971, 221).

Glede zgodnjerednjeveških predstav, označenih s temi poimenovanji, Köbler meni, da definicije, kot so na primer tište v prologu k *Lex Baiwariorum*: *lex est constitutio scripta; mos est /.../ lex non scripta* in *consuetudo* kot *ius moribus institutum quod pro lege suscipitur*, gotovo niso nastale na podlagi germanskih predstav. V tem primeru naj bi šlo za učenja, prevzeta od Izidorja Seviljskega (Köbler 1971, 217).

Podobno ugotavlja Lupoi (2000, 406–407) in pravi, da sta se *lex* in *consuetudo* vsaj od začetka 6. št. uporabljala kot sinonima. *Lex* v pomenu 'na formalni način sprejeta oblačna pravila' je v zgodnjerednjeveških virih sploh redkoš, njegov pomen pa v glavnem variira med pomenoma 'regula' in 'status', pri čemer se je slednji v konkretnih primerih najpogosteje izražal v zagroženi višini denarne kazni za posamezno kategorijo ljudi oz. prestopka (Lupoi 2000, 414–420).

Pravo, tj. (običajno) pravna pravila pri Slovanih v zgodnjem srednjem veku, so sodobniki v latinskih virih poimenovali z *institutiones*, *ritus* in *consuetudines*. Glede na povedano je zelo verjetno, da so bila tudi ta tri poimenovanja v zgodnjem srednjem veku pomensko podobna in da to niso bili pomensko enoznačni izrazi, termini, ki bi jih bili naslovniki uporabljali za poimenovanje jasno izoblikovanih in diferenciranih pravnih predstav.

2.2. Zborovanja skupnosti – glavni kanali pravne komunikacije

V poglavju o pravnozgodovinskih vprašanjih sem obravnavala glavne značilnosti skupnosti, ki je v procesu oblikovanja v politično-teritorialno skupnost, in sicer tako tipološke kot tudi tiste, ki so jih zgodovinarji rekonstruirali za Slovane v vzhodnih Alpah v zgodnjem srednjem veku. Pripadnost takšni skupnosti se je kazala predvsem s pripadnostjo gentilnemu pravu.

Peter Štih je v svojem članku *Plemenske in državne tvorbe zgodnjega srednjega veka na slovanskem naseljitvenem prostoru v vzhodnih Alpah* (Štih 1995, 21–45)²⁶ med drugim predstavil poglede priznanih zgodovinarjev na problematiko zgodnesrednjeveških etnogenez pri različnih ljudstvih in v okviru tega tudi na pomen in vlogo plemenskih prav pri teh etnogenezah. Rezultati del Wenskusa, Wolframa, Pohla, Budaka, Katičiča in drugih, ki so se ukvarjali s procesom etnogeneze pri posameznih germanskih, slovanskih in stepskonomadskih ljudstvih, potrjujejo namreč tezo, da je med lastnostmi, ki so obravnavanim plemenom skupne, bistvena ta, da ne glede na to, ali štejemo neko pleme za germansko, slovansko ali stepskonomadsko, taka zgodnesrednjeveška skupnost ni bila skupnost istega porekla, temveč da je šlo vedno za polietnično skupnost. Take skupnosti pa v celoto ni povezovala 'ista kri', temveč neka skupna t. i. tradicijska jedra oziroma pravila, ki jih je takšna heterogena skupina vzela za svoje in jih je priznavala (Štih 1995, 25).

Večina potez delovanja takšnih političnih tvorb, npr. notranja socialna diferenciacija skupnosti ali organizacija oblasti, ki sem jih v prejšnjem poglavju že obravnavala, spada v širšem smislu tudi med pravno materijo. V tem poglavju pa se drugače kot v prejšnjem želim posvetiti problematiki obstoja tiste organizacijske oblike, pri kateri je prihajala (ljudska) pravotvornost v zgodnjem srednjem veku najbolj do izraza, to je zborovanje skupnosti (*veča*, *placitum*, *taiding*).²⁷ Zanje bi verjetno lahko rekli, da je bila pri obravnavanih ljudstvih v zgodnjem srednjem veku pravna institucija *par excellence*.

V tem poglavju se bom precej naslonila na knjigo *The Origins of the European Legal Order*, katere avtor je Maurizio Lupoi (2000). Delo, ki temelji na obilici virov, primerjalno obravnava zgodnesrednjeveške pravne tradicije različnih ljudstev v Evropi (5.–11. st.).

Plemenska skupščina bojevnikov kot zbor za boj sposobnih pripadnikov plemena se je po naselitvi ljudstev na območje bivše zahodne rimske države začela spreminjati v zbor prebivalcev naseljenega ozemlja (Lupoi 2000, 188). K temu ni prispevala le sprememba v vézi pripadnosti članov skupnosti (od rodovne k teritorialni), ampak tudi proces etnogeneze, saj je bilo prebivalstvo v šele nastajajočih politično-teritorialnih skupnosti večinoma etnično mešano navkljub pogosti prevladi nekega jezika ali tradicije (Lupoi 2000, 178). Pri etnogenezi Karantancev je tako treba upoštevati vsaj še Hrvate in Dudlebe, romanske staroselce, ne gre pa izključiti tudi avarskih, bolgarskih in germanskih drobcev (Štih in Simoniti 1996, 33).

Tudi pri tem procesu je treba upoštevati razliko med tistimi ljudstvi, ki so se naselila na ozemlja bivšega zahodnega rimskega imperija in kjer je bilo romansko prebivalstvo gosteje naseljeno, in na druga. Slednja so namreč dalj časa ohranjala svoje plemenske tradicije tudi

²⁶ Gl. tudi Štih in Simoniti (1996, 38–39).

²⁷ V tem delu obravnavam slovenskem izraze *zborovanje*, *zbor* in *skupščina* kot sopomenke in kot prevode lat. *placitum* in nem. *Taiding*. Slednjima ustreza staro slovensko poimenovanje *veča*. Gl. razdelek v poglavju o obravnavi jezikovnega gradiva, ki to poimenovanje in z njim označeno realijo podrobneje analizira.

pri načinih odločanja na zboru (npr. Kelti na Irskem in v Walesu ter skandinavska ljudstva). Ljudstva, pri katerih se je zbor skupnosti kot osrednja politična institucija ohranil dalj časa, so na primer Islandci, Irci, v kontinentalni Evropi pa Alamani (Lupoi 2000, 178).

V nasprotju z njimi so ljudstva, doseljena na t. i. kontinuitetna ozemlja, hitreje prevzela nekatere poteze vladanja bivše rimske države, zlasti po posredovanju rimskokatoliške cerkve. Izstopajo seveda Franki, pri katerih je prevzemanje rimskih modelov in utemeljevanje nadaljevanja zahodnega rimskega imperija s frankovsko državo (cesarski naslov) pomenilo prestiž v odnosu do takratne velesile, bizantinske države, pa tudi željo po priznanju enakovrednega statusa. Pri teh ljudstvih je zbor skupnosti izgubil osrednjo politično funkcijo svoje predhodnice (skupščine bojevnikov) tako zaradi prevzemanja drugačnih modelov oblasti kot zaradi vzporednega procesa razslojevanja (vladar in njegovo spremstvo, dvor). Značilno pa je, da nobeno od teh ljudstev, vključno s Franki nikoli ni vzpostavilo takšne osrednje vladarjeve oblasti nad vsem ozemljem, da bi jim bile lokalne skupnosti in njihovi voditelji v resnici učinkovito podrejeni; nasprotno, bilo je običajno, da so tudi lokalne skupnosti legitimni pravotvorci (Lupoi 2000, 178–179).

Sestajanje na zborih je tako še vedno ostajalo osrednji način upravljanja skupnosti. K temu je svoje prispevala tudi splošna nepismenost prebivalstva, tako da so bili zbori nujen komunikacijski kanal med nosilci oblasti in prebivalstvom ter med prebivalci samimi (Lupoi 2000, 182). Zbor je v splošnem imel vlogo prostora, kjer se je odločalo o bistvenih zadevah skupnosti, bodisi vaške bodisi skupnosti večje ozemeljske enote. Na vaških zborih so se opravljale dejavnosti v zvezi z upravljanjem zemlje (npr. v začetku periodično ponovno razdeljevanje zemlje) in sojenje v sporih, povezanih s tem.

Na občasno sklicanem zboru celotne skupnosti so se izvajale funkcije, ki jih Lupoi deli v štiri vrste, kar pa je potrebno razumeti kot nujno shemo: politična, pravotvorna, sodna in funkcija 'javnosti' (Lupoi 2000, 173–223).

Politična funkcija zbora je bila v dejavnostih, povezanih z organizacijo in nosilci oblasti v skupnosti: sodelovanje pri umestitvah vladarja, včasih izbiranje novega, odločanje o vojni in miru, oddajanje javnih dajatev, npr. za plačevanje tributa – torej o tistih zadevah, pri katerih je vladar moral imeti široko soglasje prebivalstva. Postopoma so se odločitve začele sprejemati v ožjih krogih in o njih je bilo prebivalstvo na takih zborih kasneje večinoma le še obveščeno.

Starejši zapisi plemenskega ali kasnejšega srednjeveškega običajnega prava, kot na primer *Pactus legis Salicae*²⁸ ali velško pravo *Cyfraith Hywel* oz. *Leges Hoeli*, se pogosto začenjajo s trditvijo, da jih je sprejel, zapisal ali vsaj potrdil zbor skupnosti (pravotvorna funkcija). Lupoi meni, da je šlo v mnogih primerih le za zbor vodilnih članov skupnosti. Iz vsebine nekaterih prav je to jasno razvidno. Zapis burgundskega plemenskega prava je potrdilo na primer 31 *comites*, alamanskega pa 33 škofov, 34 *duces* in 65 *comites*.²⁹ Opozarja tudi, da ne smemo zamenjevati med javno objavo pravnih pravil na zboru (promulgacija) z njihovim sprejemanjem oz. potrjevanjem. Objava veljavnih pravil je bila na zboru gotovo nujna tako zaradi njegove funkcije komunikacijskega medija kot tudi omogočanja ustvarjanja konsenza v skupnosti (Lupoi 2000, 185).

Njegovo tezo, da so pravo zapisali le izbrani, četudi ne samo najvažnejši člani, pač pa

²⁸ *PactSal: Placuit atque convenit inter Francos atque eorum proceribus /...*

²⁹ *LexAlam: Incipit lex Alamanorum qui temporibus Chlothario rege una cum proceribus suis id sunt XXXIII episcopi et XXXIV duces et LXV comites vel cetero populo adunatu.*

zlasti tisti, ki so o običajih največ vedeli, potrjuje deloma nastanek Vinodolskega zakona, kot nam ga opisuje njegov prolog.³⁰

Lupoi tudi meni, da prav tako ne drži, kar trdijo nekateri zapisi plemenskega prava, češ da vsebujejo le zapis starih običajev, ampak naj bi v zapise posegali tudi vladarji (Lupoi 2000, 186). S tem se strinjam, kajti tudi vzrok, zakaj je do zapisa marsikaterega običajnega prava sploh prišlo, je bil ravno nastop novega gospoda in s tem povezan strah, da se običaji skupnosti ne bi več upoštevali. Pri zapisu prava je zaradi zaščite gospodovih interesov običajno sodeloval kdo od njegovih ljudi ali pa kar gospod sam, kot nam tudi sporoča Vinodolski zakon.

Tipologija, ki jo je vredno upoštevati in ki ima svoje korenine v eni od glavnih značilnostih te dobe, namreč skoraj popolni nepismenosti prebivalstva, je recitiranje veljavnih običajev pred vsakokratnim zborom skupnosti oz. branje postavljenega prava, npr. kapitularjev (pisanih v latinščini) pred zborom, zelo verjetno ob sočasnem prevajanju v ljudski jezik (Lupoi 2000, 190).

Menim, da bi naravo odločanja plemenskih zborov glede tega, katera pravila v nekem primeru veljajo, lahko primerjali s t. i. *občimi sodbami* (*Gemein Urteil*), ki so jih izrecale mestne in podeželske veče ali pravde (tudi še) kasneje v fevdalni dobi. Pri teh ni šlo za ugotovitev starega običaja, ampak za to, da se, kot pravi Vilfan, nekaj splošno veljavnega na novo predpiše ali precizira (Vilfan 1961, 90). Prav tako so tudi iz mlajše dobe znani primeri, ko gospod vprašanje o tem, kateri običaj v neki sporni situaciji velja, naslovi na zbor skupnosti, odgovorijo pa t. i. dobri (stari) možje.

Lupoi meni, da bistvena razlika med pravotvornostjo pri različnih skupnostih ni v tem, ali je to dejavnost pretežno zaznamovala ustnost ali pisnost, ampak v tem, ali je neka skupnost poznala poseben poklic (celo sloj) pravnikov. Tako je na primer na Irskem v zgodnjem srednjem veku prevladovala ustna tradicija, kljub temu pa se je razvil močan sloj pravnikov in vzpostavljen je bil celo sistem pravnih šol. Zgodnesrednjeveški irski pravni teksti so skoraj vsi v obliki učbenikov, mnogo besedil pa je večkrat glosiranih in opremljenih s komentarjem (Kelly 1988, 242–263).

Obstoj učenih pravnikov, pravi Lupoi, in sama se s tem strinjam, je prvi pogoj, da se lahko oblikujejo splošna in abstraktna pravna pravila, ki so rezultat preučevanja vsebine preteklih pravnih postopkov in ne (več samo) pravila, ki bi bila sprejeta v konkretnem primeru in nato (morda) uporabljena v naslednjem podobnem (Lupoi 2000, 193).

Sojenje je bilo ena bistvenih funkcij zbora skupnosti.³¹ Zborovanje vse skupnosti je omogočalo neposreden dostop do obravnave spora. Zanj je bila značilna ustnost postopka. Z utrditvijo vladarske funkcije, zlasti pod vplivom krščanstva, postane sojenje tudi bistvena sestavina vladarjevih nalog (*rex eris si recte facias, si non facias non eris*; Izidor Seviljski, Etimologije IX, 3, 4). Čeprav je sodna funkcija zbora zaradi tega izgubljala pomen, so se sodni zbori še dolgo ohranili (Lupoi 2000, 196 in 198–199).

Zanimivo je, da se v mnogih zapisih prava z različnih koncev Evrope najdejo določbe, ki zahtevajo, da se morajo sodnih zborov udeleževati vsi svobodni ljudje, kar kaže, da so sodelovanje na sodnih zborih mnogi imeli za breme. *Lex Alamanorum* (36, 4) na primer pravi: *Qualiscumque persona sit, aut vassus duce aut comite aut qualicumque persona, nemo neglegat ad ipsum placitum venire, ut in ipso placito pauperes conclament causas suas.*

Tudi zaradi tega naj bi začeli omejevati število zasedanj sodnih zborov na leto in na

³⁰ Gl. poglavje Obravnava jezikovnega gradiva, razdelek *Zakon*.

³¹ Gl. tudi HRG, zv. 7, 1970, geslo *Gerichtsverfassung*, zlasti str. 1563–1565.

kategorije ljudi, ki so se jih morale udeleževati. Karel Veliki je vzpostavil razlikovanje med zbori celotne skupnosti t. i. *placita generalia*, ki so se jih morali udeležiti vsi dvakrat (l. 769), nato trikrat na leto (l. 809) in na katerih so obravnavali tudi že omenjene politične zadeve, ter drugimi sodnimi zbori (Franki so jih imenovali *mallus*), ki naj bi se jih udeleževale le stranke in njihove priče. Razloga, zakaj so se sodnih zborov udeleževali, sta med drugim bila možnost obvestiti vse prisotne o (na novo) veljavnih pravilih, poleg tega pa je bilo mogoče veliko formalnosti, povezanih s sodnim postopkom, npr. poziv pričam, uspešneje in preprosteje izpeljati, če je bila zbrana vsa skupnost (Lupoi 2000, 202–203).

Lupoi poudarja, da ne obstaja noben listinski vir, ki bi opisoval, kako je sojenje potekalo pred sodnim zborom. Zgodovinarji si zato še vedno niso enotni, ali je bil smisel zgodnje-srednjeveškega sodnega postopka v tem, da se ugotovi, kdo ima prav, ali pa, kot jih meni večina, da se je v postopku določilo, kakšne vrste dokazi so v nekem primeru sprejemljivi, kar je na koncu določilo zmagovalca. Lupoi se z večinskim mnenjem ne strinja iz več razlogov. Zgodnjesrednjeveški postopek³² je odločitev o sporu prepuščal predvsem sodniku, na temelju tega, kar je ta videl in slišal med postopkom. Sodnikova vloga je bila načelno sicer le predsedovati sodnemu zboru in razglasiti soglasno odločitev o sporu. Primer so obravnavali pred navzočimi člani skupnosti, ki so tako imeli priložnost, da izrazijo svoje negotovanje, če se postopek ne bi odvijal v mejah pričakovanega (Lupoi 2000, 205).

Na sodnih zborih posameznih ljudstev so poleg sodnika imeli posebno vlogo tudi posebni 'funkcionarji'. Pri Frankih sta tako znani instituciji rahimburgov (*rachymburgi*; omenjeni že konec 5. st. v *Pactus legis Salicae*) in skabinov (*scabini*; prva omemba okoli leta 780 v *Formulae salicae bignoniana*). Ti ljudje naj bi bili poznali plemensko tradicijo in običaje. Tako je lahko stranka v sporu od rahimburga zahtevala, da pove, kaj v danem primeru pravo je, in če rahimburg tega ni hotel, je bil za to premoženjsko odgovoren.³³ Skabini se v nasprotju z rahimburgi pojavijo dokaj pozno, ko se je sodna funkcija opravljala na zborih, ki se jih niso več udeleževali vsi svobodni člani skupnosti. Funkcija sojenja je takrat že bila v rokah zemljiških gospodov (Lupoi 2000, 208).

Pri ljudstvih, kjer pismenost ni dosegla splošne razširjenosti, je (bilo) običajno, da so poznali osebe, ki so opravljale družbeno vlogo 'spomina skupnosti', poleg tega pa so to bile tudi 'osebe javne vere'. Stari Grki so tako poznali osebo, ki si je miselno beležila dogodke in jih nato po potrebi reproducirala (**μνηστωρ**). Take osebe so morale na primer prisostvovati tudi vsaki kupoprodaji, da je ta bila pravno veljavna, in pri sporih o zemljišču, kjer je bila za sodnika zavezujoča njena zaprisežena izpoved (Busolt 1920, 488–489). Že iz Iliade je iz uprizoritve sojenja na Ahilovem ščitu poznana družbena vloga 'tistega, ki ve' (**ἴστωρ**). Ta je lahko nastopal tako v vlogi sodnika kot tudi priče (Busolt 1920, 332–333 in 550).

V mezopotamskem pravu so v obdobju tretje urske dinastije poznali sodnega uradnika (*maškim*), ki je bil prisoten pri zaslišanju strank in njihovi zaprisegi ter je o tem poročal sodišču. Pri afriškem plemenu Ašanta pa poznajo institucijo *okyeame*, kar je naziv za ljudi,

³² Gl. tudi HRG, zv. 7, 1970, geslo *Gerichtsverfahren*, zlasti točko 1, *Germanisch-fränkische Zeit und deutsches Mittelalter bis zur Rezeption*, str. 1551–1555.

³³ PactSal 57, 1 *De rachineburgiis: Si quis rachineburgii in mallobergo sedentes dum causam inter II discutunt et legem dicere noluerint, debet ei dicere ab illo qui causa prosequitur: »Hic ego vos tancono ut legem dicatis secundum legem salegam«. Quod si ille dicere noluerint, VII de illos rachineburgios, mallobergo schodo hoc est, CXX dinarios qui faciunt solidos III ante solem collocatum culpabiles iudicentur.* Vsebinsa te odločbe se v karolinški dobi ponovi v Lex Salica 60, 1.

ki o vsakem sporu izpeljejo preiskavo in si zapomnijo vse, kar jim pri tem povedo stranke in priče, ter nato o tem poročajo sodišču (Pera 1988, 373).

Pri Islandcih je t. i. *lögsögumaðr* ('lawspeaker') imel še prav posebno vlogo. Na zboru (*alþing*) je bil izvoljen za tri leta in v tem času je moral recitirati celoten korpus veljavnih pravnih običajev. Postopkovna pravila za različne manjše zборе je moral recitirati enkrat letno, drugo pa enkrat v treh letih. Recitirati jih je moral s posebnega mesta *lögberg* ('grič prava'), od koder so morala biti javljena (tj. objavljena) tudi vsa nova pravila. Dolžnost *lögsögumaðra* je prav tako bila, da je pravna pravila reproduciral tudi na zahtevo, denimo, ob preiskavah. Ni pa bila njegova naloga svetovati strankam na sodnih zborih v konkretnih primerih. Njegova služba je veljala za najvišjo v skupnosti in je bila tudi edina, za katero je njen izvrševalec prejel direktno plačilo (Hastrup 1985, 123).

Pri Slovanih (Hrvatih, Srbih, Čehih in Rusih) je v zvezi s sojenjem imel posebne naloge *pristav*. Mažuranić pravi, da je med njegove dolžnosti spadala tudi poučitev stranke o pravu. Stranka je prišla na sodišče s svojim zagovornikom. T. i. *rotni pristav*, ki ga je tudi pozvala stranka, pa je sedel s sodniki kot njihov sočlan in je na poziv sodnikov *pristavoval*, tj. poročal o opravljenih dokaznih dejanjih, o pričah in poteku pravde. Če se je izkazalo, da ni govoril resnice, je bil strogo kaznovan (Mažuranić II, 1149–1155).³⁴ Njegova naloga je namreč bila, da je pred ali med obravnavo zaslišal priče, da bi zbral in zavaroval dokaze (PS 67a). Poleg tega so bile nekatere druge njegove naloge še: izročanje pozivov strankam na obravnavo (PS 63a), zapriseganje strank, prič in prisežnih pomočnikov (PS 67a in 73e), izvajanje izvršb na premoženju dolžnika (69a), pomoč pri razsojanju glede meja zemljišč (PS 63b) in ugotavljanje škode na obdelovalnih površinah (PS 68b; Pera 1988, 372–383).

Institut 'živega zapisnika' (oseba javne vere) so poznali tudi nadiški Slovenci, zanj pa žal poznamo le romansko poimenovanje *jurati* (Vilfan 1996, 297).

Ker so v razvitejših teritorialnopolitičnih skupnostih sčasoma prevzemali vlogo 'sodnika' (oz. predsedujočega sodnemu zboru) vladarjevi ljudje, ki ponavadi niso izvirali iz skupnosti, je bila vloga rahimburgov, skabinov in oseb s podobno vlogo³⁵ pri drugih ljudstvih ključna. Lupoi poudarja, da je bila v zgodnjem srednjem veku bistvena pravna tipologija prav sodnikovo ugotavljanje, kaj *consuetudo* za neki primer sploh je, in sicer najprej na (sodnih) zborih vse skupnosti, kasneje, po zatonu te institucije, pa je to postalo praksa pri postopku *inquisitio*. Sodnik, ki pogosto ni bil član skupnosti, je moral lokalne poznavalce spraševati tudi o postopku.

Sojenje pred sodnim zborom je bilo javno in ravno javnost je stranko, ki je spor izgubila, prisilila, da se je ramsodbi podredila. S tem ko je sojenje postajalo čedalje manj stvar

³⁴ Vloga pristava je razvidna iz VZ (npr. 19, 48, 49), zlasti pa iz PS (67, 68).

³⁵ Morda bi lahko paralelno institucijo videli označeno s slovenskim poimenovanjem *čater*, seveda če bi bilo mogoče na podlagi zadostnih podatkov prej izpeljati prepričljivo jezikoslovno analizo. Ta je za sedaj še sporna. Priimek *Čater* se namreč med drugim pojavlja v zvezi z ustoličevanjem koroških vojvod (1414 *Jurij/Gregory Schatter*, 1564 *Thomas Herzog*). Na Koroškem se ta priimek še vedno ohranja. Ramovš je izraz povezoval z *Edlinger* in *Herzog* ter ga z rezervo izvajal iz starega iranskega izraza *šavra* 'Herrscher, Machthaber'. Bezljaj pa zaradi slovensko *čätiti* 'blebetati, žlobudrati', 'brati', srbohrvaško *čatiti, čatati*, mak. *čati* 'brati' iz vrddhi oblike **skēt-* proti lit. *skaityti* 'brati' meni, da je slovensko koroško *čater* verjetno pomenil 'človek, ki govori obredni tekst'. (Be I 74; Bezljaj 1971, 42–43; Grafenauer 1952, 315–316 in 321–325). Če bi to držalo, bi lahko postavili hipotezo, da je *čater* prvotno (ali obenem z ustoličevalsko vlogo) morda opravljal prav vlogo tistega, ki naj na zboru pove, kaj pravo v danem primeru je.

zborov vse skupnosti, se je funkcija sojenja začela prenašati na 'sodnika'. S sodnikom kot predstavnikom centralne oblasti so še vedno sodelovali tudi predstavniki lokalne skupnosti. Pogosto jih je bilo dvanajst. Vloga sodnika se je počasi profesionalizirala, čeprav na različne načine in v različnih časovnih presledkih. Lupoi meni, da je ob koncu zgodnjega srednjega veka situacija bila povsod povečini enaka – pravo naj bi se uveljavilo kot specializiran poklic in poklic pravnika se je že razlikoval od teologa, vojaka, trgovca ali uradnika (Lupoi 2000, 210–213).

2.3. O jeziku prava

2.3.1. Jezik prava kot pravna univerzalija

V tem poglavju bi rada posebej opozorila na eno bistvenih univerzalnih pravnih tipologij, ki je tako splošna, da se najpogosteje obravnava kot samoumevna – jezik kot glavno izrazno sredstvo v pravu.³⁶

Ne glede na raznovrstne načine oblikovanja in uporabljanja pravnih pravil, ki so jih različne skupnosti poznale in jih še danes poznajo, je bil njihov izraz povsod in v vseh obdobjih pretežno jezikoven (ob upoštevanju ritualnega učenja običajev skupnosti, reševanja spornih situacij z ordalom itd.). Zaradi tega bi lahko s pridržkom znani latinski izrek *ubi societas, ibi ius* dopolnili še z – *ibi lingua iuridica*. Pridržek povežem z uporabo izrazov *lingua* in ne morda *lexica* ter *ius* in ne morda *consuetudines* (za *societas* bi lahko verjetno našli podobno paralelo).

Vsekakor gre pri tem za vprašanje upoštevanja elementa 'ozaveščanja'. V prejšnjem poglavju sem poskušala razložiti takšno razumevanje fenomena prava (v širšem smislu), ki se ne zožuje le na 'pravo šolanih pravnikov' (torej na 'pravo', ki ga je vsaj del njegovih ustvarjalcev in naslovnikov že ozavestilo kot poseben družbeni fenomen), ampak zajema širše – tudi 'pravotvornost' različnih skupin ljudi. Mislim, da lahko analogno govorimo o pravnem jeziku (*lingua iuridica*) v širšem smislu tudi takrat, kadar mislimo na t. i. ljudski jezik, ki se uporablja pri 'pravotvornih' dejanjih, in ne le takrat, kadar mislimo na jezik tiste skupine ljudi (tj. pravnikov), ki ga zavestno uporablja in ustvarja ob izvrševanju svoje profesionalne dejavnosti.

Kvaliteto 'pravnosti' bi lahko v obeh primerih utemeljevali s tem, da gre pri obravnavi zadeve pred forumom (npr. zborom skupnosti) tako ob sodelovanju šolanih pravnikov (in njihovega jezika) kot tudi brez njih za takšen način reševanja spora, ki je nadomestek reševanja spora z uporabo neposredne fizične sile. V obeh primerih gre za reševanje spora s pomočjo soočenja jezikovno izraženih različnih predstav o preteklem dogodku pred forumom. Seveda obstoj šolanih pravnikov in njihove relativno razvite terminologije odločilno vpliva na način organizacije postopka ter na sam način verbalizacije teh koncepcij, ne pa tudi na sam obstoj foruma in postopka pred njim.

Eden ključnih procesov pri 'jezikovnem' načinu reševanja spora je gotovo proces ubesedenja (verbalizacije) predstav oz. distinkcij, relevantnih za reševanje spora (potreba po poimenovanju). To je nujna predpostavka vsakega reševanja spora, ki se namesto s fizično silo odvija pred za ta namen določenim forumom. Verbalizaciji, ki je odziv na potrebo po poimenovanju, pa nujno predhodi proces konceptualizacije, tj. zadovoljitev potrebe po razlikovanju in razločitvi bistvenega od nebistvenega.

³⁶ Prim. Visković (1989, 19), ki utemeljuje, da je jezik osnovni način komuniciranja v pravu.

Kadar danes govorimo o jeziku prava (npr. Visković 1989, Goodrich 1990; Kranjc 1998a, 1998b; Tiersma 1999), največkrat mislimo na jezik, v katerem so pisani zakoni in katerega naj bi bili večji ter naj bi ga pri svojem delu uporabljali (zlasti) pravniki bodisi na sodišču bodisi pri oblikovanju pogodb ali pa na primer pri pisanju upravnih aktov. Vsekakor se zavedamo, da gre pri tem za jezik, ki je drugačen od pogovornega in ki se ga človek mora priučiti. V čem je ta jezik tako drugačen in zakaj prihaja med naslovniki prava danes pogosto do očitkov o 'nejasnosti' pravnega jezika?

Po eni strani gre za izrazje znanstvene discipline. Za razvoj vsake znanstvene discipline je nujno, da tako raziskovalci kot uporabniki njenih spoznanj vsaj glavne in že uveljavljene predstave (pojme) označujejo z istimi izrazi, da težijo k njihovi enopomenskosti in poimenovalno-pomenski stabilnosti. Poimenovanj, ki so za nove pojme in pojmovne distinkcije v nekem jeziku na razpolago, je vedno dosti premalo, proces poimenovanja novih pojmov in zlasti uveljavljanja poimenovanj zanje pa ni nekaj, kar bi lahko bilo vedno usklajeno.³⁷ Po drugi strani pa je treba upoštevati, da se z jezikom prava nujno srečujejo tudi tisti pravni naslovniki, ki niso večji prava. Njegovi uporabniki nikoli niso bili samo šolani pravniki. V pravno komunikacijo stopajo predvsem ljudje, ki se tega jezika – poimenovanj in pojmovnih razlikovanj, ki so z njimi označena – niso nikoli posebej učili (kot se ga pravniki na fakulteti in kasneje pri delu), zato pogosto s poimenovanji, ki jih je pravna stroka sicer že terminologizirala, razumejo pomene splošnopogovornega jezika.³⁸

2.3.2. *Ustno in zapisano plemensko pravo ter pomen procesa terminologizacije*

Če sprejmemo Vilfanovo vpeljavo in razlago pojma 'pravotvornost', ki razvezuje tesno konceptualno navezo država-pravo, lahko rečemo, da sta v skupnostih, ki so živele organizirane v gentilne kneževine, pravo v širšem smislu in z njim tudi jezik prava obstajala. Obstajala sta torej že pred pojavom centraliziranih političnih tvorb s (pol)profesionalnimi 'učeniimi' pravniki in pravnimi šolami ter tudi pred pojavi prvih zapisov prava. Narava takšnega prava in njegovega jezika je bila seveda precej drugačna od prava in jezika prava danes, na kar sem v glavnih potezah opozorila že v prejšnjih poglavjih, to misel pa bom razvijala tudi v tem.

Lupoi govori o 'pravu' tako takrat, ko obravnava klasično rimsko pravo, ko piše o *leges barbarorum* ali ko govori o pravu pri t. i. Nerimljanih, ki naj bi v tistem obdobju vsi pripadali t. i. primarno ustni kulturi (*culture of primary orality*; Havelock 1986, 63–97), saj naj bi bilo vsem skupno to, da so svoje spore reševali *in mallus*, torej pred takšnimi ali drugačnimi sodišči.

Za omenjenim avtorjem bi tako lahko ponovili, da je ravno reševanje sporov s pomočjo jezika in verbaliziranih konceptov pred nekim forumom, in ne (več/samo) z neposredno fizično silo, tisto, kar bistveno ločuje 'pravo' od 'neprava'. To pa je tudi tisti skupni imenovalec, ki upravičuje, da tako o 'običajnem pravu' kot o 'pozitivnem pravu', tako o 'ustnem' plemenskem pravu kot o 'zapisanem' plemenskem pravu govorimo preprosto kot o 'pravu'.³⁹

Podobno razmišlja Ruth Schmidt-Wiegand, ko v svojih delih o germanskih plemenskih

³⁷ Z raziskovanjem elementov procesa, ki odloča o tem, katero poimenovanje se bo za novi pojem v neki skupnosti uveljavilo, se ukvarja sociolingvistika (avtoriteta predlagatelja, njegov prestižni status itd.).

³⁸ O problematiki pravnega jezika in njegove dostopnosti laikom, gl. npr. P. M. Tiersma, *Legal Language* (1999).

³⁹ Prim. poglavje O pojmu prava diahrono – razveza konceptualnih dvojic, razdelek Država : pravo

pravih govori o njihovem jeziku kot o »Rechtsprache, die vor allem in der Mündlichkeit vor Gericht lebte« (Schmidt-Wiegand 1996, 17). Kot primer ohranjenih zapisov takšnega jezika, posameznih izrazov, pa tudi formul, so najbolj znani vrinki starih, deloma polatinjenih, germanskih pravnih izrazov v latinska besedila germanskih plemenskih prav, zlasti v *Pactus legis Salicae*, ki jih v znanstveni literaturi zaradi pogoste uvajalne fraze *in mallobergo /... /hoc est* ali *in mallobergo sunt* imenujejo *Malbergische Glossen* (Schmidt-Wiegand 1996, 6–7; 1991, 51–77 in 78–95).

Kakšna je bila narava takšnega *ustnega* plemenskega prava?

Vsekakor je tudi v času pred in med oblikovanjem teritorialnopolitičnih gentilnih tvorb v zgodnjem srednjem veku obstajala potreba po stabilnem poimenovanju pravno relevantnih razmerij za potrebe reševanja konkretnih sporov. Izrazje, ki se je zaradi tega izoblikovalo, ni postalo terminologizirano na način, kot se to dogaja danes, torej z zavestnim prizadevanjem po 'enopomenskosti' in kodificiranju te 'enopomenskosti' izraza (tj. termin), pa tudi ne s ciljem po sistematiziranju in kodificiranju odnosov med pojmi, ki jih ti izrazi poimenujejo.

Take zavestne terminologizacije ne srečamo v obravnavanem obdobju niti pri germanskih ljudstvih, ki so poleg še vedno prevladujoče ustne pravne komunikacije začela upoštevati tudi pomen pisne, kot nam po svoje najbolj pričajo njihovi ohranjeni zapisi običajnih pravnih pravil. Schmidt-Wiegandova govori zato o »pravnem jeziku, ki je živel pred sodišči«, torej o pravnem jeziku, ki je živel zlasti ustno pred sodiščem in je bil po njenem mnenju predstopnja modernega pravnega jezika (Schmidt-Wiegand 1996, 17–18; enako Weitzel 2000, 141). Ta predstopnja se je kazala v procesu pomenske specializacije nekaterih izrazov, o čemer pa pri pravnih izrazih plemenskih prav v zgodnjem srednjem veku lahko govorimo.

Primer takšne pomenske specializacije je bil npr. srlat. izraz *mallus, mallum* 'öffentliche Gericht', ki je polatinjeno germansko poimenovanje **maþla-* (got. *maþl*, stvnm. *mahal*) 'Versammlung'. Pri njem srečamo naslednji pomenski razvoj 'govor' > 'zbor' > 'sodišče' (Schmidt-Wiegand 1991, 189).⁴⁰ Izraz *mallus* je eden najbolj razširjenih in v zapisih germanskih plemenskih prav v zgodnjem srednjem veku eden pomensko najstabilnejših pravnih izrazov.

Avtorica pravi, da je večina pravnega izrazja v zapisih plemenskih prav vseeno vse drugo kot pravna terminologija v strokovnem (sodobnem) smislu, kjer sta beseda in pojem s stvarjo v kar se le da enoznačnem odnosu, ampak ga označuje relativno visoka stopnja nejasnosti. Zato naj bi bila za obravnavano obdobje povečini značilna polisemija poimenovanj, pa tudi množica sinonimov za eno in isto stvar ali pojem. S konkurenco različnih pravnih izrazov, pomenskih sprememb, izginotij in novotvorb, poenostavitvev in mnogoterosti pa naj bi se v času stare visoke nemščine vendarle oblikovale predispozicije za kasnejši razvoj, ki so pravne izraze, kot so *Urteil, Buße, Recht* in *Ehe*, pripeljale v pravni jezik kot jezik stroke v modernem pomenu besede (Schmidt-Wiegand 1996, 18).

O enakem procesu oblikovanja pravnega jezika lahko govorimo tudi pri Slovencih. Čeprav velja, da je oblikovanje pravnega jezika (v ožjem smislu) stvar 19. st., ko prizadevanja za njegovo sistematično izdelavo postanejo zavestna, kar se kaže na primer v sestavi obširnega slovarja pravnih izrazov⁴¹ in v sposobnosti prevoda v slovenščino zahtevnih pravnih besedil,

⁴⁰ Gl. spodaj razdelek Obravnava jezikovnega gradiva (*veča*).

⁴¹ Na primer za potrebe prvega slovarja pravnih in političnih terminov slovanskih jezikov v Avstriji, *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Österreichs*, Wien, 1853. Gl. tudi Mamić (1992).

kot je npr. Obči državljanski zakonik, je treba poudariti, da se je to delo lahko naslonilo na nekaj, kar bi lahko poimenovali 'naravni' proces terminologizacije ali kar Schmidt-Wiegandova imenuje predstopnja za moderni pravni jezik.

Snovalci (kodifikatorji) uradnega slovenskega pravnega jezika v 19. st. so namreč prevzeli iz ljudskega, pogovornega jezika tisto besedje, ki se je diahrono izkazalo za takó poimenovalno-pomensko stabilno in razširjeno, da za poimenovane predstave ni bilo treba iskati poimenovanj drugje (v drugih slovanskih jezikih ali pa jih npr. kalkirati iz nemščine ali latinščine), na primer izraze v zvezi s sodstvom.⁴²

Odnosi, ki jih imenujem 'pravno relevantni' in pri tem mislim na vse vrste oblastnih in pogodbenih odnosov, so v vsaki skupnosti, ki jih vsaj nekoliko po svoje konceptualizirajo, poimenovani z domačimi poimenovanji.⁴³ Na stopnji, ko se pravna razmerja in dejanja institucionalizirajo, se namreč takoj pokaže potreba tudi po ustaljeni in poenoteni pravni komunikaciji in s tem po terminologiziranju lastnega pravnega izrazja. To je običajno povezano z oblikovanjem politično-teritorialne skupnosti.

Katero pravno izrazje pride takrat v poštev? Le neologizmi? Izbira je verjetno odvisna od narave razmerij, ki se institucionalizirajo, od tega, kdo je nosilec tega procesa (zunanji ali domači) in kdo je pristojen za ustvarjanje in izvajanje pravnih pravil – torej od tega, kdo ima oblast. Lahko bi rekli, da je pri tem, v katerem jeziku bo pravno relevantno izrazje oblikovano, bistveno vprašanje stopnje avtonomije skupnosti v času, ko zaradi notranjih ali zunanjih vzrokov nastopi možnost in potreba po institucionaliziranju odnosov (to je le včasih povezano z zapisom pravil).

Če so nosilci tega procesa pripadniki skupnosti (avtonomija[!]), ni nobene potrebe, da bi vpeljevali nove izraze tudi za poimenovanje tistih razmerij, ki so bila skupnosti že dolgo znana in pri katerih se je razvilo in relativno ustalilo (tj. terminologiziralo) določeno poimenovanje (pri Slovencih npr. *sodba*). Če je skupnost ustrezne realije že prej sama poznala, je verjetneje, da pride le do pomenskih širitev že obstoječih izrazov po tujem pomenskem vzorcu.

Če pa so razmerja za skupnost povsem nova, je verjetnost prevzema tujih poimenovalnih in pomenskih vzorcev večja.

Do poimenovalno-pomenske ustaljenosti (tj. terminologizacije) tako lahko pride po 'naravni' poti in oblastni poseg ni potreben. Zato je utemeljeno pričakovanje, da so se nekatera domača poimenovanja za pravno relevantna razmerja pomensko ustalila že pred domačim oblastnim posegom in celo preživela tuje. To se je lahko zgodilo pri razmerjih, katerih narava se je skozi čas le malo spreminjala (npr. *tatvina*, *tat*).

⁴² Na tem mestu moram vendarle opozoriti, da so imela prizadevanja za 'kodifikacijo' slovenskega pravnega jezika enako usodo kot vsaka druga kodifikacija, bodisi kodifikacija prava bodisi jezika (slovar), in sicer tudi v slabem smislu. Marsikateri pravno relevanten izraz, nastal v kontinuiranem slovenskem jezikovnem razvoju, so avtorji pri svojem delu verjetno nehote izpustili (na voljo jim npr. niso bili najstarejši slovarji, ki so upoštevali slovenski jezik, pa tudi ne izčrpani narečni slovarji) ali pa so ga pomensko delno spremenjenega zavestno (sekundarno) prevzeli iz drugih slovanskih jezikov, čeprav je bilo poimenovanje na slovenskem ozemlju še živo (npr. *država*). Gl. tudi Bezljaj (1967, 22–62). To problematiko bi bilo treba še podrobneje raziskati.

⁴³ Pričakovali bi, da bi bila nekatera razmerja znana prav vsem človeškim skupnostim in da bi zato prav vse imele zanje tudi svoja poimenovanja, npr. 'razsojanje med dvema sptima stranema'. Toda ali so res vse skupnosti poznale npr. pojem 'spor'? Ali gre pri tem res za univerzalijo (Wierzbicka 1992; 1996)? Ali bi morda lahko to predpostavljali vsaj za indoevropska ljudstva?

2.3.3. Vloga ljudskih jezikov v pravu

Postavljata se vprašanja, v katerih jezikih so se v skupnostih zgodnjega srednjega veka izvrševala pravno relevantna dejanja in v katerih jezikih so se nam do danes ohranili zapisi njihovih prav. Ali so obstajale izdelane predstave, kakšen bi jezik prava moral biti?

Na splošno kot tudi posebej za ozemlje, ki so ga naselili predniki Slovencev, lahko za obdobje približno od konca 8. st. rečemo, da so med pravotvornostjo centralnih organov, ki so izvajali oblast na svojem celotnem ozemlju s pomočjo bolj ali manj vzpostavljenih državnih upravnih služb (državna pisarna, *missi dominici* itd.), in pravotvornostjo nosilcev t. i. plemenskih prav gotovo obstajale razlike tako v naravi kot tudi v oblikovanju in izvrševanju pravnih pravil. Ena takšnih, za moje delo bistvenih razlik je bila v jezikovnem izrazu.

Pripadniki vodilnih slojev teritorialnih političnih tvorb, oblikovanih na ozemlju razpadlega zahodnega rimskega imperija, so prej ali slej prišli pod vpliv krščanske cerkve. To je pomenilo ne le prevzemanje njenih teritorialno-upravnih vzorcev, ampak tudi njenega uradnega jezika, latinščine (Becker 1991, 25–36). Latinščina je tako postala tudi jezik posvetnega državnega uradovanja in jezik sicer maloštevilne elite izobražencev.⁴⁴

Večina prebivalstva latinskega jezika seveda ni bila večča, zato je tudi cerkev dopuščala poučevanje in pridiganje ljudstvu v ljudskih jezikih.⁴⁵ Na zborih (večah), na katerih so prebivalci odločali o upravnih in sodnih rečeh, se je prav tako govorilo v domačih jezikih.⁴⁶ Tako so latinskemu jeziku kot jeziku javnega posvetnega življenja (in s tem tudi prava) že od vsega začetka konkurirali domači jeziki.

Vseskozi so se v domačih jezikih opravljala tista javnopravna dejanja, pri katerih je bilo razumevanje vsebine, in ne le pravilna oblika izpeljave, ključnega pomena za njihovo veljavo: prisege, posvečanja ali prekletstva (Hattenhauer 1991, 49).⁴⁷ Tako sta na primer tudi brata kralj Ludvik in kralj Karl drug drugemu v slavni t. i. strasbourški prisegi leta 842 pred svojima vojskama prisegla v ljudskih jezikih, in sicer Ludvik v t. i. *lingua romana*, Karl pa v t. i. *lingua theotisca*.⁴⁸ Poročilo, ki ga je o tem dogodku nato spisal klerik *Nithard*, je bilo

⁴⁴ Odnos cerkve do provincialnih jezikov je lepo prikazal H. Hattenhauer v svoji študiji *Lingua vernacula – Rechtsprache zwischen Volkssprache und Gelehrtensprache*. Prizadevanje za ohranjanje latinščine kot edinega uradnega jezika rimskokatoliške cerkve in obenem preganjanje provincialnih jezikov in obredov je igralo močno simbolično in dejansko vlogo pri ohranjanju enotnosti cerkve. Njeno stališče do jezikovnega vprašanja, ki je nato prevladovalo celotni srednji vek, piše avtor, je okoli leta 620 izoblikoval Izidor Seviljski v svojih Etimologijah (IX, 1). Jezikovno učenje naj bi bilo teološko vprašanje. Bog se je namreč na začetku razodel z besedo. Ker je bilo za prebiranje in razlago Svetega pisma potrebno znanje hebrejščine, grščine in latinščine, naj bi bili ti jeziki sveti in nad vsemi drugimi. Izidor je dvomil, da je Bog v začetku govoril hebrejsko ali v katerem koli drugem določenem jeziku. Takrat naj še ne bi obstajala škodljiva jezikovna raznolikost. Že Izidor pa je razlikoval tri vrste grškega ljudskega jezika in štiri latinskega. Imenoval jih je *linguae gentium* po vzorcu opozicije med 'kristjani' in 'pogani' (tj. *gentes*) (Hattenhauer 1991, 55).

⁴⁵ Priložnostno je dopuščala uporabo ljudskih jezikov tudi pri poučevanju svojega klera (Hattenhauer 1991, 56).

⁴⁶ Domače jezike so v razmerju do cerkvenega 'učenega' latinskega jezika označevali kot *lingua vulgaris*, *lingua laica*, *lingua rustica*, *lingua barbara*, *lingua inerudita*. Kadar pa so želeli poudariti izvor domačih jezikov, so jih poimenovali *lingua vernacula*, *lingua propria*, *lingua materna*, *lingua patria* ali pa kar *lingua nostra*. (Hattenhauer 1991, 51).

⁴⁷ Prim. Vilfan 1996, 156 (poglavje Prisega in priseganje).

⁴⁸ Originalni besedili priseg obeh vladarjev in njunih vojska v Dutton 1996, 354–355.

kljub temu v latinščini. H. Hattenhauer ugotavlja, da je bilo za kralja značilno, da sta uporabljala domači jezik, enako pa je bilo za klerika v tistem času običajno, da je vse zapisoval v latinščini (Hattenhauer 1991, 57).

Podobno so tudi večino germanskih t. i. *leges barbarorum* zapisali v latinskem jeziku, v jeziku torej, ki je na zahodu edini veljal za t. i. *lingua erudita*.

Izmed uradnih državnih aktov, ki so bili v Svetem rimskem cesarstvu prvi zapisani (prevedeni) v ljudskem jeziku, so bili odloki o t. i. cesarskih in deželnih mirih. Najstarejši med njimi je Cesarski državni mir iz Mainza (*Mainzer Reichslandfrieden*) Friderika II. iz leta 1235.⁴⁹ Diskusije, ali gre pri tem za najstarejši primer državnega uradovanja v nemškem jeziku, so stare vsaj sto let. Za razumevanje vloge ljudskega jezika pri tem je predvsem pomembna značilnost, da je imelo sklepanje deželnega miru od vsega začetka obliko prisežnega dejanja in da je tudi kasneje, ko se je njihov značaj spremenil tako, da so odloki o deželnem miru dobili obliko *constitutiones*, bistveni element tako sklenjenega miru za njihove naslovnike še vedno bila prisega. V omenjenem primeru je bilo novo to, da je bilo dejanje, ki se je že od nekdaj opravljalo v ljudskem jeziku, sedaj v ljudskem jeziku tudi zapisano (Hattenhauer 1991, 64).

Za nas je še zanimivejše, da so nekatera pravna dejanja, ki so bila izvršena v latinščini, dobesedno prevajali tudi ljudstvu (in ne morda le povzetka). Nekatera poročila o tem omogočajo domnevo, da je pri tem šlo za ustaljen postopek prevajanja pravnih aktov iz latinščine v ljudski jezik in ne le za sporadične dogodke.⁵⁰ Zastavlja se vprašanje, ali bi lahko nekaj takega domnevali tudi za seznanjanje karantanskega slovanskega prebivalstva s tujejezičnimi akti cerkvene in posvetne narave za obdobje, ko so Karantanci dokončno postali sestavni del frankovske države. V takem primeru bi se moral v domačem jeziku (v politično še relativno avtonomnem obdobju) oblikovati obsežnejši fond besedišča za poimenovanje javnopravnih pojmov oz. bi se moralo že obstoječe besedišče pomensko prilagoditi, podobno, kot se je to z njim zgodilo v razmerju do novih krščanskih pojmov.

V zvezi z jeziki, ki naj bi jih uradovalna elita v nemškem cesarstvu poznala, je zanimiva t. i. *Zlata bula* volilnih knezov iz leta 1356, na koncu katere najdemo določilo, ki pravi, da naj se sinovi volilnih knezov od njihovega sedmega leta poučujejo v naslednjih jezikih: latinskem, italijanskem in slovanskem oz. češkem, zato da bi *ut plures intelligent et intelligentur a pluribus* (Hattenhauer 1991, 61).

Kljub prevladujočim latinskim zapisom prava srečamo po Evropi kar nekaj srednjeveških pravnih knjig oz. zapisov prava v domačem jeziku, vendar so ti po svoji naravi različni.

Zapise plemenskih prav v domačem jeziku najdemo pri Keltih na Irskem, kjer so bili zapisani v stari irščini med 6. in 8. st. in skoraj vsi v obliki učbenikov (Lupoi 2000, 193). Ta besedila so prepisovali, gosirali in komentirali vse do 16. st. (Patterson 1995, 129; Kelly

⁴⁹ Znani so tudi drugi primeri iz časa vlade Friderika II., ki kažejo na prakso, po kateri je javnemu pravnemu dejanju v latinskem jeziku takoj sledil njegov prevod (razlaga) v nemščini. Podobno je veljalo tudi pri dopisovanju nemških volilnih knezov s papežem. Papeževa sporočila so knezom podali s pomočjo nekakšnega dvostopenjskega rituala prevajanja (*Übersetzungsritual*). Najprej so papežovo pismo prebrali (*legere*), nato pa so njegovo vsebino ponovili v nemščini (*exponere*) (Hattenhauer 1991, 61).

⁵⁰ H. Hattenhauer utemeljuje to domnevo na podlagi vsebine Cesarske diplome iz Nieburga iz leta 1324, ki pravi »*legi fecit et publicari et laicorum multitudini quasi innumerabili ibidem presenti per magistrum Wernerum eiusdem ecclesie /.../ ad intellectum de verbo ad verbum lingua laica reserari.*« (Hattenhauer 1991, 62).

1988). Danes najvažnejša zbirka med okoli 77 katalogiziranimi zapisi starega irskega prava je t. i. *Senchas Már* (Lupoi 2000, 132).

Tudi pri Valižanih srečamo srednjeveške zapise prava v domačem jeziku (*Cyfraith Hywel* oz. *Leges Hoeli*, 10. st.), ki so prav tako kompilacija plemenskega prava in v katerih je vpliv kralja, ki jih je dal zapisati (*Hywel Dda*), neznaten. Obstajajo pa tudi verzije v latinščini (Lupoi 2000, 127; Jenkins 1986).

Pri Anglosasih segajo prvi zapisi prava, *Laws of Aethelberht*, v drugo polovico 9. st. (Lupoi 2000, 67).

Prve kompilacije islandskega plemenskega prava, najverjetneje v ustni obliki, segajo v čas med 920 in 930 (prva) in okrog 1004 (druga). Vsebovale so pravo, ki se je recitalo ob vsakem zasedanju skupščine *alþing*. Skupščina je pisno kompilacijo tega prava, poimenovano *Grágás*, sprejela v 12. stoletju (Lupoi 2000, 118–119; Hastrup 1985).

Pri Slovanih velja za najstarejši zapis prava v domačem starocerkvenoslovanskem jeziku *Zakon sodni ljudem* (*Zakon sudnyj ljudem*), ki pa je priredba dela bizantinske Ekloge. Najstarejši ohranjeni prepis je sicer iz 13. st., sam nastanek zapisa pa datirajo v 9. st., kajti njegovo avtorstvo pripisujejo Metodu.⁵¹ Eden starejših zapisov prava pri Slovanih je *Pravda ruskaja*.

V 13. stoletju se v Evropi pojavijo različne pravne knjige z zapisi običajnega prava v domačem jeziku: *Coutume de Beauvaisis*, *Las Siete Partidas* kastilskega kralja Alfonsa X. Modrega, *Sachsenspiegel* (Eike von Repgow), pri Skandinavcih nastanejo *Jyske Lov*, *Skanske Lov*,⁵² *Vestgotalag*, pri Hrvatih pa *Vinodolski zakon*.

Zanimiva je tudi praksa t. i. dvojezičnih listin, v katerih je bil nek pravni posel zabeležen v enakem obsegu v latinščini in v ljudskem jeziku. Listine so bile očitno namenjene tako tistim naslovnikom, ki so bili večji latinščine, kot tistim, ki so govorili samo ljudski jezik. Iz 13. st. je z nemško govorečih ozemelj ohranjenih kar 29 takih listin. Zato ni presenetljivo, meni Hattenhauer, da je bila nemščina, še preden je postala priznani uradovalni jezik (*Urkundensprache*), tudi jezik osnutkov listin, ki so jih nato dokončali in zapisali v latinščini. Eden najzgodnejših takšnih primerov so osnutki k nekaterim listinam iz Sanktgallenskega samostana že iz 8. st. (Hattenhauer 1991, 59). Podobno prakso zasledimo tudi na slovenskem ozemlju, in sicer približno dve stoletji kasneje. V t. i. Kranjskem rokopisu (15. ali 16. st.) imamo v slovenskem jeziku ohranjene obrazce meščanske in sodniške prisege, obrazec za prisego svétnika ter obrazec za zaprisego priče. Za slednjega imamo v tem istem rokopisu ohranjeno tudi nemško predlogo (Mikhailov 1998, 71–73 in 181–188). Lahko domnevamo, da so za druge vrste priseg obstajale nemške predloge, vendar se nam niso ohranile.

2.4. Problematika zapisa plemenskega prava

Čeprav je primarni vir, na katerem temelji moje delo, jezikovno gradivo, ki v večini ni izbrano iz besedil pravne narave, si je dobro tudi glede problematike zapisa prava ogledati stanje pri ljudstvih, sodobnikih Slovanov v vzhodnih Alpah, ki so v obravnavanem obdobju že imela zapise svojih plemenskih prav. Očitno je, da je prav zapis pravnih pravil, četudi običajnopravnih, tisti argument, ki, vsaj v očeh današnjih pravnikov, z največjo prepričevalno močjo utemeljuje sklep, da je neko ljudstvo 'svoje' pravo imelo.

⁵¹ Več o tem gl. v razdelku Viri jezikovnega gradiva.

⁵² Gre za različne redakcije Zakonov Zelanda (t. i. Valdemarjev zakon v treh redakcijah in t. i. Erikov zakon), Zakon Schonena in Zakon Jutlanda (Tamm 1991, 38)

2.4.1. Pomen zapisa pravnih pravil

V zvezi s tem se zastavlja sklop vprašanj, na katera v tem delu gotovo ne bo mogoče zadovoljivo odgovoriti.⁵³ Prav pa je, da jih vsaj zastavim.

Kakšen pomen je pisava (in sposobnost branja) v obravnavanem obdobju in pri obravnavanih ljudstvih sploh imela? Ali je res utemeljeno sklepanje, da je zapis pravnih pravil bistveno vplival na načine ustvarjanja in uporabljanja prava? Ali zapisi prava res (povsem) nadomestijo t. i. ustno tradicijo?

Enega od možnih odgovorov nam ponuja islandski primer. Pri Islandcih namreč služba *lögsögumaðra* s tem, ko so okrog leta 1117 islandsko pravo zapisali, ni prenehala.⁵⁴ Prav ta zapis prava, imenovan *Grágás*, je namreč glavni vir, v katerem je njegova (takrat še živa) vloga sporočena. Iz tega zapisa prava izvemo, da je vseboval pravila, ki jih je bil sprejel zbor. Ta je tudi sprejel odločitev, da se pravila zapišejo. Lupoi pravi, da je tak način ustvarjanja prava pri Islandcih doživel zaton šele, ko so začeli oblikovati manjša telesa modrih mož, ki so imeli pravico predlagati, katera nova pravila bi bila boljša od starih (Lupoi 2000, 192–193). Prvi modri, ki so pravila zapisali, so bili takratni *lögsögumaðri*, že naslednje leto pa so nova določila zapisali kleriki – tisti, ki so znali pisati in brati. Odločitev o zapisu prava je tako v bistvu postavilo v privilegiran položaj duhovščino (Hastrup 1985, 216–217).

Vilfan pravi, da se je običajno pravo v primeru potrebe ugotavljalo po izpovedih starih mož na zasedanjih veče. Kadar se je začutila nevarnost, da se bo staro pravo pozabilo, posebej, če je grozila njegova nasilna sprememba, se je to pravo včasih zapisalo, in če je le bilo mogoče, se je javno potrdilo in razglasilo. Na ta način so nastajali ne le zapisi plemenskih, marveč tudi lokalnih prav. Vilfan nadaljuje, da so se v krajih nekdanje Avstrije na podoben način zapisovali tudi običaji posameznih vasi. Takšne zapise so poimenovali *Weistümer* (v slovenščini naj bi se zanj uporabila skovanka *pravno napotilo* ali *pravna prema*). Kot soroden pojav omenja gorsko pravo (Vilfan 1961, 89–90).

Opis takšnega postopka imamo na začetku mnogih srednjeveških zapisov običajnega prava, tudi v Vinodolskem zakonu.

2.4.2. Različne okoliščine zapisov plemenskih prav

Katere so glavne okoliščine, ki so botrovale znanim (ohranjenim) zapisom plemenskih prav pri ljudstvih na primerljivi stopnji družbenega razvoja⁵⁵ in komu so bili ti zapisi namenjeni?

Ohranjeni zapisi germanskih plemenskih prav so nastali od približno 5. do 9. st. Do njihovega zapisa pride tudi zato, ker so na ozemlju takšnih političnih tvorb, nastalih na ozemlju nekdanjega (zahodnega) rimskega imperija, živeli vsak po svojem pravu pripadniki različnih plemen, samemu dejstvu zapisa pa je botroval stik in nato sobivanje s staroselci (prevzem pisave[!]).⁵⁶

⁵³ O pomenu zapisa za pravni *sistem* gl. npr. Goodrich 1990, 122–148.

⁵⁴ Prim. Weitzel (2000, 141). Avtor ugotavlja, da zapis (običajnega) prava v srednjem veku ni pomenil, da ne bi običajno pravo kot tako veljalo (ne glede na zapis) enako naprej.

⁵⁵ Dejstvo, da se omejujem le na ljudstva indoevropske jezikovne skupine, je povezano z omejenim obsegom dela. Uporabne tipološke odgovore na vprašanje o okoliščinah prvih zapisov prava in na vprašanje o namembnosti prvih zapisov prav bi lahko upravičeno iskali tudi pri ljudstvih neindoevropskega porekla. Uvodna opozorila o neustreznosti jezikovnega kriterija kot absolutnega kriterija primerljivosti ljudstev pri primerjalnopravni obravnavi veljajo tudi v tem primeru.

Med zapisi germanskih plemenskih prav obstajajo pomembne razlike. Glede na neposredni povod njihovega nastanka, avtonomnost njihove vsebine in na obseg v njih vsebovanih starih germanskih pravno relevantnih poimenovanj jih lahko razdelimo na starejše in mlajše.

V skupino starejših spadajo Lex Salica, razširjena s t. i. Malbergškimi glosami, Lex Ribvaria, Pactus Alamannorum in Lex Baiwariorum.

Mlajši zapisi drugih plemenskih prav so nastali šele v prvi polovici 9. st., najverjetneje po ukazu Karla Velikega na državnem zboru v Aachnu 802/803, s katerim je zahteval, da se vse pravo v državi zbere in da se vsakemu razlaga v njegovem jeziku: *Sed et ipse imperator, interim quod ipsum synodum factum est, congregavit duces, comites et reliquio christiano populo cum legislatoribus, et fecit omnes leges in regno suo legi, et tradi unicuique homini legem suam, et emendare ubicumque necesse fuit, et emendatum legem scribere, et ut iudices per scriptum iudicassent, et munera non accepissent; sed omnes homines, pauperes et divites, in regno suo iustitiam habuissent.*⁵⁷

Podobno sporoča Einhard v svojem življenjepisu Karla Velikega, in sicer *omnium tamen nationum quae sub ejus dominatu erant, iura quae scripta non erant describere ac litteris mandari fecit.*⁵⁸

Starejše zapise je Karl Veliki dal dopolniti (*capitulare de legibus adenda*), npr. *Lex Ribvaria emendata*.

Iz zgradbe in načina zapisa mlajših plemenskih prav se po mnenju R. Schmidt-Wiegand vidi, da so sicer nastali v istem obdobju in na strukturni podlagi starejših plemenskih prav, vendar pa naj bi bil očiten njihov značaj pravnega napotila, tj. ugotavljanja in zapisovanja starih običajev (*Weißtumscharakter*). Tako naj bi Lex Saxonum, Lex Angliorum et Werinorum (imenovan tudi Lex Thuringorum) in Lex Francorum Chamavorum nastale po vzorcu Lex Ribvaria, Lex Frisionum pa po Pactus Alamanorum. Na t. i. značaj pravnega napotila⁵⁹ sklepa Schmidt-Wiegand iz narave njihovih določb, ki naj bi nakazovale, da gre za odgovore mož, večjih prava, na vprašanja frankovskih uradnikov o njihovem plemenskem pravu. V Lex Francorum Chamavorum je namreč omenjen *missus dominicus* na svojem obhodu (*missaticum*, Rundreise).⁶⁰ Po mnenju Schmidt-Wiegand je zelo verjetno, da bi takemu poslancu lahko bilo poverjeno tudi spraševanje o plemenskem pravu. Verjetna je tudi domneva, da so mu odgovarjali tišči člani skupnosti, ki so o svojem pravu kaj vedeli (*legislatores*, rechtskundigen Stammesangehörigen).⁶¹ Argument za taka razmišljanja je tudi določba v Capitulare Saxonicum (v Lex Frisionum podobno), ki pravi, da so se zavoljo zapisa plemenskega prava (*ewa Saxonum*) zbrali predstavniki različnih grofij (Schmidt-Wiegand 1991, 154 in 166–169).

Opisani zapisi prava so sicer nastali pri ljudstvih, ki so živela relativno blizu Slovanov

⁵⁶ O vlogi karolinških pravnih knjig gl. tudi McKitterick 1994, VIII, 13–27.

⁵⁷ Annales Laureshamenses (ur. G. H. Pertz), MG SS 1, 1862, str. 39. Citirano po Schmidt-Wiegand 1991, 166. Gl. tudi Lupoi 2000, 414.

⁵⁸ Eginhardt: Vie de Charlemagne. (ur. L. Halpen), Paris, 1932, str. 82. Citirano po Schmidt-Wiegand 1991, 166.

⁵⁹ Gl. Vilfan (1961, 89–90; 1980a, 15–17). Prim. s pojmom *obča sodba*, prav tam.

⁶⁰ *Si quis missum dominicum occiderit, quando in missatico directus fuerit, in tres weregildos, sicut sua nativitas est, componere faciat.* Lex Ribvaria et Lex Francorum Chamavorum, ur. R. Sohm, MG Fontes iuris Germanici antiqui, 1883, str. 118, c. 8. Citirano po Schmidt-Wiegand 1991, 168.

⁶¹ Prim. spodaj z analizo izraza *zakonik*.

v vzhodnih Alpah. Toda njihova naselitev na t. i. kontinuitetna območja in zgodnja integritetnost v frankovsko državo, kjer je na vladarje imela velik vpliv krščanska cerkev, sta bili bistveni okoliščini, ki podrobnejšo primerjavo s situacijo v vzhodnih Alpah v zgodnjem srednjem veku otežujeta. Zato je poučno analizirati razloge, ki so privedli do zapisa prava pri ljudstvu, ki ni bilo naseljeno na ozemlju s strukturno kontinuiteto z rimskim obdobjem in ni bilo do tedaj integrirano v nobeno večjo centralno politično tvorbo.

Prvi zapis valižanskega prava, *Cyfraith Hywel* (The law of Hywell Dda ali *Leges Hoe-li*), je nastal sredi 10. št., in sicer v razmerah, ko Wales še ni bil ena politična tvorba, združena pod enim vladarjem, marveč je bil sestavljen iz vrste dežel, katerih obseg se je stalno spreminjal. V tem času je nad večjim delom Walesa vladal Hywel (v letih 904–949/50), vendar je ta politična tvorba, ki je bila v bistvu zveza več dežel, že po njegovi smrti (znova) razpadla. Hywel je vzdrževal zgledne odnose z Angleži (vladarji Wessex) in nekateri zgodovinarji domnevajo, da je idejo o zapisu in hkratni reformi prava svoje dežele dobil po vzoru prvega zapisa angleškega prava kralja Alfreda.

Prolog k *Cyfraith Hywel* pravi, da je Hywel, potem ko je videl, da Valižani ne spoštujejo več svojega prava, poklical k sebi šest najmodrejših ljudi v Walesu, štiri posvetne in dva duhovnika (zato da zapisano ne bi bilo v nasprotju s Svetim pismom) iz vsake dežele – nekakšen poštavodajni zbor. Ti so pregledali stara pravila in po posvetu soglasno določili, da se nekatera lahko še naprej uporabljajo, nekatera so dopolnili, nekatera pa popolnoma odpravili. Potem ko so to pravo razglasili, ga je Hywel s svojo avtoriteto sankcioniral, on in modreci pa so zagrozili s svojim prekletstvom vsakomur, ki se teh pravil ne bi držal.

Prav vsebina nekoliko razlikujočih se prologov k raznim rokopisom omenjenega prava pa je za mnoge zgodovinarje sporna. V njej vidijo mit o nekdanji politični enotnosti, ki naj bi se izoblikovala šele v 12. stoletju, v času torej, iz katerega so prvi (dopolnjeni in glosirani) prepisi šele ohranjeni. Glede podatka o načinu zapisa (po zasedanju zbora) so si zgodovinarji enotnejši, da je točen, pa tudi o vlogi, ki naj bi jo Hywel pri tem imel. Ta naj ne bi bila velika, kajti šlo je v prvi vrsti za zapis in dopolnitev že obstoječega in veljavnega običajnega prava, vsekakor pa si je s tem dejanjem utrdil oblast.

Tako za zapis valižanskega kot tudi staroirskega prava pričevalci menijo, da gre v prvi vrsti za pravo, ki so ga zapisali pravniki (*lawyer-made law*), in sicer tako, da so iskali rešitve za praktične primere iz običajnega prava. Ni šlo torej za zapis prava nekega vladarja, niso pa to bile niti odločitve v konkretnih sodnih primerih. Iz zapisa valižanskega prava se, nasprotno kot pri starem irskem pravu, vidi čedalje večja vloga države. T. i. prvo obdobje, ki je razvidno iz zapisov, naj bi bilo obdobje do omenjenega zapisa iz 10. št. Zaradi nekaterih delov zapisa v zelo arhaičnem jeziku sklepajo, da so zapisi valižanskega prava obstajali že pred njim (plemensko pravo [!]). Te prve zapise prava so pravniki v t. i. drugem obdobju glosirali in razširjali. Veliko teh pravnikov z različnimi funkcijami, katerih imena so omenjena v kasnejših pravnih zapisih (nekateri kot avtorji zapisa), so lokalizirali. Od začetka 13. in do zgodnjega 16. št. je ohranjenih kar 40 takih del (le šest izmed njih je v latinščini) in vsako se od drugih vsaj nekoliko razlikuje. Prav vsi zapisi pa so privatne narave in spisani za praktično uporabo, npr. kot krajši priročniki za profesionalnega pravnikarja, ali debele knjige, namenjene kakšnemu samoštanu, ali kot pravna knjiga za pomoč svetovalcem za valižansko pravo, ki so bili v službi Angležev (Jenkins 1986, x–xxxiii).

Opise različnih okoliščin (nevarnost sprememb ob nastopu novega gospoda, prebivanje na etnično mešanem ozemlju, vloga katoliške cerkve in klerikov z monopolom

nad znanjem pisanja in branja – latinščina[!]), ki so privedle do zapisa plemenskega prava, sem v delo vključila zato, ker se ob poskusu rekonstrukcije elementov plemenskega prava pri Slovanih v vzhodnih Alpah vseskozi tiho zastavlja vprašanje, zakaj do zapisa plemenskega prava ni prišlo pri prednikih Slovencev. Vsekakor je to vprašanje, ki ostaja odprto.⁶²

3. O NARAVI PRAVA IN JEZIKA PRAVA V OBDOBJU GENTILNIH

KNEŽEVIN ALPSKIH SLOVANOV

3.1. Osebno načelo veljavnosti prava: *Sclauenicae institutionis testes*

Kljub temu da zapisa plemenskega prava Slovanov, ki so se v zgodnjem srednjem veku naselili v vzhodne Alpe, ni, lahko po predstavljenih značilnostih v zvezi s pravotvornostjo pri primerljivih ljudstvih v tistem času rečemo, da je plemensko pravo pri teh Slovanih obstajalo in je člane skupnosti med seboj povezovalo kot bišvena pripadnostna vez.⁶³

Tudi skupnost Slovanov v vzhodnih Alpah se je torej ravnala po svojem pravu. Pri tem je pomenljivo, da so to upoštevali njihovi sosedje, kar je razvidno iz zgodovinskih virov. Štih v svojem članku *Slovinci in država* (1995, 21–45) navaja različna poimenovanja za označitev takšnega prava, ki jih najdemo v virih: *ritus gentis* v Frankovskih državnih analih,⁶⁴ *leges et consuetudines Sclavicae gentis* v Fuldskih analih,⁶⁵ *običaji slovanski* v Žitja Metoda⁶⁶ in *Sclauenicae institutiones* koroške tradicijske notice. Štih navaja tudi že dolgo znane formule, ki kažejo na preživetje karantanskega plemenskega prava še v 11. št., torej v čas, ko traja nadoblast najprej frankovske države, nato pa njenih naslednic že dobri dve stoletji. Iz začetka 11. št. (1001–1018) imamo namreč ohranjeno t. i. tradicijsko notico o ustanovitvi ženskega samostana St. Georgen am Längsee na Koroškem, v kateri se omenja in razlikujejo priče po bavarskem in priče po slovanskem (karantanskem) plemenskem pravu (*Sclauenicae institutionis testes*), ter še eno tradicijsko notico na istem pergamentu, v kateri je ohranjena formula *testes Sclauigenae*.⁶⁷ Vilfan in po njem Štih menita, da gre pri slovanskem (karantanskem) plemenskem pravu, ki se v viru omenja, za relikv nekdanje

⁶² Delni odgovor nam verjetno prinaša interpretacija M. Kosa tistega odlomka v *Conversii*, ki govori o *carta sine litteris* (Kos 1985, 49–52).

Vilfan kot možni razlog nezapisa (ali pa neohranjenega zapisa) navaja dejstvo, da so na slovenskem ozemlju pomembnejši samostani (v katerih se je razvijala pismenost) nastali v času, ko je doba plemenskih prav že minila (1996, 163). Prim. o samostanu Molzbichl na Koroškem (1996, 27–42).

⁶³ Prim. razdelek Tipološke značilnosti zgodnesrednjeveških *gentes*.

⁶⁴ *Annales regni Francorum* a. 823, citirano po Štih (2000, 384).

⁶⁵ */.../ cui (Tacholfo) Boemi prae caeteris credebant quasi scienti leges et consuetudines Sclavicae gentis*. Ann. Fuld. ad. a. 849 (Jireček, 1904, 420; Katičič 1996, 3).

⁶⁶ Odlomek je navedel in komentiral tudi Katičič (1996, 4).

⁶⁷ »*Uuichpurch felix recordationis Othuini quondam coniuu comitis*« sezida nanovo na svojem posestvu »*basilicam beati Georgii martyris*« in ustanovi tam ženski samostan (cerkev sv. Jurija, Št. Vid na Koroškem med 1002 in 1018):

»*Istius traditionis sunt testes tracti per aures: Fridericus, Papo, Hartnid, Adalpero, Aripo, Lanzo,*

gentilne ureditve Karantanije (Vilfan 1968, 83; 1996, 161–163; Štih 1995, 29). Prvi, ki je postavil tezo, da nam ta vir posredno govori o *proffesio iuris* (izpoved prava), s tem pa tudi o osebnem načelu veljavnosti prava pri Karantancih, je bil J. Mal (1939, 108–109). Priče so namreč ob izvedbi pravnega posla praviloma navajale, po katerem pravu živijo.⁶⁸

Tudi Wolfram meni, da so slovanski Karantanci živeli po svojem pravu. Enako ugotavlja za Slovane na Moravskem, v Karnioli (*in der Krain*), v slovanski kneževini Siscii (*regnum inter Savum et Dravum*, op. avt.) in v Blatenskem Koštelu. Za Slovane zahodno od reke Aniže pa domneva, da so že pred letom 828 živeli po bavarskem pravu (Wolfram 1987, 379).

Zanimanje pa zbuja Wolframova teza, da so Karantanci po svojem pravu živeli do upravne reforme frankovske države leta 828, v katero je Ludvik Pobožni vključil tudi Karantanijo, po tem pa naj bi za vse prebivalce te dežele začelo veljati bavarsko pravo (Wolfram 1987, 345; Gleirscher 2000, 33).

Res je, da so Karantanci po letu 828 izgubili pravico postavljati domače kneze in da je kneze (v vlogi grofov) od takrat postavljali frankovski vladar. Vprašanje pa je, ali je bilo v tistem obdobju resnično mogoče, da je bila s tem razširjena veljavnost bavarskega plemenskega prava na vse prebivalce Karantanije. V zvezi s tem se odpira več problemov, na katere lahko v okviru tega dela le opozorim. Kakšne mehanizme je imel v tistem času frankovski grof ali vojvoda sploh na voljo, da bi v deželi, kjer se je večinsko prebivalstvo ravnalo po svojem plemenskem pravu, uvedel in uveljavil drugo plemensko [sic!] pravo? Državnega aparata, ki bi vsaj spominjal na potrebni birokratski aparat, ni imel na voljo. Od njega pa bi najbrž tudi pričakovali, da bi kot imenovani s strani frankovskega vladarja uvajal frankovsko državno pravo (kapitularji [!]).

Možnost, najverjetneje pa celo zavesten način, kako bistvene elemente svojega plemenskega prava uveljaviti v neki politično odvisni skupnosti, vidim prej v instituciji jemanja otrok – talcev iz knežje rodbine takšne skupnosti in njihove vzgoje po svojih običajih na lastnem dvoru. Gorazd in Hotimir sta v karantansko skupnost prav na ta način pomagala uvesti eno bistvenih družbenih sprememb – krščanstvo. Krščanstvo je bilo takrat v bavarski plemenski skupnosti namreč že tako zasidrano, da je tudi njihov zapis plemenskega prava *Lex Baiwariorum* s krščansko miselnostjo popolnoma prežet. V razmišljanju, da je religija predstavljala bistveno ustavnopravno vsebino zgodnjersrednjeveških gentilnih kneževin in da je bilo pokrišljanje predvsem akt (javno)pravne narave, sledim Henryku Łowmiańskemu (1996, 175–192), ki v enem od poglavij svojega dela primerjalno preučuje pravni vidik pokrišljanjevanja Slovanov, med njimi tudi pokrišljanjevanje Karantancev.

Hartuwich, Raffolt. Isti autem sunt Sclauenicę institutiones testes: Hartuwich, Chazili, Penno, Johannes, Egizi, Sizo, Reginpraecht, Arn, Wolfram, Imizi, Geppo, Ezcho, Utislau, Wolfhart, Sighart.«

Ob času posvetitve cerkve sv. Jurija podelita Uuichpurch in njena hčerka Perchkunt cerkvi različna posestva: »Huius dotaliti i isti sunt testes tracti per aures: Engilbertus, Razo, Papo, /.../. Isti sunt testes Sclauigenę: Chazili, Amizi, Orthuuin, Adam, Lanzo, Goin, Laduta.« Gl. Gradivo III, 11; Monumenta historica ducatus Carinthiae III, 1904, št. 205.

⁶⁸ O takšnem izjavljanju, *proffesio iuris*, na slovenskem ozemlju vse do začetkov 13. stoletja gl. Vilfan (1968, 83; 1996, 162).

⁶⁹ O problematiki osebne in teritorialne veljave prava v zgodnjem srednjem veku prim. poglavje

Avtor glede uvajanja nove religije v karantansko skupnost ugotavlja odsotnost konsenza, na podlagi silovitih uporov pa meni, da je Karantanija primer, ko o spremembi religije po takrat veljavnih običajih karantanske skupnosti očitno ni zadoščala le knezova odločitev, ampak je bilo relevantno mnenje celotne skupnosti (Łowmiański 1996, 185–186). Kršitev tega načela je veljala torej za legitimno podlago upora proti laštnemu knezu. Uporoma v času Hotimirjeve vladavine leta 763 in 765 je leta 769 sledil najsilovitejši upor (*carmula*), katerega posledica je bila triletna karantansko-bavarska vojna ter obenem neke vrste karantanski *interregnum*. Ta se je leta 772 končal s karantanskim porazom. Štirje knezi, ki so si sledili do leta 828, naj bi bili še domačega rodu, vendar je pri njihovem umeščanju sodeloval bavarski vojvoda oz. kasneje frankovski karolinški vladar (Wolfram 1987, 345).

Vprašanje je, kakšne spremembe glede veljavnosti prava bi lahko po 828 vendarle pričakovali.

Verjetno je treba pri tem ločevati različne skupine naslovnikov (npr. po sloju: svobodni člani žup, kosezi kot knezovo vojaško spremstvo, domače plemstvo) na eni strani in različne vsebine, ki so sploh bile predmet plemenskih prav na drugi strani (običaji javnopravne narave, običaji premoženjskopravne narave itd.). Ker uradnih listin, ki bi tako spremembo prava izrecno vpeljevale, ni, je mogoče na spremenjeno stanje sklepati le posredno.

Grof, ki ga je postavil frankovski vladar, se je v zadevah svojega dvora gotovo ravnal po svojem pravu, vendar pa je pri tem težko spregledati dejstvo, da je bil kot knez v deželi umeščen na podlagi najvažnejšega domačega javnopravnega običaja – obreda ušoličevanja (Prim. Grafenauer 1952; Vilfan 1961, 109, 117).

Kljub temu da so bili običaji plemstva do neke mere internacionalni, kar potrjujejo zlasti poroke med pripadniki plemstva različnih *gentes*, si je mogoče predstavljati, da je bilo plemstvo v deželi verjetno prvo, ki bi lahko v določenih običajih javnopravne narave grofom sledilo (Prim. Kahl 2000, 986). Spremembe bi tako lahko pričakovali na ravni elite, pa tudi tu le po stopoma.

Wolfram piše, da naj bi v obravnavanem obdobju med Bodenskim in Blatnim jezerom veljale štiri zbirke prava, *leges scriptae*: alamanska in churetijska na zahodu, bavarska na sredi in langobardska na jugu (Wolfram 1987, 379).

Takšno pojmovanje veljavnosti zapisanega plemenskega prava zadeva ob problematiko veljave plemenskih prav (osebno ali teritorialno načelo veljavnosti prava).⁶⁹ Že glede na nizko stopnjo pismenosti je težko verjeti, da bi zapisano plemensko pravo resnično veljalo kot teritorialno pozitivno pravo. Za bavarsko prebivalstvo je gotovo veljalo njihovo plemensko pravo, vendar predvsem kot njihov *lex originis*. To pravo je bilo sicer enkrat zapisano,⁷⁰ vendar pa veljave pravilom ni dajal njihov zapis, ampak njihova uporaba. Pogojno rečeno, teritorialno veljavo bavarskega plemenskega prava bi lahko domnevali le na ozemljih, kjer so bili Bavarci večinsko prebivalstvo.⁷¹ Tako za Bavarce kot za Karantance pa je veljalo pravo frankovske države, za katero bi edino lahko rekli, da se je izvajalo teritorialno (*missi dominici*).

Tipološke ugotovitve o organiziranosti zgodnesrednjeveških skupnosti in pa poglavje O pojmu prava diahrono – razveza konceptualnih dvojic.

⁶⁹ O različnih vzrokih za zapis plemenskih prav, prim. razdelek Različne okoliščine zapisov plemenskih prav.

⁷¹ Prim. Lupoi 2000, 397.

Utemeljenost že omenjene domneve, da je za Karantance v vsakdanjem pravnem prometu tudi po letu 828 še vedno veljalo njihovo plemensko pravo, nam, kot že rečeno, potrjujejo še iz začetka 11. st. iz osrednjega karantanskega ozemlja izpričane priče po t. i. slovanskem pravu, ki se jasno ločijo od prič po bavorskem pravu (Štih 1995, 29). Prepričljivost tega argumenta povečuje na nek način tudi dejstvo, da je enak argument o pričah uporabil tudi Wolfram sam, ko je želel pokazati, da naj bi se še v začetku 10. st. prebivalci slovanske kneževine Kamptal (*die Angehörigen des slawisches Kamptal-Fürstentums*) pravno jasno razlikovali od Bavarcev. Njihove priče naj ne bi bile potegnjene za ušesa (Wolfram 1987, 379).

3.2. Jezik javnega življenja

Vprašanje, koliko časa je plemensko pravo slovanskih Karantancev živelo, je pomembno tudi za raziskovanje starega domačega pravno relevantnega izrazja. Daljše ko je obdobje, v katerem lahko domnevamo, da se je ohranjalo, večja je verjetnost, da so se nekateri pravno relevantni izrazi lahko terminologizirali po naravni poti. Pa tudi sklepanje po obratni poti je s tem verjetnejše. Poimenovanje, za katero ugotovimo, da je bilo v svojem kontinuiranem razvoju pomensko stabilno, je lahko z večjo verjetnostjo poimenovalo določen plemensko-pravni institut. Eden bistvenih elementov, ki upravičuje, da neko pravno razmerje opredelimo kot (pravni) institut, je prav dolžina in relativno nespremenjena narava njegovega obstoja.

Čeprav lahko z veliko verjetnostjo domnevamo, da je bila tudi karantanska gentilna kneževina polietnična, lahko na podlagi zgodovinskih virov, ki vedno govorijo o Karantaniji kot o slovanski kneževini, sklepamo, da je bil prevladujoči element slovanski. Utemeljeno je torej sklepanje, da je bil zato tudi jezik javnega življenja slovanski oz. staroslovenski. To nam potrjujejo tudi toponimi.⁷² V virih iz 10. st. najdemo na primer naslednje oznake za jezik Slovanov na tem prostoru: *curtem ad Vduleniduoer, lingua Sclavanisca sic vocatam* (l. 970; Gradivo I, 436), *rivulus parvus qui vocabulo Sclavorum Sabniza nuncupatur* (l. 973; Gradivo I, 444), *in montem qui dicitur Sclauanice Ruznic* (l. 979; Gradivo I, 467).

Eden bistvenih virov, ki potrjujejo, da je bil jezik javnega življenja prednik današnje slovenščine, so gotovo najstarejša besedila v slovenskem jeziku – Brižinski spomeniki,⁷³ ki so bila sestavljena za pokristjanjevanje prednikov Slovencev v vzhodnih Alpah.⁷⁴ Obstoj njihovega originala se namreč postavlja v obdobje obstoja zgodnesrednjeveških slovanskih gentilnih kneževin.⁷⁵ V BS je ohranjen fond starih slovenskih poimenovanj za javnopravne

⁷² Npr. H. D. Pohl: Zur Sprache der Freisinger Denkmäler (1996, 311–321). V članku avtor dokazuje, da je »v krajevnih imenih slovenskega izvora iz Zgornje Koroške in Vzhodne Tirolske najti mnogo jezikovnih (glasovnih) oblik, ki ustrezajo tistim v Brižinskih spomenikih«.

⁷³ O polemiki in izsledkih gl. Zbornik Brižinski spomeniki (1996), zlasti prispevek Varje Cvetko-Orešnik: K Isačenkovega poskusu zavrnitve Ramovševih argumentov za slovenskost Brižinskih spomenikov, str. 193–202.

⁷⁴ O različnih teorijah v zvezi s to problematiko, gl. spodaj razdelek Viri jezikovnega gradiva.

⁷⁵ Pleterski (1996, 27–42) na podlagi izgubljene 'Liber traditionis' dokazuje verjetnost nastanka Brižinskih spomenikov v drugi polovici 8. stoletja. Po analizi arheoloških sledov pokristjanjevanja Slovanov v Vzhodnih Alpah pride do razlage, da so prav besedila v slovanskem jeziku, korenine BS, nastala med 772 in 789 v samostanu v Mozlbichlu na Zgornjem Koroškem. Prim. polemiko o tem vprašanju v ZČ 1997 1, let. 5, izpod peresa P. Štiha in I. Grdine.

institucije, za razmerja oblasti, npr. *oblast, gospod, (po)kazen, rota, pravda*. V zvezi s tem je pomembna omenjena tipološka ugotovitev, da so ob prevzemanju krščanske vere prevajalci izrazov za krščanske pojme v t. i. ljudske jezike, tako svoj čas v latinščino kot v staro visoko nemščino, uporabili veliko starih domačih poimenovanj za pravno relevantna razmerja in institute (Wiehl 1981, 39–47), seveda primerno pomensko prilagojenih.⁷⁶

Posredni dokaz za zgornjo trditev je tudi obred ustoličevanja karantanskega kneza, kot je opisan za leto 1414. Kmet, ki igra pri obredu glavno (ustoličevalsko) vlogo, govori namreč v slovenskem jeziku, in to v času, ko naj bi bila prevladujoči jezik javnega življenja že dolgo nemščina. Poleg tega so v ta čas ohranjeni v slovenskem jeziku tudi t. i. *kirielejsoni*, slavnice pesmi, ki jih je ljudstvo ob obredu ustoličevanja prepevalo. Najstarejše poročilo o petju teh slavnih pesmi ob obredu ustoličevanja vojvode je iz 14. st., to je giessenski rokopis 'Schwabenspiegla': *und führen ihn dreimal um diesen Stein und singen auch alle, klein und groß und Frauen, gemeinsam ihren windischen Leisen, das ist ihren windischen Gesang* (I. Grafenauer 1942, 63). Podrobno rekonstrukcijo tega fenomena je opravil I. Grafenauer in jo celo povezal s tretjim od Brižinskih spomenikov (I. Grafenauer 1942, 63–73). Grafenauer utemljuje, da je taka verzija obreda veljala za čas pred ustoličenjem Majnharda Tirolskega in Goriškega leta 1286. Takrat naj bi se obred umeščanja bistveno spremenil, npr. trikratni obhod knežjega kamna ob petju kirielejsona naj bi že odpadel. Utemljuje pa tudi tezo J. Mala, da je vsebinska osnova za tako prepevanje mogla segati še v poganske čase (I. Grafenauer 1942, 64–65).⁷⁷

3.3. Nekateri pravni instituti

Poleg poimenovanj, ki kažejo na obstoj plemenskega prava pri Slovanih v vzhodnih Alpah, in rekonstrukcije običaja ustoličevanja, ki nam razkriva tudi vlogo staroslovenskega jezika kot jezika javnega življenja, obstajajo poskusi rekonstrukcije posameznih možnih vsebin t. i. staroslovenskega prava na podlagi zgodovinskih virov in tudi jezikovnega gradiva.

Tudi za ta razdelek velja, da mnogo značilnosti ureditve gentilne kneževine Karantanije, opisanih v prejšnjem poglavju, spada na področje prava in da ima v tem poglavju prednost zlasti opis osrednje pravne institucije zgodnjega srednjega veka – večje.

Preden si ogledamo, do katerih sklepov je na podlagi jezikovnega gradiva o t. i. staroslovenskem pravu prišel že Vilfan, je po mojem mnenju treba razjasniti uporabo oznak *staroslovenski jezik* in *staroslovensko pravo*. Vilfan pravi, po katerem naj bi živeli Slovani v vzhodnih Alpah, najpogosteje imenuje *staroslovensko*.⁷⁸ O ljudeh, o katerih nam že omenjeni vir iz 11. stoletja poroča, da so bili (prisegli) *Sclauenicae institutionis testes*, da so torej živeli po *Sclauenicae institutiones*, Vilfan pravi, da so živeli po slovenskem pravu (Vilfan 1996, 162 in 417).

Medtem ko je po eni strani že uveljavljeno, da o jeziku v BS govorimo kot o staroslovenskem jeziku,⁷⁹ pa je vprašanje, ali lahko za obdobje karantanske kneževine govorimo

V drugo polovico 8. stoletja postavlja vsebinski nastanek Brižinskih spomenikov tudi Kronsteiner (1997, 30).

⁷⁶ Gl. še Historiat raziskovanj starega pravnega izrazja.

⁷⁷ Gl. tudi Vilfan 1961, 56–59.

⁷⁸ Gl. Vilfan 1961, poglavje Staroslovensko pravo.

⁷⁹ Prim. razdelek Brižinski spomeniki kot vir za najstarejše pravno izrazje.

o staroslovenskem pravu, o pravnih običajih iz 11. st. pa o slovenskem pravu, po mojem mnenju še odprto. Vsaj zato, ker jezik ni edina pripadnostna vez neke zgodnesrednjeveške gentilne skupnosti,⁸⁰ čeprav je lahko včasih osrednja, sem se za potrebe te naloge odločila, da o prebivalcih pretežno slovanskega porekla, ki so v zgodnjem srednjem veku naselili vzhodne Alpe, govorim kot o Slovanih v vzhodnih Alpah (tako tudi Vilfan), o prebivalcih gentilne kneževine Karantanije kot o Karantancih, karantanskih Slovanih ali tudi o slovenskih prednikih, o njihovem plemenskem pravu pa kot o karantanskem plemenskem pravu ali tudi o plemenskem pravu slovanskih Karantancev. Ker pa v nadaljevanju povzemam rezultate Vilfanovih raziskovanj, sem uporabila tudi njegove oznake.

Lahko se strinjam z Vilfanom, ko pravi, da o vsebini slovenskega [sic!] plemenskega prava vemo le malo, kajti sklepamo lahko le na ustoličevanje in na nekatere druge sestavine javnega prava. Vilfan tudi meni, da ni prav verjetno, da bi bilo to pravo v zgodnji fevdalni dobi kdaj zapisano (Vilfan 1961, 117; 1996, 163).

Vilfan kot t. i. staroslovenske elemente na pravnem področju šteje kneze in večo, za t. i. pridružene elemente pa župane in koseze. Združitev vseh teh prvin označuje kot *staroslovensko pravo* zato, ker naj bi se prijelo na slovansko podlago in prav posebnosti pri njihovem združevanju naj bi postale bistvene značilnosti za pravno življenje slovenskega ljudstva (Vilfan 1961, 66).⁸¹

Vilfan je mnenja, da je bila večja v t. i. staroslovenski dobi glavni način izvrševanja oblasti. Ob volilni veči, ki je nastopala ob ustoličevanju, je obstajalo več vrst rednih več. Za posamezne župe ali skupine žup se je sestajala t. i. *svobodnjaška večja*, za vse območje kneževine je delovala t. i. *koseška večja*. Za primere, ko je svobodnjaška večja delovala za skupino žup, se je kmalu razvil ožji organ – prisedništvo županov v t. i. *županski pravdi*. Na večah višjega tipa so sprejemali splošnoveljavne sklepe in na njih se je tudi sodilo. Na tak zbor so prihajali le moški svobodnjaki z orožjem, zato je imela tudi staroslovenska večja značaj nekakega vojaškega zbora. Delovala je na prostem, na določenem zbirališču, že zgodaj pa so prisotne tudi sakralne vsebine, npr. obeti.

Poleg vojaškega poveljstva naj bi knežja oblast pomenila zlasti predsedovanje na večah, kjer naj bi knez lahko na sklepe s svojo avtoriteto le vplival, ne pa jih sam tudi sprejemal.

Vilfan je menil, da so bili v obdobju zgodnjega fevdalizma nosilci tega plemenskega prava v začetku še vsi svobodnjaki, po degradaciji župe pa naj bi bili njegovi nosilci v polni meri le še kosezi in redki svobodnjaki. Na večah naj bi svobodini sicer še uporabljali mnoge stare običaje, vendar pa ti niso bili več polnopravni nosilci plemenskega prava (Vilfan 1996, 117).

Žal v virih ni podatkov o organiziranosti več in pravd alpskih Slovanov v zgodnjem srednjem veku. Na podlagi že predstavljenih tipologij lahko z veliko verjetnostjo predpostavljamo, da so take institute poznali. Iz tistega časa, čeprav ne ravno s prostora vzhodnih Alp, imamo na primer ohranjen tudi vir, ki nam priča o obstoju in vlogi t. i. starih mož (v viru *uetustissimis uiris Sclauaniis*) na *placitu* v kraju Buchenau, ki ga je leta 827 sklical grof Wilihelm, kjer so ti odgovarjali na grofova vprašanja o tem, kje naj bi potekala najpravičnejša meja med njimi in posestviyo buchenauske cerkve (Gradivo II, 94), in so jo skupaj s svojimi bavarskimi kolegi tako tudi pomagali določiti.

Verjetno je bila vloga starih modrih mož potrebna tudi (in to še pogosteje) pri ugotavljanju, kateri običaji veljajo v spornih primerih *znotraj* skupnosti.⁸²

⁸⁰ Prim. poglavje Tipološke značilnosti zgodnesrednjeveških *gentes*.

⁸¹ O župi v zgodnjem srednjem veku izčrpno Vilfan (1980a, 22–33).

Na zgodnjerednjeveških zborih Slovanov v vzhodnih Alpah pa lahko z veliko verjetnostjo predpostavimo tudi ljudi z vlogo 'živega zapisnika'. Vloga takih oseb, imenovanih *jurati*, se je ohranila pri nadiških Slovencih še v novi vek (Vilfan 1996, 297). Pri njih sta se še v konec srednjega veka ohranili tudi dve drugi važni potezi, in sicer običaj, da pri odločanju o sodbi na zboru sodeluje ljudstvo (trikratno posvetovanje sodnika in dekanov z domačini o sodbi), in običaj, da so se pravna dejanja ljudstvu razglašala tako v jeziku centralne oblasti kot tudi v domačem, ljudskem jeziku – v primeru nadiških Slovencev *latine et sclabonice* (Vilfan 1996, 457–458).

⁸² Prim. poglavje Zborovanja skupnosti – glavni kanali pravne komunikacije.

IV. JEZIKOVNO GRADIVO

1. KRITERIJI ZA IZBOR JEZIKOVNEGA GRADIVA

Za raziskovanje elementov plemenskega prava prednikov Slovencev na podlagi jezikovnega gradiva¹ sem postavila tri osnovne kriterije za njegovo izbiro.

1. Nastanek v kontinuiranem slovanskem in slovenskem jezikovnem razvoju:
 - star slovenski, v kontinuiranem jezikovnem razvoju izoblikovan izraz z relativno večjo verjetnostjo kaže na star domač institut (npr. *veča, rota*), tj. na institut, ki se je razvil v skupnostih, katerih aktivni člani so bili tudi predniki Slovencev, kot pa tuj izraz (prevzet ali kalkiran, npr. *kralj, postava*).
2. Pravna relevantnost:
 - odločilna je pravnozgodovinska tipološka ugotovitev, da je bistvena vez pripadnosti plemena v zgodnjem srednjem veku spoštovanje skupnih pravil (in ne, recimo, sorodstvena vez);²
 - ker je v razvoju neke skupnosti za njeno *pravno* zgodovino bistvenega pomena organizacija javnega življenja, se pri izbiri omejujem na jezikovno gradivo, povezano z razmerji javne oblasti (upravno izrazje, izrazje, v zvezi s sodnim postopkom, izrazje za osebni status itd.).
3. Zapis v najstarejših virih v slovenskem jeziku:
 - najproduktivneje je iskati povezave med instituti (realijami), za katere lahko kljub skopim zgodovinskim virom z relativno veliko verjetnostjo domnevamo, da so obstajali (zlasti v kontekstu karantanske in morda tudi karniolske politične tvorbe), in starimi slovenskimi izrazi iz virov, ki so temu prostoru in obdobju najbližje – to so Brižinski spomeniki;
 - ker je večina starih domačih pravno relevantnih izrazov ohranjena v mlajših virih (v virih iz t. i. rokopisnega obdobja slovenskega jezika in iz obdobja protestantizma), je smiselno upoštevati tudi te.

Na izbor poimenovanj, ki sem jih tem delu podrobneje obravnavala, sta odločilno vplivala ohranjenost in dostopnost virov, potrebnih za preučevanje (zlasti virov drugih slovanskih jezikov za potrebe primerjave).

¹ Z izrazom *jezikovno gradivo* označujem v prvi vrsti besedje (leksiko), in sicer *stara slovenska poimenovanja* za pravno relevantne institute in odnose.

Z izrazi *stara slovenska poimenovanja* označujem tista poimenovanja, ki so nastala v *kontinuiranem slovanskem in slovenskem jezikovnem razvoju* in niso bila prevzeta iz drugih jezikov.

Izraza *poimenovanje* in *izraz* uporabljam večinoma kot sinonima.

Sodobni izraz *pravna terminologija* v tem kontekstu ne ustreza, saj s tem mislimo na izraze, ki jim je pomene pripisala stroka. O razvoju slovenske pravne terminologije gl. Kranjc (1990, 458–477; 1992, 117–134; 1998a; 1998b, 41–42). Prim. tudi Orožen (1992, 37–58).

² Prim. poglavje Tipološke značilnosti zgodnesrednjeveških *gentes*.

2. VIRI JEZIKOVNEGA GRADIVA

2.1. Vrste virov jezikovnega gradiva

Viri, iz katerih sem črpala slovensko jezikovno gradivo, so najstarejša v slovenskem jeziku ohranjena besedila: Brižinski spomeniki, besedila iz t. i. rokopisnega obdobja slovenskega jezika, besedila protestantov, zlasti Dalmatinova Biblija, najstarejše daljše posvetno besedilo pravne narave – slovenski prevod Gorskih bukev (Dolenc 1940), pa tudi zapisi različnih vrst priseg v slovenskem jeziku (Ribnikar 1976; T. Korošec 1996). Upoštevala sem tudi zbirko starejšega slovenskega pravno relevantnega izrazja v delu J. Kelemine Slovenske pravne starine v filološki luči (1933). Pomemben, čeprav po naravi drugačen vir, ki sem ga tudi uporabila, je slovarsko gradivo, še posebej narečni slovarji.³

Za omenjene vire, zlasti za tiste do 16. stoletja, velja, da za svoje obdobje ali prostor, kjer so nastali in so se uporabljali, verjetno niso najbolj 'reprezentativni'. Nasprotno, so redki, ki so se ohranili do danes. Gotovo bi o razvoju pravno relevantnih odnosov dobili drugačno sliko, če bi bilo ohranjenih virov več. Enega vzrokov za takšno stanje virov je kar nekaj avtorjev pripisalo relativno zgodnjemu propadu samostanov na ozemlju, poseljenem s predniki Slovencev (npr. Molzibichl). Tako je raziskovanje že v začetku omejeno zaradi skromnih, sporadično ohranjenih virov.

Vrste virov jezikovnega gradiva, ki jih lahko raziskovalec starejšega jezikovnega gradiva uporablja in ki se glede na svojo pričevalnost in metode dela, ki jih zahtevajo, med seboj razlikujejo, so torej:

- zapisana besedila v slovenskem jeziku,
- slovensko izrazje, zapisano v besedilih v tujih jezikih,
- slovarsko gradivo,
- narečno gradivo,
- lastnoimensko gradivo.

Brižinski spomeniki so moj najpomembnejši vir jezikovnega gradiva in bi jih glede na izbrano zaporedje obravnave virov morala predstaviti najprej, vendar bom zaradi obsežnejše predstavitve o njih spregovorila na koncu poglavja.

Najprej bom predstavila druge vire, pojasnila razloge za njihovo uporabo in pomen, ki jim ga glede na njihovo relevantnost za svoje raziskovanje pripisujem.

2.2. Besedila iz rokopisnega obdobja slovenskega jezika

Rokopisna besedila, ki so se v slovenskem jeziku ohranila iz časa od 14. st. do približno leta 1550, je pred časom zbral in v eni knjigi izdal raziskovalec Nikolai Mikhailov (1998). Besedila so v večini nabožne narave.⁴ Za njihovo vključitev v mojo obravnavo velja isti ar-

³ Npr. Thesaurus der slowenischen Volkssprache in Kärnten (ur. S. Hafner in E. Prunč). Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1982 (Band 1, A-B), 1987 (Band 2, C-dn), 1992 (Band 3, do-F), 1994 (Band 4, G-H).

⁴ V to obdobje spadajo (po abecednem redu 'naslovov'): Ain newes lied (*stara prauða /.../ leukhup leukhup /.../ woga gmaina*) 16. st. (?); Auerspergerjev rokopis, 14. ali 15. st.; Celovski ali Rateški rokopis, 136–1390; Černjejski (Čedajski) rokopis, 1497; Kranjski rokopis, konec 15. ali zač. 16.

gument kot za utemeljitev uporabe BS. Poimenovanja za krščanske vsebine so bila namreč za potrebe pokristjanjevanja deloma prevzeta iz fonda starih slovanskih poimenovanj za pravno relevantne odnose.⁵

Pri svojem delu sem uporabila Celovški ali Rateški rokopis (*soditi, verujem*), Černjejski ali Čedadski rokopis (*zakon, gospodinja*), Kranjski rokopis (*gospod, gospodična, priseči, dežela*), Stiški rokopis (*oblast, gospodična, odvetnica, priseči, priča*) in Starogorski rokopis (*soditi, verujem*). Celovški ali Rateški rokopis naj bi nastal v 14. stoletju v okolici Rateč, vsebuje pa tri molitve, in sicer *Oče naš*, *Zdravo Marijo* in *Vero*. Enako vsebino najdemo v Starogorskem rokopisu s konca 15. stoletja. Stiški rokopis, ki naj bi nastal v prvi polovici 15. stoletja, vsebuje molitve *Milost inu gnada, Češčena bodi, Naš gospud, Jaz se odpovem I in Jaz se odpovem II*. Besedili, ki nista nabožne narave, sta Černjejski rokopis in Kranjski rokopis. Černjejski rokopis je administrativne narave in vsebuje notice o naklonitvah (volilih) vernikov Bratovščini svete Marije v Černjeji za obhajanje vsakoletnih maš zadušnic, v Kranjskem rokopisu pa najdemo prisežne obrazce mesta Kranj (Mikhailov 1998, 60–83).

Pomen omenjenih besedil je zlasti v tem, da nam v nekaterih primerih omogočajo ugotoviti, da je bil neki izraz – glede na BS – tudi v kasnejšem obdobju še živ, poleg tega pa tudi morebitni formalni in pomenski razvoj, ter s tem omogočajo sklepanje o morebitnih spremenjenih predstavah govorcev.

Posamezne slovenske izraze najdemo tudi v besedilih v latinskem ali v nemškem jeziku (urbarji, darovnice itd.) iz različnih obdobji: *župan, kosezi, večja, pojezda* itd. Ti so po svoji pričevalni vrednosti še posebej pomembni, ker nam pričajo o tem, da jim zapisovalci niso našli ustreznega prevoda v tujem jeziku (nemščini).

2.3. Dela slovenskih protestantov

Tudi za vključitev pravno relevantnih poimenovanj, ki jih najdemo v delih protestantov, zlasti v Dalmatinovi Bibliji, velja enak argument kot za vključitev drugih besedil s krščansko vsebino, torej proces pokristjanjevanja kot vzrok naplastitve krščanskih vsebin na stare domače izraze za pravno relevantna razmerja. Nekaj prvih zapisov takšnega izrazja je namreč izpričanih šele v delih protestantov. V njih najdemo seveda tudi tisto domače pravno relevantno izrazje, na katero se krščanske vsebine niso naplastile.

Glede na čas in tudi prostor nastanka Brižinskih spomenikov so protestantski viri že zelo oddaljeni, zato si lahko upravičeno zastavimo vprašanje o smiselnosti na prvi pogled tako širokega zajemanja jezikovnega gradiva.⁶ Pri odločitvi za njihovo pritegnitev v obravnavo sem se oprla na fenomen naravne terminologizacije, ki sem ga predstavila že v prejšnjem poglavju, v razdelku o jeziku prava.⁷ Ta nam pove, da lahko na podlagi izrazja, ki se

st.; Slovenski načrt za pridigo, konec 15. ali zač. 16. st.; Mehrsprachige Lieder von Oswald von Wolkenstein, 1416/1417; Starogorski rokopis, 1492–1498; Stiški rokopis, 1428 in 1440; Škofjeloški rokopis, 1466; pozdrav U. von Lichtensteina, 1227; Videmski rokopis, 1458; Slovenski stavek W. Praunspengerja, 1544.

⁵ Prim. Historiat raziskovanj starega pravnega izrazja (Irene Wiehl).

⁶ Da je taka obravnava smiselna in legitima, lahko vidimo tudi iz metodoloških izhodišč razprav drugih raziskovalcev, npr. Merše in Novak 1996, 289–301. Njuni rezultati so mi bili v precejšnjo pomoč.

⁷ Gl. poglavje O jeziku prava, razdelek Ustno in zapisano plemensko pravo ter pomen procesa terminologizacije; še zlasti so pri tem pomembne ugotovitve R. Schmidt-Wiegand.

izkaže za diahrono poimenovalno-pomensko stabilno, sklepamo tudi na kontinuiran obstoj predstav govorcev.

2.4. Najstarejši večjezični slovarji, ki vključujejo slovenski jezik

Pomemben vir za jezikovno gradivo so tudi najstarejši večjezični slovarji, ki so upoštevali slovenski jezik. Pri njihovi vključitvi v to študijo se je takoj pokazala različna narava tega gradiva. Pri slovarskem gradivu namreč nimamo na voljo širšega sobesedila, pomen poimenovanj je že izluščen, tako da je konkretnije o poimenovani predstavi, fenomenu, težje sklepati.

Slovarsko gradivo je pomembno zlasti zato, ker nam ohranja stare slovenske izraze, ki jih danes ne poznamo več. V slovarjih so se ohranili tudi nekateri danes ne več uporabljeni pomeni sicer še poznanih izrazov.

Sestavljavci slovarjev s slovenskim izrazjem so za svoje vire pogosto uporabljali slovarska dela svojih predhodnikov. Slovarje, okoliščine njihovega nastanka in vire besedišča ter poti njegovih morebitnih prevzemov iz starejših del je raziskal Anton Breznik in svoje ugotovitve predstavil v razpravi *Slovenski slovarji* (Breznik 1926).

Ker je za uporabo gradiva iz posameznega slovarja pomembno vedeti vsaj, od kod je sestavljalavec svoje gradivo črpal, je prav, da slovarje, ki sem jih uporabila pri svojem delu, na kratko predstavim. Redno sem upoštevala gradivo iz Megiserjevih slovarjev (1592, 1603 in razširjen ponatis prvega iz 1744), slovar *Alasia* da Sommaripa (1607), *Kastelec-Vorenc* slovar (1680–1710), *Pohlinov* (1781), *Gutsmannov slovar* (1789) in *Pleteršnikov slovar* (1894).

Pionirja na področju zbiranja slovenskega besednega zaklada sta bila A. Bohorič v svoji slovnici *Arcticae horulae* (1584) in zlasti J. Dalmatin z *Registrom* na koncu svojega prevoda Biblije (najprej 1578, nato obširnejši 1584).⁸

Iz obeh virov je gradivo obširno črpal Hieronimus Megiser, avtor prvih dveh večjezičnih slovarjev, ki sta upoštevala tudi slovenski jezik. Treba pa je reči, da je Megiser večino gradiva dobil iz ustnih virov iz več narečij.⁹ Ti dve deli sta imeli na starejše sestavljavce slovenskih slovarjev velik vpliv. Iz njiju so gradivo prevzemali *Alasia*, *Kastelec*, *Vorenc*, avtor slovarja *Kranjsko besedische pisano*, *Hipolit*, avtor izgubljenega t. i. krškega kapucinskega slovarja in *Pohlin*. Drugo, precej razširjeno izdajo *Dictionary* iz leta 1744 sta uporabljala *Pohlin* in *Gutsmann*, ne pa *denimo Cigale*, pa tudi *Pleteršnik* le deloma. *Alasia*, pravi Breznik, je v svojem slovarju upošteval zlasti Megiserja (ne pa Bohoriča) in neki hrvaški ustni vir. *Pleteršnik* naj bi tudi *Alasijev slovar* le deloma upošteval (Breznik 1926, 111–112).

V rokopisu ohranjeni slovar *Dictionary latino-carniolicum*, ki ga je sestavil Matija *Kastelec*, in slovar, ki ga je kmalu za njim začel pripravljati Gregor *Vorenc* – in predstavlja skoraj v celoti prepis prvega –, je pred leti, obrnjen, izšel v izdaji *Slovensko-latinski slovar* (po Matija *Kastelec* in Gregor *Vorenc* 1680–1710). Breznik pravi, da je bilo *Kastelčevo* delo do slovarjev *Murka* in *Janežiča* naš najboljši slovar. *Kastelec* naj bi svoje gradivo v zelo majhni meri prevzel iz Megiserja in iz *Habdeličevega slovarja* (1670), največ bogatega

⁸ Začetek zapisanega in natisnjene slovenskega slovarskega besedja predstavlja sicer 86 besed, ki jih je Primož Trubar napisal v *Abecedariumu* l. 1550. Prvi kratki latinsko-slovenski seznam besed (24) pa ima *Otrozhia Biblia* Sebastijana Krelja iz l. 1566 (Stabej 1967, 182–185).

⁹ Breznik se pri tem sklicuje na neobjavljeno razpravo Vide Vrtovec: Jezik v Megiserjevem dikcionariju iz l. 1592.

besednega zaklada pa naj bi nabral iz več narečij, tudi iz vzhodne štajersčine oz. prekmurščine (Breznik 1926, 128–130).

Breznik ugotavlja, da gradivo v Kastelčevem slovarju dokazuje, da je Pleteršnik na primer poimenovanje *država* brez potrebe razglasil za sposojenko iz drugih slovanskih jezikov.¹⁰ Prav tako dvomi, da bi bila beseda *šbor* ‘electio’ prevzeta iz hrvaščine, kot meni Pleteršnik (Habdeličev slovar, edini hrvaški slovar, ki ga je Kastelec uporabljal, je ne pozna). Pri Kastelcu kot ustreznico k ‘advocatus’ srečamo *oduetnik*, *besednik*, tudi *gouorzhin*, ki naj bi po Brezniku bila hrvaška (čakavska) in »slovensko narodna«. Tudi beseda *drushtuu* ‘Gesellschaft’ po Breznikovem mnenju ni prevzeta iz hrvaščine, kot meni Pleteršnik, saj jo pozna že Megiser (1592). Breznik meni, da ima Kastelec gotovo več besed iz prekmurščine ali drugih slovenskih govorov kot iz Habdeličevega slovarja (Breznik 1926, 129).

Zaradi utemeljevanja kontinuiranega jezikovnega razvoja obravnavanih poimenovanj in zaradi potreb njihove temeljitejše pomenske analize sem uporabila tudi vrsto etimoloških slovarjev in leksikonov slovanskih jezikov ter besedil v drugih slovanskih jezikih, ki so predvsem pravne narave. Med temi so pomembna zlasti besedila v starocerkvenoslovanskem jeziku. Zaradi iskanja ustreznih pomenskih in pojmovnih vzporednic je v to študijo deloma vključeno tudi gradivo nekaterih drugih indoevropskih jezikov.

2.5. Besedila v starocerkvenoslovanskem jeziku

Starocerkvenoslovanski jezik je jeziku BS časovno najbližji. Pri obravnavanju in vrednotenju pričevalnosti starocerkvenoslovanskega jezikovnega gradiva za pravno relevantna razmerja v skupnostih Slovanov v vzhodnih Alpah je pomembno vprašanje razmerja med staro cerkveno slovanščino (‘umetni jezik’ slovanske misije) in med jezikom BS. Obstajata namreč vsaj dve izhodišči. Odločitev za eno izmed njiju pa je za pričevalno vrednost starocerkvenoslovanskega gradiva v odnosu do t. i. slovenskega gradiva BS zelo pomembna.

Če namreč menimo, da so BS nastali neodvisno od starocerkvenoslovanskih spomenikov in da gre torej za dva sicer sorodna jezika, ki nista prišla v dolgotrajnejši stik, je pomen pravno relevantnega izrazja v starocerkvenoslovanskih kodeksih v možnosti *rekonstrukcije* elementov tistih poimenovanih predstav, ki so bili *vsaj* na neki starejši stopnji skupne, tj. znane skupnostim govorcev obeh jezikov,¹¹ prednikom Slovencev v Karantaniji, Panoniji in Karnioli ter Slovanom iz solunskega zaledja in Moravanom (tj. naslovnikom misije Metoda in Cirila in njunih del v stari cerkveni slovanščini). S tem bi tudi sprejeli t. i. *karantansko-slovensko teorijo* (Ramovš-Kosova teorija).¹²

Če pa menimo, da je nastanek ohranjenega prepisa BS povezan z dejavnostjo misije obeh solunskih bratov, in da gre torej za dva jezika, ki sta bila dalj časa v stiku – najverjetneje v času Metodovega zadrževanja v Panoniji –, potem bi morali upoštevati tudi *možnost medsebojnih prevzemov* (npr. iz jezika misije v BS ali obratno iz jezika BS v jezik misije), in sicer tako poimenovanj kot tudi poimenovanih predstav, konceptov (realij). S tem bi sprejeli *‘interferenčno’ karantansko-panonskoslovensko teorijo* (Kopitar, Miklošič, Nahti-

¹⁰ Gl. razdelek poglavja Jezikovno gradivo, ki obravnava poimenovanji *država* in *dežela*.

¹¹ Vprašanje seveda je, ali sploh lahko govorimo o *dveh jezikih*. S tako poenostavitvijo imam namreč v mislih dve skupini govorcev, in sicer naslovnike BS in naslovnike del misije obeh bratov.

¹² Prim. Orožen (1989, 87–101). Orožnova je pripravila pregled ugotovitev različnih raziskav, ki so primerjale BS s starocerkvenoslovanskimi spomeniki.

gal, Grafenauer, Grivec).

Podrobnejša obravnava teh vprašanj sicer nikakor ni namen tega dela, vseeno pa je za oblikovanje kakršnihkoli sklepov na podlagi najstarejšega slovenskega besedja treba sprejeti eno od stališč. Za potrebe te študije sem sprejela interferenčno teorijo, a s poudarkom na upoštevanju možnosti, da so predloge za ohranjeni prepis BS nastale skoraj 100 let pred solunsko misijo.¹³

Kot najpomembnejši vir za spoznavanje starocerkvenoslovenskega besedja sem uporabljala *Lexicon Linguae Palaeoslovenicae* (LLP). V tem slovarju so pri vsaki obravnavani besedi navedeni izluščeni pomeni, pa tudi relativno obsežni citati iz kodeksov. To bralcu omogoča, da se s pomenom izraza ukvarja tudi sam.

Posamezne kodekse, kot npr. *Codex Suprasaliensis*, sem uporabljala le, kadar sem se o pomenu izbranega izraza hotela prepričati še iz obsežnejšega sobesedila, kot je navedeno v LLP. Supraseljski kodeks je nastal v vzhodni Bolgariji v 11. stoletju. Po vsebini je menologij za mesec marec in poleg življenjepisov 24 svetnikov vsebuje še 23 homilij, posebej za postni in velikonočni čas (večinoma jih je sestavil Janez Zlatoust), in eno molitev. Je prepis cirilske predloge, nekatere homilije pa so napisane po starejših glagolskih predlogah. Prevodi iz grščine so nastali v vzhodni Bolgariji v začetku 10. st. (preslavska šola). Prvih 118 listov hrani danes NUK v Ljubljani (Zor 1998, 375–376).

Starocerkvenoslovenska besedila pravnega značaja, ki bi jih bilo treba pri obravnavi starega slovenskega pravnega izrazja še posebej primerjalno upoštevati, so (po LLP, str. LXIX–LXX):

- *Zakon sudnyj ljudem*,
- *Methodii Nomocanon, versio slavica byzantini codicis canonum ecclesiasticorum, Synagogae L titulorum Ioannis Scholastici*,
- *Glossae Emmeramianae*,
- *S. Bonifacii archiepiscopi duo canones poenitentiales*.

Žal mi je bil od naštetih virov dostopen le *Zakon sodni ljudem* (*Zakon sudnyj ljudem; Zslj*). Zslj je najstarejši v kakšnem slovanskem jeziku spisan pravni spomenik. Najvažnejša predloga zanj je bila *Ekloga*. Njegov nastanek povezujejo z misijo Cirila in Metoda med Slovani konec 9. stoletja, o samem nastanku pa obstajajo različne teorije (moravska, panonska, bolgarska, makedonska). Ohranjeni so le dosti mlajši prepisi, najstarejši med njimi je vključen v t. i. *Novgorodsko Kormčaja Knigo* s konca 13. stoletja.

Poznamo kratko in razširjeno redakcijo tega spomenika, za vsako pa obstaja več verzij. Najtemeljiteje je obe redakciji med seboj primerjal in za vsako pripravil tudi integralno verzijo M. N. Tihomirov (1961a; 1961b). Razširjena redakcija, katere najstarejša verzija je t. i. *Puškinskij spisok* iz konca srede 14. stoletja, je obsežnejša za okoli 52 poglavij (kratka jih ima 33). Skoraj polovica od dodanih poglavij je neposrednih prevodov iz Stare zaveze, zlasti iz Eksodusa, Levitika ali Devteronomija, njen jezik in procesne določbe pa kažejo na ruski izvor (Dewey in Kleimola 1977, XX).

Sama sem uporabljala večinoma kratko redakcijo, ki je po večinskem mnenju starejša, in sicer t. i. *Novgorodskij spisok* (1280). Interpunkcijo sem povzela po Tihomirovovi integralni verziji kratke redakcije, na voljo pa sem imela tudi fotokopijo originalnega besedila, ki sta ga v svoji študiji objavila H. W. Dewey in A. M. Kleimola. Delovne prevode v slovenščino sem opravila tudi s pomočjo angleškega prevoda prej omenjenih avtorjev.

¹³ Prim. v nadaljevanju tega poglavja hipoteze o nastanku BS.

Čeprav so ohranjeni prepisi tega spomenika relativno mlajšega datuma in so že pisani v t. i. ruski redakciji starocerkvenoslovanskega jezika, jih tako kot mnogi (npr. avtorji praškega LLP) tudi jaz štejem med cerkvenoslovanske spomenike, pri čemer kot eno odločilnih okoliščin štejem zelo verjetni nastanek spomenika za potrebe misije Cirila in Metoda med Slovani na zahodu.¹⁴

Po raziskavah H. W. Deweyja in A. M. Kleimole (1977, IX) naj bi obstajala paralelna mesta k Zslj v nekaterih besedilih, ki naj bi bila povezana z Veliko Moravsko v 9. stoletju: v *Methodii vita*, Kijevski listkih, BS [sic!], v Metodovem prevodu Nomocanona in v drugi homiliji v *Glagolita Clozianus*.

Podlage pričakovanju, da bi bila primerjava domačega, pravno relevantnega besedišča BS z besediščem v Zslj smiselna, so:

a) Žitje Konstantina v 14. poglavju pravi, da je knez Rastislav leta 862 poslal v Bizanc svoje odposlance k cesarju, da bi mu ta priskrbel človeka, ki bi poleg krščanske vere v domačem jeziku prinesel s seboj tudi 'dober zakon' (moravska teorija).¹⁵ (*To posli namъ, vladiko, episkopa učitelę takovago. Otъ vasъ bo na vse strany vъsegda dobryi zakonъ ishoditъ.*);¹⁶

b) v 15. poglavju Žitja Metoda se omenja, da je Metod prinesel s seboj (na Moravsko) tudi pravne knjige: *тъгда же i nomokanonъ, rekъše zakonu pravilo, i oтъčskyja knigy přeloži* (Benedik 1985, 229);

c) dejstvo, da *Conversio* Metodovo delovanje omenja med predniki Slovencev, ki so najverjetneje bili naslovniki BS;

č) dobro utemeljena domneva, da se je Metod pri svojem prevajalskem delu na Moravskem delno naslanjal na pomoč domačih, v 'latinskem' krščanstvu in pismenstvu vzgojenih učencev, in na njihov jezik;¹⁷

d) raziskovanja BS, zlasti leksike, ki kažejo na obstoj sorodnosti dela besedišča BS z besediščem starocerkvenoslovanskih kodeksov;

e) poleg tega pa so domnevane zgodovinske okoliščine, realije, ki so t. i. materialna osnova besedju in v katerih so nastali tako BS (slovanske gentilne kneževine v vzhodnih Alpah) kot Zslj (gotovo moravska, verjetno pa tudi druge slovanske gentilne kneževine, kjer se omenja delovanje Metoda), primerljive.

¹⁴ Prim. Maksimovič (2002, 24–37), kjer je avtor prikazal zadnje stanje raziskav glede vprašanj strukture Zslj, prevajalske tehnike, ki je bila pri njegovem nastanku uporabljena, in glede avtorstva. Avtor argumentira tezo, da naj bi bil Zslj delo Metoda.

¹⁵ Dewey in Kleimola 1977, VIII. Vprašanje je, ali s tem vseeno ni bil mišljen božji zakon in njegova razlaga (in ne posvetni!).

¹⁶ Prevod (daljšega) odlomka se glasi: »Naše ljudstvo se je poganstvu odreklo in se krščanske vere drži, a nimamo takega učitelja, ki bi nam v našem jeziku pravo krščansko vero razložil, da bi tudi druge dežele to videle in nas posnemale. Torej pošlji nam, gospodar, takega škofa in učitelja; saj od vas na vse strani vedno dober zakon izhaja.« (Benedik 1985, 150.)

¹⁷ Prim. Kronsteiner 1997, 23A. Kronsteiner utemeljuje hipotezo, da je bilo na področju salzburškega slovanskega misijona v slovanski jezik prevedenih nekaj delov Svetega pisma še pred prihodom Metoda. Kronsteiner se med drugim opira na pismo papeža Hadrijana II. Rastislavu, Svetopolku in Koclju (ŽM, VIII), kjer je ta naslovljencem med drugim naročil: »*Samo ta običaj ohranite* (poudarila avt.), *da pri maši prej berejo berilo in evangelij latinsko, potem slovensko* [sic!] (v viru *Slovenica*), *da se izpolni svetopisemski izrek /.../*« (Benedik 1985, 71). Te prevode naj bi poznali in uporabljali tudi učenci, o katerih nam sporočajo Žitja, ki so Metodu pri njegovem delu pomagali. Metod naj bi že prevedene dele uporabil pri svojem prevodu Biblije.

Pri pregledu zapisov obravnavanih poimenovanj sem zato vedno preverila, ali in v kakšnem sobesedilu se neko poimenovanje pojavi v Zslj. Poimenovanja v BS, tudi če so dokazano skupno slovanska in s tem z veliko verjetnostjo starejša od svojih 'novih' krščanskih vsebin, lahko namreč, če jih srečamo v besedilu tako nedvoumno pravne narave, kot je Zslj, z veliko večjo verjetnostjo uvrstimo med staro domače pravno relevantno izrazje.

Če bi se izkazalo, da je ujemanje v leksiki obeh spomenikov precejšnje, bi lahko določeno verjetnostjo domnevali, da je nastanek Zslj vsaj v posredni zvezi tudi s predniki Slovencev v vzhodnih Alpah. Domnevali bi lahko, da sta bila oba spomenika namenjena isti/sorodni skupnosti govorcev. Vprašanji, ki bi se postavili, bi zato bili: o kako sorodnih skupnostih je govor in kakšna naj bi bila narava zveze Zslj s predniki Slovencev v vzhodnih Alpah. To pa je že smer raziskovanja, ki presega okvir tega dela.

2.6. Hrvaška pravnozgodovinska besedila

Za umeščanje starih slovenskih poimenovanj za domnevno pravno relevantna razmerja so pomembni hrvaški pravnozgodovinski viri, tj. srednjeveška pravna besedila, spisana v hrvaškem jeziku. To so: Vinodolski zakon (1288), Ištarski razvod (1325), Senjski statut i Krčki statut (1388), Zakon grada Kaštva (1400), Zakon veprinački (1507), Zakon kašte-la Mošćenec (1637), Zakon trsatski (1640) in – izven Kvarnerja – Poljički statut (1440).

Pri svojem delu sem zlasti uporabljala Vinodolski zakon, Poljički statut in Ištarski razvod. Redno pa sem upoštevala tudi Pravnopovijesni rječnik V. Mažuranića, ki je primere črpal iz večine teh in še iz mnogih drugih starih hrvaških spomenikov.

Ištarski razvod je v glagolici pisan hrvaški pravni spomenik – notarski zapis, ki je urejal sporne meje med posameznimi vaškimi občinami (komuni) v Istri, njihovimi fevdalnimi gospodi in Beneško republiko. Spomenik je ohranjen le v prepisu (1502), original pa naj bi bil spisan vsaj leta 1325 (to letnico vsebuje ohranjeni hrvaški prepis), morda celo okoli 1275 (Bratulić 1992, 6–7).¹⁸

Iz besedila Vinodolskega zakona izvemo, da ga je zapisalo devet predstavnikov vinodolskih občin, pri čemer je sodeloval tudi predstavnik fevdalca, kneza Leonarda (kasneje je rodbina dobila ime Frankopani). V njegovi navzočnosti je bil zakon tudi sprejet. Sestavljavci so zapisali stare običaje, pri čemer so marsikaterega prilagodili novim razmeram. Na podlagi mnogih določb je mogoče sklepati, da so želeli omejiti morebitno samovoljo posvetnih in cerkvenih fevdalcev pri nalaganju bremen. Po drugi strani pa je iz določb razviden tudi knezov interes, npr. v določbi o prepovedi samovoljnega sklica kakršnegakoli zbora brez navzočnosti knezovega predstavnika (VZ 57). V Vinodolskem zakonu je največ določb s področja kazenskega prava, nekaj pa tudi s področja obligacijskega prava. Nekaj je tudi določb, ki urejujejo dokazni postopek pred sodiščem (Margetić 1989, str. 5–8).

Tudi Poljički statut vsebuje zapis običajnega prava, deloma prilagojenega novim razmeram. Ni pa to edini vir zapisa. V statutu je opazen vpliv različnih del kanonskega prava.

¹⁸ Prvič je bil objavljen v Đ. Šurmin: Hrvatski spomenici 1100–1499 (Acta Croatica). Zv. 1. Monum. Hist. Jur. Vol. VI., Jugosl. akademija. M. Kos je dokazoval, da je ta spomenik falsifikat (M. Kos, 1933), M. Dolenc pa ga je v svoji študiji o prisegi (Dolenc 1939) upošteval kot relevanten vir. Gl. tudi Katičić in Novak 1987.

Pri samem zapisu naj bi imeli glavno vlogo duhovniki, ki so edini tudi bili večji pisanja in ki naj bi dobro poznali kanonsko in rimsko pravo (Pera 1988, 387–388 in 392–394). Poljički statut iz 1440 je že tretja redakcija prve verzije iz 1322, ki je vsebovala le 18 členov večinoma procesne narave, ki pa je takratni ogrski kralj ob predložitvi v potrditev ni odobril. Druga redakcija je bila uspešno predložena v potrditev bosanskemu kralju Tvrtku I. leta 1387. Tretja redakcija iz 1440 pa je bila dana v potrditev novim gospodarjem, Benečanom, ki so jo potrdili leta 1444 (Pera 1988, 409). V statutu najdemo določbe rodbinskega, stvarnega, obligacijskega in kazenskega prava. Značilna je na primer ureditev inštituta *plemenščine* (kolektivna laština rodu), ki kaže, da so se v poljički skupnosti še dolgo ohranjali elementi rodovnoplemenske družbe. Veliko je določb procesnega značaja, med katerimi izstopajo obsežne določbe, ki urejajo inštitut *prištava*.¹⁹

Ohranjanje starih slovanskih pravno relevantnih izrazov na eni in ohranjanje inštitutov, značilnih za rodovnoplemensko družbo, na drugi strani je tišče, zaradi česar so najstarejši hrvaški pravni pisani viri za to študijo primerjalno zelo pomembni.

2.7. Viri v drugih slovanskih in indoevropskih jezikih

Od virov jezikovnega gradiva v srbskem jeziku sem uporabljala Daničićev *Rječnik iz književnih starina srpskih* in Miklošičevo zbirko virov *Monumenta serbica*. Za češko gradivo sem poleg Machekovega etimološkega slovarja uporabila Jirečekov *Historický slovník slovanského práva (Prove)* in njegov *Svod zákonů slovanských*, za rusko gradivo Kronsteinerjevo izdajo *Ruske pravde*, in druge dokumente, relevantne za pravno zgodovino, zbrane v Jirečekovem Svodu, pa tudi gradivo iz slovarja Sreznjevskega. Za poljski jezik, ki sem ga redkeje pritegnila v obravnavo, pa sem imela poleg Brücknerjevega etimološkega slovarja na razpolago še M. T. Lizisowe *Podstawowe terminy prawne w statutach staropolskich na tle słowiańskim*, B. Halasove *Terminologia języka prawnego* in A. Zajde *Staropolska terminologia prawnicza* (do 1500 r.).

Za drugo indoevropsko gradivo sem uporabljala delo Émila Benveništa (1969) *Vocabulaire des Institutions Indo-européennes* (za pravno zgodovino je zlasti pomemben njegov drugi del 'Pouvoir, Droit, Religion') in drugi del knjige *Indo-European and the Indo-Europeans: Semantic Dictionary of Proto-Indo-European and Reconstruction of Indo-European Proto-Culture*, avtorjev T. V. Gamkrelidzeja in V. V. Ivanova (1995).

2.8. Brižinski spomeniki kot glavni vir za najstarejše pravno izrazje

Eden od treh kriterijev za izbiro jezikovnega gradiva, ki ga obravnavam v tej študiji, je kriterij zapisa v najstarejših virih v slovenskem jeziku. Ker so Brižinski spomeniki najstarejši tak vir, je po mojem mnenju potrebno, da jih obširneje predstavim, zlasti tišče okoliščine njihovega nastanka, ki jih po mnenju večine avtorjev najprepričljiveje povezujejo s prostorom slovanske poselitve v vzhodnih Alpah.

¹⁹ Gl. razdelek Zborovanja skupnosti – glavni kanali pravne komunikacije.

Brižinski spomeniki²⁰ so glede na splošno sprejeto rekonstrukcijo nastanka ohranjenega zapisa (prepisa) in glede na hipoteze o nastanku izvornika časovno relativno blizu obdobju, ko so predniki Slovencev, Slovani v vzhodnih Alpah, še živeli organizirani v plemenskih kneževinah. Tudi mešto najdbe zapisa (Freising na Bavarskem) in hipoteze o prostoru nastanka izvornika povezujejo BS s prostorom karantanske gentilne kneževine. Vprašanje izvora BS (tako časa in prostora nastanka izvornika kot tudi ohranjenega zapisa) je zato osrednjega pomena za utemeljitev uporabe BS kot relevantnega vira za pravno relevantno izrazje, ki naj bi ga Slovani v vzhodnih Alpah vsaj poznali. Verjetno pa je, da so ga v velikem delu tudi (so)ustvarili, deloma že pred naselitvijo na karantanskem prostoru, zaradi novih razlikovalnih in s tem poimenovalnih potreb pa deloma tudi po tem.

Rekonstrukcija nastanka zapisa (prepisa), ki jo je že leta 1924 objavil M. Kos, še vedno ni presežena (Grdina 1993, 19). Rekonstrukcija temelji na povezavi rezultatov paleografske in historične analize in postavlja zapis BS v čas po letu 972, natančneje po 28. maju 972. Gre za datum, s katerim je opremljena listina (fol. 1. in fol. 152^v in 153 v kodeksu, ki ga hrani Bavarska državna knjižnica (Bayerische Staatsbibliothek) v Münchnu pod oznako Clm 6462), ki vsebuje notici o posestvih freisinške cerkve v kraju Godego in okoli njega na Beneškem, ki jih je cesar Oton I. daroval freisinškemu škofu Abrahamu (škof med letoma 957 in 994) v dosmrtni užitek. Glede na to, da je notico o posesti Godego ter BS II in BS III napisala ista roka, je leto 972 kot t. i. *terminus post quem* za ta dva spomenika zelo verjeten.²¹

Glede t. i. *terminus ante quem* za zapis BS II in BS III je pri dokazovanju več težav. Kos je v svoji prvi podrobni paleografski in historični analizi leta 1922 postavil to datacijo v leti 1022 oz. 1023. Takrat še ni naletel na ustrezne sodobne tekste freisinške provenience, ki bi bili zapisani z eno ali drugo izmed obeh rok, ki sta zapisali BS II in BS III. Pri ponovni podrobni analizi leta 1929 pa je odkril sodobno besedilo, za katero je dokazal, da ga je zapisala ista roka kot BS II in BS III. Gre za listino o menjalni pogodbi med škofom Abrahamom in njegovim nečakom, plemenitim klerikom Ruodharjem. Po ugotovitvah zgodovinske kritike je ta listina lahko nastala med letoma 977 in 981, kar postavlja nastanek zapisa BS II in BS III pred leto 1000 (Kos 1985, 88–107; Grdina 1993, 23). Zapis BS I pa naj bi po Kosovih ugotovitvah nastal pred letoma 1022 oz. 1023, a najkasneje do leta 1039 (1985, 74–77).

Nekateri raziskovalci so poskušali odgovoriti tudi na vprašanje, *kdo* bi lahko bil zapisal BS II in III. Kopitar in Nahtigal sta na podlagi t. i. pertinentnega pasusa notice o posestvu Godego na fol. 153 »*omnia et in omnibus quantum mihi (!) pertinet*« menila, da bi to lahko bil sam škof Abraham. Kos se s to hipotezo ni strinjal, ker je menil, da je škofu njegovo dostojanstvo preprečevalo, da bi tako notico napisal sam, in bi jo raje narekoval pisarju. Svoje

²⁰ Seznanila sem se s Kopitarjevimi, Kos-Ramovševimi, Grivčevimi, Pogačnikovim prepisom, s prepisom Wichlove in s prepisom, pripravljenim za Znanstvenokritično izdajo Brižinskih spomenikov, ki jo je leta 1993 izdala SAZU. Medtem ko se pri prepisih omenjenih avtorjev srečamo večinoma le z eno vrsto prepisa, največkrat s fonetičnim, pa so v Znanstvenokritični izdaji uporabljene in metodološko izčrpno razložene tri vrste prepisov: paleografski ali diplomatični (Igor Grdina), kritični (isti) in fonetični (Tine Logar s sodelovanjem Franca Jakopina in Janeza Zora).

²¹ Listina se je sicer ohranila v ponarejeni obliki, o čemer pričajo njena datacijska neskladja, vendar pa je bila njena vsebina na prošnjo škofa Abrahama potrjena in praktično ponovljena v novi listini cesarja Otona III. dne 5. novembra 992. Njen ponaredek je najverjetneje nastal še za časa Abrahamovega škofovanja, saj bi v pozneje ponarejeni listini dosmrtnega užitka ne namenili Abrahamu, temveč freisinškemu škofu nasploh. Natančnejšo utemeljitev izbora letnice 972 je napravil I. Grdina (1993, 23 op. 40).

mnenje je podkrepil tudi s paralelo, da je bil po mnenju jezikoslovcev tudi BS II, ki ga je zapisala ista roka, zaradi napak, ki jih vsebuje, najverjetneje prav tako zapisan po nareku (Kos 1985, 73–74).

Kos je v svoji študiji iz leta 1929 postavil tezo, da bi bil BS II in BS III lahko zapisal plemeniti klerik Ruodharij. Osnovo svojemu sklepanju najde namreč v eni izmed značilnosti glede nastanka listin, poznane iz diplomatike, da je listino pogosto napisal tisti, kateremu je bila v korist. Morda bi lahko šlo za tip listine, ki jo ta disciplina označuje s ‘prejemnikov izdelek’ (Empfängerherstellung). M. Kos je menil, da je bila omenjena pogodba gotovo bolj v korist Ruodhariju, zato naj bi obstajala verjetnost, da bi bil on sam tudi tisti, ki je pogodbo zapisal, s tem pa bi bilo utemeljeno tudi avtorstvo zapisov BS II in BS III (Kos 1985, 102).

Mnenje, da so ohranjeni BS prepisi starejših slovanskih predlog, so na podlagi značilnosti zapisa (paleografskih in drugih) utemeljevali mnogi avtorji ter s tem odprli še problematiko nastanka domnevnega izvirnika.

Hipoteze o času, še bolj pa o kraju nastanka izvirnika so težje dokazljive. Kos je domneval, da so prvopisi lahko segali v prvo polovico 9. st. (Kos in Ramovš 1937, 7). Tezo, da naj bi morali prvopise iskati že v drugi polovici 8. st., v zadnjem času pri nas zagovarja zlasti A. Pleterski (1996, 27–42). Podobno meni na primer tudi Leszek Moszyński, in sicer, da je treba nastanek izvirnika BS postaviti v iztekajoče se 8. st. in ga povezati z misijonskim delovanjem Salzburške nadškofije med prebivalci Karantanije in Panonije. Nastanek BS je po njegovem mnenju kar okoli 100 let starejši od nastopa Cirila in Metoda v teh krajih (Hannick 1996, 239).

Da je prostor nastanka izvirnika, zlasti pa domovanje najverjetnejših naslovnikov besedil BS prav karantanski prostor, je prepričljivo utemeljil že Kos. Roka, ki je napisala BS II in III, naj bi po njegovem mnenju napisala tudi že omenjeno listino o menjavi posesti (977 in 981) med freisinškim škofom Abrahamom in plemenitim klerikom Ruodharijem na področju Zgornje Koroške. Roudharij je po tej pogodbi dobil dve cerkvi, in sicer cerkev sv. Petra v Breznem (St. Peter im Holz) in sv. Mihaela v Požarnici na Lurnskem polju (oba svetnika sta omenjena v BS I in III), sam pa je škofu odstopil deset kmetij in nesvobodnjake. Pogodba je določala, da cerkvi po klerikovi smrti spet pripadeta Freisingu (Grdina 1993, 18–19).

Pleterski kot možni prostor nastanka BS domneva samostan Molzbichel na Zgornjem Koroškem (1996, 34–38).

Glede kraja nastanka izvirnika BS sta tako mogoča namembni kraj (kraj uporabe) – Zgornja Koroška, ali kraj, kjer je bil zapis hranjen in najden – Freising.

Tudi samo mesto najdbe zapisa BS, Freising na Bavarskem, je zgodovinsko tesno povezano s prostorom, na katerem je slovenščina še danes živ jezik (npr. Škofja Loka). To je zlasti posledica dejstva, da so bili freisinški škofje od samega začetka udeleženi pri pokristjanjevanju slovanskih Karantancev. V posesti so imeli tako ozemlja v osrednjem delu t. i. starokarantanskega prostora kot tudi na današnjem slovenskem ozemlju.²²

Kosovo mnenje povzema tudi pisec najnovejše paleografske in historične analize BS I. Grdina, ki dodaja, da bi plemeniti klerik Roudharij lahko želel imeti besedila za cerkveno rabo zapisana tudi v jeziku, ki ga je na svojih posestvih slišal (okoli 1000 naj bi bila Lurnska dolina še relativno gosto poseljena s Slovenci). Tudi Grdina meni, da bi besedila lahko zapisal Ruodharij sam ali pa naj bi jih bil dal zapisati. Ker je po njegovi smrti v skladu s

²² Gl. Vilfan (1991, 209–222), kjer avtor raziskuje strukturo freisinškega gospostva južno od Tur v zgodnjem srednjem veku.

sklenjeno pogodbo vsa posest spet prišla v roke freisinški cerkvi, je mogoče, da bi skupaj z njo tudi BS prišli v freisinški škofjski kodeks (Grdina 1993, 18–19).

Raziskovalci so v več kot stopetdesetletni zgodovini raziskovanj BS odkrili kar nekaj po času sodobnih, po vsebini pa vzporednih spomenikov in tudi vire, za katere so podali prepričljive argumentacije, da bi ti lahko bili bolj ali manj posredne predloge delom Brižinskih spomenikov. Omeniti je treba zlasti podrobne raziskave V. Vondráka, R. Nahtigala (1915; 1918) in I. Grafenauerja (1936). Do danes najnatančnejšo genealogijo BS pa je napravil Bogo Grafenauer (1969, 146–172). Kljub temu velja, da za nobeno od potencialnih predlog ne moremo reči, da gre za neposredno predlogo, po kateri bi bili BS vsaj z gotovostjo prirejani, če že ne prevedeni. Le takšne, zanesljive prepoznavne tujejezičnih predlog bi nam olajšale utemeljevanje pomena, pomenskega polja, posameznih izrazov in besednih zvez v BS in nam pomagale pri sklepanju, ali gre pri posameznem poimenovanju za novotvorbo ali pa le za primer semantične razširitve že prej obstoječega domačega poimenovanja.

Ker sem se namenila raziskovati pravno relevantno izrazje (tudi) v BS, je treba vsaj v splošnem odgovoriti na vprašanje o njegovi naravi.

Med vsemi tremi BS obstaja že v izhodišču pomembna razlika. BS I in BS III sta namreč t. i. obrazca splošne spovedi (*confessio generalis*), medtem ko je BS II povabilo k pokori (*adhortatio ad poenitentiam*). I. Grafenauer je v delu *Karolinška kateheza ter izvor Brižinskih spomenikov in Čina nadb ispovedajoštímь se* (1936) tako vsebino kot tudi namen teh besedil poskušal vpeti v širši, besedilom sodobni, historični kontekst. Njihov nastanek je namreč nazorno povezal s prizadevanji Karla Velikega na verskem področju, katerih rezultat je bila tudi njegova cerkvena zakonodaja. Pri tem je najpomembnejši t. i. *Admonitio generalis* iz leta 789 glede obveznosti in tudi vsebine verskega pouka. Že pred Karlom Velikim je med najosnovnejše znanje spadalo poznavanje temeljnih molitvenih obrazcev: veroizpovedi, očenaša, glavnih grehov in glavnih krščanskih čednosti. Določila tega Karlovega akta so bila kasneje dopolnjena zlasti s sklepi frankfurtske (794) in aachenske (801/2) sinode. Slednji so obravnavali tudi problematiko (minimalnega) verskega pouka v domačem jeziku. Medtem ko so sklepi frankfurtske sinode določali, da je dovoljeno Boga moliti v vseh jezikih, so sklepi aachenske dajali očitno prednost latinskemu jeziku. Predlog t. i. mainškega cerkvenega zbora 813, da bi se za silo lahko zadovoljili tudi le z znanjem v domačem jeziku, je Karel Veliki prezrl. Kljub temu se zdi, da je po cesarjevi smrti prav taka praksa molče obveljala (I. Grafenauer 1936, 15–16). I. Grafenauer je tudi pokazal, kako so se določila te zakonodaje kazala v praksi, in nam navedel vrsto del, t. i. starovisokonemških spovednih obrazcev, ki so se uporabljali ne le v liturgični namen, ampak tudi za potrebe kateheze (I. Grafenauer 1936, 49–83).

Po Karlovih določilih so morali duhovniki namreč ljudi poučevati apostolsko vero, očenaš, pa tudi, kateri so t. i. smrtni grehi. Po aachenski sinodi in s *Capitula de examinandi ecclesiasticis* iz 801/802 so katehetski snovi dali stalno obliko, in sicer: spoved z uvodom, obtožbo, ki je obsegala *peccata capitalia*, prošnjo za odpuščanje in pokoro. Vsako leto so ob določenih priložnostih brali tudi opomin (nagovor) k učenju apostolske vere in očenaša, *Exhortatio ad plebem christianam*. Po I. Grafenauerju so oblike takega nagovora lat.-nem. nagovor pred skupno splošno spovedjo iz St. Gallna iz 12. St. (G II), opomin (povabilo) k pokori v BS II in starocerkovenoslovanski spomenik Klimenta Bolgarskega poučenje v

spomin apostola ali mučenika. Vsi ti obrazci naj bi izvirali iz skupnega pravzorca, ki ga I. Grafenauer imenuje *Adhortatio ad poenitentiam* (I. Grafenauer 1936, 22).

Pred vsako splošno spovedjo nasledimo najprej nagovor. V BS I je ta zelo kratek, pri BS III pa naj bi to vlogo imel BS II. BS II in BS III naj bi tako predstavljala celoto, ki je sestavljena iz nagovora o grehu in pokori (BS II), iz odpovedi hudiču, veroizpovedi, splošne spovedi z uvodom in iz sklepa. Tako v nagovoru v G II kot v BS II lahko zasledimo enako strukturo vodilnih misli: izvorni greh, osebni grehi, občestvo svetnikov, poslednja sodba in prava pokora (I. Grafenauer 1936, 7–48).

Glede jezika BS sprejemam Ramovševa izvajanja in s tem pri svojem delu obravnavam staro cerkveno slovanščino kot ločen, vzporeden slovanski jezik, kar je pomembno zlasti glede sklepanj na podlagi jezikovnega stika (Ramovš 1995, 13–20).

Kljub različnim predlogam, morebiti celo izvoru posameznih BS ali njihovih delov, bom obravnavala BS kot enoten in koherenten vir. Uporabljeno izrazje je bilo navkljub morebitnim različnim proveniencam posameznih delov namreč vsaj že v času nastanka prvopisa poznano njegovim naslovnikom. Koliko je šlo pri tem za različne oblike prevzemanja besedotvornih in pomenskih vzorcev iz drugih jezikov, bom ugotavljala od primera do primera.

Raziskovalci so oblikovali tudi hipotezo o morebitni tradiciji zapisovanja slovanskega jezika na zahodu v Karantaniji še pred Cirilom in Metodom, in sicer na podlagi odlomka v *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Pod vplivom nauka 'filozofa' Metoda naj bi bile 'po filozofsko' iz Spodnje Panonije izgnane latinske črke in seveda tudi latinski jezik. Ta notica nas navaja na sklepanje, da so Slovani na zahodu že pred Metodom pisali, toda z latiničnimi črkami. Slednje potrjuje tudi Črnorizec Hrabar, ki v svojem delu pravi, da so Slovani pred uvedbo slovanskih črk pisali z rimskimi, tj. latinskimi in grškimi črkami. Grdina meni, da lahko z veliko večjo verjetnostjo govorimo o slovanskem latiničnem predcirilometodij-skem pismenstvu na zahodu pred Cirilom in Metodom v Spodnji Panoniji kot pa na primer v Veliki Moravski, kajti tam noben sočasen vir ne razlikuje razširjenosti latinskega jezika od latinskih črk. Dodaten dokaz o pismenosti med Slovani še pred Cirilom in Metodom je sicer danes izgubljena *Liber traditionum* (Grdina 1993, 28–30).

Sklepanje nekaterih raziskovalcev (Grdina) na podlagi BS o tem, ali je o pismenstvu med Slovani na zahodu mogoče govoriti že pred prihodom Cirila in Metoda, je za moje raziskovanje zanimivo zato, ker bi bila potem verjetnost, da je kdaj obstajal tudi kakšen zapis pravne narave tudi med Slovani v vzhodnih Alpah, večja. Podrobnejša obravnava tega vprašanja pa bi namen tega dela vsekakor preseгла.

V. METODE IN RAZISKOVALNI PROCES

Metode raziskovanja je določila narava izbranih virov: jezikovnega gradiva, ki je moj glavni vir, in pa klasičnih pravnozgodovinskih virov (pravne listine, zbirke prava, ljudsko izročilo itd.), na podlagi katerih je mogoče rekonstruirati pravno relevantna razmerja in in-situte v zgodnj srednjeveških gentilnih kneževinah. Pri delu sem upoštevala jezikoslovne in pravnozgodovinske metode.

1. PROBLEMATIKA UPORABE PRIMERJALNIH METOD IN UPOŠTEVANJA TIPOLOGIJ

Zaradi malo ohranjenih virov, ki bi se nanašali konkretno na obravnavano obdobje in prostor, tako listinskih virov kot v kontinuiranem jezikovnem razvoju oblikovanega jezikovnega gradiva, je za razumevanje pravno relevantnih procesov treba k preučevanju pritegniti tudi ustrezne tipološke prikaze.¹

Na problematiko tipoloških prikazov, tj. kaj primerjati s čim in kako, opozarjajo v začetku svojih del skoraj vsi avtorji, ki se takšnih primerjav in posledičnega izoblikovanja tipologij lotevajo.

1.1. Katere skupnosti lahko med seboj sploh primerjamo?

Wenskus opozarja, da se je treba najprej vprašati, kateri so tišči kriteriji, po katerih lahko različne skupnosti med seboj sploh primerjamo, oz. kateri so tišči kriteriji, ki jih morajo različne skupnosti izpolnjevati, da so med seboj sploh primerljive.²

Avtor oporeka absolutno veljavo dolgo časa že kar samoumevnemu kriteriju primerljivosti, namreč kriteriju istega jezika oz. iste jezikovne skupine (Wenskus 1977, 3). Ni namreč nujno, da se skupnosti iste jezikovne družine gospodarsko in družbeno razvijajo vzporedno in približno v istih smereh. Po drugi strani pa obstajajo na različnih koncih sveta področja s skupnošči, ki poznajo enake socialne in družbene strukture, pa med seboj niso (jezikovno) sorodna. Tako je mogoče, da so si institucije keltskih in germanskih *civitates* na nekem področju bolj podobne kot pa germanske ali keltske med seboj. Wenskus zato meni, da je obetajoče raziskovati strukture sosednjih področij in da naj cilj primerjanja različnih

¹ Prim. poglavje Pravnozgodovinske tipologije in rekonstrukcije.

² Ob tem se zastavlja vprašanje načina ugotavljanja družbenoekonomske diferenciranosti posamezne skupnosti. Manj ko je za neko skupnost na voljo relevantnih virov, ki bi pričevali o njeni notranji družbeni struktuiranosti, bolj so za njen prikaz relevantne in potrebne tipološke ugotovitve (Wenskus 1977, 5). Koncept, poimenovan 'socio-political complexity', so v začetku šestdesetih let 20. stoletja izoblikovali in nato najbolj uporabljali ameriški in britanski arheologi, in sicer z namenom izdelati modele, kako povezati arheološke podatke (zlasti na podlagi vsebine grobov) z oblikami družbenega in političnega življenja (Wells 1995, 88; Agrawal 1982).

skupnosti zato ne bo več le 'rekonstrukcija' potencialnih praoblik (Wenskus 1977, 4).³

Podobnost dveh pravnih sistemov je veliko bolj odvisna od splošne kulturne in civilizacijske stopnje razvitosti obravnavanih skupnosti kot pa od njune potencialne (etnične) sorodnosti (Wenskus 1977, 4).⁴ Primerjalno gledano so osnovni tipi vseh pravnih institutov po vsem svetu izkazovali le majhne variacije, kajti mnogi družbeni procesi in strukture so se ponavljali povsod po svetu. Elementi političnega organiziranja sami po sebi namreč niso vezani posebej oz. izključno le na neko obdobje, ljudstvo ali kulturni krog (Wenskus 1977, 5).

Smiselnosti kriterija jezikovne sorodnosti kot pomembnega kriterija primerljivosti skupnosti pa Wenskus nikakor ne zanika in pri svojem raziskovanju enakovredno uporablja rezultate, ki jih omogoča analiza starejše leksike jezikovno sorodnih skupnosti. Pri tem pa je bistveno, da se pri rekonstrukciji pomenov ali celo prvotnega pomena relevantnih poimenovanj vedno upošteva tudi stopnja civilizacijske razvitosti skupnosti v obdobju, ko naj bi obravnavano poimenovanje nastalo oz. se kasneje uporabljalo.

1.2. Primerjanje pravnih institutov in primerjanje jezikovnega gradiva – razlike

Vilfan je v uvodu k svojemu delu *Pravna zgodovina Slovencev* za raziskovanje staroslovanskega prava predstavljal štiri metode raziskovanja: preučevanje pisanih virov (bizantinski avtorji), analiza materialne kulture oz. arheoloških podatkov, upoštevanje spoznanj primerjalnega jezikoslovja in primerjalnopravni pristop. S slednjim primerjamo običaje, pravila, organizacijske oblike in podobne pravne pojave pri različnih narodih, iz tega pa sklepamo na najstarejše skupno stanje (Vilfan 1961, 23–29). Sama se v tem delu sicer ne osredotočam na rekonstruiranje najstarejšega skupnega, npr. skupnoslovanskega stanja, pač pa na obdobje, za katero menim, da je bilo s stališča razvejenosti organizacijskih oblik, z njimi povezanih pravnih pojavov in poimenovanj zanje pri Slovanih v vzhodnih Alpah najproduktivnejše – to je obdobje obstoja gentilnih kneževin. Kljub temu veljajo Vilfanova razmišljanja in opozorila tudi za moje delo.

Vilfan opozarja, da lahko zapademo v hude zmote, če pri primerjalnem razlaganju pravnih pojavov postopamo enako kot na primer pri primerjalnem razlaganju besednega zaklada: »Če se isti besedni koren pojavlja na dveh oddaljenih krajih, je med njima verjetno

³ Zanimiv vidik, ki ga je v že omenjenem delu navedel Wenskus, je tudi, da je za delovanje družbenih institucij v neki skupnosti (posledično pa tudi za njihovo preučevanje) pomembno, kaj se je o njihovem delovanju vedelo, sodilo in mislilo v skupnosti sami (Wenskus 1977, 9). Problem ozaveščanja, apercipiranja realnosti je namreč tesno povezan prav z vprašanjem jezika, zlasti z vprašanjem odsevanja ozaveščenih realij v pestrosti besednega zaklada – na primer v novih poimenovanjih za na novo osvojene koncepte.

⁴ Pri primerjalnem obravnavanju institutov (realij) pa vseeno ne prevladuje čisti univerzalizem. Jenkins pravi, da bi se študentje valižanskega prava gotovo lahko vsaj nečesa naučili od socialnih antropologov, in sicer da ljudje na različnih krajih in v različnih obdobjih na podobne situacije reagirajo podobno. Tako naj bi imelo valižansko pravo po eni strani enake značilnosti kot druga prava preprosto zato, ker so bili srednjeveški Valižani ljudje, po drugi strani pa naj bi bile nekatere od značilnosti valižanskega prava posledica dejstva, da so bili Valižani Kelti in Indoevropejci (Jenkins 1986, xxxiv). Zaradi skupnega keltskega družbenega vzorca je valižanske zbirke prava tako še posebej poučno primerjati z irskimi, kljub temu da tudi med njimi obstajajo velike razlike v razlogih za nastanek, v njihovi vsebini, načinu sestave in namenih uporabe (Jenkins 1986, xxxiv).

neka zveza. Če pa se na dveh koncih sveta pojavi menjalna pogodba z različnimi imeni, ni moč trditi, da je nastala iz neke praoblike. Nastala je lahko preprosto iz potrebe. Ali če opazimo razširjenost običaja, da prodajalec zemljišča pelje kupca na samo zemljišče in obhodi meje, prav tako ni misliti na neki praobičaj. Na neki način je bilo treba priti do sporazuma o tem, za katero zemljišče gre, in posel na zunaj izraziti. Ko ni bilo katastrskih map in zemljiških knjig, je bilo naravno, da se je pravno opravilo po možnosti izvršilo na samem zemljišču« (Vilfan 1961, 28).⁵

Važna sklepa, ki ju je Vilfan oblikoval na podlagi opisanih primerov in ki sta osrednjega pomena tudi za moje raziskovanje, sta:

1. pravo se na posameznih razvojnih stopnjah lahko razvije na različnih krajih na podobne načine zaradi praktičnih potreb in
2. tudi najbižstvenejše razlike med domnevnimi etničnimi pravi se pogosto izkažejo le kot različne stopnje podobnega razvoja, prilagojene seveda konkretnemu pojavnemu okolju.

Tipske razlike, ki jih s tem ni mogoče razložiti, naj bi se pojavljale le v nekaterih drugotnih oblikah, ki so bolj v zvezi z izborom simbolike ali z zunanjim izrazom nekega običaja kot z njegovo družbeno in pravno vlogo (Vilfan 1961, 28–29).

Primer, pri katerem so pri primerjalni analizi pravnih pojavov uporabili način sklepanja, ki je produktiven le pri primerjanju jezikovnega gradiva, najdemo v članku *Drevnee slavjanskoje pravo: arhaičnye mifopoetičeskie osnovy i istočniki v svete jazyka* (Ivanov in Toporov 1981, 10–31, 18).⁶

Avtorja v članku utemeljujeta, da naj bi bilo za slovansko pravo značilno upoštevanje različnih okoliščin storitve »prestopkov«: prostor, čas in »sposobnost njegove storitve.« Za primer upoštevanja elementa časa storitve dejanja, in sicer dneva oz. noči, navajata primer tatvine. To okoliščino, pravita, najdemo namreč v dveh slovanskih virih: v delu *Kniga Bytija po spisku Troicko-Sergievskoj Lavry iz 14. stoletja (tatybiny dnevnija i tatybiny*

⁵ Prav tako kot Vilfan tudi Wenskus opozarja na neustrezne paralele med primerjalnojezikoslovno in primerjalnopravno metodo. Glede slednje velja (drugače kot pri primerjalnojezikoslovni [!]), da veliko število primerljivih pravnih institutov pri dveh ljudstvih še zdaleč ne kaže na njuno praso-rodnost, pa tudi na direktno prevzemanje ne prav pogosto. Takšnega mnenja je tudi D. Jenkins, ki v uvodu k svoji knjigi o najstarejšem valižanskem pravu citira mnenje svojih starejših angleških kolegov, avtorjev znamenitega dela o zgodovini angleškega prava, F. Pollocka in F. W. Maitlanda, in pravi, da bi po tej metodi angleško srednjeveško pravo lahko z malo truda utemeljevali kot grško, slovansko, semitsko ali celo kitajsko (Jenkins 1986, xxxiii).

⁶ Razlika v navedenem primeru je le v tem, da ne gre za izhodiščno primerjanje besednih korenov, ampak 'celih' izrazov, formul (*dan – noč*).

⁷ Verjetno mislita na določbi VZ, 7 in VZ, 8 (razlikovanje se pojavlja tudi pri nekaterih drugih določbah):

VZ, 7 *I nadalje, ako bi tko u gradu provalio u spremište **noću** ili ako bi unjemu što ukrao te ako bi tko vikao 'pomagajte', treba platiti knezu 50 libara. Onima koji viču, naime, 'pomagajte', vjeruje se, ako potvrde sa zakletvom, da su toga zlikovca prepoznali /.../. A ako učini to zlodjelo **po danu** dužan je platiti samo 40 soldina, ako se može dokazati vjerodostojnim svjedokom.*

VZ, 8 *Nadalje, ako je netko **noću** ukrao u staji neko živinče ili s guvna žito ili u ulištu, s mjesta gdje se drže pčele, med, također plaća knezu 50 libara, ako je bio ondje povik 'pomagaj', a **po danu** 40 soldina, a također i u noći, ako nije bilo povika, kao i dvostruku štetu, kako je pisano.*

noštnyja) in v Vinodolskem zakonu (/.../ va dne i /.../ va noći).⁷ V nadaljevanju sicer omenita, da se »podobna formula« glede tatvine najde v rimskem Zakoniku dvanajstih plošč, in jo tudi navedeta, vendar pa razmišljanje vseeno skleneta z ugotovitvijo, da gre pri tem razlikovanju za odločilno vlogo opozicije dan – noč, ki naj bi bila tipična za slovansko mitologijo.

Težko je reči, da bi bilo tako razlikovanje elementov okoliščin storitve kaznivega dejanja posebna lastnost le slovanskega prava.⁸ Prav pri takih primerjavah bi bilo treba upoštevati Vilfanovo opozorilo, češ da se »pravo na določenih razvojnih stopnjah lahko razvije na različnih krajih na podobne načine zaradi praktičnih potreb«. M. Kambič je v svoji študiji o nočnem in dnevnem tatu lepo pokazal, da lahko obravnavani pravni institut 'nočnega oz. dnevnega tatu' in s tem tudi pojmovno in terminološko opozicijo dan – noč zasledujemo vse do mezopotamskih klinopisnih prav (Kambič 1999). Najstarejše znano določilo je iz Ešnunnškega zakonika, napisanega v akadskem jeziku okoli leta 1770 pr. n. št.⁹ V tem primeru bi bilo tako gotovo pravilneje, če bi rekli, da je ta institut *tudi* slovanski oz. še bolje, da ga lahko najdemo tudi pri slovanskih ljudstvih.

Vilfan je v svoji *Rechtsgeschichte der Slowenen* izrazil skepso do tistih poskusov rekonstrukcije domnevno skupnega slovanskega prava, ki bi skušali nanj sklepati iz vsote tistih pravnih institutov, ki so skupni različnim slovanskim ljudstvom kasneje, v obdobju razvitejših prav. Instituti, ki so različnim ljudstvom skupni, namreč naj ne bi nujno bili skupnega izvora. Tudi do poimenovanj *skupnoslovansko* ali *praslovansko pravo* je Vilfan zadržan, kajti Slovani naj ne bi bili neka pradavna, antropološko enotna skupnost, ampak naj bi nastali z mešanjem različnih elementov. Za Vilfana je zato tudi vprašljivo, ali in kdaj bi pri Slovanih sploh lahko govorili o obstoju skupnega in enotnega pravnega reda (Vilfan 1968, 36–37).

Prav zaradi upoštevanja teh opozoril sem v svojem delu posvetila večjo pozornost tipologijam o razvoju prava v skupnostih na podobni stopnji družbene razvitosti v relativno določenem historičnem obdobju (zgodnji srednji vek) in manjšo raznim rekonstrukcijam skupnega slovanskega prava. Strinjam se namreč s tistimi avtorji, ki pravijo, da o potencialno skupnih predstavah iz predhistoričnega obdobja z večjo stopnjo verjetnosti pričajo tista poimenovanja, ki so se s pomočjo primerjalne metode in metode rekonstrukcije izkazala kot skupna, kot pa iz kasnejšega, historičnega obdobja izpričani podobni instituti. Podobno ugotavlja Katičič, ki pravi, da so »terminološka ujemanja (*terminološke podudarnosti*) najzanesljivejši kazalec kontinuitete pravne tradicije, katere izhodišče je praslovansko. Teh namreč ni mogoče drugače pojasniti, medtem ko lahko vzporejanje samih pravnih norm in institutov le stežka privede do tako zanesljivih sklepov. Slovansko in praslovansko pravo je

⁸ Vilfan je poudarjal tudi pomen preučevanja družbe in prava pri t. i. primitivnih ljudstvih [sic!] po neevropskih deželah. Rezultati teh raziskav so namreč marsikatero idejo o specifičnosti nekega 'etničnega' prava dodobra relativizirali (Vilfan 1961, 29; prim. Wesel 1997, 14). Na podobne ugotovitve, ki pa so podkrepjene tudi s številnimi interdisciplinarnimi t. i. študijami primerov, naletimo pri novejših avtorjih, in sicer tako pri tistih znanstvenikih, ki se ukvarjajo s preučevanjem prvih politično organiziranih skupnosti pri ljudstvih sorodnega porekla, npr. pri Keltih (Arnold in Gibson 1995; Jenkins 1986), kot tudi pri tistih, ki so svoje raziskovanje te problematike zastavili širše, tj. v svetovnem merilu (Claessen in Oosten 1996; Johnson in Earle 2000).

⁹ Gl. 12. in 13. člen standardne razdelitve Ešnunnškega zakonika, npr. v Roth 1995, 59–60. Slovenski prevod je pripravil V. Korošec (1953).

z drugimi pravnimi tradicijami dosti ostreje razmejeno s svojim jezikovnim izrazom kot pa s svojo zakonodajno vsebino. Tradicija prvotnega slovanskega prava se tako lahko najzanesljiveje prepozna po jezikovnem izrazu svojih terminov in obrazcev, z njihovim vzporejanjem pa je mogoče vsaj ponekod prodreti do praslovanskega stanja« (Katičić 1993, 161).

Pri primerjalnih in tipoloških prikazih se poenostavitvam in napačnim povezavam težko izognemo, vendar to vseeno ne odtehta uporabnosti tipologij pri pravnozgodovinskem raziskovanju zlasti tistih obdobjih, iz katerih je ohranjenih virov malo. Za tipologije tako velja, da jih moramo vedno upoštevati s primerno rezervo. Lahko bi rekli, da je pričevalnost tipologij pri poskusu rekonstrukcije preteklih realij na podlagi jezikovnega gradiva največja takrat, kadar se kot kriterija primerljivosti dveh (ali več) skupnosti kumulativno upošteva tako njuna jezikovna sorodnost kot tudi (primerljive) okoliščine njune civilizacijske oz. družbenoekonomske razvitosti.

2. PRAVNOZGODOVINSKE METODE

Za pravnozgodovinski metodi v ožjem smislu lahko označimo primerjalnopravno metodo in metodo rekonstrukcije pravno relevantnih procesov na podlagi ohranjenih pisnih virov.

S pomočjo primerjalnopravne metode ugotavljamo, kakšen je v ustreznem zgodovinskem obdobju sploh lahko bil z obravnavanim poimenovanjem označeni pravno relevantni institut glede na tipologijo razvoja pravnih institutov. S tipologijo mislimo na pričakovane institute in razmerja na določeni stopnji družbenogospodarskega razvoja. Pričakovana razmerja in instituti v skupnosti, ki je na prehodu iz rodovnoplemenske ureditve v politično-teritorialno tvorbo – gentilno kneževino, na primer so: stalna naselitev, katere posledica je menjava pripadnostne vezi: pomembnejša od sorodstvene postane teritorialna vez; javna oblast se še ne razteza po vsem teritoriju naselitve; notranja teritorialnouporna in socialna struktura se šele vzpostavlja; poudarek je na branjenju mej; tesno prepletanje vojaške in socialne hierarhije; prevladovanje osebnega načela veljavnosti prava (*lex originis*).

S pomočjo metode rekonstrukcije pa je mogoče pravno relevantne institute (npr. ustoličevanje koroških vojvod) rekonstruirati za določen prostor in čas na podlagi zgodovinskih virov, med katerimi imajo osrednjo vlogo listinski viri.

3. JEZIKOSLOVNE METODE

Glavni metodi primerjalnega in zgodovinskega jezikoslovja sta primerjalna metoda in metoda jezikovne zgodovinske rekonstrukcije.

Za historično analizo nekega izraza je najprej treba zbrati kar najpopolnejše gradivo (besedno bazo), kar pomeni čim več besed z istim korenem iz vseh dostopnih virov (primerjalna metoda). Gradivo se primerjalno upošteva v smeri od sorodnejših jezikov, tj. tistih, ki imajo daljšo skupno razvojno fazo, do manj sorodnih, tj. tistih, ki so se razločili prej (Šivic-Dular 1999, 7–8).

Za poimenovanje *rotiti* najdemo npr. ustreznice pri večini slovanskih jezikov: steslovan. *rotiti se* 'priseči', hrv. *rotiti se* 'zaklinjati se', dial. rus. *rotítb* 'preklinjati, zmerjati', *rotítb'sja*

‘priseči’, stčes. *rotiti* ‘kleti, preklinjati, prisegati’. Gradivo, zbrano s primerjalnojezikovno metodo, predstavlja pri jezikovni analizi izhodišče za zgodovinsko rekonstrukcijo.

Najboljši in jezikoslovni edini dokaz izvornega sorodstva domnevnih ustreznic, zbranih s pomočjo primerjalne metode, je uspešno izvedena rekonstrukcija praoblik oz. predzgodovinskih jezikovnih stopenj z upoštevanjem ustreznih glasoslovnih in besedotvornih zakonov (metoda jezikovne zgodovinske rekonstrukcije) (Hock 1991, 532–533 in 540–541).

Da lahko opravljeno rekonstrukcijo štejemo za uspešno, moramo vsako njeno fazo upravičiti z navedbo jezikovnih sprememb, ki po našem mnenju povezujejo izpeljave in izpričane oblike, npr.: 1. glasovne spremembe morajo biti, razen v izjemnih primerih (npr. disimilacija), redovite, 2. če vzpostavljamo analogijo, moramo podati primeren vzorec; 3. če menimo, da gre za prevzemanje prvin, moramo navesti primeren vir. Rekonstrukcije se druga od druge razlikujejo po stopnji verjetnosti. Najzanesljiveje se rekonstruira glasovje, nato morfemi in osnovni besedni zaklad. Najpomembnejši razlogi, zakaj je rekonstrukcija najuspešnejša prav na področju glasovja, so: glasovne spremembe so večinoma redovite [!], število glasov je v vsakem posameznem jeziku precej manjše od števila morfemov ali besed in vzorci, po katerih se zlagajo glasovi, so precej enostavnejši od morfoloških in sintaktičnih vzorcev, področje glasovnih sprememb pa je bilo do sedaj tudi najbolj raziskano (Hock 1991, 581 in 592–593).

V danem primeru lahko s pomočjo metode zgodovinske rekonstrukcije vzpostavimo praslovansko poimenovanje **rotiti se* ‘prisegati, zaklinjati’, ki je bilo izpeljano iz *rota* ‘prisega’, to pa se je razvilo iz ide. besede **wrotā* (**wroto-*) s prvotnim pomenom ‘*povedano, izrečeno’. Kot korektiv lahko navedemo še:

a) t. i. zunanjo rekonstrukcijo (upoštevanje glasoslovnega razvoja obravnavanih ide. jezikov): iz ide. **wrotā* oz. **wroto-* je še stind. *vratá-* ‘zapoved, obljuba’ in gr. *rhētós* ‘izrečen’ in

b) besedotvorno razlago rekonstruirane besede: ide. **wrotā* je prvotno trpni deležnik glagola, ki se ohranja v palajskem *werti* ‘kliče’, het. *weriia-* ‘klicati, imenovati’, gr. *eirō*, tvorjenega iz ide. korena **wer-* ‘svečano govoriti, reči’ (Snoj 1997, 545–546 po M. F. pri Be).

4. UPORABA REZULTATOV RAZLIČNIH METOD

Pri uporabi jezikovnega gradiva kot vira za pravno zgodovino je potrebno sodelovanje tako jezikoslovcev kot pravnih zgodovinarjev. Le na tak način lahko jezikovno gradivo, analizirano s pomočjo predstavljenih metod, omogoča pravnemu zgodovinarju vrsto sklepov.

4.1. Poimenovalna potreba in prvotna pomenska motivacija

Nastanek kateregakoli izraza v *poimenovalnem procesu* (agl. *nomination*, Geeraerts 1997, 93; nem. *Benennung*, Knobloch 1996, 24;¹⁰ nem. tudi *Benennungsakt*) je posledica potrebe po razločevanju kompleksnejše stvarnosti, ki jo je v skupnosti govorcev nekoč spodbudil relativno nov pojav ali stvar (realija). S potrebo po razločevanju čedalje kompleksnejše stvarnosti je namreč običajno tesno povezana tudi *poimenovalna potreba* (*expressive need*, Geeraerts 1997, 92–93, 104–105). Poimenovanje, ki nastane za označitev novega pojava, je

¹⁰ O razlikah med nem. jezikovnima terminoma *Nomination* in *Benennung*, gl. Knobloch (1996, 21–53).

za skupnost govorcev novo (neologizem) in je bilo lahko izoblikovano na podlagi domačih ali tujih poimenovalnih in pomenskih vzorcev.¹¹

Tako lahko že na podlagi samega obstoja izraza sklepamo na obstoj realije, ki je bila z njim nekoč poimenovana, vprašanje pa je, kakšna je ta bila.

Etimologi ugotavljajo, da ljudje poimenujejo relativno nov pojem po tisti njegovi lastnosti, ki je za skupnost najbolj izstopajoča (najbolj funkcionalna, vidna itd.). Poimenovanje za najznačilnejšo lastnost pojma postane tako – *pars pro toto* – poimenovanje za pojem v celoti. Lastnost, ki je bila prvotno podlaga za poimenovanje, etimologi imenujejo prvotna pomenska motivacija¹² (npr. ‘tat’: stgr. **fww**, lat. *fur* ‘tisti, ki odnaša’; sloven. *tat*, stcslovan. *tatb*, stir. *táid* ‘tisti, ki skriva’; Buck 1988, 790).

Kakor nam lahko obstoj izraza do neke mere priča o obstoju realije, nam relativni obseg in raznolikost izrazja na različnih področjih življenja lahko pričata o civilizacijski razvitosti skupnosti v obravnavanem obdobju. Pretežno agrarna družba bo na primer imela diferencirano izrazje za predmete in delovne procese v poljedelstvu, skupnost z močno razvito trgovino bo razvila izrazje na področju trgovanja, skupnost z diferenciranimi socialnimi sloji, razvito oblastno strukturo in uveljavljenimi načini upravljanja ter sojenja pa bo imela primerno razvejeno izrazje za te pojave.

4.2. Rekonstrukcija realije?

Že Vilfan je izoblikoval vrsto sklepov na podlagi metode, ki jo je poimenoval »primerjalna-zgodovinska metoda« in za katero je menil, da je najpomembnejša za raziskovanje najstarejših obdobij v razvoju prava: »Če se pri različnih slovanskih ljudstvih v novejši dobi od nekdanj uporabljata isti izraz, je bil ta izraz skupen že v pradomovini in pojem, ki ga ta označuje, znan.«¹³ V ilustracijo tako opisane metode je Vilfan navedel naslednji primer: »Mnogi slovanski jeziki poznajo besedo rob za sužnja in baje je celo označba za nesvobodnjaško tlako *robot* prišla v zahodne jezike od Slovanov, čeprav ne od Slovencev. Pojem sužnja je bil torej starim Slovanom znan.« (Vilfan 1961, 26.)

Vprašanje, ki se zastavlja, je, kateri ‘suženj’ je bil starim Slovanom lahko znan. Današnja predstava, ki jo pripisujemo poimenovanju *suženj*, je namreč tesno vezana na rimskopravno pojmovanje: *suženj* kot stvar v pravnem prometu, zlasti kot delovna sila na veleposestih. Pri Slovanih glede na družbenoekonomsko razvojno stopnjo v ‘skupnem obdobju’ takšne predstave ne gre pričakovati, pač pa prej pojem ‘sužnja’ v pomenu ujetnika, ki živi in dela v krogu družine (t. i. *patriarhalno suženjstvo*).¹⁴

Potrebo po razlaganju pojmov v historičnem kontekstu je vedno znova poudarjal tudi Vilfan. Poleg tega je opozoril na nujnost razlikovanja med razmeroma preprostim sklepanjem na osnovi že omenjene metode pri oznakah za materialne dobrine (kjer je takšno anahronistično enačenje manj nevarno) in mnogo težjim sklepanjem na osnovi izrazov, ki označujejo

¹¹ Prim. Schröpfer (1979, VIII).

¹² Eden od v tuji literaturi uveljavljenih terminov je *Benennungsmotiv* (Polomé 1992, 370).

¹³ Njegove najvažnejše sklepe na podlagi te metode sem predstavila že v poglavju o Historiatu.

¹⁴ S tem nikakor ne mislim, da Vilfan fenomena *patriarhalnega suženjstva* ni poznal ali upošteval. Hočem poudariti le, da na podlagi tako opredeljene metode ni razvidno, da obstaja v zgodovini več konceptov, npr. suženjstva in da tako na podlagi ‘istega’ izraza še ne moremo sklepati na to, da so predniki z njim poimenovali isti koncept (pojem).

abstraktne pojme, saj ti hitreje menjavajo svoj pomen (Vilfan 1961, 26).

To nam je odlično ponazoril z opisom razvoja pomenov in pojmov, ki jih je označeval izraz *župa*: »Župa je, kot bomo videli, zgodovinski termin, ki je v preteklosti večkrat spremenil svoj pomen in ki označuje več pojmov, ki se po času in kraju med seboj razločujejo. Samo eden izmed teh pomenov se je včasih in ponekod kril s pojmom soseske. Zato za župo ne kaže iskati ene same splošne opredelitve, pa tudi ne glavnega in stranskih pomenov, temveč je treba pojem župe ugotavljati po obdobjih in od primera do primera. Posplošenje enega samega – čeprav morda prevladujočega – pomena bi povzročalo nejasnosti.« (Vilfan 1996, 190–191.)

Vilfan je torej upošteval, da je pri raziskovanju pravnozgodovinskih institutov (realij) nujno razločevanje med *poimenovanjem* (npr. *župa*), različnimi *pomeni*, ki jih tako poimenovanje skozi daljše obdobje lahko ima, in med različnimi *pojmi* (koncepti, predstavami), ki jih skozi čas lahko označuje.¹⁵

Metodološki pristop, ki je pri diahronem obravnavanju besedja tako ključnega pomena, je razlikovanje in izhodiščno ločeno obravnavanje treh ravni preučevanja: t. i. *poime-novalno-pomenske ravni*, *pojmovne ravni* (pri tem je potrebno ločevanje naših predstav od predstav sodobnikov) in *stvarnostne ravni*. Takšen pristop je nujen zato, ker nam omogoča, da se, če je le mogoče, izognemo enačenju pomena (enega ali več), ki ga ima beseda danes, in pojma (enega ali več), ki ga beseda danes označuje. To nam preprečuje, da bi izrazom, ki jih preučujemo na starejših časovnih stopnjah, avtomatično pripisovali današnje predstave. Ni namreč nujno, da je neka beseda, ki ima določen pomen ali pomene danes, prav take imela v preteklosti, pa tudi pojem, ki ga ta beseda danes označuje, je bil lahko v preteklosti imenovan še z drugimi poimenovanji.¹⁶

Prav je, da se teh distinkcij zavedamo.¹⁷ Zaradi poenostavitve izražanja bom za potrebe tega dela v nadaljevanju večinoma uporabljala kategoriji *poimenovanje (izraz)* in *realija*.¹⁸

¹⁵ Vzemimo Vilfanovo obravnavo besede *pojezda* in pustimo ob strani vprašanje, kaj je beseda prvotno lahko pomenila. Vilfan piše, da je beseda izpričana konec 14. stoletja (1396/97) v loških urbarjih v pomenu 'placitum', v pomenu 'vrsta dajatve' pa leta 1574 v poročilu kranjskega vicedoma dvoru o ugotovljenih nedopustnih obremenitvah podložnikov na Logaškem. Vilfan je poskusil iz sobesedil izluščiti pomen, ki ga je beseda imela in se s tem približati predstavi (pojmu), ki so jo sodobniki označevali s tem poimenovanjem, nato pa je ugotovljeno povezal s spoznanji, ki so jih omogočili drugi viri (izročilo). Na tej podlagi je potem poskusil opisati in razložiti označeno razmerje (Vilfan 1996, 274–275).

¹⁶ Preprost primer, ko neki pojem v različnih obdobjih označujejo različna poimenovanja, navaja Vilfan med drugim za *župana*:

»Vaški župan, ki nastopa tudi pod drugimi imeni, npr. *dekan*, *gastald*, *amtman*, je v začetku novega veka odložil precej svojih nekdanjih lastnosti (podčrtala avt.)« (Vilfan 1996, 209).

¹⁷ Tako npr. Schmidt-Wiegand, gl. Historiat raziskovanj starega pravnega izrazja. Prim. tudi razlago *semiotičnega trikotnika (semiotic triangle)* pri Busmann (1998, 425), pa tudi razmišljanje o relevantnosti razlikovanja med t. i. *semantic level* in *referential level* pri Geeraerts (1997, 21–24).

¹⁸ Gre vsekakor za poenostavitev. Georges Mounin v svoji knjigi *Les Problèmes Théoriques de la Traduction* (1963) opozarja, da so antropološke in etnološke raziskave pokazale, da jeziki različnih skupnosti (civilizacij) ne le odsevajo različne aspekte realnega sveta (realij), ampak da pogosto ne odsevajo (konstruirajo) istih realij (» /.../ il y a des 'cultures' profondément différentes, qui consti-

4.3. Številnost besedne družine

Zakoreninjenost poimenovane realije v skupnosti govorcev se kaže v številnosti besedne družine.¹⁹ Številnost besedne družine kaže namreč na produktivnost njenega korena²⁰ in na razširjenost pomenske motivacije v njem, s tem pa tudi na pomembno vlogo, ki jo je ta predstava imela v imaginariju obravnavane skupnosti.

Besedna družina zaobjema vrsto besed, ki so tvorjene iz skupnega elementa, korena (npr. koren *hud-* v slovenščini: *hud*, *hudič*, *hudobija*, *hudovati se*). Meje neke besedne družine niso vedno lahko določljive, kajti v širšem smislu spadajo vanjo tudi zloženke, ki pripadajo dvema besednima družinama (*hudournik*: *hud* in *ura*, *silobran*: *sila* in *bran*).²¹

Pri obravnavanju besedne družine je treba upoštevati dvojje. Za potrebe sinhrono obravnave bi danes npr. poimenovanji *odvetnik* in *obet* najbrž ne bili uvrščeni v isto besedno družino, čeprav sta tvorjeni iz istega korena **vēt-*. Po drugi strani pa prav pri sinhroni obravnavi obstaja nevarnost, da bosta v isto besedno družino uvrščeni poimenovanji, npr. *svet* 'zbor' in *svetnik* 'Heilige',²² čeprav historično gledano obliki nimata nič skupnega.

4.4. Rekonstrukcija časa in prostora na podlagi jezikovnega gradiva

Jezikovno gradivo, analizirano s pomočjo jezikoslovnih metod, nam običajno razkrije tiste glasoslovne in besedotvorne značilnosti, ki nam povedo, v kateri jezik ali v katero jezikovno skupino poimenovanje spada. Pri tem je pomembno upoštevanje narečnega gradiva.

V primeru jezikovnega gradiva, izbranega za obravnavo v tem delu, je njegova pripadnost (staro)slovenskemu jeziku vsaj v načelu jasna. Ne velja pa to v vseh primerih, še zlasti to ni vedno jasno vnaprej.²³

Poleg tega nam takó analizirano jezikovno gradivo včasih pomaga omejiti tudi približni prostor,²⁴ kjer je bilo poimenovanje poznano, oz. skupnost govorcev, ki je poimenovanje uporabljala. Izraziti primer so toponimi.²⁵

tuent non pas autant de 'visions du monde' différentes, mais autant de 'mondes' réels différents.») Zato je vprašljivo, kolikšno je sploh možno razumevanje (in s tem prevajanje jezikov) različnih kultur (Mounin 1963, 59).

Mislím, da je legitimno tudi sorodno vprašanje, koliko lahko človek z izkušnjo sodobnega sveta sploh dojame in govori o realijah, zlasti abstraktnih (oz. jih 'rekonstruirati'), ki naj bi jih poznali na primer predniki Slovencev. Te realije ne glede na jezikovno vez namreč pripadajo drugačni materialni, predvsem pa drugačni socialni kulturi.

O problemu univerzalij prim. Wierzbicka (1992; 1996).

¹⁹ V formalnem smislu prepoznavamo besedno družino po korenu, ki je skupen vsem členom besedne družine (tj. vsem členom njene besedne mreže), v pomenskem smislu pa jo prepoznavamo asociativno (tj. prek pomenske vsebine, ki je skupna vsem ali več členom besedne družine ali ki jo dojemamo kot povezljivo) (Šivic-Dular 1999, 13).

²⁰ Koren je najpomembnejši besedni morfem, ki besedo pomensko utemeljuje (Šivic-Dular 1999, 7).

²¹ Prim. z Lutzeier 1995, 99–101. Primere sem dodala sama.

²² *svet* < pslovan. **svētъ* 'nasvet, posvetovanje' je deverbativ iz pslovan. **svētiti* < **sv* in **vētiti* 'govoriti' (Snoj, 623), drugače *svetnik* < pslovan. **svętbъ* 'svet' (+ **-nikъ*) < ide. **k'wen-to-* (**k'wen-* 'praznovati, slaviti') (po Snój, 623).

²³ Gl. spodaj obravnavo primerov *zakonik* in *obiskanje*.

²⁴ Prim. z Vilfanovo razlago krajevnihi imen *Rottenstein* na Koroškem (1996, 150).

²⁵ Študijo, ki besedišče BS povezuje s karantanskim prostorom, je opravil H. D. Pohl (1996, 311–321).

Z jezikoslovnima metodama je mogoče ugotoviti tudi okvirno časovno obdobje (npr. indoevropsko, baltoslovansko, praslovansko), v katerem je beseda nastala. Mogoča je le t. i. *relativna datacija*, medtem ko je t. i. *absolutna datacija* težavnejša in je okvirno možna le v povezavi s spoznanji nejezikovnih ved. Zaradi tega pričakujem, da nam bo jezikovno gradivo pomagalo razkriti elemente plemenskega prava prednikov Slovencev iz različnih obdobj, tako tistih pred naselitvijo kot morda tudi tistih, ki so prišli do izraza po naselitvi naših prednikov v Alpah.

Kako nam ta splošna načela, ki veljajo za datacijo pojavov na podlagi izrazov, pomagajo pri našem konkretnem raziskovanju?

Ena od bistvenih predpostavk, na katerih temelji to delo, je tipološka ugotovitev, da so ob prevzemanju krščanske vere prevajalci krščanskih pojmov v t. i. ljudske jezike veliko uporabljali prav stara domača poimenovanja za pravno relevantna razmerja in institute (Wiehl 1981, 39–47). Obdobja procesa pokristjanjevanja pri slovanskih ljudstvih so znana, lahko bi rekli, da je znan vsaj nekakšen *terminus post quem*, čas torej, pred katerim o pokristjanjevanju pri različnih slovanskih ljudstvih ne moremo govoriti oz. po katerem je to šele mogoče. Vsaj o sistematičnem pokristjanjevanju slovanskih ljudstev tako ne moremo govoriti pred časom njihove stalne naselitve na ozemljih (od konca 6. st. naprej), ki jih v grobem zasedajo še danes, v mnogih primerih torej na mejnih področjih s svetom vplivne sfere nekdanje rimske države. To je zlasti veljalo za Slovane na mejah z Bizancem, posredno pa tudi za Slovane, ki so na zahodu naselili ozemlja, na katera se je širila frankovska država. Tako Slovani na vzhodu kot na zahodu so prišli v vplivno sfero takšnih političnih tvorb, v katerih je krščanstvo imelo status državne religije in temu primerno moč. *Terminus ante quem* glede pokristjanjevanja pa bi bilo potemtakem obdobje prehajanja slovanskih gentilnih kneževin v frankovsko vplivno sfero. Za Slovane v vzhodnih Alpah to pomeni čas od 8. st. naprej.

Za Slovane v karantanski gentilni kneževini in za Slovane v Panoniji lahko tako predpostavljamo, da je del izrazja za javnopravne odnose doživljal pomenske spremembe (pomenske razširitve, specializacije ali preskoke) vsaj nekako od srede 8. st. naprej. Če to predpostavko sprejmemo, imamo vsaj za pomensko plat (pomensko spremembo) marsikaterega v tej študiji obravnavanega izraza na voljo absolutno datacijo (npr. *vera*, *zakonik*). S sprejetjem predpostavke, da so bili BS sestavljeni prav z namenom pokristjanjevanja med karantanskimi in panonskimi Slovani, lahko torej rečemo, da imamo delni vpogled v zapis takega, pomensko spremenjenega oz. prilagojenega izrazja javnopravne narave tistega časa ohranjen prav v teh spomenikih.

Po drugi strani pa lahko postavimo tudi dokaj zanesljivo relativno datacijo na podlagi ugotovljenih formalnih lastnosti posameznega poimenovanja. Če namreč ugotovimo, da je za poimenovanje možna njegova formalna rekonstrukcija v praslovansko obdobje, torej umestitev v čas pred razselitvijo in naselitvijo že ločenih skupin na današnja ozemlja (pred 6. st.), potem je poimenovanje gotovo nastalo pred časom pokristjanjevanja in lahko njegovo, danes morebiti le še krščansko vsebino, z gotovostjo označimo kot sekundarno (npr. *greh*).

Vprašanje je, do katere dobe lahko govorimo o skupni slovanski jezikovni skupnosti oz. od katere dobe naprej lahko govorimo o že izoblikovanih posameznih slovanskih jezikih (Ramovš 1995, 68–95; Birnbaum 1979, 1–21; Holzer 1995; Schenker 1995, 69–70).

Ugotovil je, da je mogoče najti na področju Zgornje Koroške in Vzhodne Tirolske mnogo jezikovnih oblik (gledano večinoma z glasoslovnega, pa tudi z morfološkega vidika), ki ustrezajo jeziku v BS.

Šivic-Dularjeva razlaga, da je zgolj zemljepisna oznaka v slavistiki pogojila oznako *alpska slovanščina/jezik alpskih Slovanov/ alpskoslovanski govor* kot ime za jezik alpskih Slovanov. Ta jezik naj bi po F. Ramovšu (tako kot tudi *panonska slovanščina*) izhajal iz zahodnega slovanskega makrodialekta, ki pa ga Ramovš ni štel v zahodnoslovanskega v današnjem smislu. Šivic-Dularjeva ugotavlja, da naj se alpska slovanščina po Ramovševem mnenju ne bi bistveno razlikovala od drugih še zelo enotnih praslovanskih govorov (Šivic-Dular 1996, 138). Avtorica tudi pove, da za t. i. južni del vzhodnoalpskega prostora nekateri pisci uporabljajo poimenovanje *praslovenski* (Toporišič) in *altslowenisch* (Kronsteiner), vendar ne v enakem pomenu. Za Toporišiča je to »potomka praslovanščine«, ki se je razvila po 8. st. in naj bi imela alpskoslovanske poteze, za Kronsteinerja *altslowenisch* zajema jezik do 11. st., ko naj bi se začejala slovenska dialektizacija²⁶ (Šivic-Dular 1996, 139).

4.5. Pričevalnost domačih in prevzetih izrazov

S pomočjo jezikovne analize lahko preverimo, ali je neko poimenovanje nastalo na podlagi tujih besedotvornih ali pomenskih predlog.

Res je, da je bil že eden od osnovnih kriterijev za izbor izrazja ta, da so v obravnavo vključena le tista poimenovanja, ki so nastala v kontinuiranem jezikovnem (slovanskem, slovenskem) razvoju in niso bila prevzeta. Toda s tem kriterijem smo iz obravnave izločili le očitne tujke²⁷ in sposojenke.²⁸ Velja namreč, da pri preostalem, vsaj na videz domačem besedju ne moremo vedeti, ali gre res za stara domača poimenovanja in ne morda za poimenovanja, ki so nastala na podlagi tujih besedotvornih in pomenskih predlog, preden ne opravimo podrobne jezikovne analize. Zato je vprašanje tujih vplivov²⁹ kljub upoštevanju omenjenega kriterija izbora izrazja v tem delu še vedno zelo aktualno.

Vprašanje, ali se je izraz izoblikoval na podlagi kakršnegakoli tujega formalnega ali pomenskega vzorca, je tako pomembno zaradi tega, ker je verjetnost pri sklepanju, da je preučevana skupina govorcev nek pojem (institut) poznala oz. ga razvila sama in da torej ni bil vanjo prinesen, večja, kadar je tudi poimenovanje zanj nastalo v kontinuiranem jezikovnem razvoju. Ker pa to ne velja brez izjeme in ker je, po mojem mnenju, možno na splošno govoriti samo o *relativno* neodvisnih družbenih (tudi jezikovnih) razvojih, je treba takšno sklepanje postaviti le kot izhodiščno delovno hipotezo. Domači, neprevzeti izrazi gotovo govorijo o ustvarjalni (ne)moči neke skupnosti, kar še zlasti velja za (naj)starejša obdobja, ko je bila dinamika stikov med različnimi skupnostmi zaradi komunikacijskih in drugih ovir čisto drugačna kot danes.

Za potrebe tega dela sem moral ugotoviti, kako prepoznati izrazje, ki je na kakršenkoli način nastalo po tujih vzorcih, kajti le tako sem lahko izvedela, katero izrazje je zares nastalo v kontinuiranem jezikovnem razvoju.

²⁶ Prim. Kronsteinerjev prispevek Sind die Slawischen Orstsnamen Österreichs *Slawisch, Aplen-slawisch* oder *Slowenisch*? (Bratož 2000, 787–800).

²⁷ *Tujka* je poimenovanje, ki označuje besedo, ki jeziku prevzemalcu ni prilagojena. Po Toporišič 1992, 218 (geslo *prevzeta beseda*).

²⁸ *Sposojenka* je poimenovanje, s katerim označujemo besedo, ki je jeziku prevzemalcu povsem prilagojena (tj. glasovno, pisno, pravopisno, naglasno, oblikoslovno, skladenjsko). Toporišič 1992, 218 (geslo *prevzeta beseda*).

²⁹ Gl. Filipović, *Teorija jezika u kontaktu* (1986).

Izmed različnih tipologij prevzemov (npr. Bussmann 1990, 215) sem se odločila, da se bom naslonila na tipologijo, ki jo je pri svoji obravnavi besedišča BS uporabila Irene Wiehl (Schumann 1965, 61–90).³⁰ S tem bodo moje ugotovitve o posameznih poimenovanjih v BS primerljive z njenimi. Wiehlova je takšno klasifikacijo besedja iz BS postavila za ogrodje svoji študiji, katere glavni namen je bil pokazati, katero besedje je starejše od pokristjanjevanja in je del fonda starih slovenskih oz. skupnih slovanskih poimenovanj za pravna razmerja.

Za moje raziskave je prišlo v poštev zlasti razločevanje znotraj tiste skupine, pri kateri gre za domače jezikovno gradivo, ki pa je bilo (pre)oblikovano po tujih vzorcih. Schumann deli to skupino na novotvorbe (*Neubildungen*), tj. po tujih poimenovalnih in pomenskih vzorcih oblikovano domače jezikovno gradivo, med katerimi so najpogostejši *kalki*, in na tisto domače izrazje, ki je bilo preoblikovano po tujih *pomenskih* vzorcih (*Umprägungen*).

Na vprašanje, ali je mogoče glede na vrsto tujejezičnega vpliva (sposojenka, kalk, pomenska razširitev formalno domačega poimenovanja) oblikovati lestvico verjetnosti sočasnega prevzema tako tujejezičnega poimenovalnega vzorca kot tudi poimenovanega pojma in ali torej obstaja zveza med različnimi načini prevzema tujih poimenovalnih in pomenskih vzorcev ter prevzemanjem tujih konceptov, lahko po mojem mnenju odgovorimo pritrnilno.

Pri sposojenkah je mogoče z večjo verjetnostjo sklepati tudi na prevzem tujega poimenovanega pojma kot npr. pri kalku, pri slednjem pa to lahko trdimo z večjo gotovostjo kot npr. pri prevzemu le določenega pomena. Najmanjša verjetnost prisotnosti tujega oz. največja verjetnost prevlade domačih jezikovnih elementov pa je pri tistih domačih izrazih, ki so jih iz slovanskih jezikov prevzeli drugi.

Bolj ko je bil torej prevzem poimenovanja – modela (sposojenka) popoln in manj ko je replika³¹ izoblikovana na podlagi (tudi) domačih elementov, večja je verjetnost, da je tudi poimenovana predstava bila popolneje prevzeta in ne le ‘cepljena’ na primerljivo domačo predstavo. V takem primeru je verjetneje, da domača predstava ni bila na podlagi tujega pojmovnega vpliva le diferencirana (zniansirana), ampak je bila v skupnost prinesena čisto nova.

Na primeru prevzetega krščanskega izrazja in pojmovnega aparata bi to lahko ponazorila takole. Pri ‘popolnih’ sposojenkah *cerkev*, *križ*, *krst* ne gre le za prevzem poimenovanja, ampak tudi za prevzem do tedaj nepoznanih predstav in konkretnih ter abstraktnih pojmov. Pri izrazih, kot sta npr. poslednja *sodba*, božja *pravda*, ki sta kalka (torej s pomočjo domačih besednih ali večbesednih vzorcev izražen tuj pomenski vzorec), pa je bil tuj pojmovni sklop o krščanskem bogu kot razsodniku in kaznovalcu ‘cepljen’ na že poznane in v skupnosti že prej razvite predstave o sojenju. V tem primeru ni bilo potrebe po citatnem prevzemanju tujih poimenovanj za pomene ‘sojenje’, ‘oblast’, ‘gospoda’. Zadostovalo je že kalkiranje, jezikovno gradivo za sicer tuj poimenovalni vzorec je bilo lahko domače.

³⁰ A. Prevzeto jezikovno gradivo (*Sprachliches Lehnwort*), ki se deli na:

1. tujke in sposojenke (*Äußeres Lehnwort*) in

2. po tujih vzorcih (pre)oblikovano domače jezikovno gradivo (*Inneres Lehnwort*), ta pa še:

a) na novotvorbe, tj. po tujih poimenovalnih in pomenskih vzorcih oblikovano domače jezikovno gradivo (*Neubildungen*), in

b) le po tujih pomenskih vzorcih (pre)oblikovano že obstoječe domače izrazje (*Umprägungen*)

B. Domače jezikovno gradivo (*Spracheigenes Gut*).

³¹ Termina *model* in *replika* sem prevzela po Filipoviću (1986, 38). Sposojena beseda, kot jo izgovarjajo in uporabljajo govorniki jezika donatorja, se imenuje *model*, sposojenka, prilagojena jezikovnemu sistemu jezika prejemnika, pa *replika*.

Ker pa vzgib za prevzem tujega izrazja ni vedno le potreba, ampak tudi prestiž, in ker so tudi govorniki sicer v principu istega jezika tako sinhrono kot diahrono na različnih stopnjah razvitosti ali pa vsaj med seboj socialno diferencirani in živijo v različnih okoljih, ta zveza ne velja vedno. Prav lahko se zgodi, da se kakšen tuj izraz vnese tudi za tiste konkretne ali abstraktne pojme, ki so znani le delu te jezikovne skupnosti (npr. politični eliti ali pa kakšni drugi socialni skupini) in imajo zato zanje tudi domače izraze. Ker pa ti niso uveljavljeni pri večini pripadnikov, lahko pride do vzporednega vnosa tujih. Zato sta za sklepanje po tej zvezi v pomoč po mojem mnenju vsaj dva korektiva.

Mislím, da pri obravnavanju vsakega konkretnega primera pomaga premislek, ali in na kakšen način so bili člani 'domače' jezikovne skupnosti glede na svojo stopnjo družbenogospodarske razvitosti sploh sposobni ustvariti pojmovne diferenciacije in nato izoblikovanja ustreznega poimenovalnega in pomenskega vzorca. Verjetnost, da bomo napačno sklepali na izključno tujo ali domačo udeležbo pri pojmovni diferenciaciji ter pri oblikovanju pomenskih in poimenovalnih vzorcev, pa je manjša tudi, če bomo poimenovanja obravnavali v sklopu njihove besedne družine.

4.6. Ugotavljanje prvotnih pomenov in kasnejših pomenskih sprememb

Pravnega zgodovinarja, ki raziskuje pravne institute in razmerja v starejših obdobjih, ponavadi ne zanima le, ali je za njegovo raziskovanje ključna beseda, npr. *župan* ali *pravda*, prevzeta ali ne, ampak vedno tudi njen pomen. Če se ne zadovolji z anahronistično enačbo in avtomatično ne projicira današnjega pomena (ter označenega pojma) besede v preteklost, se mora vprašati, kaj je beseda pomenila v obdobju, ki ga zanima, oz. kaj je beseda pomenila prvotno. Pri razlagi pomena besede je zgodovinarjeva vloga kompetentnega razlagalca različna glede na to, ali ga zanima prvotni pomen besede (ki sega navadno v predhistorični čas) ali pa njeni pomenski preskoki v historičnem obdobju.

Ugotavljanje prvotnih pomenov besed je osrednja naloga posebne veje v lingvistiki – etimologije. Z razlago prvotnih pomenov nam odkriva miselni in predstavní svet sredine, v kateri je beseda nastala (Furlan 1993, 43). Odkriva poimenovalne vzorce, ki povedo, zakaj oz. po kateri značilnosti je govorec realíjo poimenoval in se ji zato na sinhroni ravni jezika reče tako in ne drugače (Furlan in Snoj 1997, 295–296). S primerjalno metodo in metodo rekonstrukcije lahko ugotovimo izvor besede, tj. glasoslovno in pomensko rekonstrukcijo na najstarejši jezikovni ravnini, kjer je imela status neologizma.

Toda izvor besede ni enako kot etimologija, prvotni pomen besede. Sama glasoslovna rekonstrukcija besede na najstarejši jezikovni ravnini s pomočjo metod primerjalnega zgodovinskega jezikoslovja nam namreč še nič ne pove o njenem prvotnem pomenu, pripravi nam le nujno potrebno izhodišče. Šele sedaj lahko sledi etimološka razlaga besede, ki je sestavljena iz besedotvorne in semantične analize besede ter upošteva tudi dosežke nelingvističnih znanosti.

Pogosto se zgodi, da je neki besedi mogoče ugotoviti izvor, tj. rekonstruirati jezikovno os nastanka, ni pa mogoče ugotoviti prvotne pomenske motivacije. Zato tudi rekonstrukcija prvotnega pomena besede ni možna. To nam lepo ponazori Metka Furlan z naslednjim primerom: **Howi-s* je že na zgodnji indoevropski jezični stopnji pomenil 'ovco, ovna', vendar pa pomenska motivacija tega leksema ostaja nerazložena – zakaj je indoevropejec 'ovco,

ovna' poimenoval s **Howi-s*.

Avtorica v nadaljevanju ugotavlja, da mora etimolog pri preučevanju prvotnih besednih pomenov uporabljati tudi dosežke drugih vej jezikoslovnih znanosti (semantika itd.) in številne dosežke nelingvističnih znanosti (Furlan 1993, 41–46). Tako je pogosto potrebno tudi sodelovanje poznavalcev zgodovinskih okoliščin obdobja (npr. ekonomskih, socialnih posebnosti in zakonitosti, tendenc, stopnje gospodarskega razvoja, socialne razslojenosti skupnosti itd.), v katerem naj bi se poimenovanje razvilo.

Tudi pravni zgodovinar lahko v nekaterih primerih pomaga opredeliti ali vsaj zožiti pomen, ki se je v neki dobi pripisoval določenemu poimenovanju, in razložiti vzroke za morebitne pomenske spremembe.³²

Zakaj se besedam *pravda*, *veča* in *pojezda* začne v nekem obdobju pripisovati med drugimi tudi pomen 'dajatev', nam je na primer prepričljivo razložil Vilfan, s tem ko je opozoril na vzrok za preskok pomena 'zbor, sešatek skupnosti' na 'dajatev'. Ta se po njegovem mnenju skriva v eni od bistvenih funkcij takih zborovanj skupnosti – pobiranju dajatev. Pri razlagi vzrokov za opisani preskok pomena pri besedi *pravda* je Vilfan upošteval še en možni, po njegovem mnenju odločilni vzrok: »Podobno kot šta *veča* in *pojezda* začeli pomeniti dajatev, ki so se pobirale ob teh sešatekih, je tudi *pravda* postala označba za glavne urbarialne dajatev, vendar iz drugačnih razlogov. Odločilno ni bilo, ali so na pravadah pobirali dajatev, temveč dejstvo, da so latinski *ius* in nemški *Recht*, ki šta med drugim pomenila tudi dajatev, pisarji prevajali v *pravdo*.« To v nadaljevanju izpelje v misel: »Ko so kmetje zahtevali štaro pravdo, jim skoraj zagotovo ni šlo za kak abstrakten sistem prava in pravičnosti, temveč za zelo otipljiv povratek k štaram urbarialnim dajatvam, ki so bile nižje, kot so jih po novem skušali valorizirati zemljiški gospodje.« (Vilfan 1996, 278.)

Ne glede na to, kateri vzrok je bil v tem primeru odločilen, menim, da je podatek o funkciji takšnih zborovanj, ki opisani pomenski preskok razloži, bistven, po drugi štani pa tudi tipičen prispevek, ki ga lahko razkrije samo poznavalec področja. Jezikoslovčev prispevek je v tem primeru v odgovoru na vprašanje, kako, po kakšnem mehanizmu je pomen preskočil – in rečeno na splošno, se odgovor glasi: po metonimiji (Geeraerts 1997, 85–86). Gre za enega tipičnih mehanizmov pomenskih preskokov, s čimer se obe argumentaciji, zgodovinarjeva (zakaj?) in jezikoslovčeva (kako?), uspešno dopolnita.

Sklepanju, da je pri nekem izrazu prišlo nekoč v preteklosti do pomenskega preskoka zaradi spremembe v pojmovanju stvarnosti znotraj obravnavane skupnosti, je komplemen taro sklepanje, da poimenovanje, ki je diahrono pomensko štabilno, kaže na relativno nespremenjene predštave govorcev o stvarnosti. Gre za fenomen t. i. naravne terminologizacije določenih izrazov, o katerem je bil govor že v prejšnjem poglavju, v razdelku o uštnem in zapisanem plemenskem pravu.³³

Tak primer je že omenjeni osnovni fond izrazja vsakega jezika, ki ga poleg tega, da gre tu skoraj izključno za domače izrazje, označuje tudi laštnošt, da so ta poimenovanja tudi

³² O vrstah pomenskih sprememb in o vzrokih zanje v diahroni perspektivi gl. Geeraerts (1997), zlasti poglavje Prototypicality in a Classification of Lexical Change. O konceptu jezikovne 'spremembe' prim. tudi Lass (1997, 277–324).

³³ Gl. razdelek Ustno in zapisano plemensko pravo ter vprašanje procesa terminologizacije.

pomensko stabilna (npr. poimenovanja za sorodstvo). V takem primeru vez med realijo, predstavo o njej in poimenovanjem zanjo oštaja nespremenjena kljub dejstvu, da prvotne pomenske motivacije za poimenovanje v zavešti govorcev ni več.

V tej zvezi je zanimivo Katičičevo mnenje, da so prav t. i. terminološke ustreznice najzanesljivejši dokaz kontinuitete pravne tradicije (npr. praslovanske), medtem ko naj bi nas primerjanje samih norm in institutov ne moglo pripeljati do tako gotovih sklepov.³⁴ Katičič meni, da slovansko in praslovansko pravo od drugih pravnih tradicij razlikuje ravno njegov jezikovni izraz in ne toliko njegova vsebina. Zato naj bi bilo do 'prvobitnega' slovanskega prava oz. do praslovanskega stanja možno prodreti ravno s primerjanjem in vzporejanjem terminov in formul po slovanskih jezikih (Katičič 1990, 73). Katičič tu sicer ne misli na etimologije oz. na pomenski razvoj posameznih besed, ampak bolj na ohranjanje celih izrazov, nizov, ali kot sam pravi – formul, ki naj bi se ohranile.

Ob vsem tem je vseeno treba upoštevati tudi opozorilo Šivic-Dularjeve glede rekonstrukcije etnogeneze na podlagi jezika. Avtorica pravi, da je ta nepopolna in vsaj iz treh razlogov samo približna:

- rekonstrukcija počiva na sledih/odlomkih, ki lažje ostanejo za večjimi skupnostmi ali pa za tišimi, ki so v kakem pogledu vplivnejše;
- v jeziku se ne ohranja vse, kar je bilo kdaj prevzeto, ni pa predvidljivo, kaj se bo ohranilo;
- etimološke razlage besed, iz katerih izhajajo vsi nadaljnji sklepi, so (pogosto, a ne vedno, op. avt.) različne (Šivic-Dular 1996, 137–138).

5. OPIS RAZISKOVALNEGA PROCESA

Raziskovanje vsakega poimenovanja in z njim označenega pojma oz. pojmov je potekalo takole:

1. zbiranje zabeležb poimenovanj v virih in njihova zgodovinska analiza;
2. poskus opisa poimenovane realije;
3. oblikovanje hipotez o razmerjih in institutih, ki so za pravno zgodovino relevantni.

Najprej sem zbrala, kolikor je le bilo mogoče izčrpno, vse zabeležbe obravnavanega poimenovanja in njegove besedne družine, in sicer najprej v virih v slovenskem jeziku, nato še v virih v drugih slovanskih jezikih ter pogosto tudi v drugih indoevropskih jezikih, vedno začenši z najstarejšimi viri. V obravnavo sem si prizadevala vključiti čim več virov pravne narave.

Nato sem s pomočjo jezikoslovnih metod ugotovila relativno starost obravnavanega poimenovanja, številnost njegove besedne družine po različnih obdobjih, njihovo prvotno pomensko polje in kasnejši diahroni pomenski razpon. Pri poskusu ugotavljanja smeri pomenskih razvojev pa sem morala upoštevati tudi metode pravne zgodovine. Analiza pomenov je v grobem največkrat že nakazala, kakšne realije so govorce z obravnavanim izrazom v različnih obdobjih poimenovali.

³⁴ Prim. z obravnavo te problematike v razdelku Primerjanje pravnih institutov in primerjanje jezikovnega gradiva.

Sklepanje o pravnih razmerjih na podlagi analiziranega jezikovnega gradiva je pravo področje dela pravnega zgodovinarja. Pravni zgodovinar se pri svojih raziskavah ne ustavlja samo pri upoštevanju izvora neke besede in njenega pomenskega razvoja, ampak se zlasti osredotoča na načine, kako je mogoče na tej podlagi sklepati tudi o pravnih razmerjih. Slovanskim jezikom je na primer skupna beseda *ralo*. Poimenovanje označuje orodje, ki zemljo le razriva, ne da bi jo obračalo. Drugače je z besedo *plug*, ki je poimenovanje za orodje, ki zemljo obrača. To so si naši slovanski predniki izposodili. Način obdelave, je zapisal Vilfan, pa narekuje tudi pravna razmerja, saj »obdelava z ralom ne vede do zasebne prisvojitve stalne orne zemlje v toliki meri kot obdelava s plugom, ki je eden glavnih tvorcev individualne lastnine enorodbinskih gospodarstev na ornem svetu« (Vilfan 1961, 25). Na tem mestu se ne bom spuščala v vsebinsko pravilnost navedenega sklepanja, rada bi samo opozorila, da je v skoraj štirih desetletjih, ki so pretekla od izdaje Pravne zgodovine Slovencev, glede tega prišlo do novih hipotez. Nekaj pomembnejših Vilfanovih sklepov na podlagi t. i. primerjalno-jezikoslovne metode, ki so relevantni za pravno zgodovino, sega na področje organizacijskih oblik pri Slovanih. Te pa sem predstavila že v prejšnjih poglavjih.

Pri sklepanju o pravno relevantnih razmerjih na podlagi jezikovnega gradiva je treba v končni fazi tudi primerjati rezultate analiz še drugih virov (arheoloških, zgodovinskih, antropoloških), ki so bili glede na svojo naravo različno metodološko obravnavani. Ker je v tej študiji poudarek na raziskovanju jezikovnega gradiva kot vira za pravno zgodovino, bodo ti drugi viri upoštevani manj, kot bi bilo to mogoče in morda pričakovano.

VI. OBRAVNAVA JEZIKOVNEGA GRADIVA

1. UVOD V OBRAVNAVO JEZIKOVNEGA GRADIVA

Na podlagi že predstavljenih kriterijev izbrano izrazje sem razvrstila v tri skupine glede na čas prvega ohranjenega zapisa, in sicer na izrazje, ki je prvič zapisano:

- a) v Brižinskih spomenikih;
- b) v besedilih iz t. i. rokopisnega obdobja slovenskega jezika;
- c) v besedilih iz 16. st. (v besedilih protestantov in v Gorskih bukvah).

Poudariti želim, da s prvim zapisom poimenovanja mislim na prvi zapis kateregakoli člana besedne družine. V Brižinskih spomenikih srečamo tako primere zapisov več elementov neke besedne družine, npr. *greh*, *grešiti*, *grešnik*, kot tudi primere zapisa enega samega elementa, npr. *zakonik* (obliko *zakon* srečamo v dosti mlajših zapisih), kar je glede na relativno skromno dolžino besedil tudi pričakovano.

Pri razvrstitvi izrazja sem kriterij prvega zapisa izbrala zlasti zaradi tega, ker je verjetnost, da je neki stari slovenski izraz prav v skupnostih Slovanov v vzhodnih Alpah označeval pravno relevantno predstavo, večja, če ga najdemo tudi v najstarejšem viru v slovenskem jeziku, ki je po času in prostoru nastanka tej skupnosti najbližje – v Brižinskih spomenikih. To je tudi bistvena sestavina enega od kriterijev, ki sem jih v načelu določila za sam izbor izrazja.

Takšen pristop nam omogoča tudi postavitev hipotez o morebitnih sinhronih strukturalnih pomenskih in pojmovnih povezavah na podlagi kontekstualne obravnave samega besedila Brižinskih spomenikov (npr. pri poimenovanju *soditi*, *sodba*).

S časovno (in prostorsko) oddaljenostjo je verjetnost umestitve nekega izraza v prostor vzhodnih Alp in v čas gentilnih kneževin njegovih prebivalcev manjša. Delno jo lahko povečamo s spoznanji, ki nam jih omogočata jezikoslovni metodi, toda to velja bolj za časovno in manj za prostorsko umestitev. Poimenovanje, ki je zapisano v mlajšem in prostorsko oddaljenem viru v slovenskem jeziku (npr. v Dalmatinovi Bibliji), je namreč s pomočjo teh dveh metod možno formalno in pomensko povezati s sorodnimi poimenovanji v drugih jezikih in s tem njegov nastanek utemeljeno postaviti celo v čas pred nastankom gentilnih kneževin, toda s prostorom, poseljenim s Slovani v vzhodnih Alpah, ga je samo na tej osnovi težje povezati (lahko bi šlo npr. za mlajši prevzem iz hrvaščine). To okoliščino lahko nadomestimo, če je poimenovanje iz mlajšega časa ohranjeno npr. v besedilih ali narečju skupnosti govorcev, ki so na tem področju živeli kasneje oz. živijo še danes (npr. *veča*).

Tako sem v prvi skupini najprej obravnavala izraze, ki so ohranjeni v BS.¹

Izrazje v drugi skupini je bilo prvič zapisano v besedilih iz t. i. rokopisnega obdobja slovenskega jezika in je po svojem številu sicer skromno, vendar je med njim pomembno

¹ Na tem mestu je treba upoštevati tudi izraz *župan*, katerega prvi zapis s poselitvenega prostora prednikov Slovencev v vzhodnih Alpah je še starejši od Brižinskih spomenikov. Zapisan je bil leta 777 v t. i. *Kremsmünsterski listini*.

staro slovensko pravno relevantno poimenovanje *odvetnica*. Iz časa, ki ga zajema to obdobje, sta tudi prva znana zapisa poimenovanj *pojezda* in *veča*, ki nista bili zapisani v omenjenih besedilih, pač pa v besedilih v nemškem jeziku.² Zvezo teh poimenovanj z obdobjem in prostorom gentilnih kneževin lahko s formalno jezikovnega vidika dokazujemo le s pritegnitvijo drugega slovanskega gradiva.

Izrazje, ki nam je znano šele iz 16. st., bodisi iz slovenskega prevoda Gorskih bukev bodisi iz del slovenskih protestantov, je seveda najštevilnejše in sem ga deloma obravnavala že v svoji magistrski nalogi. Zaradi tega bo velika večina le našeta, podrobneje pa bom obravnavala poimenovanje *obiskanje* in poskušala navesti argumente, ki bi tudi tak, relativno pozno izpričan izraz lahko povezali z obdobjem gentilnih kneževin.

Dilema, ki se je pojavila že pri oblikovanju teze, in zadeva izčrpnost obravnave izrazja, je bila v izbiri med dvema možnima pristopoma. Za izhodišče preučevanja bi si lahko izbrala realijo, npr. sodni postopek, in bi raziskovala izrazje, povezano z njo,³ ali pa bi vzela za izhodišče analizo ohranjenih starih domačih izrazov in ugotavljala, s katerega pravno relevantnega področja sploh so.

Prednost prvega pristopa bi bila v tem, da bi imela manj za obravnavo potencialno primernih izrazov, zato bi lahko vse obravnavala približno enako izčrpno. Gotovo bi bila večja tudi verjetnost, da bi na koncu lahko podala bolj zaokroženo predstavitev hipotez o (ne) obstoju domačih izrazov za tak ožji sklop pravno relevantnih razmerij in s tem o domnevno bolj ali manj diferenciranem domačem pojmovnem svetu. Vendar pa je tak pristop smiselni šele, ko imamo zbrano in vsaj izhodiščno analizirano večino potencialnih starih domačih pravno relevantnih poimenovanj. Tako se izognemo nevarnosti, da za izbrano realijo ne bi imeli na voljo nič ali premalo pričevalnih poimenovanj, za katera bi bilo dovolj tudi virov in literature.

Začeti moram torej z drugim izhodiščem, namreč z analizo starih domačih pravno relevantnih poimenovanj, in za podrobnejšo analizo izbrati le nekaj potencialno primernih poimenovanj.

Obravnava vsakega poimenovanja oz. njegove besedne družine odslikava opisani raziskovalni proces. Na začetku so vedno zbrane zabeležebe poimenovanj v virih, skupaj z diahronimi besedotvornimi in pomenskimi analizami (*poimenovalno-pomenska raven*⁴). Temu sledi opis verjetnosti, s katero lahko sklepamo, da so poimenovanje poznali že Slovani v vzhodnih Alpah, in hipoteze o realijah, ki so jih analizirana poimenovanja utegnili označevati (*pravnozgodovinska vprašanja*).

² Poimenovanje *pojezda* je izpričano konec 14. stoletja (1396/97) v loških urbarjih v pomenu 'placitum', v pomenu 'vrsta dajatve' pa leta 1574 v poročilu kranjskega vicedoma dvoru o ugotovljenih nedopustnih obremenitvah podložnikov na Logaškem (Vilfan 1996, 274–275). Prvi znani zapisi tega poimenovanja (*poiesda*, *poyesda*, *pugesda*, *mesnica poyesde*, *pogaciae poyesdarum*) pa so ohranjeni v tolminskem urbarju in leta 1377 (M. Kos 1948, I 50, 53–54, 70, 84–85). Za zadnji podatek se zahvaljujem Silvu Torkarju.

³ Prim. Schwyter, Old English Legal Language (The Lexical Field of Theft), 1996.

⁴ Izraz sem priredila po agl. izrazu *lexical-semantic (change)*, Geeraerts (1997, 106).

2. PRAVNO RELEVANTNO IZRAZJE V BRIŽINSKIH SPOMENIKIH

Odločila sem se, da bom pravno relevantne izraze iz BS razvrstila po ‘pravnopomenskih’ poljih. To bi namreč lahko omogočilo sklepe o kompleksnejših predstavah, poimenovanih s temi izrazi.

Takšna razvrstitev bi bila prenačljiva, če ne bi pravno relevantnega izrazja v BS že pred menoj obravnavala Irene Wiehl in če se sama ne bi z njenimi rezultati vsaj v načelu strinjala (Wiehl 1974; 1981, 39–47). Wiehlova je vsak izraz primerjalnojezično analizirala in mu na podlagi starejših besedil poskusila najti tudi pomen, ki naj bi ga izraz imel, preden se je nanj naplastila ali pa ga popolnoma izrinila krščanska vsebina.

Rada bi opozorila, da so izrazi razvrščeni po pomenih, ki naj bi jih imeli pred pokristjanjevanjem, zato je razvrstitev z današnje perspektive morda nenavadna. Razvrstitvena shema nima veliko skupnega z današnjo razvrstitvijo (javno)pravnih področij.

Izraze sem razvrstila v naslednje skupine glede na to, ali poimenujejo:⁵

1. dejanja in osebe v zvezi z upravljanjem: *zakonik, oblast, izvoljenik, slava, vrhnji, narod, poročati*;

2. dejanja in osebe v zvezi s sodnim postopkom: *prjo imeti (zoprnik), soditi (sodba), pokazen, temnica, pozvati, izpovedati se (izpoved), (ne)pravden, rota,⁶ stol, ubegati, ukloniti se, sel*;

3. osebni status: *gospod, rab*;

4. odnose med skupnostmi: *vera (verniki), pobediti*;

5. povračila: *obet, milost, kajati se, muka (mučenik)*;

6. prestopke: *zagrešiti (greh, grešnik), lakomstvo, laž, prestopanje, razboj, tatba, trebu tvoriti* (‘žrtvovati’), *uzmaztue* (‘oskrumba’), *zavist, ziništue* (‘nečistost’), *oklevetati, lichodeianie* (‘nezumno početje’), *lichogedeni* (‘požrešnost’), *lichopiti* (‘nezumno piti’);

7. stopnjo odgovornosti: *nudmi ili lubmi* (‘prisiljen ali rad’), *vuede ili neuvede* (‘vede ali ne vede’), *vuolu ili nevuolu* (‘hote ali nehote’), *zpe ili bde* (‘spe ali bede’).

V obravnavo sem vključila le po nekaj primerov iz prvih petih skupin.⁷

2.1. ‘Upravljanje’

Med poimenovanji iz prve skupine sem dovolj virov in literature zbrala za obravnavo besednih družin poimenovanj *zakonik (zakon)* in *oblast*.

⁵ V tem pregledu navajam večinoma ustreznice iz sodobnega jezika in iz jezika protestantov, kjer teh ni, pa izraze iz BS, kot so podani v slovarju h Znanstvenokritični izdaji BS, skupaj s pomenom.

⁶ S tem poimenovanjem se je ukvarjal že Vilfan, gl. Historiat raziskovanj starega pravnega izrazja. V BS najdemo to pomembno poimenovanje, ki pa ga sama podrobneje ne obravnavam, na treh mestih: BS I, 15: *u nepraudnei rote* ‘v krivi prisegi’; BS II, 23: *ese roti, choiseih ne pazem* ‘prisega, ki jih ne čuvamo’; BS III, 33: *u zpitnih rotah* ‘v krivih prisegah’.

⁷ Iz pete skupine sem obravnavala le poimenovanje *obet*, vendar skupaj z ostalimi člani besedne družine, ki ji pripada. Najpomembnejša izraza med njimi (*odvetnik* in *veča*) sta bila zapisana šele kasneje, v t. i. rokopisnem obdobju slovenskega jezika.

2.1.1. Zakon

2.1.1.1. Poimenovalno-pomenska raven

Zapis izraza *zakon* srečamo prvič v Černejškem rokopisu (ok. 1497):

Stifan Tikonja s Platišča ki je stal v Černei pustil je bratii s(v)ete Marie v Černejji jedno kvarto pšenice večnim zakonom za svoju dušu svoih Mertvi da si ima reči svako leto jedna maša (Mikhailov 1998, 306–307).

Pri protestantskih piscih najdemo poimenovanje *zakon* v pomenu ‘postava’ le v Registru Dalmatinovega prevoda Biblije, in to v rubriki, ki zajema izraze iz vzhodnega slovenskega obrobja (*Slovenski ali Besjázhki*). V Registru najdemo tako naslednje sopomenke: *Postava* (1), *Sakon*, *obizhaj*, *sapuvud*, *naprava* (3) in pa *Navada* (1), *Obizhaj*, *shega* (3) ter *Shega* (1), *Navada*, *obizhaj* (3).⁸ Sicer pa je Dalmatin v vsem svojem besedilu prevoda Svetega pisma ta izraz vedno uporabljal v pomenu ‘zakonska zveza’, tako kot tudi drugi protestantski pisci.

V Alasijevem slovarju iz leta 1607 se pojavi izraz *zakon* kot slovenska ustreznica tako k italijanskima *legge* (*legge* – **zakon**, *postaua*) kot tudi *matrimonio* (*matrimonio* – *zenitua*, **zakon**), najdemo pa tudi izraz *zaconaz* za *legitimo*. Izrazov *zakonik* oz. *zakonica* ta slovar ne pozna. V mlajših slovarjih, v Kastelec-Vorenčevem slovarju (1680–1710), Pohlinovem slovarju (1781) in v Gutschmannovem slovarju (1789), najdemo izraz *zakon* le v pomenu ‘zakonska zveza’.

Po pregledu virov v slovenskem jeziku bi lahko sklepali, da je poimenovanje *zakon* v slovenščini pogosteje označevalo pomen ‘matrimonium’ in redkeje pomen ‘lex’. Proteštanti so na primer za pomen ‘lex’ največkrat uporabljali izraz *poštava*, kalk po nem. *Gesetz*, včasih tudi *zapoved*.⁹

⁸ O analizi Dalmatinovega Registra gl. Orožen 1986, 403–425.

Martina Orožen imenuje Register »prvi zametek slovenskega narečno razlikovalnega, sinonimičnega slovarja«. Pravi, da gre za razporeditev besedja po poimenovanjih tedanjih deželnih jezikov oz. jezikovnih tradicijah. Ugotavlja, da kažeta rubriki Krajnski (1. stolpec) in Koroški (2. stolpec) dokajšnjo štopnjo ujemanosti, le da je v slednji več popačenk. Podobno ugotavlja za rubriki Slovenski ali Bezjački (3. stolpec) in Hervački, Dalmatinski, Istrianski ali Kraški (4. stolpec), ki ju družijo na eni strani malo besed tujega izvora, na drugi strani pa visoka štopnja ujemanosti izvirnega slovenskega besedja s sopomenskimi nizi, med katerimi je manjši odstotek tipično kajkavskega in čakavskega besedja s starocerkvenoslovanizmi.

V rubriko Koroški je uvrščenih precej besed, ki so še danes sestavni del besednega sestava gorenjskih, savinjskih in osrednještajerskih, ne pa dolenskih govorov, v rubriko Slovenski ali Bezjački pa so uvrščene besede, ki so znane iz vzhodnih štajerskih govorov, delno govorov panonske narečne skupine.

Podrobno se je z obravnavanjem besedja v 3. in 4. stolpcu Registra ukvarjal tudi Velemir Gjurin, ki pa je na podlagi podrobne analize samega besedja in zgodovinskih okoliščin ter 3. in 4. stolpca sklepal, »da so besede večinoma (če ne vse) vzete iz knjig (ne iz ušnih virov), ki jih danes prištevamo kajkavski književnosti, zlasti iz Vramčeve Kronike; besede v 4. stolpcu pa iz čakavskih proteštantskih knjig, zlasti tiših iz uraške tiskarne«. Pravi pa tudi, da je »vsekakor res, da je besedje v 3. stolpcu t u d i štajersko ali kakega drugega slovenskega narečja« (Gjurin 1987, 80 in 82).

⁹ Nekaj primerov:

SP: 4 Mz 27, 11 To naj bo Izraelovim sinovom **zakon** in pravo /.../

Prepričljivo razlago, zakaj je pri Slovencih prišlo do pomenskega preskoka pri uporabi tega poimenovanja le na 'matrimonium', je po mojem mnenju podal Sergij Vilfan v svoji knjigi *Zgodovinska pravotvornost in Slovenci* (1996, 395–396): » /.../ beseda *zakon*, ki v več slovanskih jezikih praviloma označuje vrsto pravne norme in ki je v slovenskih narečjih v romanski sosesčini dobila pomen običaja, šege, je v slovenščini sčasoma dobila pomen zakonske zveze. Pomena 'lex' in 'matrimonium' sta v slovenščini bila znana vsaj v 16. stoletju, kot nam ju izkazujejo tiskane knjige. Prej ali slej pa je za obliko norme prevladala *postava*, kalk po nemškem *Gesetz*.« Malo kasneje pravi: »Nekdanji, gotovo zelo zgodnji preskok *zakona* od 'lex' na 'matrimonium', od zakonske norme na zakonsko zvezo, je posledica predstave, da se s poroko sklepa pravno razmerje, ki je torej pod varstvom prava, zakona. Enako predstavo najdemo v stari visoki nemščini, kjer *ēwa*, *ēa* pomeni prav tako oboje – normo in zvezo. Enako velja za srednjevisokonemški *ē*, *ēwe*¹⁰ z oblikovnimi podobnostmi in enakima pomenoma v anglosaščini.«¹¹

Na tej podlagi je Vilfan sklepal, da moramo izvor slovenskega terminološkega enačenja med zakonsko normo in zakonsko zvezo iskati prav v razširitvi pomena besede *zakon* po zgledu srednjeveške nemščine. Zgodovinske okoliščine, ki bi tak pomenski preskok lahko omogočile, vidi v procesu pokristjanjevanja, katerega nosilci so bili bavarski misionarji, in sicer od njegovih začetkov pa vse dotlej, ko se je *ē* za 'zakon' v nemščini umaknil besedi *Gesetz*, torej še do 15. stoletja. Navaja pa še drugo možno razlago, ki se mu zdi verjetnejša, namreč da je dvoumnost besede *zakon* tudi v slovenščini nastopila že v zgodnjem srednjem veku (Vilfan 1996, 396).

Več primerov uporabe poimenovanj *zakon* imamo zabeleženih pri drugih slovanskih jezikih.

Poimenovanje *zakonъ* najdemo večini starocerkvenoslovanskih kodeksov, poleg tega pa tudi celo vrsto zloženkov, najpogosteje kalkov: npr. *zakonodavъcb* po **nonnqeth-**,

DB: I, 95b *Letu ima Israel/kim otrokom ena Poftava inu Prauda biti /.../.*

SP: Est 3, 14 */.../ in v prestolnici Suze je bil izdan zakon /.../*

DB: I, 263b *Inu na gradu Susani je bila pērbyena ena Sapuvid.*

Luther: Est 3, 15 *Vnd zu schlos Susan ward angeschlagen ein gebot.*

¹⁰ Pričevalen je pomenski razvoj te besede tudi v starejšem obdobju.

V *leges barbarorum* je *ē*, *ēwe* termin, ki označuje nezapisan običaj 'das Volksrecht der Chamari, Saxones, Baiuvarii' kot nasprotje k *pactus*, ki je spisan v sodelovanju z vladarjem, kot tudi s postavljenim pravom, zapisanim v *capitula*. Kasneje pride do preskoka na 'zapisani običaji plemena', npr. *ewa Saxonum*, s katerim je mišljeno zapisano plemensko pravo Sasov. V vseh zahodno-germanskih jezikih pomeni *ewa* 'običaj, navada', čeprav se v nepravni literaturi pojavljajo tudi razširitive pomena, kot so 'pravo, red, postava'. V stvnem. srečamo še izpeljanke *ēsago*, ags. *ēsago* 'iuridicus, curialis, legislator', stfriz. *āsega* 'Gesetzsprecher'. Najpogosteje pa to poimenovanje najdemo na področju cerkvene krščanske terminologije, kjer naj bi se krščanski pomen razvil iz pravnega: *lex dei* – ags. *godes æ*, srvnem. *diu ē*, *ē* pa je pogosto uporabljen za označitev obreda krstitve in za obred obrežanja, v čemer naj bi se ohranjal stari pomen 'običaj'. Včasih se v stvnem. z *ēwa* prevaja tudi *ceremonias*. V tem pomenskem polju najdemo še zloženke stvnem. *ēhalti*, *ēhafti* 'religio' in pogost izraz stvnem. *ēwart(o)*, srvnem. *ēwart(e)* 'duhovnik'. Pomen 'zakonska zveza' se razvije v anglosaščini že zgodaj, v visoki nemščini pa od 11. stoletja, in kot najmlajši pomen kmalu vse druge izpodrine (poudarila avt.) (Munske 1968, 1027–1030).

¹¹ Vilfan citira nemške primere po Kluge, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, in Lexer, Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch.

zakonoučitelj po **nomdidaskalo~**, in izpeljank **zakonъъ**, **bezakonije**, **bezakonъnije**, **bezakonъnovati**, **bezakonъъъ**, **bezazkonenije**, Sadnik in Aitzetmüller 1955, 9 in 164; LLP I, 641–645). Poimenovanje *zakon* so v starocerkvenoslovanskih kodeksih uporabljali za prevod naslednjih t. i. originalnih paralel:¹² 1. **nomъ~**, **to nomikonъ qespisna, efolhуqesnoy, kanna, aparchy nomikhу ofo~**, ter *lex, mandatum, testamentum, cultus, legitimum*¹³ in 2. *ordo, modus, schema*¹⁴ (LLP I, 643–644).

Pomemben vir, ki ga mnogi štejejo v razširjeni kanon starocerkvenoslovanskih spomenikov in v katerem najdemo poimenovanje *zakon* v še posebej pričevalnem sobesedilu, je *Zakon sudnyj ljudem*. Poleg tega, da je poimenovanje *zakon* že v naslovu, ga srečamo tudi takoj na začetku besedila, ki si je v obeh redakcijah, kratki in razširjeni, v bistvenem podobno.

NS, čl. 1: *Těm že styi (Svętyi) Kosęęintъъ prvуy zakonъ vpisanъ predi tako glę (glagolę) /.../*¹⁵
Zato je sveti Konstantin napisal prvi zakon, rekoč na začetku /.../

V hrvaških virih pogosto najdemo poimenovanje *zakon*, npr. v Istarskem razvodu, v Zakonu grada Kastva in v Poljičkem statutu:

IR 1b, 17–19: *i biše g(ospo)d(i)n stari Slivar i Petar Slovenjanin z Gračiča, ki onde be postavljen sluga takim zakonom, da nima zlata pasa nosit: tu oblast za se ohrani g(ospo)s(i)n knez.*

IR 2b, 5–8: *Gospodo, kada su se sjedinili i kordali kako dobri susedi na teh razvodoh,*

¹² Za rekonstrukcijo pomena, ki ga pravno relevantna poimenovanja v starocerkvenoslovanskih kodeksih označujejo, so odločilnega pomena starogrške, latinske in starovisokonemške predloge in pomeni, ki so jih označevala ustrezna starogrška, latinska ali starovisokonemška poimenovanja. Pri presoji podatkov, ki nam jih nudi LLP, pa je treba upoštevati tudi nekaj glavnih načel, ki so si jih sestavljavci pri svojem delu postavili (LLP, Uvod, xix-xxi):

- Originalnih paralel (= izrazi in njihovi pomeni v izvorniku, ki so bili podlaga prevodu) ne smemo avtomatično istovetiti s pomenom slovanskega prevodnega izraza. Originalne paralele so sicer v največ primerih res dobra osnova za določanje pomena tudi slovanski besedi, vendar pa je treba biti pazljiv zlasti pri besedilih, ki ne upoštevajo povsem originala, kot je to običajno npr. pri biblijskih besedilih. Primeri, ko je treba upoštevati večjo prevodno svobodo ali pa dejstvo, da nam predloge sploh niso v celoti znane, so npr. *Codex Suprasliensis*, *Euchologium Sinaiticum*, nekatera homiletična besedila, *Kijevski listi*. Pri določanju pomena je tu še posebej pomembno izhajati zlasti iz sobesedila.
- Današnjih pomenov besed ne smemo prenašati v historično situacijo, ampak si moramo prizadevati za približevanje našega razumevanja dobi, v katerih so upoštevana besedila nastala.
- Ker pojmovna sistema katerihkoli dveh izbranih jezikov nista nikoli identična, med izhodiščnim in prevodnim izrazom ne moremo postaviti enačaja.
- Poleg religioznih pomenov so upoštevani tudi pomeni vsakdanjega jezika.
- Pomeni izraza so obravnavani od najsplošnejšega do najbolj posebnega.

¹³ Primer za ad 1:

LLP: Supr 260, 8 **nomъ persikyъ** /.../ *povelęęъ съvęzati i po perssku zakonu* /.../

¹⁴ Primeri za ad 2:

LLP: Nicod 15 *quo ordine*: /.../ **кутъ zakonотъ** *možetъ prіvesti k namъ iosifa* /.../

LLP: Nicod 1 *quomodo*: /.../ **кутъ zakonотъ** *imamy moliti jeho* /.../

LLP: Bes 39, 308 *multis modis*: /.../ **gręšъnyja bo d(u)ša vsemogy b(og)ъ mnogymi zakony** *posęštati obyčai imatъ* /.../

¹⁵ RR, 1: *Těm že styi (Svętyi) Kosęęintъъ prvуy zakonъ napisa preda tako glę (glagolę) /.../*.
Zato je sveti Konstantin napisal prvi zakon in ga oznanil, rekoč /.../.

i tako mi vsi jednim glasom vam i vašim kmetom, a našim susedom od danas večnim zakonom dajemo i darujemo i dopušćamo Sovincjem i Vrhovcem pasti živine i napajati po vsoj našoj kuntradi /.../.

ZgK, kap. 29 (1400): *Imamo zakon da nima nijedan od starejih za nikogar govorčin bit, razve za crikvu, ale za jednu ubogu sirotu i za udovicu; i toga ne more učinit prez sveta starejih.*

ZgK, kap. 32 (1490): *Jošće, ta dva suca od leta, imata oblast činiti sentencie po zakone s pravdu, vinur imejući k sebe tih svetniki ordinarih, i da imaju činit svoju sentenciu.*

PS, čl. 1: *Prvi zakon poljički jest vazimati kneza od gospodina, ki je gospodinu viran a Poljicama ugodan.*¹⁶

PS, čl. 26: *I prijaše Poljica svi kupno, da ki koli bi Poljičanin ubi čovika ki bi ša na Poljica istinim zakonom u Poljicah da zlo učini, da togaj imaju sva Poljica platiti.*¹⁷

PS, čl. 40: *Na konac i na svrhu kakova bi godir bila rana, jedna ali jih veće, i u kom godir mistu, toj Poljica uzakoníše ovakoj: ne budući nike ine načimbe ali takmine meju onime ki su u tom, tada oni ki budu ranam cincu imaju viditi i razgledati i pomislivši prociniti, nič po zakonu i običaju, a nič po domisli i po kušenciji: zač se ne mogu prem sve svake stvari na puni sasvim uzakoniti, izmiriti i ugonitati, ni se mogu sve riči u štatut postaviti, da ima se prozriti i prociniti, ka je rana od koje žešća ali ljuća /.../.*¹⁸

Pomembno je gradivo, ki ga najdemo pri Mažuraniću (II, 1523 in 1642–1643). Pomene poimenovanja *zakon* je poskušalo kvalificirati kar nekaj avtorjev različnih slovarjev, ki jih navaja Mažuranić. Karol Kadlec, ki je sestavil slovar k Pergošičevemu prevodu Tripartita, si je na primer pri klasificiranju pomenov pomagal s pomeni v latinščini, npr. *lex*: 1. 'modus', 2. 'casus', 3. 'conditio', 4. 'ius', 5. 'mos, consuetudo'. Vprašanje je, koliko je tak postopek primeren in ne vsiljuje tujih pomenov domači besedi ob predpostavki paralelnega ali vsaj

¹⁶ Prevod: Prvi zakon v Poljicah je, da od gospoda sprejemejo takšnega kneza, ki je gospodu zvest in Poljicam naklonjen.

¹⁷ Prevod: Vsi Poljičani so sklenili, da če Poljičan ubije človeka, ki se nameri na Poljice z očitnim namenom Poljicam škodovati, morajo za takega plačati vse Poljice.

V tem členu imamo lep primer za plačevanje spravnine, ki jo za svojega člana plača celotna skupnost.

¹⁸ Prevod: Na koncu koncev, kakršna koli je že rana, ena ali več, in na katerem koli že meštu se nahaja, Poljice so sklenile naslednje: Če se tišti, ki jih to zadeva, niso dogovorili drugače, morajo tišti, ki bodo ocenjevali rane, (te) videti in pregledati ter (jih) preiščeno oceniti – delno po zakonu in običaju, delno po premisleku in vešti. Vse štvari se namreč ne morejo do konca uzakoniti, izmeriti in predvideti, niti se ne morejo prav vse zadeve vključiti v štatut, ampak se mora ugotoviti in oceniti, katera rana je težja ali hujša /.../.

Zanimivo je, da se spoznanje o tem, da ni mogoče nikoli vsega do konca predvideti z zakonom, pojavi v poljički skupnosti, za katero lahko rečemo, da gre za skupnost, v kateri se še v veliki meri ohranjajo štari plemenski običaji (gl. prejšnjo opombo). Glede na njeno stopnjo razvoja bi namreč takšnega bišvenega spoznanja – univerzalne pravne tipologije v zvezi z uzakonjanjem, ki vero v vsemogočnost zapisanega prava relativizira – ne pričakovala že kar na samem začetku pisne tradicije v taki skupnosti. Verjetno gre za vpliv zapisovalcev običajev, duhovnikov, ki so bili izobraženi vsaj v kanonskem pravu. Prim. poglavje Problematika zapisa plemenskega prava.

primerljivega pomenskega razvoja. Tako tudi Mažuranič v nadaljevanju pravi, da je prav mogoče, da je do kakšnega pomenskega preskoka pri hrvaški besedi prišlo po vzorcu srednjeveških pomenov izraza *lex*. Zanesljivejši so pomeni, ki jih lahko razberemo iz sobesedila.

Najobširneje je poskušal pomene poimenovanja *zakon* in njegove besedne družine predstaviti Srđan Šarkić (1994) v svojem delu *Zakon u glagolskim i ćirilskim spomenicima (od XII–XVIII veka)*.

Avtor ugotavlja, da se v njih poimenovanje *zakon* pojavlja v več kot petdesetih različnih pomenih (od pomena ‘vera’, ‘molitev’, do ‘pogoj’, ‘način’), vendar pa še vedno najpogosteje v pomenu ‘pravno pravilo, *regula iuris*’ oz. ‘pravilo’ na splošno. Pravi, da je pri tem treba upoštevati, da je lahko z *zakon* označeno pravilo nastalo na različne načine, in sicer kot akt državne oblasti, s pogodbo, lahko pa je šlo tudi za običaj. Ugotavlja, da je zelo razširjen pomen ‘partikularno pravno pravilo’, ki ima lahko teritorialni značaj (kadar npr. uravnava pravne odnose na območju posesti enega plemiča), lahko pa tudi personalnega, kadar se nanaša na urejanje pravnega položaja posameznih kategorij prebivalstva. Z *zakon* poimenovano partikularno pravno pravilo je lahko urejalo tudi zgolj posamezna pravna vprašanja ali označevalo zgolj posamezno zapoved. V prevodih bizantinskih pravnih kompilacij pa je lahko poimenovanje *zakon* označevalo tudi ‘cesarski zakon’, ‘pravo (*ius*)’, ‘zakonitost’ (Šarkić 1994, 43).

Izraz *zakon* najdemo tudi v virih v ruskem jeziku (Jireček 1904, 421; Kaiser 1992, 7):

Nestorjeva kronika: *Imjachu obyčaja svoja i zakon otec svojich*.

Dogovor Olega z Grki (l. 911): *My že kljachomsja ko caru vašemu, iže ot Boga sušča, jako Božiju zdaniju, po zakonu i po pokonu¹⁹ jazyka našego, ne prestupiti ni nam ni inomu ot strany našeja /.../*

Po pregledu vsega gradiva lahko rečemo, da je poimenovanje *zakon* nastalo v kontinuiranem slovanskem jezikovnem razvoju, da je znano vsem slovanskim jezikom in je zato gotovo nastalo vsaj že v praslovanski dobi.²⁰ Vprašanje pa je, kaj naj bi poimenovanje takrat označevalo.

Snoj meni, da bi glede na praslovansko rekonstrukcijo **zakonъ* (kar je izpeljano iz **začęti* ‘začeti’, to pa je nastalo na osnovi ide. korena **(s)ken-* ‘na novo nastati, roditi se, začeti (se)’, od koder je še cslovan. *konъ* ‘začetek’, stcslovan. *konьсь* ‘konec’) poimenovanje prvotno pomenilo **‘začetek, načelo, počelo’* (Snoj 1997, 739; 736; 255).²¹ Po mojem mnenju je pomenljivo, da

¹⁹ Jireček (1904, 421) meni, da gre pri izrazih *zakon* in *pokon* za sinonima, Sreznjevski pa, da je prvi pomenil ‘lex’, drugi pa ‘consuetudo’.

²⁰ Stcslovan. *zakonъ* ‘zakon, postava’, hrv., srb., *zákon*, rus. *zakón*, češ. *zákon*. Pslovan. **zakonъ* je izpeljano iz *začęti* ‘začeti’ in torej prvotno pomeni **‘začetek, načelo, počelo’* (Snoj 1997, 739). Pslovan. **začęti*, **načęti*, **pričęti* so sestavljenke z glagolom **čęti*, sed. *čьno*, ki je soroden s srir. *cinim* ‘izviram, izhajam, nastajam, začenjam se’, valiž. *cenettl* ‘rod, narod’. Navedene besede so nastale na osnovi ide. korena **(s)ken-* ‘na novo nastati, roditi se, začeti (se)’, od koder je še cslovan. *konъ* ‘začetek’, stcslovan. *konьсь* ‘konec’, *čędo* ‘otrok’, stind. *kanina-* ‘mlad’, kanyā ‘dekle’, gr. *kainós* ‘nov’, lat. *re-cens*, rod. *-centis* ‘mlad, nov’, srir. *cano* ‘volčič’. Prvotni pomen je verjetno **‘spočeti, ustvariti’*, Od tod sta izvedljiva pomena ‘začeti’ in ‘delati’, ki se pojavljata v več jezikih (Snoj 1997, 736, M. S. pri Be III, 67).

išti izraz, ali vsaj njegova besedna družina, poimenuje na prvi pogled nasprotujoči si kvaliteti ‘začetek’ in ‘konec’. V zvezi s tem sprejemam Snojevo razlago, ki pravi, da »kjer se neka stvar (področje, palica) začne, tam se – gledano z druge strani – tudi konča.«²²

Predstava, ki bi jo izraz *zakon* potemtakem v začetku lahko poimenoval, je bila zvezana z nekim dejanjem, ki je nekaj začevalo ali/in končevalo. Takšno razlago potrjuje tudi raba glagola *konati* v primerih, ki jih navaja Jireček (1904, 421–422) v podkrepitev svoje teze, da naj bi poimenovanje *zakon* prvotno pomenilo ‘to, kar je končano > odločeno’ toliko kot nem. *Beschluss* (ne da bi pri tem vzpostavljaj kakršnokoli jezikovno zvezo[!]):

*Kterým pravem kto začne, tím také konati má.*²³

*Takto svau posledni vůli zavirám a konám.*²⁴

*A před kterýmkoli súdci saud bude začat, před týmž má konán býti.*²⁵

Izraz *konati* v zvezi *pravdo konati* navaja tudi Kelemina (1933, 66). Mažuranić (I, 255) v enakem pomenu pozna izraza *dokončati* in *dokonjati*. Kot primere za prvi izraz navaja Pergošičeve prevode izrazov *decisio* z *dokončanje pernje*, *definitio judicis* z *dokončanje sudčevo*, *statutum est* z *dokončano je* in *terminus* z *dokončani dan*. Kot primer za *dokonjati* pa najdemo pri Mažuraniću med drugim Pergošičev prevod izraza *concludere* z *dokonjati pravdo* in primer *Potrebno bi nam spraviti se i nešto za obrambu ove nevoljne zemlje skupa traktovati i dokonjati* (l. 1592, Ban Erdedi Zagrebčanom).

Možna pa je še ena razlaga, ki jo predlaga A. Zajda,²⁶ da je *zakon* prvotno označeval ‘to, kar velja od začetka’.

2.1.1.2. Pravnozgodovinska vprašanja

Zastavlja se vprašanje, zakaj je v skoraj vseh slovanskih jezikih že relativno kmalu prišlo do pomenske ustalitve izraza *zakon* ‘lex’ kot nasprotje izrazu *običaj* ‘consuetudo’? Ali je možno, da gre za podedovano predstavo, pojmovno razlikovanje, še iz skupnega

²¹ Prim. Katičić 1996, 7–8.

²² Steslovan. *konьць* ‘konec’ ima ustreznice v hrv., srb. *konac* ‘nit, konec niti’, nar. *konec*, rus. *konéc* ‘konec’, češ. *konec* ‘konec’. Pslovan. **konьць* je izpeljano iz pslovan. **konь* ‘konec, začetek’, znano npr. v hrv., srb. *kon* ‘konec, začetek’, to pa iz pslovan. **čęti* ‘začeti’ (Snoj 1997, 255).

Vasmer (I, 613) navaja sorodne izraze h *konec*, in sicer *konь*, *na-čatь*, štrus. in štcslovan. *iskoni* ‘od nekdanj’, štrus. *pokonь* ‘začetek, običaj, navada’. Daljno soroden z lat. *re-cēns* ‘svež’, celo z gr. *kainov* ‘nov’, štind. *kaninas* ‘mlad’. Pri Vasmerju najdemo tudi (I, 611) *kon*, *kóna* ‘začetek, cilj, vrsta, red’, ukr. *kin*, *kina* ‘kot’, štrus. *kon* ‘meja, začetek, konec’.

²³ Kniha Tovačovska 1486–1490 (ur. Brandl), štr. 186. Citirano po Jireček 1904, 422.

²⁴ Hossius (XVI. št.). Citirano po Jireček 1904, 422. Oznake za vir avtor ni razložil, tako da vira nisem našla.

²⁵ Jus. Reg. Mon. (XVI. št.). Citirano po Jireček 1904, 422. Glede oznake za vir enako kot v prejšnji opombi.

²⁶ Malo drugače meni Zajda (1990, 47), in sicer da glede na razlikujoča se mnenja avtorjev različnih slovarjev etimologija izraza *zakon* ni čisto jasna. O povezavi s pslovan. **konь* ‘meja, začetek, konec’ po njegovem ni razhajanj, problematičen je le prefiks *za-*. Primerjalno gradivo, ki ga navajajo avtorji, so izrazi štcslovan. *iskoni* ‘od začetka’, *iskoni dokoni* ‘od začetka do konca’ (Ślawski). Če upoštevamo izpeljavo *zakon* iz pslovan. **za-čęti*, naj bi bila etimologija jasna ‘začetek’. Zajda meni, da to kaže na pomen, ki ga je pravo pri Praslovanih imelo ‘początek, podštwa życia społecznego, alfa in omega’ oz. v okornem prevodu ‘začetek, temelj javnega življenja, alfa in omega’.

slovanskega obdobja?

Za praslovansko dobo je rekonstrukcija poimenovanja *zakonъ* nesporna. Ena bistvenih lastnosti najbolj razširjene predstave, ki jo danes ta izraz označuje ('zapisani pravni akt suverene oblasti'),²⁷ je pismenost. Te pa za praslovansko dobo ne moremo predpostavljati.

Predstava o pravnem pravilu, ki ga na predpisani način sprejme organ suverene oblasti, je v svoji najbolj izbrušeni verziji otrok rimske in kasneje bizantinske države. S slednjo so prišli v kulturni in dolgotrajnejši stik tudi Slovani. Menim, da je pomenska ustalitev izraza *zakon* 'lex' pri mnogih slovanskih ljudstvih dediščina misije Cirila in Metoda. Njuno delovanje med Slovani je med drugim pomenilo, čeprav posreden, pa zato toliko intenzivnejši kulturni stik s pojmovnim svetom razvitega Bizanca.

Pri prevajanju tako Svetega pisma kot posvetnih del, tudi Ekloge (*Zakon sodni ljudem*), se je morala zaradi želje po razumljivosti besedil njihovim naslovnikom izoblikovati potreba po uporabi slovanskih besed za nove pojme in za nova pojmovna razločevanja. Eno takih je bilo gotovo razlikovanje med 'lex' in 'consuetudo'. Prišlo je do podobnega fenomena, kot ga Wiehlova opisuje za obdobje pokristjanjevanja. Nekaterim starim domačim izrazom so dodali nove pomene za označevanje novega pojma oz. novega pojmovnega razlikovanja. Avtor(ji) dela *Zslj* in drugih pravnih besedil so tako morali najti stabilno poimenovanje, najbolje domače, za oznako bizantinskih νόμος oz. rimskih *leges* 'oblastna pravila, sprejeta/potrjena na v skupnosti uveljavljen način' kot nasprotje običaju, 'neoblastnim pravilom skupnosti'.²⁸ Zelo verjetno je, da imamo opraviti s primerom pomenske specializacije ob stiku z novim pojmom, 'oblastni akt'.

Verjetno je najprej prišlo do pomenske razširitve, po dovolj dolgem času in uporabi pa je zlasti v izobraženih cerkvenih in posvetnih krogih (tj. v književnem jeziku), ki so te pojmovne distinkcije uporabljali, prišlo do pomenske specializacije. Lahko postavimo hipotezo, da je šlo za proces, ki je bil značilen zlasti za slovanske narode z močno pravoslavno tradicijo. Ti so v srednjem veku imeli povečini poleg močne centralne cerkvene tudi močno posvetno oblast. Izraz *zakon* se je v pomenu 'lex' tam lahko najbolj zasidral.

Zastavlja pa se tudi vprašanje, zakaj so avtorji (povečini prevajalci) krščanskih in bizantinskih del za pomen 'lex' izbrali prav izraz *zakon*. Zakaj ne kakšnega drugega, npr. *običaj*? Ali je k temu pripomogla pojmovna podobnost z realijo, ki jo je izraz pred tem označeval? V čem bi lahko bila ta podobnost (obvezujoče pravilo, njegov pomen za skupnost itd.)?

V tej izbiri in zelo konsistentni uporabi bi morda lahko videli namig, da je izraz *zakon* prej poimenoval takšno pravilo, ki je imelo v skupnosti, ki ga je sprejela ali uporabljala, poseben, velik, morda največji pomen. Lahko bi šlo za poimenovanje neke vrste božjega pravila ali pa za poimenovanje pravila, ki so ga sprejeli vodilni člani skupnosti. Zanimivo je namreč, da so izraz *zakon* prevzeli v grškem Bizancu že za časa Konstantina Porfirogeneta (959–963): **Katavt avzakana, katavtw̄ Cazarwn eḡo~ kaivzakanon** (Jireček 1904, 422).²⁹ Katičić (1996, 7) meni, da je prevzem poimenovanja *zakon* iz starega praslovanskega

²⁷ O problematiki današnjih predstav gl. zgoraj poglavje O naravi prava in jezika prava, razdelek O pojmu prava diahrono.

²⁸ Prim. Katičić 1996, 6.

²⁹ Jireček piše, da se ta slovanska izposojenka v grščini še danes uporablja za poimenovanje običaja v Epiru, okolici Soluna in na Peloponezu.

Prim. Katičić 1996, 7: /.../ ὄν καὶ ἀρχοντα κατὰ τὸ ἔθος καὶ **zakanon** τῶν Χαζάρων πεποιήσασι /.../ (*De adm. imp.* 38, 51–52) 'in naredili so ga po običaju in zakonu Hazarov za kneza'.

pravno relevantnega izrazja (*die urslawische Rechtsterminologie*) toliko verjetnejši, ker se ta izraz v grščini pojavlja v zvezi s tradicionalnim in poganskim pravnim redom Pečenegov in Hazarov.³⁰

V praslovanski dobi, kjer je poimenovanje *zakon* obstajalo, o ustreznih družbenih okoliščinah, ki bi upravičevale predpostavljane pomena 'lex' tudi za to dobo ne moremo govoriti. Realija, ki jo je *zakon* označeval, je bila zato gotovo drugačna. Domnevamo lahko, da je šlo za pravilo, ki so ga (na poseben način) sprejeli (vodilni) člani skupnosti in je zato imelo poseben pomen.

Preživetje starega pomena lahko po mojem mnenju pričakujemo predvsem v tistih slovanskih skupnostih, ki niso bile neposredne dedinje bizantinske kulture, so pa dalj časa uživale sorazmerno veliko stopnjo avtonomije. V zvezi s tem nam lahko marsikaj zanimivega razkrijejo hrvaški pravni spomeniki.

Lujo Margetić je v razpravi ob novem prepisu *Zakona grada Kastva iz 1400* na podlagi zapisov srednjeveškega običajnega prava v hrvaškem jeziku ugotavljal, da je ljudstvo na vsem pasu hrvaške obale vzhodno in zahodno od Reke svoje zapisane pravne običaje imenovalo *zakon* in ne *statut*, in to *zakon* v smislu 'consuetudo' – podobno kot so najstarejše zbirke pravil v Italiji, npr. v Pisi in Bariju, imenovali *consuetudines*. Gre na primer za Vinodolski zakon, Zakon Trsata, Zakon kaštela Mošćenec, Zakon grada Veprinca (Margetić 1994, 285). V nadaljevanju Margetić ponazarja svojo hipotezo o postopnem zamenjevanju starega izraza *zakon* s *štatut* (Margetić 1994, 285–286).

Tudi Darinko Munić v uvodu k zborniku *Zakon grada Kastva od letta 1400* utemeljuje izvorno poimenovanje *sakon* (in ne *statut*) za zapisane kastavske običaje, kar podkrepi tudi z ugotovitvijo, da je bil ta akt poimenovan s *sakon* tudi v potrditvah posameznih vladarjev (Munić 2000, VII).

Menim, da je poimenovanje *zakon* še dolgo v srednji vek v bistvenem ohranilo svoj stari pomen: 'pravilo, za katero so se v neki situaciji (pravda, vprašanje novega fevdalca) modri možje v skupnosti na zboru odločili (*konali, uzakonili* 'naredili razpravi konec'), da velja.' S tem so ga 'izbrali' izmed več mogočih, včasih tudi nasprotujočih si običajev, ki so se lahko od 'vasi do vasi' razlikovali. Na svojem zboru so mu dali obliko veljavnega pravila in ga takega posredovali javnosti – ga tako poenotenega 'objavili'.³¹ Ali so ga pri tem zapisali ali ne, je bilo drugotnega pomena.³²

³⁰ Gl. prejšnjo opombo. Katičić navaja tudi primer za uporabo poimenovanja *zakon* v grškem besedilu, ki govori o opravljanju prisege po zakonih Pečenegov: $\kappa\alpha\tau\grave{\alpha}$ $\tau\alpha$; $\zeta\alpha\kappa\alpha\eta\alpha$ $\alpha\upsilon\tau\upsilon\nu$ (*De adm. imp.* 8, 15–16).

³¹ F. Bezlaj v Blišč in beda slovenskega jezika v Eseji o slovenskem jeziku, str. 69, pravi, da je skupno slovanski pomen izraza *zakon* 'postava', da pa se je v srbohrvaščini v romanski sosesčini in v obrobnih slovenskih narečjih razvil še pomen 'običaj'. S tem se po vsem povedanem ne morem strinjati.

³² Opis procesa uzakonitve v Vinodolskem zakonu (Uvod), preveden v sodobno hrvaščino (Margetić):
 Kako su često vidjeli da su ljudi u zabludi
 o svojim starim i prokušanim zakonima, zato pak svaki
 pojedinice i svi (zajedno) vinodolski ljudi u želji
 sačuvati u cijelosti te stare dobre zakone koji
 su (od) njihovih predaka (bili) uvijek čuvani (ali) neuređeni –
 sabraše na kup (i to) kako crikveni tako i svje-
 tovni ljudi (te) ozbiljno se posavjetovavši

2.1.2. Zakonik

2.1.2.1. Poimenovalno-pomenska raven

a) Poimenovanje *zakonik* najdemo v Brižinskih spomenikih, in sicer: *i useh bosih zaconnice* (BS III, 17–18). Tako kot že pri Ramovšu in Kosu (1937) se prevod tudi v zadnji znanstvenokritični izdaji BS glasi ‘in vseh božjih svečenikov’.

V rokopisnem obdobju slovenskega jezika zapisa poimenovanja *zakonik* ne najdemo.

Izraz *zakonik* srečamo spet pri protestantih in v Megiserjevih slovarjih, vendar v drugačnem pomenu: **zakonik** ‘Ehemann, Ehegemahl, maritus, conjux’, **zakonica** ‘Ehegemahl, Gemahel, Ehefrav, conjux, vxor’ (Megiser 1592).³³ Majda Merše in France Novak ugotavljata, da spada *zakonik* v tisto skupino besedišča protestantov, za katero v preverjenih 46 protestantskih delih ni mogoče odkriti zgledov, ki bi potrjevali v BS izpričane pomene. *Zakonik* se namreč uporablja v pomenu ‘zakonec’, nič več pa v pomenu ‘svečenik’ (Merše in Novak 1996, 293).

Alasijev slovar izrazov *zakonik* oz. *zakonica* ne pozna, prav tako pa tudi ne Kastelec-Vorenčev slovar. Slednji pozna ob samostalniku *zakon* ‘zakonska zveza’ še pridevnike *zakonski*, vendar vedno v pomenih, ki se nanašajo na zakonsko zvezo. Tako je tudi s posamostaljenim pridevnikom, ki označuje vršilca dejanja *zakonski* (im. mn.). Tudi Pohlinov in Gutschmannov slovar poimenovanja *zakonik* ne poznata.

V starocerkvenoslovanskih kodeksih najdemo med izpeljankami izraza *zakonъ* tudi obliki *zakonъnikъ* in *bezakonъnikъ* (Sadnik in Aitzetmüller 1955, 9 in 164). Poimenovanje

u Novom gradu u prisutnosti toga istoga kneza Leonarda gore imenovanoga (i) izabravši od svakoga grada vinodolskoga na okup ne sve starije no one za koje su znali da se bolje sjećaju zakona svojih otaca o onih o kojima su slušali od svojih djedova te ima narediše i naložiše zapovjenim načinom da sve dobre i stare prokušane zakone vinodolske zapišu, kojih bi se mogli sjetiti

ili koje su čuli od svojih otaca i djedova gore rečenih tako da se od sada unaprijed mogu izbjeći zablude u tim stvarima te da njihova djeca ubuduće ne dvoume o tim zakonima. A ovi su bili za to izabrani od tih istih ljudi vinodolskih: iz Novoga grada

Črna, dvornik cijeloga Vinodola i knezova gore spomenutih (tako da se od sada unaprijed mogu izbjeći zablude u tim stvarima te da njihova djeca ubuduće ne dvoume o tim zakonima. A ovi su izabrani od tih istih ljudi vinodolskih: /.../

/.../ i ti svi navedeni, sakupljeni zajedničkom voljom i jednodušnim pristankom sabrali su naredenja cijele Vinodolske općine koja se niže popisuju odnosnokoja su slušali od svojih starijih.

³³ *zakonik* ‘conjux, maritus, vir /.../ v. *zakonica*’; maritus, Porozhen mosh, f², *Sakonik*, ein Ehman; Dict. (Megiser 1603); Ehemann *maritus*. Sakonski mosh, porozheni mosh, sakonik (Megiser 1744).

zakonьnikъ se v stari cerkveni slovanščini pojavlja v številnih spomenikih.³⁴ V njih ga srečamo v dveh pomenih (LLP I, 644; SP, DB³⁵):

1. ‘Schriftgelehrter, Gesetzgelehrter, Gesetzlehrer’; izrazi v lat. in gr. predlogah: **nomikon**³⁶ *legisperitus, legis doctor*. Primer:³⁷

LLP: Mt 22, 35 **nomikon**: /.../ *vъ ono v(rěmę) zakonьnikъ eterъ . pride kъ isu(su) /.../*
(tako v As, Sav, Ostr, toda v Mar, Zogr *zakonoučitelъ*)

SP: Mt 22, 35 Eden izmed njih, **učitelj postave**, ga je preizkušal z vprašanjem.

DB: III, 4b *Inu eden mej nymj, en Vuzhenik te Postave, ga je iskušhaval.*

2. a) ‘Priester’, izraz v predlogah: *sacerdos*

LLP, Kij 1b, 17: *sacerdotis*: /.../ *čъstьnago klimenta zakonьnika i močenika čъsti čъstjęce /.../*

LLP, VencNik 12, 14: *sacerdotum*: /.../ *i po sem progonenie veliko byst klirikom i zakonьnikom po vsei zemli boemъstě /.../*

b) ‘Hochpriester’, izraz v predlogah: *princeps sacerdotum, primus sacerdos*

LLP, Nicod. 14: *princeps sacerdotum*: /.../ *naprasno že vъstavъše prvji zakonnici, drъžęše zakonъ gospodъnъ, zakleše je /.../*

³⁴ Poimenovanje *zakonьnikъ* srečamo v starocervenoslovanških evangelijih, in sicer v Codexu Zographensis, Codexu Marianus, Codexu Assemanianus, Savini Knigi, Evangeliarium Ostromiri, v najstarejšem spomeniku v stari cerkveni slovanščini, v Kijejskih listih, in pa tudi v nakaterih drugih spomenikih, kot so S. Venceslai Vita paleoslovenica recentior (Nikol’skiana), Homiliae s. Gregori Magni, Pseudo-evangelium Nicodemi, Officium ss. Cyrilli et Methodii et brevario Noviano II, v obliki *zakonikъ* pa še v Praxapostolus Macedonicus (Strumicensis) in v Pseudo-evangelium Nicodemi (LLP I, 644; Sadnik in Aitzetmüller 1955, 164).

³⁵ Primere sem povzela po LLP I 644, dodala pa sem jim še ustrezna mesta iz najnovejšega slovenskega standardnega prevoda Svetega pisma in iz Dalmatinove Biblije. Primerjava nam pokaže, da je krščanski pojem ‘učitelj postave’ v stari cerkveni slovanščini poimenovan koherentno, medtem ko Dalmatinova uporaba različnih izrazov kaže na neudomačenost pojma. Slovenski standardni prevod se drži neologizma.

³⁶ Buck, 21.14, omenja steslovan. *zakonьnikъ* kot prevod gr. **nomikon**, čigar pomen je največkrat bil ‘tisti, ki je izučen v pravu’, včasih tudi ‘odvetnik’.

³⁷ Še nekaj primerov:

LLP: Lk 7, 30 **oi nomikoiv**/.../ *farisěi že i zakonьnici: sъvětъ b(o)žii otъvręgo vъ sebě /.../*
(Zogr, Mar)

SP: Lk 7, 30 Farizeji in **učitelji postave** pa so se uprli namenu.

DB: III, 34b *Ampak Farisei inu Pifarji fo ferrahtali Bofhji fvit.*

LLP: 1Kor 9, 21 **efnomō Cristou**: /.../ *ne cyi bezakonьnikъ b(og)u, nъ zakonьnikъ ch(ristoso) vъ /.../*

SP: 1 Kor 9, 21 **Tistim**, ki so **brez postave**, kakor bi bil sam brez postave, čeprav nisem brez Božje postave, ampak sem **pod Kristusovo postavo**.

DB: III, 92b *Tém, kir fo pres Postave, šim ješt postal, kakor pres Postave (ker vřaj néřim pres Postave pred Bugom, temuzh šim v’Cristufjevi Postavi)*

LLP: Tit 3, 13 **Zhnaň ton nomikon**: *Sinu zakonьnika i apolloša tъštno posli /.../*

SP: Tit 3, 13 Zenája, ki je **izvedenec v postavi**, in Apola spodobno oskrbi za pot /.../

DB: III, 199a *Zenana Doctarja v’Postavi, inu Apolla s’flijšom odpravi /.../*

V Zslj srečamo le izraz *bezakonik*:

NS, čl. 82: /.../ ti poveljenju umerša /.../ ne budetъ рѣjanica ni /.../ ni pustošnici **bezakonъnii**.

/.../ zapovedujoči /.../ naj ne bodo pijanci /.../ niti brezpravni reveži /.../

Pri Mažuraniću srečamo poleg poimenovanja *zakon* še glagolske oblike **zakoniti** v pomenu 'lege statuere, uzakoniti' (PS), **uzakoniti** (star izraz poleg **uzakonjenje**, **uzakonopoložiti**, **uzakonjavati**) 'legem ferre, lege statuere, instituere' (9 zapisov v PS) in **priuzakoniti**, zlasti pa je pomembna obravnava samostalnika **zakonik** v pomenu 'legis peritus, čovjek, muž zakonik' (po Stuliću³⁸).

Mažuranić opozarja, da so potrditve v virih za izraz *zakonik* skromne. Za edini primer, ki ga navaja za izraz *zakonik*, pravi, da bi moral biti iz Vinodola XVI.³⁹ *Rekoše nam muži zakonici, da more brat od brata prez kanta odkupit, ako nije veće brat.*

Mažuranić navaja tudi definicijo pomena *zakonik* v Daničićevem slovarju, ki je 'codex' in poudari, da ima izraz poseben pomen v Daničićevem prevodu Stare zaveze:⁴⁰ Ps 9, 21. *Naredi, gospodine, zakonika vrhu njih.*⁴¹ Daničić naj bi poimenovanje uporabil v pomenu 'štrah'.

V srbskem gradivu označuje poimenovanje *zakonik* v veliki večini pomen 'codex legum', Daničić (I 359) opredeli ta pomen kot 'liber leges contingens':

Sij- že zakonik postavljam ot pravoslavnago sbora našego. (Stef, Uvod)

Ašče pišet knigu carstvo-mi ili po ljubavi ili po milosti za nekoga, a ona-zi kniga razora zakonik, ne po pravdě i po zakonu, kako piše zakonik: sudije tu-zi knigu da ne věruju. (Stef, 173)

Vsake sudije da sude po zakoniku pravo, kako piše u zakoniku, a da ne sude po strahu carstva-mi. (Stef, 174)

Toda tudi pri Srbih najdemo še poimenovanje *bezakonnikъ*, ki mu Daničić (I, 32) pripiše pomen 'qui contra jus fasque agit': *luče edinъ tvore volju gospodnju iače odъ množьstva bezakonnikъ.*

Srđan Šarkić je v svoji študiji o izrazu *zakon* v glagolskih in cirilskih besedilih iz obdobja med 12. in 17. st. obravnaval tudi njegove izpeljanke in zloženke. V posebnem razdelku obravnava izraz *zakonik*, vendar tam ne navaja drugega pomena kot 'zbirka zakona (pojedinačnih) pravnih pravila', in pri tem pravi, da se to poimenovanje v največ primerih uporablja za oznako Dušanovega zakonika, se pa najde tudi v starejših dokumentih (Krmčija, Sintagma Matije Vlastara) (Šarkić 1994, 135). Kljub temu pa v poglavju o besedah, ki »u svojoj osnovi sadrže izraz *zakon*, srečamo izraz **zakonici**«, ki je vzet iz 18. poglavja Zakona o rudnicima despota Stefana Lazarevića (1412), kjer to poimenovanje označuje izbrane nadzornike v rudniku (Šarkić 1994, 139).

³⁸ Stulli Joachimo: *Rjecsosloxje*, zatim Lexicon latino-italico-illiricum i Vocabolario italiano-illirico-latino. Ragusa 1801–1810. V. Appendini. Po Mažuranić I, XVI.

³⁹ Oznake Mažuranić žal ni razložil, tako da vira nisem našla.

⁴⁰ Stari zavjet, preveo Đ. Daničić. Novi zavjet, preveo Vuk Stefanović Karadić. Pešta, 1868.

⁴¹ SP: Ps 9, 21 Gospod, položi vanje **grozo**, naj narodi vedo, da so smrtniki.
DB: I, 281b *Daj nym Gospvd einga Mojftra, De Ajdje sposnajo, de fo zhloveki, Sela.*

V ruščini je ohranjen pomen izraza *zakonьnikъ* 'tisti, ki pozna zakon; zakonovėdecъ' (Sreznjevski I, 923),⁴² v poljščini in češčini pa naj bi označeval pomen 'menih', v češčini tudi 'zbirka pravnih pravil.'⁴³

b) Poimenovanje *zakon* je sicer res nastalo na podlagi domačih poimenovalnih in pomenskih vzorcev, o nastanku poimenovanja *zakonik* pa si avtorji niso edini. V nadaljevanju bom najprej predstavila historiat raziskovanj pomena izraza *zakonik*, nato pa še argumente za svojo hipotezo njegovega pomenskega razvoja ter z njim poimenovane realije.

S poimenovanjem *zakonik* v Brižinskih spomenikih se je na kratko ukvarjal že Miklošič v svojem delu *Die Christliche Terminologie der Slavischen Sprachen* (1874, 14). V enem stavku ter brez navedbe argumentov je postavil tezo, da je izraz odvisen od starovisokonemške predloge: »*Zakonьnikъ* stehť dem ahd. *ēwart* aus *ēwa* 'lex' und *wart* 'custos', daher 'legis custos', gegenüber.«⁴⁴ Malo kasneje je to poimenovanje omenil le še kot češko in poljsko oznako za 'Mönch', ob tem pa je še navedel, da sta polj. *zakon* in lit. *zokānas* pomenila 'Mönchsregel' (Miklošič 1874, 16).

S poimenovanjem *zakonik* se je po Miklošiču med slovenskimi raziskovalci relativno podrobneje ukvarjal Rajko Nahtigal (1936, 14–15). Obravnaval ga je v okviru svoje razprave o izvoru in pomenu steslovan. besede *въстѣ*, za katero je dokazoval, da je izposojenka iz stare visoke nemščine. Za izraz *zakonik* je zapisal, da spada v skupino »prevodov ali rabe gotovih slovanskih besednih tvorb po vzoru starovisokonemških izrazov«. Izraz *zakonik* je imel torej verjetno za kalk.

Tudi Nahtigal je ugotavljal, da naj bi v stari češčini to poimenovanje pomenilo 'redovnik; Ordensmann, Ordengeistlicher.'⁴⁵ Pri poskusu razlage (prvotnega) pomena se je v celoti oprl na že predstavljeno Miklošičevo tezo in je menil, da je že Miklošič »za ta pomen opozoril na stvnem. *ēwart* iz *ēwa* 'lex' in *wart* 'custos', torej 'legis custos'«. Nahtigal nam v primerjavo ponudi Schadejev in Braunov slovar stare visoke nemščine in pomen 'Priester', ki ga ta dva poznata za izraz *ēwart*.⁴⁶ Nadalje pravi, da se v istem pomenu⁴⁷ beseda rabi še v ruskem in v latinskem jeziku spisanega Dialoga papeža Grigorija Velikega prevodu (13. st.), opozori na podobnost v leksiki med njim in Kijevskimi listi ter pozove k podrobnejši obravnavi Dialoga. Nato se spusti v obravnavo mesta v BS, kjer se ta izraz pojavi, ga primerja z mestom v Kijevskih listih in utemeljuje upravičenost slovenskega prevoda 'sacerdotum' tudi za BS. Na tej osnovi sklene, da ima tudi »beseda *zakon* v pomenu 'sveto pismo', 'testamentum' svoj vir v starovisokonemščini.«⁴⁸ Nahtigal meni, da naj bi bila ta beseda v rabi od najstarejših

⁴² Primeri:

LLP: Lk 14, 3 **nonikouв:** *Отвъѣставъ Iesus, рече къ zakonьnikомъ i fariseомъ глја, аште dostoitъ въ soboto cĕliti /.../ (Ostr)*

ton nonikon: *Privede zakonьnika svĕty crьkьve.*

nonikouв: */.../ кьнижьникъ i zakonьinkъ /.../*

⁴³ I. Wiehl, R. Nahtigal po Slovníku J. Jungmanna in F. Kotta.

⁴⁴ Podobno sta menila tudi Pirchegger (1931) in Isačenko (1943, 13, 36 in 59).

⁴⁵ Povzel po Slovníku J. Jungmanna in F. Kotta

⁴⁶ O. Schade: Althochdeutsches Wörterbuch, str. 155 in W. Braune: Althochdeutsches Wörterbuch, str. 219.

Cit. po Nahtigal 1936, 15.

⁴⁷ V katerem pomenu? 'Priester' ali v prej omenjenih dveh pomenih?

⁴⁸ Svoje mnenje opira tudi na razpravo M. Slaviča, ki je izšla v Bogoslovnem vestniku 1936, XVI, 183–4.

časov v češčini.⁴⁹ Nadalje pravi, da ne more zastopati mnenja, da bi češčina lahko samostojno prišla do »take rabe«, če je bila obstajala že [sic!] v stari visoki nemščini beseda *êwa* med drugim v pomenih 'lex' in 'testamentum'. Med češ. izrazoma *zákon* in *zakonik* v odnosu do stvnem. *êwa* in *êwart* pa naj bi tako obstajal paralelizem (1936, 16). Kakšne vrste, pa Nahtigal ne pove.⁵⁰

Čeprav je Nahtigal na začetku svoje obravnave izraz *zakonik* predstavil kot enega v skupini »prevodov ali rabe gotovih slovanskih besednih tvorb po vzoru starovisokonemških izrazov«, je v nadaljevanju poimenovanju *zakonik* iskal le ustrezen pomen v kontekstu BS. Iskal ga je v časovno in prostorsko bližnjih starocerkvenoslovanskih spomenikih. Nahtigal se ni vprašal, ali bi bilo mogoče, da bi samo poimenovanje nastalo že prej, neodvisno od stare visoke nemščine, in bi ob prizadevanjih za prevod krščanskih pojmov v ustrezne domače izraze prišlo le do pomenskega prehoda. Pri iskanju verjetne predloge se je po mojem mnenju nekritično držal samo Miklošičeve pomenske domneve. Zdi se, da je Nahtigal vseskozi izhajal iz tihe predpostavke, da je izraz lahko nastal le v času in za potrebe širjenja krščanskega nauka. Glede verjetnosti prevzema novih pomenov po vzoru stare visoke nemščine pri poimenovanjih *zakon* in *zakonik* v tem obdobju se lahko strinjam, nikakor pa ne glede samoumevnosti nastanka poimenovanja v tem obdobju.⁵¹

Zastavlja se vprašanje, ali je Nahtigal izrazu *zakonik* iskal le tujejezične pomenske ali tudi tuje besedotvorne vzorce. Nikjer namreč ne ločuje med možnimi načini prevzemanja, kar bi pomenilo, da v tem primeru ni ločeval med formalno in vsebinsko platjo besede in zato ni upošteval možnosti parcialnega prevzema oz. iz povedanega to ni razvidno. Vseeno se zdi, da je mislil bolj na tujejezične pomenske vzorce. Zakaj je iskal izrazom v stari češčini in še zlasti izrazom v stari cerkveni slovanščini starovisokonemški pomenski vzorec, ki omogoča v najboljšem primeru sklepanje na nepopolni slovan. kalk in zakaj kot možni vir vzorca ni upošteval grškega izraza?

Glede možnosti obstoja »nekega paralelizma« med češ. izrazoma *zákon* in *zakonik* v odnosu do stvnem. *êwa* in *êwart* pa bi rada dodala, da vsekakor obstaja paralelizem, in to besedotvorni, ki pa ne razkriva nujno nobenega medsebojnega vplivanja: oba para sta nastala po besedotvornih vzorcih svojih jezikov, kajti tako kot bi se ne glede na pomen izpeljanka izraza *zakon* za poimenovanje za ustrezni *nomen agentis* vedno lahko glasila *zakonik* (hrv., srb., slov. gradivo), tako bi v stari visoki nemščini zloženka za oznako vršilca dejanja *êwart* lahko nastala na podlagi *êwa*.

Na Miklošiča se v svoji obravnavi poimenovanja *zakonik* opira tudi I. Wiehl (izraza sicer ni uvrstila v svojo razpravo o pravnem izrazju v BS!). Pri tem ne navaja, kateri argumenti so jo v to prepričali (Wiehl 1974, 41–42). Tako tudi ona meni, da je bil za *zakonъnikъ* uporabljen tuj besedotvorni vzorec, in sicer stvnem. *êwarto* (*êwa* 'zakon' in *wartân* 'varovati'), torej 'čuvar zakona', njegov sinonim v BS pa je po njenem mnenju *božii rabъ* v pomenu 'Priester,

⁴⁹ Pri tem se avtor spet opira na Slovník Jungmanna in Kotta.

⁵⁰ Takšna argumentacija kasneje na primer zgodovinarju Grafenauerju zadostuje za mnenje, izraženo ob kritiki razprave slavista Kolariča, da naj bi šlo prav pri tej Nahtigalovi razlagi za utemeljeno razlago izraza *zakonik*. O Kolaričevi študiji Grafenauer namreč pravi: »Pri razlagi besed dosledno ne navaja razlag (Kolarič, op. avt.), ki ne prijajo njegovi temeljni teoriji, naj bodo tako utemeljene, kot so Nahtigalove glede *krščen*, *neprijaznin* in *zakonik* /.../« (Grafenauer 1969, 168).

⁵¹ Prim. s pravnozgodovinskimi vprašanji pri obravnavi izraza *zakon*.

sacerdos, duhovnik'. Glede na svojo shemo razdelitve prevzetega jezikovnega gradiva uvršča poimenovanje *zakonnikъ* v skupino t. i. *Lehnübertragungen* (delni kalki). Zanj naj bi bilo značilno svobodnejše oblikovanje domačega izraza po tujem besedotvornem vzorcu kot pri t. i. *Lehnübersetzungen* (klasični kalki), pri katerem ni nujno, da vsi deli izraza ustrezajo izvorniku in da so uporabljeni isti besedotvorni vzorci (npr. po Wiehlovi: *božii rabъ* po stvnem. *gotes scalh*, ta pa po lat. *servus dei*, ali pa *božii svъlъ* po stvnem. *gotes boto*⁵²).

Katere argumente uporabi Wiehlova pri svojem sklepanju?

Začne z vsebinskimi argumenti, pri čemer predpostavlja, da so Germani v procesu pokristjanjevanja k Slovanom prenesli predstavo, da pravo in zakone varujejo bogovi. Ta predstava naj bi bila pri ljudstvih tistega časa in tudi pri Germanih (ne pa pri Slovanih? op. avt.) običajna, saj naj bi bila tudi religija in pravo med seboj tesno povezana. Germani naj sicer ne bi poznali zapisanega in kodificiranega prava, pač pa le po ustnem izročilu natančno podedovano božje pravo *êwa*, katerega varuh je bil *êwarto*. Ker sta bila pravo in zakon pod božjo zaščito, naj bi tako brez težav prišlo do 'kristjanizacije' besede *zakonъ*. Zaradi tega naj bi se začelo to poimenovanje uporabljati v specializiranem pomenu 'lex Dei' tudi za prevode Stare in Nove zaveze.

Pri razlagi etimologije besede *zakonъ*, ki se v BS sicer ne pojavlja, Wiehlova povzema že omenjeno razlago Jirečka. Prvotni pomen 'storiti nekaj, da se zadeva konča, končati spor' naj bi se zaradi dejstva, da je bila odločitev v enem spornem primeru podlaga odločitvi v podobnem primeru, razvil v pomen 'zakon'. Wiehlova pa ne pove, kaj si pod tem predstavlja. Ali misli na (običajnopravno) pravilo, ki se je v praksi ustalilo, ali na pravilo, ki mora biti sprejeto na določen način, ali na pravilo, ki je zapisano? Razvidno ni niti, ali sploh misli na pravilo splošne in abstrakne narave ali le na posamično odločitev, na katero se lahko prizadeti v podobnih primerih sklicujejo. Ne postavlja si bistvenega vprašanja o razmerju pojmov 'običaj' in 'zakon' v ustreznem zgodovinskem obdobju. Pomeni besede *zakon* ali njene tujejezične ustreznice so bili v različnih družbenih okoliščinah lahko zelo različni,⁵³ zato ne moremo govoriti o enem pomenu 'zakon', razen če imamo v mislih pomen, ki je danes prevladujoč 'splošno in abstraktno pravilo, v hierarhiji pravnih aktov takoj za ustavo, ki ga na točno predpisan način sprejme pristojen organ, zakonodajalec'. Vsekakor pa Wiehlova o tem, da je *zakonъ* staro slovansko, v kontinuiranem jezikovnem razvoju nastalo poimenovanje, ne dvomi.

Da je stari slovanski izraz *zakonъ* s procesom pokristjanjevanja dobil nov (dodaten) pomen, da se je njegov pomen tako rekoč 'kristjaniziral', se v načelu lahko brez večjih pomislekov strinjam. Ne morem pa se strinjati z neargumentiranim mnenjem, da so Slovani predstavo o božji zaščiti prava in zakona (karkoli si že Wiehlova pod tem predstavlja) spoznali šele po posredovanju Germanov. Mislim, da gre tu za splošno prevladujočo tipologijo o nadnaravnih silah, ki naj bi varovale red v skupnosti. Zakaj prav Slovani, v nasprotju z vsemi drugimi ljudstvi, ne bi pripisovali svojim bogovom te, za obstoj skupnosti tako pomembne naloge?

Ker bi spuščanje v podrobno dokazovanje nasprotnega presehalo okvir te naloge, naj le rečem, da vsebinska argumentacija, zakaj bi bil prav *êwarto* podlaga za *zakonnikъ*, ne prepriča.

⁵² Glede na podana primera razlika s klasičnim kalkom ni prepričljiva.

⁵³ Gl. poglavje O naravi prava in jezika prava v zgodovinski perspektivi, razdelek O pojmu prava diahrono.

Še bolj nepričljiva je formalna, besedotvorna argumentacija. Wiehlova trdi, da je šele 'kristjanizirana' beseda *zakonъ* lahko bila izhodišče za tvorbo izraza *zakonъnikъ*, in sicer prosto po stvnem. izrazu *êwarto* (Wiehl 1974, 42). Na vprašanje, zakaj bi poimenovanje za *nomen agentis zakonъnikъ* ne moglo nastati že pred pokristjanjevanjem, ne najdemo nobenega, ne formalnega ne vsebinskega argumenta. Kot bom v nadaljevanju pokazala, tvorba za vršilca dejanja s sufiksom *-bn-ikъ* ni v tem času in tudi v samih BS nič novega (*vernîk, grešnik, mučenik, izvoljenik*).

Če se že za poimenovanje *zakonъ* ne oporeka, da je formalno in vsebinsko starejše od pokristjanjevanja, zakaj ne bi bilo mogoče z veliko verjetnostjo domnevati, da je že pred pokristjanjevanjem obstajala razlikovalna in s tem tudi poimenovalna potreba po ustreznem izrazu za vršilca dejanja? *Zakonъnikъ* bi prav lahko imel podoben pomen kot stvnem. *êwarto*, le da bi do tega prišlo po paralelnih razvojih. Če bi šlo v tem primeru za klasični, dobesedni kalk, bi bila verjetnost prevzema označenega pojma večja, v našem primeru pa ne vidim prepričljivih razlogov, zakaj ne bi tega poimenovanja imeli za primer pomenske razširitve domače besede.

Wiehlova meni, da je izraz *êwarto* v najstarejšem obdobju pomenil tako 'sodnik' kot 'duhovnik', kar je sklepala iz dejstva, da se je izraz uporabljal kot prevod tako za židovskega kot tudi krščanskega duhovnika. Podobno naj bi veljalo za poimenovanje *zakonъnikъ* (Wiehl 1974, 42). S tem se lahko le delno strinjam. Vprašanje je namreč, ali je res bilo takó v najstarejšem obdobju. Sama menim, da je tudi izraz *êwarto* doživel pomensko razširitev po vzoru starozaveznih, hebrejskih predstav.⁵⁴ Wiehlova starozavezne predstave očitno vidi le v predlogah, ki naj bi omogočile nastanek izraza *zakonъnikъ*.

Wiehlova navaja še mnenje nekaterih drugih, zlasti čeških avtorjev, ki menijo, da gre pri izrazu *zakonъnikъ* v pomenu 'krščanski duhovnik' za t. i. bohemizem in da naj bi doživel le lokalno razširitev in pomenski preskok v pomen 'menih'. V češčini in poljščini je namreč še danes ohranjen prav v tem pomenu (Wiehl 1974, 42). K temu naj le dodam, da so tako za pojem 'duhovnik' kot tudi za pojem 'učitelj postave' v stari cerkveni slovanščini obstajali tudi drugi izrazi. Za poimenovanje prvega: *ierei, popъ, sveštenъnikъ, svetitelj, čistitelj, molitvъnikъ, molъbъnikъ* in *žrbъcъ* (le za poganskega in židovskega svečenika), za poimenovanje drugega pa npr. *zakonoučiteljъ* po *νομοδιδάσκαλος*.

V komentarju obravnavanega odlomka BS v zadnji Znanstvenokritični izdaji BS so avtorji, povzemajoč Wiehlovo, zapisali: »*Zakonnik* pomeni *duhovnik*. Izbrana je bolj vzvišena in arhaična beseda (prim. SSKJ IV, 1020). V tem zaporedju skupin svetnikov so svečeniki isto kot confessores, kar smo v BS I 6 prevajali z izrazom verniki (gl. še Wiehl 41–42). Judovska podlaga tega izraza je v dejstvu, da so bili duhovniki razlagalci postave, zakona.« (ZK, 97).

⁵⁴ Dvopomenskost 'svečenik' in 'varuh postave' pa sploh ni omejena le na židovsko izročilo (druidi, brahmani). Gamkrelidze in Ivanov na osnovi jezikoslovnih analiz temeljnega fonda izrazja ugotavljata, da je bilo indoevropsko pravno izrazje čisto prepleteno z obrednim izrazjem. To naj bi kazalo, da so bile pravne predstave neločljive od ritualnih, ki naj bi pravna pravila starih Indoevropcejev determinirale. Pravna pravila v družbi naj bi bila del ritualnega sistema, ki so ga nadzirali svečeniki, ti pa naj bi v svoji vlogi združevali tako funkcijo usmerjanja duhovne dejavnosti kot tudi vzdrževanja temeljnih družbenih pravil. Gl. *Indoeuropean Legal and Ritual Terminology* v Gamkrelidze in Ivanov 1995, II 706.

Vprašanje je, ali bi Slovani sploh bili sposobni prevzeti »židovski (= starozavezni)« dvojni pomen, če sami ne bi poznali že prej podobne 'dvojne' socialne vloge 'sodnik, svečenik'.

Mislím, da je ustrezen slovenski prevod za *zakonik* (BS III 17–18) res ‘duhovnik’. Pri tem pa bi rada opozorila, da bi bilo pri prevodu treba upoštevati, da je izraz uporabljen v besedni *zvezi* *božji zakonik*.⁵⁵

Vprašanje je, na kaj so mislili avtorji ZK z zvezo »judovska podlaga izraza«. Ker gre formalno gledano pri izrazu *zakonik* za nedvoumno slovansko poimenovanje in besedotvorno hebrejščina na tvorbo besede ni imela nobenega vpliva, so verjetno imeli pred očmi zlasti vsebinsko plat. »Judovsko podlago« bi lahko videli v pomenskem vzorcu ustrezne hebrejske besede, ki je verjetno omogočil pomensko razširitev oz. preskok v jezikih, v katere je bila Stara zaveza prevedena, torej tudi v slovanskih in tako tudi v slovenščini.

Mislím, da je ključno vprašanje, na katero moramo poiskati odgovor, ali je bilo poimenovanje *zakonik* oblikovano po kakšnem tujejezičnem poimenovalno-pomenskem vzorcu.

Sama besedotvorne razlage poimenovanja *zakonik* nisem našla v nobenem od pregledanih etimoloških slovarjev. Po pregledu virov pa lahko rečem, da je poimenovanje *zakonik* ohranjeno v stcslovan. *zakonьnikъ* ‘legis peritus, sacerdos’, enako rus. *zakonik*, v sloven. *zakonik* ‘v BS sacerdos; conjux (16. st.)’, v hrv. ‘mož, ki pozna stare postave’, v srb. *zakonik* ‘codex legum’, *zakonici* ‘nadzorniki v rudniku’, v polj., češ. ‘menih, redovnik’. Sloven. *zakonik* je tako nastal iz pslovan. **zakonьnikъ*, to pa iz prid. **zakonьnъ* (ta pa iz **zakonъ* in **-ьn*) s sufiksom **-ikъ*. Pridevnik *zakonьnъ* je pogosto izpričan v stari cerkveni slovanščini (LLP I, 645).⁵⁶

Takšno rekonstrukcijo najverjetneje predpostavlja tudi Rudi Kolarič pri svoji analizi poimenovanja *zakonik* v BS: *za/connic* III 17/18 < *zakonъ[sic! -ь-]nikъ* (Kolarič 1968, 32).⁵⁷

Z zelo produktivnim slovanskim sufiksom **-ik-ъ* so se tvorile izpeljanke iz pridevnikov, pri čemer je pomen tega sufiksa bil, da je označeval ljudi ali stvari z lastnostmi, kot jih je imel izhodiščni pridevnik na *-ьn* in pasivni particip preterita na *-en* (Schenker 1995, 118).⁵⁸ Gre za tip tvorbe, ki je v Brižinskih spomenikih pogosta: *grěšьnikъ* < *grěšьn-* (< *grěchъ*, op. avt.).

Besedotvorni vzorec v poimenovanju *zakonik* je torej domač. Žal nam besedotvorna analiza poimenovanja *zakonik* v tem primeru pri poskusu umestitve na določeno časovno ravnino ne pomaga, saj je tvorba tipa *zakon – zakonik* produktivna tako v skupnem slovanskem kot tudi v kasnejšem samostojnem slovenskem jezikovnem razvoju. Sama oblika izraza bi

⁵⁵ Za opozorilo se zahvaljujem M. Furlan.

⁵⁶ Prav o njem pravi Bajec (II, 59), da gre za izvedenko iz sam. (nežive stvari), ki pomeni ‘primernost’. V tem primeru gre seveda za sam. **zakonъ*. Formant *-ьn-* < *-ьnъ* je najtvornejše slovansko pridevniško obrazilo; zelo rado se prilepja kot določilni formant na druge sufikse. Med primeri, pri katerih je po Bajčevem mnenju mogoča tako izlagolska kot tudi izimenska tvorba, navaja tudi *grěšьnъ* (greh, grešiti). Med pridevniki, ki so izvedenke iz samostalnikov, pa našteva *věrnъnъ*, ki naj bi pomenil ‘deležnost’, in tudi *zakonьnъ*, ki naj bi izražal ‘primernost’ (Bajec II, 57–58 in 34–35).

⁵⁷ Pri njem najdemo tudi razlago nazalov. »Za nazal *n* najdemo v BS I 45 enkrat *n*, v II 97 enkrat *n* in enkrat v II 50/51 *nn*, v III 17/18 pa enkrat *nn*. Primeri z *nn* so pravilni in ustrezajo stopnji jezikovnega razvoja neposredno po odpadu fonetično šibkih reduciranih vokalov, npr. II 50/51 *stranъna* > *fran/na* in III 17/18 *zakonъ[sic! -ь-]nikъ* > *za/connic*. *nn* je bil še en dvojni soglasnik« (Kolarič 1968, 32).

⁵⁸ Produktivnost tvorbe z *-ьn* je povzročila novi, sestavljeni sufiks *-ьn-ik-ъ* oz. sufiks *-ьn-ik-ъ* se je abstrahiralo iz pridevniških izpeljank na *-ьn* (= izsamostalniških pridevnikov na *-ьn-*, op. avt.) Primeri po Schenkerju 1995, 118: *istočьnikъ*: *istok* + *-ьn-ik-ъ*; *naměšьnikъ*: *na měště* + *-ьn-ik-ъ*.

tako lahko nastala kasneje in tudi neodvisno v različnih slovanskih jezikih (hrv., srb.)

Zato še vedno ostaja vprašanje, ali se je poimenovanje oblikovalo šele zaradi nove razlikovalno-poimenovalne potrebe, ki jo je sprožilo uvajanje krščanskega pojmovnega miselnega sistema, in to na podlagi tujih, recimo starovisokonemških pomenskih vzorcev (kalk), ali pa je nastalo že prej in je prišlo v tem družbenem procesu le do pomenskega prehoda (pomenska razširitev že obstoječega domačega izraza). Ali gre tako za novotvorbo ali le za semantično razširitev starega poimenovanja v dobi pokristjanjevanja? Še naprej tako ostaja odprto, ali gre za:

- klasični kalk – novotvorbo (po Wiehlovi) ali
- stari slovanski izraz, ki je obstajal že pred pokristjanjevanjem in je šele ob pokristjanjevanju prišlo najprej do pomenske razširitve starega izraza na prevzeti pomen in nato do pomenske specializacije le na novi pomen, vzporedno s pomenskim prevzemanjem (prilagajanjem) izraza *zakon*.

Za razjasnitev obeh primerov morebitnih prevzemov bi morali najprej ugotoviti, v katerem jeziku so bile verjetne predloge, ki so lahko bile omogočile kakšnega od domnevanih prevzemov.

Če domnevamo, da je poimenovanje *zakonik* kalk (in s tem novotvorba) in je nastalo po tujih pomenskih in poimenovalnih vzorcih šele ob stiku z novim krščanskim pojmovnim svetom, moramo upoštevati, da imamo poimenovanje zabeleženo v številnih starocerkvenoslovanskih kodeksih, ki so za svoje predloge gotovo imeli besedila v grškem jeziku. Že predstavljeni primeri iz LLP nam kažejo, da bi to lahko bila grška beseda **nonikov**, ki je primerljivo izvedena iz gr. sam. **νομο-**. Toda zapis izraza, ki nas zanima, je v BS III! Ta pa naj ne bi nastal na podlagi starogrških predlog,⁵⁹ ampak na podlagi starovisokonemških in tako posredno latinskih.⁶⁰

Če bi čas nastanka izvedenke – kalka postavili šele v obdobje misije, bi morali verjetno ali predpostavljati, da je Metod med Karantanci deloval dovolj časa oz. da je bil stik med naslovniki stare cerkvene slovanščine in stare slovenščine dovolj intenziven, da je prišlo tudi do prevzemanja besed, npr. izraza *zakonik* po grški predlogi, ali pa bi morali predpostavljati neodvisni nastanek kalka po kakšni latinski predlogi s posredovanjem stare visoke nemščine.

Veliko verjetneje je, da je prišlo do drugega načina prevzema, morda celo neodvisno, pri Karantancih posebej in pri Metodu posebej, morda pa v soodvisnosti zaradi ustreznega kulturnega stika. Zelo verjetno je torej, da je prišlo le do pomenske razširitve že obstoječega in podedovanega slovenskega izraza za poimenovanje tipa *nomen agentis* k zelo razširjenemu in nespornemu poimenovanju za pravila skupnosti *zakon*, in sicer s pomena 'tisti, ki ve oz. določi, kaj je pravilo skupnosti, zakon' na pomena, izpričana v BS in v starocerkveno-

⁵⁹ Mnenja o tem gotovo niso soglasna. Hannick (1996, 239–243) dokazuje, da so izrazi iz BS I: *krilatъcbъ* (angel), *сѣлъ* (sel), *вѣрѣникъ* (fidelis), *отъпустѣкъ* (remissio), *nedělъ* (nedelja oz. praznik) in *portčt* (zaupati) grškega izvora. V svojem prispevku ugotavlja, da so bili glavni pojmi krščanske terminologije grškega izvora verjetno izpričani že na jezikovni stopnji Brižinskih spomenikov. Tako naj bi bila najpozneje v začetku 9. st. v južnoslovanskem prostoru že oblikovana sicer kasneje izkazana leksika stare cerkvene slovanščine, slovanska učitelja Ciril in Metod pa bi se lahko pri svojem misijonskem delu nanjo sklicevala. Pri tem Hannick opozarja, da ne smemo zanemariti pomembnosti cerkvenega središča Ogleja za zgodnjo slovansko zgodovino. Od tam se je namreč lahko razširil tak pramen grškega izvora.

⁶⁰ Gl. zgoraj poglavje Viri jezikovnega gradiva.

slovanskih besedilih, ‘svečenik’, ‘učitelj postave’.

Poimenovanje *zakonik* je sicer iz kasnejših obdobij najbolj znano kot oznaka za ‘codex legum’, vendarle pa tudi iz teh obdobij obstajajo zapisi poimenovanja *zakonik*, ki poimenujejo vršilca dejanja, *nomen agentis* in ne le *nomen acti*, in sicer v srb. *zakonici* ‘nadzorniki v rudniku’, v polj., češ. ‘menih, redovnik’ ter seveda v sloven. *zakonik* ‘zakonski mož’. Vprašanje, kako je prišlo do teh pomenskih sprememb, puščam na tem mestu odprto,⁶¹ čeprav je možno, da bi nam takšna pomenska analiza razkrila še kakšen važen argument za hipotezo o pomenu poimenovanja *zakonik* pred naplastitvijo krščanske vsebine.⁶²

Edino poimenovanje, ki je ohranjeno tako v BS sodobnih starocerkvenoslovanskih besedilih kot tudi v kasnejših srbskih virih in ohranja pravnorelevanten pomen, je *bezakonnikъ* ‘qui contra jus fasque agit’ (Daničić I, 32). Oblike s prefiksom *bez-* so ponavadi sicer kalki po grških predlogah s privativnim prefiksom *a-*, toda drugi del, *zakonik*, nam po mojem mnenju le ohranja poimenovanje za delujočo osebo, za *nomen agentis*.

2.1.2.2. Pravnozgodovinska vprašanja

Realijo, ki jo je izraz *zakonik* poimenoval pri Slovanih v vzhodnih Alpah pred obdobjem pokristjanjevanja, je treba iskati v povezanosti s predstavo, ki jo je označevalo poimenovanje *zakon*. Glede na različni interpretaciji prvotne pomenske motivacije sta možni dve rekonstrukciji pomena izraza *zakon*. Tako so *zakoniki* lahko bili tisti modri možje, ki so v neki sporni situaciji na zboru ‘odločili (*konali*, *uzakonili* ‘ naredili razpravi konec’), katero pravilo velja’, ali pa tisti, ki so ‘*zakone*, pravila, ki so veljala od začetka oz. od nekdaj (pslovan. **za-čęti*) kot del plemenske tradicije, ohranjali’. Lahko pa so opravljali obe vlogi.

Dober argument za hipotezo o verjetnem pomenu poimenovanja *zakonik* pred obdobjem pokristjanjevanja najdemo pri Mažuraniću. Ta nam v svojem pravnozgodovinskem slovarju ohranja sicer dosti kasnejši vir (*Rekoše nam muži zakonici, da more brat od brata prez kanta odkupit, ako nije veće brat*, Vinodol XVI) in tudi sam opredeljuje samostalnik *zakonik* kot ‘legis peritus, čovjek, muž zakonik’.

Pomembno pričevanje, ki k rekonstrukciji pomena *zakonik* tudi lahko pripomore, je po mojem mnenju tipologija, ohranjena v nekem hrvaškem statutu. Ta pravi, da so se kljub obstoju pisanega statuta v primeru ‘pravnih praznin’ fevdalci spet obrnili na modre možje.⁶³ Kakršenkoli pisni vir tako tudi v kasnejši dobi ni nadomestil ali izpodrinil njihove vloge. V bistvu so bila zapisana pravila (pisni vir) v odnosu do modrih mož (ustni vir) izvedena in v tem primeru sekundarne veljave, saj so ob spornosti razlage kakšnega od pravil spet povprašali njih. Ti pa bi prav lahko bili *zakoniki* oz. *zakonici* ‘tisti, ki odločijo, kaj je zakon oz. katera verzija običaja velja kot zakon (*zakon* kot ‘običaj’, ubeseden in potrjen na veči)’.

Enega od primerov, ko je védenje takih mož prišlo do izraza, imamo zabeleženega

⁶¹ Zanimivo je, da je *zakonik* lahko tudi tvorba za *nomen loci*, tipa *ręčbnikъ* ‘slovar’ < *ręčьnъ* < **ręčь* ‘beseda’. Za paralelo se zahvaljujem M. Furlan.

⁶² Hipoteza o morebitnem pomenskem razvoju v sloven. *zakonik* ‘zakonski mož’: ko je cerkev prevzela nadzor nad obredom poroke in nadomestila stare z novimi poročnimi običaji, se je pomen *zakonika* ‘poznavalec plemenskih običajev’ in morda ‘tisti, ki tak obred vodi (verjetno družinski oče, rodovni patriarh)’ – vloga, ki jo je prevzel cerkveni duhovnik – spremenil. Poimenovanje *zakonik* je lahko ostalo le za ‘tistega, ki se poroča’ in bi bil v starih razmerah po tem dejanju sam tudi postal *zakonik* ‘družinski oče, tj. tisti, ki je sedaj opolnomočen, da varuje in izvršuje postave’.

⁶³ Prim. Munić 2000, VI–VII.

tudi v naslednjem zgodnesrednjeveškem viru. Leta 827 je zasedal v kraju Buchenau zbor (*placito ad Puochinauua*), na katerem so določili mejo med posestviyo buchenauske cerkve in slovanskim zemljiščem. Pogodbo sta sklenila freisinski škof Hitton in grof Wilihelm, in to tako, da je slednji izprašal najstarejše može bavarskega in slovanskega rodu (*uetustissimis uiris Baiouuariis et Sclauaniis*), kje naj bi potekala najpravičnejša meja. Pogodbo so sklenili v njihovi navzočnosti (Gradivo II, 94).⁶⁴

V skupnostih, kjer ni bilo razvitih metod materialnega ohranjanja spomina (pri čemer so bistvenega pomena običaji skupnosti), je običajno obstajala socialna vloga 'živega spomina'. Opravljal jo je član skupnosti, čigar dolžnost je bila poznavanje običajev, po potrebi njihovo posredovanje skupnosti in seznanjanje mladih generacij z njimi.⁶⁵

Ker v času pred pokristjanjevanjem pri Slovanih ne moremo govoriti o obstoju 'splošnih pravil, sprejetih s strani pristojnega organa in zapisanih', in je poimenovanje *zakonъ*, za katero vlada konsenz o njegovi starosti, verjetno moralo označevati tista običajnoppravna pravila, ki so zadevala bistvena področja življenja v skupnosti, je bila morda ena izmed funkcij *zakonikov* tudi njihovo ohranjanje.

Za skupnost Slovanov v vzhodnih Alpah lahko po mojem mnenju na podlagi vsega povedanega z veliko verjetnostjo sklepamo, da je poznala *zakonike* v pomenu 'tisti, ki vedo/odločijo, kaj pravo je', s tem pa tudi *zakone* 'kot pravila, o katerih je bilo odločeno (na veči), da veljajo'.

2.1.3. (Ob)last(nik)

2.1.3.1. Poimenovalno-pomenska raven

a) V Brižinskih spomenikih imamo ohranjeno poimenovanje *oblast*: *gresnike isbauuiti ot Zlodeine oblazti* (BS III, 71). V Znanstvenokritični izdaji BS so poimenovanju pripisali pomen 'potestas', 'Gewalt' (ZK, 142).

Poimenovanje *oblast* srečamo v Stiškem rokopisu:

SR, 4 VIIb (Ya ze ad pouem I): /.../ ynw fam 3e volnv wdall tȳ **oblasti** tyga chudic3a.

SR, 5 VIII (Ya ze ad pouem II): /.../ ynw fam 3e volnv wdall tȳ **ablasti** t'ga chudic3a.

Poimenovanje za vršilca dejanja *oblastnik* za 'Amtmann' se v zapisih pojavi prvič v Gorskikh bukvah, in sicer v t. i. zaključnem besedilu Gorskikh bukev:

*Inu sapouemu natuistu N. Vfem imu flehernim Prelatum, Knefom sflobodnim Gospudam Richtariam /.../ inu sizer ufem nashim **oblastnikom**, podloshenim inu fueftim, fdainnifhnim ali prihodnim, /.../* (Dolenc 1940, 68 in 205).

⁶⁴ Primer upoštevam kot tipologijo.

⁶⁵ Primere takšnih družbenih vlog pri skupnostih na primerljivi stopnji družbenega razvoja sem navedla v razdelku Zborovanja skupnosti – glavni kanali pravne komunikacije.

⁶⁶ SP: 1 Kr 4, 7 Salomon je imel v vsem Izraelu dvanajst **upraviteljev** /.../
DB: I, 185a Inu Salomó je imèl dvanajft **Oblastnikou** zhes vus Israel /.../
Luther: 1 Kr 4, 7 Vnd Salomo hatte zwelf **Amptleute** vber gantz Jsrael /.../

⁶⁷ Poimenovanju *lastina* predhodi **volstina*, poimenovanju *lastnina* pa **volstynina* iz pridevnika **volstъnъ*. Za opozorilo se zahvaljujem M. Furlan.

⁶⁸ SP: 1 Mz 23, 18 Tako je **prešlo** Efrónovo polje /.../ Abrahamu v **last** vpricho Hetovih sinov /.../

Dalmatin je v Registru k svojemu prevodu Biblije nanizal naslednji sopomenki: *Velaki* (*Crajn/ki*), **Oblastniki** (*Sloven/ki, Besjazhki*). Poimenovanje *oblastnik* je pogosto uporabil tudi v samem besedilu prevoda.⁶⁶ Tudi varianto izraza *lastnina*⁶⁷ najdemo tako v Registru kot v samem besedilu: *lastina* (*Crajn/ki*), *vekvezhina* (*Sloven/ki, Besjazhki*).⁶⁸

Megiser (1592) pozna izraze **oblast** (*imeti*), **oblasten** kot prevod h Gewalt, Macht (haben), gewaltig oz. potestas (habere potestam), potens. Pri njem najdemo tudi sorodne *lastina, lasten, lastno* za Eygenschaft, eygen oz. proprietas, proprius, proprium in *ladanje, ladati, ladavec* za Regierung, regieren, Siger, Uberwinder oz. regimen, regere, victor.

Pri Alasiji srečamo **oblastit se** kot prevod k *impadronirfi* in **oblast** k *autorità*.

Zelo številno besedno družino nam ohranja Kastelec-Vorenčev slovar, in sicer **oblast, oblastnik, oblastovanje, oblastovati, oblasten**,⁶⁹ **vladanje, vladar, vladarica**⁷⁰ in **last, lasten, lastina**.⁷¹

Pri Pohlinu srečamo izraze **obladam, obladium** za *ueberwinden, vincere, obladvaz* za *ein Ueberwinder; victor, oblast* za *Macht, Ansehen, vis, auctoritas, oblastnik* za *ein Befehlshaber; praetor; praefes* in **oblastujem** za *herrschen, befehlen, imperare, praefesse* ter

DB: I, 14b *Taku je Ephronova Nyva, /.../, Abrahamu k'lastini bila potèrjena, de fo Hetovi Otroci vidili /.../*

Luther: 1 Mz 23, 17 *Also ward Ephrons acker /.../ Abraham zum eigen Gut bestetigt /*

⁶⁹ Samostalnik **oblast** (F⁴⁴) najdemo v naslednjih zvezah: *muzh inu oblast – auctoritas; tá oblást, ali slujhba tega vijhiga oblastnika v'Rimi – dictatura, ae; oblast, zháft, vrednosti – dignitaf; cefar: ali kateri ima oblast savkafati – imperator; povela: tudi Ceffasku vladanie: oblast – imperium; ogvantati, eniga v'eno oblást postaviti, vlastiti [!]* – investire; *lipú oblizhen: v'eni oblafsti poterden – investitus, a, um; pofesti, v'svoji oblafsti iméti – posidere; oblást – potestas; pod kakovo oblafstjõ biti – subefse.*

Poimenovanje za vršilca dejanja, **oblastnik** (F²²), najdemo npr. v zvezah: *en gofpúd oblastnyk – dominator; vishar, oblastnyk zhes druge, ladaviz – gubernator; ris; deshelski oblastnyk, rihtar, oblastnyk, Capitán, tá vijhi v'oblafsti – praetor; oris.*

Za glagolnik **oblastovanje** (F²) sta v slovarju na voljo dva primera: *gofpodovanie ali oblafstovanie tega gmain folka, kateri fi v'mei fabo eniga glavarja isvolio – democratia, ae; vladanie, oblastovanie, gofpodovanie – regimen, nis, za glagol oblastovati pa eden: vishati, oblafstovati – gubernare.*

Pridevnik **oblasten** (F⁴) srečamo štirikrat: *ena beila palizhiza, katero ty fly noffio, kadar hozheio myr sturiti, ena oblastna paliza – caduceus, ei; Papeshou oblastni lyft, ali Ceffarsku pifmu, kateru kakovo múzh ima – diploma; oblastna ali kraileva paliza – sceptrum, tri; flusben, flushbena ali oblastna skerb – servitalis.*

⁷⁰ Poimenovanje za *nomen actionis* **vladanje** (F³) se v slovarju pojavlja v naslednjih zvezah: *povela: ceffarsku vladanie: oblast – imperium; rovnantie, gofpodovanie, vishanie, vladanie – rectio; vladanie, oblafstovanie, gofpodovanie – regimen, nis. Za nomen agentis pa najdemo vladar: en vishar, vladar, vojarin – rector; oris in vladarica: vladarza, katera visha, ali gofpoduje – rectrix, cis.*

⁷¹ Za samostalnik **last** (F¹⁰) najdemo v slovarju naslednje primere: *perfvoiti sebi, se polafstii, v'last vseti, gori vseti – asciscere; darovati, v'last dati – dicare; predati, v'last dati, perlastiti – mancipare; za samostalnik lastina (F³) k'lastini dajanie, pervoszhenie, perdajanie, zhes dajanie – addictio; darshanie, poladanie, lastina, imeinie, erbszhina – pofefio.*

zanimiv izraz **ulaftnik** za *ein Freiherr*, baro poleg **laft** za *das Eigenthum, proprietas*, **laftim** za *zueignen, appropriare* in **laftnik** za *der Eigenthümer, proprietarius*.

V Gutsmannovem slovarju je razvejenost obravnavane besedne družine še večja. Posebno številne so zveze s poimenovanjem **oblast** in njene izpeljanke.⁷² Prav tako obsežne so zveze in izpeljanke pri poimenovanju **last**,⁷³ medtem ko najdemo le tri zapise izrazov za 'vladanje', in sicer **ladujem** za *regiere, leite* in **laduvati** za *regieren*, **ladovanje** za *Regierung* ter **laduvauc** za *Regent*.

Pri Kelemini najdemo citat iz dela Antona Trstenjaka, objavljenega v Kresu leta 1885, ki nam sporoča, da so Slovenci iz kozjanskega okraja imenovali »oni teritorij, v katerem je stala hiša, hram, skedenj, hlevi itd. **oblast**, tudi *gvalti*« (Kelemina 1933, 72). To je eden redkih primerov, ko izraz *oblast* označuje *nomen loci*. Pri Bezlaju (Be II, 126) najdemo tudi več toponimov: **Lastince**, 1490 *Aigensas*, **Lastinskiverch** (*Gerichtsbeschr.* 354), pogosto mtpn. **Lastina**, **Lastine**, **Lastinje**, **Vástence**; dial. **Lastína** 'majhno posestvo', **lastínar** 'bajtar' (Št. Lenart).⁷⁴

Tudi v drugih slovanskih jeziki je ta besedna družina dobro zastopana. Sorodni izrazi v stari cerkveni slovanščini so: **obladanije** 'Herrschaft, Macht', **obladatai** 'herrschen, beherrschen', **oblastb** 'Macht, Gewalt, Herrschaft, Macht-, Herrschaftsbereich, Bezirk', **oblastbno** 'mit Macht', **vlastelskb** 'des Herrsches', **vlastelb** 'Herrscher, Führerm Gebieter', **vlasti**, **vlado** 'herrschen', **vlastb** 'Macht, Gewalt, Machtbereich'. (Sadnik in Aitzetmüller 1955, 72 in 152, in LLP I, 199–200 in II, 472–473).

V Zslj najdemo izraze *vlast*, *vladati*, *vladika*:

NS, čl. 2: 'o pričah' **Vlastb že imatb, na nego že glagoljutb, sudii zalagati li glagolati posluhomb, li prisjagu /.../**

In sodnik naj ima oblast poklicati obtoženega in naložiti pričam, da prisežejo /.../

⁷² Samo poimenovanje **oblast** je navedeno kot prevod nemških izrazov *Ansehen, Befugniß, Botmäßigkeit, Gewalt, Macht*, zveze pa so npr. *ciela oblast* za *Vollmacht*, *svarišna* [!] *oblast* za *Strafamt*, **oblast dati** za *Bevollmächtigen*, pridevnik **oblasten** je uporabljen kot prevod za *gewaltig, obrigkeitlich*, glagol **oblastiti** pa za *bevollmächtigen*. Poimenovanja za vršilca dejanja so **oblastjenik** za *Bevollmächtigter*, **oblastnik** za *Anwalt, Gewalthaber, Pfleger, Verwalter, Vogt*, v zvezah pa **deželski oblastnik** za *Landpfleger*, **namestni oblastnik** za *Gewaltstrager in Statthalter*, *oblastnica* za *Pflegerin* ter **oblastuvauc** za *Verwalter*. Poimenovanje za *nomen loci* je **oblastnia**, in sicer kot prevod za *Anwaltschaft, Botmäßigkeit, Obrigkeit, Pfleger, Vogtei*, najdemo pa ga tudi v zvezah kot je **deželska oblastnia**. Glagolnik **oblastuvanje** je naveden kot prevod za *Verwaltung*, ustrezni glagol **oblastuvati** pa za *verwalten* in *bevollmächtigen*.

⁷³ Poimenovanje **last** je navedeno kot prevod za *Eigenthum*, pridevnik **lasten** za *eigen* in *eigenthumlich*, izpeljanke so kalki, npr. **lasten dobiček** in **lasten prid** po *Eigennut*, **lastna gospodšina** po *Eigenherrschaft*, **lastni gospud** po *Eigenherr*, **lastni vboi** po *Selbstmord*, **lastna muč** po *Eigenmacht*. Poimenovanji **lastina** in **lastinstvu** sta zapisani kot prevod za *Eigenthum*. Za vršilca dejanja pa srečamo izraze **lastinjak** in **lastnik** za *Eigenthümer*.

⁷⁴ Silvo Torkar me je opozoril, da je *Oblast* tudi ime zaselka pri Volčah na Tolminskem, ki je omenjeno že l. 1275 (M. Kos, 1948, 65) in v urbarju iz leta 1377. Iz tega krajevnega imena naj bi nastal tudi tolminski priimek *Obleščak*. V enem od tolminskih urbarjev iz okoli leta 1600 (Deželni arhiv v Gradcu) pa naj bi bilo pri vasi Tolminski Lom zapisano tudi ledinsko ime *Na oblastah*.

NS, čl. 19: *Veštъ imѣja sѣ jeteromъ i ne povedaja vladьkamъ, nъ o sebe tvorja, li po vlasti li po silѣ nudъmi naleža, ašte vo istinu svoje imѣja se stvoritъ, da opadetъ svojeja vešti i da vъzъvraštajetъ ju; ašte li čjuže vъzmetъ čo o vladьky zemli toi, da tepetsja, jako ne vъ vlastъ byvaja, sebe byvaja mѣstъnikъ, i tako byvaja da ustrojenije tvoritъ tomu, eže tъ vzja.*

Če je kdo s kom v sporu, pa o tem ne obvesti oblasti, ampak ukrepa sam z uporabo prisile ali s pomočjo oblasti (svoje) ali s pomočjo sile, v primeru, če naredi to z namenom vzeti nazaj, kar je res njegovo, naj mu bo predmet odvzet in naj ga da nazaj; če vzame nekaj, kar je od drugega, naj ga oblasti v deželi 'telesno kaznujejo' (tepejo), kajti ni (bil) upravičen ukrepati sam, in zato naj vrne (stvar) tistemu, kateremu jo je vzel.

Mažuranić (I, 777–778) razlaga izraze *oblast*, *oblasten*, *oblastnik*. Izrazu *oblast* pripisuje pomene 1. 'auctoritas, potestas, dominium, jus, jus et privilegia'; 2. provincia, regio; gdje oblastnik vrši oblast svoju'; 3. 'zakonita nadležnost oblastnika'. V pomenu 'pristojnost' naj bi bila nova. Primer za *oblastnik*:

Biše priur Štīfan, ki biše oblastnik, (s) svoju bratju. (1422)

Primeri iz drugih hrvaških virov:

IR 1b, 17–19: */.../ i biše g(ospo)d(i)n stari Slivar i Petar Slovenjanin z Gračiča, ki onde be postavljen sluga takim zakonom, da nima zlata pasa nosit: tu oblast za se ohrani g(ospo)s(i)n knez.*

IR 4, 15–16: */.../ za volju jedne vasi Kašćergi, koj vasi ondi g(ospo)d(i)n knez preda vsu tu gospodu da oblast da mogu prijemat arbadige /.../*

IR 31, 3–4: */.../ termeni i razvodi i kunfini od kuntradi meju oblastju Mumljana i Kaštel Viner /.../*

ZgK, kap. 32: *Ošće ta dva suca od leta imata oblast činiti sentencie po zakone s pravdu, vinur imejući k sebe svetniki ordinah i da imaju učiniti svoju sentenciu.*

Etimološki slovarji omogočajo naslednji pregled. V stcslovan. pomeni *vlastь* 'imperium, potestas, moč, oblast, območje' (Snoj 1997, 293), v srb., hrv., *vlāst* 'oblast', rus. *vólostь* 'okraj, država, moč' (Bezljaj II, 126) 'srenja, okrožje', češ. *vlast* 'domovina, rojstni kraj, dežela. Pslovan. **volstь* 'oblast, vladanje, volja' je sorodno s pslovan. **volsti*, sed. *voldo* 'vladati'. Beseda prvotno pomeni *'vladanje, nad čimer imamo oblast'. (Snoj 1997, 293)

Sem spada tako tudi *oblast* in številne izvedenke kakor (*po*)*lastiti se* 'ugrabit', *lastnost* 'proprietas', *lastinec* 'podložnik, svobodnjak', *lastnina* 'posest' (Bezljaj). Sloven. *oblast*, enako je stcslovan. (in od tu izposojeno rus.) *oblastь* 'oblast, okrožje', hrv., srb. *oblāst*, češ. *oblast* 'pokrajina, področje, predel'. Pslovan. **ob(v)olstь* 'področje pod enim vladarjem' je izpeljano iz **ob(v)olsti* 'obvladati', sestavljenke iz **ob* 'ob, okoli' in **volsti* 'vladati' (Be II, 234; Snaj 1997, 393).

b) Poimenovanje *oblast* je skupno slovansko, nastalo je v kontinuiranem slovanskem jezikovnem razvoju, izkazuje pa veliko pomensko stabilnost in številno diahrono besedno družino.

V slovenskih virih lahko poimenovanju *oblast* sledimo od BS (*oblast hudiča*) pa do danes, s tem da v vseh izpričanih zapisih označuje isto pomensko polje, in sicer ne 'področje',

pač pa abstraktum 'imeti moč nad nekom'. Pomen, uveljavljen že pri naslovnih BS, se je ohranil do danes. Sklepamo lahko, da se je v bistvenem skozi ves ta čas ohranjala tudi predstava sama.

V slovanskem razvoju se pojavlja pomenska alternacija za *oblast* le med *nomen actionis* in *nomen loci*.

Ker gre slovnični razvoj pomena v smeri od *nomen actionis* do *nomen loci*, lahko sklepamo, da se je v slovenskem jeziku ohranila starejša pomenska plast, kajti ohranjeni pomeni so bližje *nomen actionis* kot pa *nomen loci*. Pomen *nomen loci* za *oblast* je izkazan le redko (Kelemina), pogostejši so toponimi k *last* (Bezljaj).

2.1.3.2. Pravnozgodovinska vprašanja

Na podlagi zapisa v BS lahko sklepamo, da so Slovani v vzhodnih Alpah poimenovanje *oblast* poznali. Ker z iskanjem ustreznega izraza za 'moč hudiča' očitno niso imeli težav, domnevam, da so s poimenovanjem *oblast* označevali tudi posvetne odnose.

Vprašanje je, katere od drugih članov številne besedne družine so tudi poznali in kakšne predstave so ti lahko označevali. Zastavlja se vprašanje, ali je možna domneva, da so poznali vsaj še poimenovanje za vršilca dejanja *oblastnik*. Ta izraz, ki ga pozna le še hrvaščina, se namreč v slovenskem jeziku pomensko stabilen ohranja od prvega zapisa v GB do danes.

2.2. 'Sodni postopek'

V drugo skupino so razvrščena dejanja v zvezi s sodnim postopkom: *prjo imeti* (*zoprnik*), *pokazen*, *temnica*, *pozvati*, *izpovedati se* (*izpoved*), *soditi* (*sodba*), (*ne*)*pravden*, *rota*, *stol*, *pobegeni*, *ubegati*, *ukloniti se*, *sel*. Obravnavala sem besedni družini *prjo imeti* (*zoprnik*) in *soditi* (*sodba*).

2.2.1. *Prjo imeti, zoprnik*

2.2.1.1. Poimenovalno-pomenska raven

a) V Brižinskih spomenikih najdemo poimenovanji *prjo imeti* v pomenu 'pravdati se': *i zio prio imeti* (BS II, 87), in *zoprnik* v pomenu 'zoprnik, nasprotnik, adversarius, Feind': *nu ge stati pred stolom bosigem ze zopirnicom nasim* (BS II, 73). Oba zapisa srečamo v tistem delu drugega BS, ki opisuje poslednjo sodbo.

F. Ramovš je izraz *prjo imeti* prevedel z 'boj bojevati' in izraz *zoprnik* s 'sovražnik', medtem ko so prevajalci v ZK prvi izraz prevedli s 'pravdo imeti', drugega pa so pustili takega, kot je v originalu. Menim, da bi avtorji ZK, če bi dosledno upoštevali pojmovno predlogo sobesedila, ki je poslednja sodba, lahko izraz *zoprnik* v današnjo slovenščino prevedli npr. z izrazom, ki označuje ustrezni pomen danes, in to je 'nasprotnik' (v pomenu 'nasprotna stranka'). To možnost upošteva le pri pojasnjevanju besed v končnem seznamu besedja v ZK, ne pa tudi v glavnem besedilu prevoda.

V rokopisnem obdobju ustreznih poimenovanj ne najdemo.

Poimenovanje *zoprnik* uvrščata M. Merše in F. Novak v tisto skupino samostalnikov, ki imajo pomen, izpričan v BS, pri protestantskih piscih izrazito potrjen. Drugače je z izrazom

⁷⁵ Pri Megiserju (1592) imajo izrazi naslednje pomene: *se superstaviti* 'wiederstreben, resistere', *supernik* 'Widersacher, adversarius', *supernuft* 'Ungehorsamkait, contumacia'. Najdemo pa tudi

prja, ki sta ga uvrstila v skupino izrazja, za katero naj bi pri protestantih ne bilo na voljo niti posrednih potrditev ohranjenosti korena in pri katerem naj bi bila motivacija razložljiva le s pomočjo etimoloških analiz. Ustreznika izrazu *prja* v besedilih protestantov naj bi bila izraza *kreg* in deloma *pravda* (Merše in Novak 1996, 290 in 296).

Pri protestantih in Megiserju⁷⁵ srečamo še nekaj drugih izrazov te besedne družine, in sicer *zoperstaviti se* 'widerstreiten', *zoprn* 'widerwertig, adversus' in *zopernost* 'Ungehorsamkeit, contumacia'.

V Kastelec-Vorenčevem slovarju najdemo prid. *zoprn*: *suparne rezhy* – *adversa, orum, nesloshin*, *suparn* – *difentaneus nomen agentis* *zoprnik*: *suparnik* – *adversarius, suparnik* – *hostis*; *zoprnost*: *suparnost* – *adversitas, nefrezha*; *supernoft* *te postave* – *antinomia*; *suparszhina, suparnoft, shtrit* – *contrarietas*; *zoprstvo*: *arvanie, kreg, prepiranje, superftvu, sdrashba* – *contentio*.

Pohlin je v svoj slovar vključil izraze *superne* za *Widersacher, adverbarius, supernoft*, *supershna* za *Wiederwärtigkeit, adversitas*, kalk *superpostavem* *k sich widerfetzen, refistere*, *superftvu* *k der Widerpart, contentio*.

Pri Pleteršniku najdemo izraze *zoper*, *zoperstati*, *zoperstavljati se* (kalka po nem. *widerstehen*), *zoprneti*, pa tudi *zoprtoovati*, *zoprvti* 'entgegen sein, widerstehen, sich widersetzten'. Za nas je pomembno zlasti, da je Pleteršnik zbral nekaj pravno relevantnih narečnih zapisov, in sicer poimenovanje *zoprnik* 'der Gegner im Prozesse' [!], kar je pomen izraza, ki so ga zapisali v okolici Kamnika in Litije,⁷⁶ in po Miklošiču tudi prekmurski izraz *prnja* 'Streit'.⁷⁷

V rožanskem narečju izraz *sporen, -rna* pomeni 'hud, prepirljiv' (M. S. pri Be. III, 117),⁷⁸ podobno tudi v obirskem 'streitsüchtig' (Karničar 1990, 136).

Izraz *soprnik* (in *soprstvo*) je v svoj pregled *Slovenske pravne starine v filološki luči* vključil tudi Kelemina, in sicer s pomenom 'Widersacher, Prozeßgegner', izrazu *soprstvo* pa je pripisal pomen 'Prozeß' (Kelemina 1933, 83).

sorodne izraze: *prepiranje* 'Kampf, Zanck, certamen, rixa', 'das Streiten, das Gezänke' in *prepirati se* (*s'befedo fe prepirati*) 'streiten, zanken', 'streiten mit Worten, disceptare'.

Pri Megiserju iz leta 1603 najdemo *supernik* 'adversarius, ein Widersacher, der einem widerpart haltet, contrarius, hostis', *nepriat*, *protivaik, sovrajhnic* (Reg., Dict.); *supernuft* 'contumacia, widerspenstigkeit, ungehorsamkeit; rebellio', *terdovratnuft, nepokorshina* (Dict.); *fe superftavit* 'widerstreiten', *vpirati, nepokorn biti*, pri Megiserju 1744 pa *super, supern, neprieten* 'Widerwertig, adversus'; *supernoft, nefrezha, hudoba* 'Widerwertigkeit, adversitas'; *fe superftavit, al upirati, dergazhi menit, Joditi, marniati sturit* 'Widerftreben, refistere'.

⁷⁶ Pri Pleteršniku najdemo oznako *Svet. (Rok)* in razlago, da naj bi šlo za »večjo zbirko slovarskega gradiva, ki jo je L. Svetec največ okoli Kamnika in Litije med narodom nabral.«

⁷⁷ Pleteršnik se sklicuje na Miklošiča, ki naj bi zapise našel pri Janežiču in v svojem gradivu za prekmurski slovenski dialekt: *prja* ž. = 1. *prnja* C. Mik., unter 1. *prnja*, ž. 'der Wortstreit', 'der Zank', Jan., Mik. (Pleteršnik II, 346, po Miklošič EWS, str. 239) Miklošič je v svojem *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen* (315) uvrstil med t. i. novoslovenske (torej slovenske, op. avt.) izraze poimenovanje *suprotnjak*, in sicer s pomenom 'Gegner'.

⁷⁸ Po Šašel, Rožanski narečni besednjak (rokopis.), str. 112.

Rudolf Kolarič je pri razlagi besedja Brižinskih spomenikov v svoji razpravi (1968, 97–99) o izrazu *sopъrъnikъ* menil, da je bil oblikovan po zgledu gr. *αντίδικος* ‘suparnik pred sudom’, in sicer v najstarejših časih krščanstva pri Slovanih v vzhodni Cerkvi, že dolgo pred Cirilom in Metodom. Po njegovem naj bi se torej izraz *zoprnik* oblikoval na podlagi tujega pomenskega vzorca, šlo naj bi za nepopolni [!] kalk.

S Kolaričevo tezo se ne strinjam iz naslednjih razlogov. Obravnavana besedna družina je skupna vsem slovanskim jezikom. Poimenovanje *zoprnik* (**sopъrъnikъ*) je gotovo nastalo po domačem poimenovalnem vzorcu.⁷⁹ Narečno in starinsko slovensko *soper* [!] je namreč sorodno s stcslovan. *sopъrbъ* ‘nasprotnik’, hrv., srb., *sùpārnik*, rus. *sopérnik*, češ. *soupeř* ‘tekmeč, nasprotnik’. Pslovan. **sopъrъ* ‘b’ ‘nasprotnik’ je izpeljano iz glagola **sъ-perti* ‘upreti (se), nasprotovati’, ki je sestavljen iz **sъ-* in **perti* (Snoj 1997, 752). Pslovan. **perti* ‘suvati, tiščati, pritiskati’ pa je verjetno tvorba iz ide. baze *(s)p(h)er(H)- ‘brcniti, napraviti hiter gib, napeti’.⁸⁰

Menim, da je verjetneje, da je ob posrednem stiku z grško kulturo prišlo kvečjemu do pomenske razširitve, najverjetneje pa je, da gre za čisto domačo ustreznico, tako formalno kot pomensko.

V spomenikih v starocerkvenoslovanskem jeziku srečamo naslednje izraze, sorodne obravnavanemu (Sadnik in Aitzetmüller 1955, 123; LLP III, 517–519): glagol *пърѣти* (*пърjo*, *пърѣшѣ*)⁸¹ ‘1. widersprechen, einwenden, 2. streiten, disputieren, litigare, acusare, 3. kämpfen’, pridevnik *пърьнь* ‘Tal der Entscheidung’, glagolnik *пърѣније* ‘Einwendung, contradictio’, samostalnik (nomen actionis) *пърја* 1. Widerstand, Widerspruch, Einwendung; Streit, Zwist, Zank; (Rechts)streit, Prozeß, 2. Frage, Problem, 3. Hindernis, 4. Verrechnung; samostalnik (nomen agentis) *пърьсь* ‘Jurist’ in še samostalnika *стърьникъ* ‘Widersacher, Gegner, Feind’, *стърьбъ*.

LLP III, 518: NomUst, 19b 21 *Ašte li съ mitropolitomъ . toja oblasti iep(i)s(ko)ръ li porъ . li klirikъ . прју imatъ.*

Pomenljivo je, da se v Zslj ‘spor, pravda’, ‘Rechtsstreit’ imenuje tako *prja* kot *pravda*: NS, čl. 2: *Vъ vsęku прју i klevetu i шеpty. dostoitъ knežju i sudii ne poslušati bezъ svędetelъ mnogъ. нъ glagolati k supernikomъ i klevetnikomъ /.../*

⁷⁹ Gre za izpridevniški samostalnik *sopъrъnbъ* + *-ikъ* ali pa za tvorbo iz samostalnika *sopъrbъ* + sestavljeni sufiks *-bnikъ* (po abstrahiranju sufiksa *-bn*). Gl. tudi ustrezne opombe pri *zakonik*, *sodnik*, *vernik*.

⁸⁰ Iz ide. baze *(s)p(h)er(H)- ‘brcniti, napraviti hiter gib, napeti’ so še:

lit. *spirti* ‘brcati, podpirati, siliti, kljubovati’, *atsparas* ‘odpor’, let. *spert* ‘brcati, ritati’, *spars* ‘moč, sila’, stind., *sphurati* ‘on brčne, stopi’ av. *frāšpara’ti* ‘on stopi, sune’ gr. *spairō* ‘trzam, trenem’, lat. *spernere* ‘suniti, zaničevati’, stnord. *sperna* ‘teptati, brcati’.

Ide. baza *(s)p(h)er(H)- ‘brcniti, napraviti hiter gib, napeti’ utegne biti sorodna z bazo **per-* ‘tolči’, ki se ohranja v sloven. *práti* in sorodnem (*odpor*, *upreti*, *pretiti*, *zoper*) (Snoj 1997, 494–495).

Prim. tudi M. S. pri Be III, 117: *preti se, prem se* (v.), pas. ptc. *-prt, -a*; samo v kompoz. *s-p. se* (pf.) ‘sich zerzanken’, *u-p. se* (pf.) ‘widerstehen’; sekundarni impf. *-pirati se, -am se*; subst. *razprtija, sprtija, prnja* (pkm. denom. *prnjati se*), *razprja, prja* (v BS tož. ed. *prio*; prim. stcslovan. *пърја* ‘ugovor, spor, sodni proces’, str. *пърја* p. *prza*, češ. *pře* ‘spor, prepir’), *prepir* (m.), *-a, prepirka, prepirščina* in *spor* (m.), rod. *spóra* ‘konflikt’, prid. *spóren*, danes *spóren, -rna*, ‘streitig, umstritten’, rož. *sporen, -rna* ‘hud, prepirljiv’ itd.

⁸¹ Pri tem je bralec napoten na poimenovanja: *prěpirati, svariti se*.

Ob kakršnikoli pravdi, tožbi in ovadbi knez in sodnik ne bosta sodila (začela postopka op. avt.) brez mnogo prič, ampak bosta rekla tožnikom in ovaditeljem /.../

NS, čl. 2: (drugi odstavek: O pričah) *Nadъ vsѣmi že simi dostoitъ na vsęko i pri knęzju i sudii i so vsęčѣmъ ispytanъjemъ i tьrpѣnijemъ ispytanъje tvoriti i ne besъ posluхъ osužati nъ iskati posluхъ istinenъ bojaždihsę boga naročitъ i ne imuštъ vraždy nikojega že, /.../, ni težę ni **prę**, na nego že glagoljubъ, nъ straha božiija radi i **pravdy** ego.*

Knez in sodnik morata v vsakem sporu o vseh teh (ljudeh) voditi preiskavo z vso pozornostjo in potrpežljivostjo in ne smeta nobenega obsoditi brez prič, ampak morata iskati (takšne) priče, ki so resnicoljubne (*istinenъ*), bogaboječe, dobrega slovesa, ki nimajo (proti obtoženemu) vražde /.../ niti nobene tožbe (proti njemu), ampak bodo govorile (po resnici) v strahu pred Bogom in njegovo sodbo.

Pri Hrvatih se oba izraza pogosto in redno pojavljata, njim sorodni izrazi *suparnik*, *parnica* pa so bili prevzeti tudi v sedanjo uradno hrvaško pravno terminologijo. Navedla bom nekaj primerov iz Vinodolskega zakona in iz Poljičkega statuta, iz katerih je tudi razvidna sopomenskost izrazov *parnja* (*preti se*) in *pravda*.

VZ, čl. 9: *Ako bude pred dvorom ot sili pra(vda) vola od dadbi svrhu ke budu riči i **parac** nima svidočastva zverhu krivca /.../*⁸²

PS, čl. 34: *Najpri, tko je s kim u kojoj **pravdi ali parni**, tere je jedna strana drugu prvo pozvala po zakonu, ali budi iz plemenščine ali inoga, tada ne more s pravdom opet ovi, ki je prvo **pre**n, onogaj drugoga priti ni pozivati dotle, dokle se onaj prva pravda ne svrši; jere nije podobno, da pravda uzopet gre, ali da jedna **parna** drugu smeta.*

PS, čl. 61: *I toj se razumi ovakoj: tribuje da bude izstup taki i u takove mistu, kako da more ovi **supariž** s pravdom stisnuti onoga ki istupi.*⁸³

S to besedno družino se samo na kratko ukvarja tudi R. Katičić, ko govori o praslovanski opoziciji *estъ : nęstъ* oz. o rekonstrukciji dveh 'govorov', zoperstavljenih v pravdi (ki sta 'sukobljena u pravdi'), ki je prav zaradi tega imenovana *рѣr 'a, рѣrъba, рѣrъnica* (hrv. danes *ras-pra, parba, parnica*). Katičić opozarja, da ustrezní glagol *priti* v VZ izhaja iz **рѣręti* in ne od *pri-iti*, poimenovanje za *nomen agentis* pa da je *рѣrъсь*, hrv. *parac* (Katičić 1993, 169).

⁸² Prevod: Če pride pred dvorom do postopka zaradi ropa ali tatvine katerekoli stvari, tožnik pa ne premore priče o tem, kdo je storilec /.../

⁸³ Prevod: In to pomeni, jamstvo mora biti tako in na takem mestu (ponujeno), da lahko pravdna stranka sproži spor proti tistemu, ki jamči.

Še nekaj drugih primerov:

PS, čl. 5a: *I tko će **se priiit** s družim, ima ga pozvati tri krat vazam pristava od kneza ali od sudac.* Kdor se hoče z drugim pravdati, mora drugega trikrat pozvati, s tem da najame pristava pri knezu ali pri sodniku.

PS, čl. 6: *I kada bude na trećem roku odgovornom i pride ovi koga ozivaju, ovi ki pre ima poviditi iz česa govori.*

Kadar napoči tretji narok za obrambo in se tisti, ki so ga pozvali, pojavi, mora tisti, ki je pravdo sprožil, povedati, česa ga obtožuje.

Pri Daničiču najdemo izraze *parišť* ‘advocatus’, *parьba* ‘lis’, *parьnja* ‘lis’, *parьcъ* ‘litigans, procurator’ in *parьčnja* v enakem pomenu, npr.

Ako se obrěte dva parьca naměromъ na dvoru carevu, da imъ rasudi sudija dvorьsky /.../ (Stef)

Sreznjevskij (1773–1775) nam prinaša ruske izraze *prěenje* ‘spor’, *prěti se* ‘spreti se’, *prja* ‘spor’ ter *soprьbnikъ* ‘Widersacher, Ankläger vor Gericht’ (Sreznjevskij III, 626) npr.: *Ašte hoštety prětise i sь navoděštiimъ jemu viny, da prьitъse po obyčaju* (‘iudicio contendere /.../ litiget’).

Miklošič (239) kot ruske izraze navaja *perety*, *pru*, dial. *prenie*, *prja*, *rasprja*, *sporъ*, *sporecha*, *sporščikъ*, *otperety sja*, *sopernikъ*, *suporъ*;

V češčini poznajo izraz *súpeř* (*soupeř*) ‘adversarius in lite’ (Jireček HSSP, 355)

*Přiece se o dědinu, když se oba súpeře dědiny držita: tehda nemož sě vdati k malému úřadu.*⁸⁴

Za češčino našteva Miklošič še: *přiti*, *pru*, *přu*, *přim*, *pře* ‘Streit’, *rozpor*, *spor* ‘Streit’, *zápor* ‘Verleugnung’, *soupeř* ‘Gegner’, za poljščino pa: *przeć*, *przę*, *piezca*, *prza*, *zaprza*, *spierac się* ‘streiten’.

Za nas so zanimive tudi slovanske izposojenke v romunščini, ki jih tudi najdemo pri Miklošiču: *pere*, *pire* ‘klage’, *piriš* ‘Kläger’, *poare* ‘dissensio’ in izraz v letščini *pirete* ‘zanken’.

b) Poimenovanji *prja* in *zoprnik* sta nastali v kontinuiranem slovanskem jezikovnem razvoju. Ugotovim lahko, da je besedna družina številna in da je vsaj v starejših obdobjih označevala dejanja v zvezi s sojenjem, sporom, da pa je kasneje, zlasti pri poimenovanju za vršilca dejanja, očitno prišlo do pomenske spremembe.

Izraz *zoprnik*, ki je v pomenu ‘Gegner, Widersacher’ v vseh slovanskih jezikih relativno pomensko stabilen, je v slovenščini verjetno najprej doživel pomensko razširitev (poleg ‘nasprotnik v pravdi’ še ‘neprijeten človek’) in nato še specializacijo, tako da danes pomeni le še ‘neprijeten, nesimpatičen človek’. Pomena ‘nasprotna stranka v pravdi’ mu namreč danes, razen morda še v narečjih, ne pripisujemo več.

Izraz *prja* se je ohranil le v prekmurskem narečju in v uradno pravno terminologijo ni bil sprejet. Vprašanje seveda je, zakaj se oblika *prja* ni ohranila.

Prav tako pa se zastavlja tudi vprašanje, ali je soroden izraz *spor*,⁸⁵ ki se še danes uporablja v slovenski pravni terminologiji za označevanje iste realije, podedovan, ali pa morda sekundarno prevzet iz drugih slovanskih jezikov?

Lahko ugotovimo, da poimenovanje *spor* v pomenu ‘pravda’ poznajo hrvaški, makedonski, ruski, beloruski, češki, slovaški in poljski jezik in da gre torej za skupno

⁸⁴ Knjha starého pána z Rožemberka. 189 (Cod. Jur.boh.II, 2), citirano po Jireček 1904, 355.

⁸⁵ Pleteršnik (II, 551): *spor* ‘der Streit, der Conflict, die Collission’; prim. *spreti se*, rus. *sporъi*; *spóren*, *rna* 1. ‘Streit-’ *sporni spisi* ‘Streitschriften’; *sporne stranke* ‘streitende Parteien’; ‘streitig’; 2. ‘rebellisch’; ‘heftig’; 3. ‘widerwärtig, abscheulich’; *najspornejši hudiči*, *sporno pogriena*, *smrdljiva telesa*; *spornik* ‘der Streitende’.

slovansko poimenovanje, deverbativni nomen actionis **sb-pòrč* h gl. **sb-perèšč* (M. F. pri Be III, 124).

V slovenskih virih najdemo zapis izraza pri Pleteršniku, v starejšem slovarskem gradivu pa ne. Verjetno je, da je sloven. *spor* podedovan, vendar pa glede na skromne potrditve v slovenskih virih, prevzema, morda sekundarnega, iz sosednjih slovanskih jezikov ne moremo utemeljeno izključiti.

2.2.1.2. Pravnozgodovinska vprašanja

Ohranjenost poimenovanj *prja* in *zoprnik* v BS priča, da so ju Slovani v vzhodnih Alpah poznali, vprašanje pa je, v katerem pomenu. Ker sta oba zapisa v tistem delu drugega BS, ki opisuje poslednjo sodbo, lahko tudi za ti dve poimenovanji ugotovimo, da nam prav BS ohranjajo tudi poimenovani predstavi: hudiča v vlogi nasprotne stranke, *zoprnika*, in pravdo, *prjo*, med hudičem in grešnikom – poslednjo sodbo.

Prvotna pomenska motivacija poimenovanja *prja* je označevala delovanje vrste fizične sile – pslovan. **perti* ‘suvati, tiščati, pritiskati’, kar naj bi verjetno bila tvorba iz ide. baze *(s)p(h)er(H)- ‘brcniti, napraviti hiter gib, napeti’.

Zanimivo je, da se pri slovenskih izrazih, ki so se razvili iz pslovan. **perti* ‘suvati, tiščati, pritiskati’ (iz ide. baze *(s)p(h)er(H)-, ki utegne biti sorodna z bazo **per-* ‘tolči’) ohranja pomenska dvojnost. Poimenovanja označujejo delovanje fizične kot tudi ‘nefizične’ sile: sloven. *práti* in sorodna *odpor*, *upreti*, *pretiti*, *zoper*. (Snoj 1997 494, 495).

Glede na razpoložljivi baltski material naj bi do pomenskega preskoka oz. do pomenske specializacije iz ‘tolči, bojevati se’ v ‘govoriti, prepirati se’ prišlo že v baltoslovanščini. Že Miklošič je primerjal pslovan. **p̃reti s̃* s formalno in pomensko enakim let. *pir̃etĩs̃* ‘prepirati se, bojevati se, kregati se’. To je sorodno z lit. *sp̃irti*, *sp̃iriù*, *sp̃yriau* ‘z nogo udariti’, poleg ‘kljubovati, zoperstavljeti se’, kamor verjetno spada tudi lit. *p̃rinti*, *p̃ryti* ‘govoriti, pripovedovati, reči’, *porà* ‘pripoved, pravljica’ (M. F. pri Be III, 124 po Fraenkel, 639).

Obstaja nekaj drugih primerov (tipološke potrditve!) pomenskega prehajanja ‘fizični boj’ : ‘besedni boj’, in sicer v srvnem. *kriec* ‘bitka, vojna’ > ‘besedni boj, pravda’ (Buck 1988, 1423, 21.13; Kluge 1999, 487), nasproten proces pa v valiž. *brwydr* (= ir. *briathar*) ‘beseda’ > ‘besedni boj’ > ‘bitka’ (Buck 1988, 1372, 20.12).

Pravnemu zgodovinarju se ob tem vsiljuje hipoteza, da morda ta že baltoslovanski pomenski preskok odslukuje takratno globoko spremembo v naravi reševanja sporov: namesto po poti fizičnega boja z besedo. Prepoved (fizične) samopomoči in reševanje sporov pred za to zbranim forumom pa je bistven element kakršnekoli oblike prava.⁸⁶

2.2.2. Soditi, soden (sodba, sodnik)

2.2.2.1. Poimenovalno-pomenska raven

a) Poimenovanje *soditi* najdemo v besedilih iz vseh obdobij slovenskega jezika.

V Brižinskih spomenikih srečamo enkrat glagol *soditi*: *igdase prides zōdit siuuim i mrtuim* (BS III, 57) in trikrat pridevnik *sodni*: *paki se uzitati na zōdni den* (BS I, 9), *i da bim uzlissal na zōdni den Tuo milozt vueliu* (BS I, 31–32) in *da bim nezramen i neztiden na zudinem dine /.../ ztoial* (BS III, 54).

⁸⁶ Gl. poglavje O naravi prava in jezika prava, razdelek Ustno in zapisano plemensko pravo ter pomen procesa terminologizacije.

V rokopisnem obdobju vsebuje poimenovanje *soditi* Celovški ali Rateški rokopis (1362–1390), ki obsega slovenske prevode molitev Oče naš, Zdrava Marija in Vera. Poimenovanje *soditi* najdemo v slednjem: *priiti fodyti fywe ynomortwe* (priiti soditi žive ino mortve) (Mikhailov 1998, 99).

Prav tako je poimenovanje *soditi* ohranjeno v slovenskem prevodu Vere v Starogorskem rokopisu (1492–1498), ki prav tako vsebuje vse tri osnovne molitve: *foditij zhes fchywe ynuy zhes mortwe* (Mikhailov 1998, 211).

Za protestantsko obdobje M. Merše in F. Novak ugotavljata, da spada glagol *soditi* v tisto plast besedja, ki se je v to dobo ohranilo in pomensko nespremenjeno doživelo pogostnostno bolj ali manj prepričljivo potrditev v protestantskih tiskih 16. st. (Merše, Novak 1996, 289).

V Recljevem prevodu Gorskih bukev obravnavane besedne družine ne najdemo, pač pa najdemo za vršilca dejanja izraz *rihtar*, za ‘sodišče’ pa *rihta* (za ‘sojenje’ *pravda*). Izraz *rihtar* (in ne morda kako domače poimenovanje!) najdemo že v meščanski prisegi in v sodniški prisegi v t. i. Kranjskem rokopisu iz 15. ali 16. st. (Mikhailov 1998, 73).

V Dalmatinovi Bibliji najdemo poleg glagola *soditi* in pridevnika *soden* tudi glagola *prisoditi* in *obsoditi* ter samostalnik *sodba*. Pričakovnega poimenovanja za *nomen agentis sodnik* ne najdemo. Za pojem ‘sodnik’ uporablja tudi Dalmatin v besedilu prevoda vseskozi izposojenko *rihtar*,⁸⁷ le v Registru najdemo poimenovanje *sudec* v sopomenskem nizu *Rihtar (Crajnjski)*, *fudez (Slovenski, Besjashki)*, *judaz (Hervazki, Dalmatinjski)*. Dalmatin za poimenovanje pojma ‘sodna odločitev’ uporablja izraz *sodba* tako v samem besedilu Biblije kot tudi v Registru, kjer pod rubriko *Coroshki* tudi ne navede nobenega drugega sinonima, ampak le hrvatizem *pitanje* v rubriki *Slovenjski, Besjashki*. Kakor je po eni strani poimenovanje *sodba* za pojem ‘sodba’ stabilno, pa so glagoli, ob katerih se pojavlja, večinoma kalkirani. To izpričuje tujjezični vpliv na razvoj pravnega izrazja. Na primer:

SP: Ezk, 23, 45 Toda pravični ljudje jima bodo **sodili** po pravu /.../
 DB: II, 71a *Satu jo bodo ty Moshje shtrajfali, kateri **fodbe dopèrnafshajo** /.../
 Luther: Ezk 23, 45 Darumb werden sie die Menner straffen die **das Recht volbringen** /.../⁸⁸*

Za pomen ‘soditi’ uporablja Dalmatin poimenovanje *soditi*, vendar je v robnih opombah dodal tudi sinonimne izraze: *pravzhnu sturiti* k *foditi* (Op. III., 34b) in *praudo dèrshite* (Op. II., 139b) k *fodite*. V Registru najdemo sopomenska niza *Ferdamati (Crajnjski)*, *objuditi*

⁸⁷ Na primer:

SP: 5 Mz 16, 18 Postavi si **sodnike** in nadzornike po vseh krajih, /.../ po tvojih rodovih, da bodo s pravično **sodbo sodili** ljudstvu.
 DB: I, 109a *Rihtarje inu Vifhe imajh ji postavitu u 'vfeh tvoih vratah, /.../ mej tvojami shlahtami, de ony **fodio**, s'pravo **fodbo**.*

⁸⁸ Še nekaj primerov:

SP: Dan 7, 26 Vendar **pride sodba** in oblast mu odvzamejo /.../
 DB: II, 100b *Potle bo **Sodba dèrshana**: Tedaj bo njegova oblast prozh vseta /.../
 Luther: Dan 7, 26 Darnach wird **das Gericht gehalten werden** /
 SP: Hab 1, 3–4 /.../ kajti krivični vklepa pravičnega, zato prihaja na dan **popačena sodba**.
 DB: II, 121a *Sakaj ta Hudobni prevezhá tiga pravizhniga: Satu gredó **spazhene fodbe**.*
 Luther: Hab 1, 3–4 Darumb gehen **verkerete Vrteil**.*

(*Hervazki, Dalmatinjki*) in *Pèrfoditi* (*Crajnjki*), *perajtati* (*Corofhki*). Dalmatin za označitev pojmov 'soditi, sodba' uporablja tudi različne pomene besede *pravda*.

Pri Megiserju (1592) srečamo poimenovanja *sodba*, *sodec* in *soditi*. Izraz *fodba* navaja kot ustreznico h 'Gericht, Urthail, judicium', *fodez* k 'Richter, Schluthaiß, judex, praetor' in *fodyti* k 'rechtsprechen, richten, urthailen, jus dicere, judicare'. Pri Megiserju (1603) pa najdemo še nekatere druge ustreznice in razlage, med katerimi so še posebej zanimive slovenske. Tako ob poimenovanju *fodba* najdemo še sloven. *prauda*, *fposnanie* za 'fententia, ein meinung, Urtheil, Außspruch', ob poimenovanju *fodec* še *fuppan* za 'praetor, Schultheiß, ein stattvogt, ein veldherr'.

Izraz *sodnik* srečamo prvič pri Alasiji da Sommaripi, in sicer *fodnic* za *giudice*, poleg *fodit* za *giudicare* in *fodba*, *prauda* za *giudicio*. V tem slovarju pa najdemo tudi poimenovanje *ofuda* za 'fentenza'.

Tudi v Kastelec-Vorenčevem slovarju je edino poimenovanje za vršilca dejanja *sodnik*, pozna pa še glagole *soditi*, *razsoditi*, *obsoditi*, poimenovanje za *nomen loci* *sodnija*, za *nomen acti* *sodba*, za *nomen actionis* *sojenje* in *obsojenje*, pridevnika *soden* in *sodben* ter deležnik *obsojen*.⁸⁹

Poimenovanje *sodnik* kot edino oznako za vršilca dejanja najdemo spet pri Pohlínu, kjer poleg *nomen acti* *sodba* in pridevnika *sodliv* naletimo tudi na zanimiva *nomen loci* *sodnische* 'das Rathaus, Curia' in *sodniza* 'Richterstuhl, Tribunal'.

⁸⁹ Edino poimenovanje za *nomen agentis* je v tem slovarju *sodnik*, medtem ko samostalnik *sodec* in prislov *sodec* označujeta nekaj drugega, prvi *vasculum, li*, drugi *par impar ludere*.

Drugi primeri: glagol *soditi* (F³): *foditi*, *regerati* – *aurigari*; *reffoditi*, *reslozhiti*, *obfoditi*, *reslozhnu foditi* – *dijudicare*; *foditi* – *judicare*; *razsoditi*: *reffoditi*, *reslozhiti*, *obfoditi*, *reslozhnu foditi* – *dijudicare*; *obsoditi* – (F⁸), npr.: *fam febi leidegtvu, ali flobodnoft odpovedati, ali fam febe k' enimu hlapzu obfoditi* – *abiudicare fibi libertatem*; *obfoditi*, *ferdamati* – *condemnare*; *obfoditi*, *ferdamovati*, *hlogubiti*, *ferdamati* – *damnare*; *odlozhiti*, *fposnati*, *obfoditi*, *reslozhiti*, *skleniti*, *fvojo mainungo povédati* – *decernere*; *múzh, inu oblást sa obfoditi* – *judicatus, us*.

Samostalnike *sodnik* (F³) srečamo v naslednjih zvezah: *fo bily v'tem mésti Athene fodniki* – *ariopagitae*; *fodnyk*, *rihtar*; *kateri fléherno reizh prefhaza* – *criticus, a, um*; *en fodnyk*, *reslozhnik*, *rihtar*, *ali s'beffédo prepiraviz* – *discerptor*; *sodnija* F¹: *fodnía*, *ali pravdna hijha* – *praetorium, rý*; *sodba* F¹⁶: v *fodbi* *srekanie, reflozhenie, rihtnu porozhenie* – *arestum, sive decretum*; *fposnanie ene fhtraffinge skusi fodbó* – *censura, idem ac judicialis punitia*; *fdroblenie, tudi fodba* – *conciso*; *deffet moshy v'eni pravdi, ali fodbi* – *decemviri*; *fodba*, *pravda* – *judicatio*; *kar h'pravdi, ali fodbi* *fljhi, pravdarski* – *judicialis, le*; *s'pravdo, s'fodbo* – *judicialiter*; *fodba, obfojenje*, *prauda*, *rihta, saftopnoft* – *judicium*; *fodbo osnaniti* – *jus dicere*; *fodbó pegerovati, ali proffiti* – *rogare sententiam*; *modru rezhenie, modra befféda, ali pergliha, ali pripuvift, reslozhik, fodba* – *sententia, ae*; *obfoditi, fodbo sturiti* – *sententiam ferre*; *negvijhna fodba* – *temerarium judicium*.

Pridevnika *soden* (F¹): *fodna hijha*, *kir Gofpudje v'pravdi fidé, sveitovanía hijha* – *senaculum, li*; *sodben*: *fodbna hisha*, *Canzelia, dvór* – *curia*.

Glagolnika: *sojenje, obsojanje*: *sojenje, obfojenje*

Deležnik: *obsojen* (F¹⁰), npr. *k'fmerti obfojen* – *capite damnatus*; *ferdaman, obfojen* – *damnatus*; *obfojen* – *judicatus, a, um*; *kateri eno obfojeno reizh isrezhe, ali naprei perneffe* – *pronuntiator sententiae*; *kriviz, obfojen, kriiu, dolshan, krivizhin* – *reus, ei*; *kriviz, krivizhin, dolshan, kriv, obfojen* – *sons, tis*.

Tudi pri Gutschmannu je ta besedna družina zelo številna: *sod* za *Urtheil*, *Urthel*, *sodba* za *Gericht*, *Urtheil*, *Urthel*, *soden* za *gerichtlich*, *richterlich*, *soditi* za *Beuteln*, *Reutern*, *Richtern*, *Urtheiln*, *sodnia* in *sodstvu* za *Richteramt*, *sodnica* za *Richterstuhl*, *sodniše* za *Richthaus*, *sodec* za *Schulthieß*, *Schulze*, *sodnik* za *Richter* in *Schulthieß*, *Schulze*, *sodnica* za *Richterin* [!], *sojenje* za *Urtheilen* in *Gericht*, med besednimi zvezami pa moramo omeniti *sodna šega* za *Gerichtsbrauch*, *sodna seja* za *Sitztag*, *sodni predsednik* za *Schöppe*, *Schöpfe*, *Besitzer*, *sodni poslač* in *sodni poslanik* za *Gerichtsbote*, *sodna narka* (Be II, 214: nejasno) in *sodni rezločik* za *Spruch des Richters*, *sodni zgovor* za *Rechtsspruch*, *smertna sodba* za *Halsgericht* in *Banngericht*, za slednje tudi *sodba za glavo*. Najdemo pa tudi poimenovanje za *nomen acti osoda* za *Strafe*.

Kelemina izrazu *sodja* pripisuje dva pomena: 1. 'Richter' in 2. 'Urteiler, sententiarius', ob tem pa navede veliko toponimov, na primer *Sadinja vas* (Žužemberk), *Sodinci* (Velika Nedelja), *Sodna vas* (Šmarje pri Jelšah), *Sodji vrh* (Metlika).

Zanimivo je, da staro obliko *soud*, *-a* 'sodnija, sodba, sodna razprava' najdemo v prekmurskem narečju (M. S. pri Be III, 283), v obliki *sod* 'Urtheil' tudi pri Gutschmannu, obliko s prefiksom *o-* *osuda* pa pri Alasiji in Gutschmannu.

Pridevnik *soden* je iz **sodъ* oblikovan s sufiksom *-ьn-*, *sodba* s sufiksom *-ьba-*,⁹⁰ *sodnik* pa s sufiksom za označevanje vršilca dejanja *-ikъ*. Za vršilca dejanja se je s sufiksom *-ьсъ* oblikovalo tudi poimenovanje *sodec*, s sufiksom *-ja* pa *sodja*.⁹¹ Zanimivo je, da imamo tudi zabeležbo ženske oblike za vršilca dejanja *sodnica* 'Richterin' (G).

Zelo pomembna je zabeležba v tolimskem narečju. Ohranjeno imamo arhaično obliko *sodij* 'sodnik', pa tudi žensko obliko *sodija* 'sodnikova žena'. V *sodja* in v obeh slednjih oblikah se namreč ohranja stari *nomen agentis* **sodi* (→ **sodьjъ* → sloven. *sodьja*) (Słownik I, 84).

Za poimenovanje *nomena loci* je s sufiksom *-ija* nastal izraz *sodnija* (KV, G), s sufiksom *-išče* *sodniše* (G), ne najdemo pa poimenovanja ***sodišče*. Od sufiksov, ki tvorijo samostalnike za poimenovanje abstraktnih pojmov, imamo zabeležen sufiks *-nje* v glagolniku *sojenje* (KV) in pa sufiks *-tvo* v *sodstvu* (G).

Čeprav so posamezna poimenovanja nastala na podlagi domačih osnov, so ohranjene besedne zveze spet v veliki meri kalkirane. O tem pričajo že predstavljeni primeri pri Dalmatinu in v Kastelec-Vorenčevem slovarju, pa tudi za primere pri Gutschmannu lahko ugotovim podobno: npr. *sodna sila* za *Gerichtszwang*, *sodna hiša* za *Richthaus* ali *dvorni sodnik* za *Hofrichter*.

⁹⁰ Pslovan. **stdъ* → **std-ьba* je nastal kot pri **tatъ* → **tatьba* in **sluga* → **služьba* ter **rězati* → **rězьba*; s sufiksom *-ьba* so se namreč tvorili denominalni in deverbativni abstraktni samostalniki ženskega spola (prim. Schenker 1995, 112).

⁹¹ Prim. z antroponimi *Sodnik*, *Sodec*, *Sodja* (poleg *Rihtar*, *Rihter*). Še nekaj toponimov: *Sodinci* (pl.): *Schepfendorf* (l. 1318), *Schepffendorf* (l. 1433), *Zodinitzi* (pribl. l. 1416); *Sodevci* (pl.): *Schephenlakh* (1457); prim. srvnem. *schepfene* 'član sodnega zbora, scabinus' (M. S. pri Bezlaju III, 283).

⁹² Ta samostalnik je tvorjen iz glagola **som-dheH-* 'skupaj postaviti, združiti', ki je sestavljen iz ide. **som-* 'skupaj' in **dheH-* 'deti, položiti', in se ohranja v stind. *sam-dhā-* 'zveza', tudi *sam-dhi-* 'zveza, dogovor', *sam-dhā-* 'zveza, dogovor, obljuba', *sam-dhā-* 'sestaviti, združiti', npr. *samdhā-* (*manas*)

Poimenovanje *soditi* je skupno slovansko. Pslovan. **soditi* 'soditi' je izpeljano iz **sodъ* 'sodba, mnenje', kar se je razvilo iz ide. **som-dhH-ó-* 'kar je sestavljeno'.⁹²

V starocerkvenoslovanskih kodeksih se pojavlja kar številna besedna družina: za pomen 'soditi' *stđiti*, za poimenovanje vršilca dejanja *stđ(ij)* in *stđitelъ*, poimenovanja za *nomen loci* *stđište*, *stđište* in *stđilište*, za pomen 'sojenje, sodni proces' *stđъ*, za pomen 'odločitev v sporu' *stđbba* in še nekaj pridevnikov.⁹³

V Zslj je obravnavna besedna družina običajna, npr.:

NS, čl. 2: *Vъ vsęku prju i klevetu i šępty dostoitъ knęzju i sudii ne poslušati bezъ svędetelъ mnogъ.*

V kakršnikoli pravdi ali v primerih tožbe in ovadbe knez in sodnik ne bosta sodila [začela postopka?] brez zadostnega števila prič.

NS, čl. 2. (drugi del: O pričah): *Nadъ vsęmi že simi dostoitъ na vsęko i pri knęzju i sudii i so vsęcęmъ ispytanъjemъ i tьrpęnijemъ ispytanъje tvoriti i ne besъ posluxъ osužati nъ iskati posluhъ istinenъ bojaždihsę boga /.../*

Knez in sodnik morata v vsakem sporu o vseh teh [ljudeh] voditi preiskavo z vso pozornostjo in potrpežljivostjo in ne smeta nobenega obsoditi brez prič, ampak morata iskati [takšne] priče, ki so resnicoljubne (*istinenъ*), bogaboječe.

Tudi pri Hrvatih pa srečamo izraz *osud* v pomenu 'kazen', npr.:

PS, čl. 44: *Osudi. Osud razbojni libar 100.*⁹⁴

'urediti, zbrati (misli)'; v lit. *saĩndas, samdà* 'najem, zakup' h gl. lit. *sudėti* 'sestaviti, združiti, zbrati, primerjati', pslovan. **sъděti* 'sestaviti, združiti', sloven. *zdeti se* (M. S. pri Be III, 283).

⁹³ V starocerkvenoslovanskih kodeksih se pojavlja vrsta poimenovanj, ki spadajo v obravnavano besedno družino, in sicer za prevod naslednjih izrazov iz originalnih predlog (LLP IV, 396–404):

– za *nomen actionis*:

stđiti 'richten, verurteilen' za **krinein, diakrinein, dikazein** in za *iudicare, iudicium exercere, decernere*;

– za *nomen agentis*:

stđ(ij) 'Richter' za **krithv, ařcwn dikasthv, bouleuthv** in *iudex, qui iudicat, arbiter, consul, princeps, qui docet*; *stđitel'ъ* 'Richter' za **krithv** in *iudex*;

– za *nomen loci*:

stđište in *stđište* 'Gericht, Gerichtsaal, Richterstuhl' za **bhna, krithvion, sekreton** in *tribunal, iudicium, examen* ter *stđilište* 'Gericht, Richterstuhl' za **bhna, stadion** in *tribunal*;

– za *nomen acti*:

stđъ 1. 'Gericht' za **krisi-, krina, krithvion** in za *iudicium, examen*; 2. 'Verhandlung, Rechtsstreit, Prozeß' za **krisi-, krina, dikaiokrisia** in za *iudicum, causa, quaestio, examen (defensio)*; 3. 'Urteil, Verhandlung, Verdammung, Strafe' za **krisi-, krina, katadikh, dikaiokrisia** in za *iudicium, damnatio, sententia, poena, animadversio, vindicta*; 4. 'Recht, Gerechtigkeit' za **krisi-, krina** in za *iudicium*;

stđbba 'Urteilsspruch, Verurteilen; Recht, Gerechtigkeit, Gebot, Bestimmung, Entscheidung' za **krina** in za *iudicium, iustificatio*;

– pridevniki *stđivъ* 'urteilsfähig, beurteilend' za **kritikov** in *discretor*; *stđiinъ* 'des Richters' za *iudicis* ter *stđiiskъ* 'der Richter' za **tw̃n kritw̃n** in *iudicum*; *stđbnъ* 'des Gerichts' za **th̃- krisew-** in za *iudicii*.

⁹⁴ Prevod: Kazen. Kazen za razbojništvo je 100 liber.

PS, čl. 74: *Od osudi. I tako togaj osuda i svakog osuda gre po strani, a druga po onim sudcem ki toj budu sudili.*⁹⁵

Daničićev slovar (III, 195–200) pozna *sudii* ‘judex’, *sudiinb* ‘judicis’, *sudilište* ‘tribunal’, *sudilbnikb* ‘judex’, *suditi* ‘judicare’, *sudište* ‘tribunal’, *sudija* ‘judex’, *sudb* ‘judicium’, *sudbba* ‘judicium’, *sudbnb* ‘judicii’, *sudbstvo* ‘conventus, terra judicis’, *sudbca* ‘judex’, *sudbcxb* ‘judex’.

Primer iz Ruske pravde, poglavje *Aže zakupb bžžitb*

*Aže zakupb bžžitb o gospody to obelb idetb li iskatb kunb a javleno hoditb ili ko knezju ili kb sudijamb /.../*⁹⁶

b) Skupno slovansko poimenovanje *soditi* se je razvilo v kontinuiranem slovanskem in v slovenskem razvoju in diahrono gledano izkazuje zelo številno besedno družino. V BS srečamo glagol *soditi* in pridevnik *soden*, člane besedne družine *sodba*, *sodec* in *prisoditi*, *obsoditi* srečamo v besedilih iz protestantske dobe, nekatere, *sodnik*, *sodnija*, *sojenje*, *razsoditi*, *osuda*, pa še kasneje, v mlajšem slovanskem gradivu (A, KV, P, G). Staro slovansko poimenovanje za *nomen acti sod* je ohranjeno pri Gutsmanu in kot *soud* v narečnem gradivu, staro poimenovanje za vršilca dejanja *sodja* pa le kot priimek. Besedna družina je pomensko izredno stabilna, saj pomensko polje ostaja enako od prvih zapisov v BS naprej. To velja tako za tiste člane besedne družine, za katere lahko rečem, da so podedovani še iz skupnega slovanskega obdobja (*sod*, *soditi*, *soden*, *sodba* in *sodja*), kot tudi za tiste, ki so verjetno nastali kasneje (npr. *sodnik*).

Poimenovanja, ki sestavljajo to številno besedno družino, so nastala na podlagi domačih poimenovalnih in pomenskih vzorcev, še več, v svoje besedišče so nekatere od njih sprejeli tudi drugi jeziki. Iz slovanskih jezikov je tako v litovščino izposojeno poimenovanje *sūdas* ‘sodišče, sodba, pravica’, *sūdnà dienà* ‘sodni dan’, *sūdyti* ‘soditi’, v letonščino po pomenskem preskoku *sūods* ‘kazen, sodba’, prav tako v staro pruščino *sunde*, (tož. ed. *sundan*, *sundin*) ‘kazen’, v srednjo visoko nemščino *zander*, *zuder* ‘okrožni sodnik’ in v romunščino *sudî* ‘soditi’ (M. S. pri Be, III 283).

Ker gre tudi v tem primeru za poimenovanja, ki so starejša od obdobja uvajanja krščanstva med Slovani v vzhodnih Alpah in ki izkazujejo veliko stopnjo poimenovalno-pomenske stabilnosti, se lahko strinjamo z Irene Wiehl, ko pravi, da izraz *soditi*, ki je bil v BS očitno uporabljen za poimenovanje božje funkcije pri poslednji sodbi – razsojanja –, s tem ko se je začel uporabljati tudi za krščanske predstave, ni kot pravni izraz svojega prvotnega pomena in funkcije v pravnem izrazju v ničemer izgubil (Wiehl 1981, 62–62).

Zanimivo je poimenovanje za *nomen agentis*. Slovanski jeziki poznajo namreč več besedotvornih različic: *stdьcbь*, *stdi* (*stdbja*), *stditelbь*, in *stdьnikbь*. Slednjega najdemo le v slovenščini.

Ravno zaradi relativne diahrone poimenovalno-pomenske stabilnosti izrazov, kot

⁹⁵ Prevod: O kazni. Tako od te kazni in od vsake druge kazni polovica pripada stranki, polovica pa sodnikom, ki bodo pri sojenju sodelovali.

⁹⁶ Prevod: Če zakupojemalec zbeži od svojega gospodarja, naj bo nesvoboden. Če pa gre iskat denar in če gre javno h knezu ali sodnikom /.../

sta *soditi* in *sodba*, izstopa dejstvo, da je v najstarejšem pravnem besedilu v slovenskem jeziku, v prevodu Gorskih bukev, prevajalec Recelj v pomenu 'sodnik' vseskozi uporabljal izposojenکو *rihtar* (Dolenc 1940, 126, 205) v pomenu 'sodišče' pa *rihta* (Dolenc 1940, 86, 175). Zdi se, kot da obravnavane besedne družine sploh ni poznal. Šele v mlajših prevodih Gorskih bukev naletimo nanjo.⁹⁷

Ker je po eni strani tudi Dalmatin v besedilu svoje Biblije za poimenovanje vršilca dejanja vseskozi uporabljal izraz *rihtar*, po drugi strani pa nam le malo mlajše slovarsko gradivo ohranja domače poimenovanje *sodnik*, izraz *sodja* se je ohranil kot priimek, že v Dalmatinovem Registru in kasneje pri Megiserju pa srečamo izraz *sodec*, se zastavlja vprašanje, ali je katero od njih staro slovensko oz. skupno slovansko.

O poimenovanjih za *nomen agentis* lahko ugotovimo, da ima izraz *sodja* svojo ustreznico v stari cerkveni slovanščini, tudi v stari srbsčini in stari ruščini, *sodec* v hrvaščini, da pa se izraz *sodnik* pojavlja le v slovenskem jeziku.

Vprašanje je, kako stara je oblika *sodnik*. Če bi se izraz oblikoval že v skupni slovanski dobi in bi bila slovenska oblika podedovana, bi nam to moral pokazati pregled slovanskega gradiva, ta pa nam tega ne kaže. Sam besedotvorni vzorec pa je splošnoslovanski in je bil zelo produktiven tudi v obdobjih samostojnega slovanskega jezikovnega razvoja.

Argument v prid tezi, da je bilo poimenovanje za vršilca dejanja sojenja pri Slovanih v vzhodnih Alpah *sodja*, so njegove ustreznice v sodobnih starocerkvenoslovanskih zapisih, argument, ki podpira tezo, da je ta izraz bil *sodnik*, pa so zabeležbe v kasnejšem samostojnem slovenskem razvoju. Da je za vršilca dejanja domače poimenovanje obstajalo, govori kar nekaj ohranjenih sodobnih starocerkvenoslovanskih oblik zanj in pa živ besedotvorni vzorec za *nomen agentis* v BS: *vera* : *vernik*, *muka* : *mučenik*, *greh* : *grešnik*, *zakon* : *zakonik*.

Zastavlja se tudi vprašanje, ali je mogoče, da bi bili danes slovenski poimenovanji *sodišče* za *nomen loci* in *sodstvo* za abstraktni pojem izposojenki iz drugih slovanskih jezikov. Abstraktum *sodstvo* je ohranjen še v srbsčini, poimenovanje za *nomen loci* *sodišče* pa bi lahko bilo, glede na to, da ni ohranjeno v nobenem slovenskem viru, v 19. ali v 20. st. umetno prevzeto bodisi iz stare cerkvene slovanščine bodisi iz srbsčine. Za *nomen loci* sicer še v slovarju *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Österreichs* iz leta 1853 najdemo v pomenu 'Gericht' staro poimenovanje *sodnija* (glej KV, G).

Kakorkoli že, besedna družina se je ohranila do danes in je že od začetka del uradne slovenske pravne terminologije. Gre za lep primer, ko je bil rezultat potrebe po 'naravni' terminologizaciji prevzet v uradno pravno terminologijo.

2.2.2.2. Pravnozgodovinska vprašanja

Že na podlagi slovanskega gradiva lahko utemeljeno domnevamo, da so Slovani v vzhodnih Alpah to besedno družino primarno uporabljali za poimenovanje dejanj v zvezi s sojenjem. Nedvomno lahko to trdimo za *soditi* in *soden* (BS) ter *sodja* (morda tudi za *sodnik*), zelo verjetno pa tudi za *sodba*.

Predstave o sojenju, ki jih je ta besedna družina pri naslovnih BS označevala, pa lahko v tem primeru izjemoma ponazorim kar z rekonstrukcijo opisa sojenja, ki nam je ohranjen

⁹⁷ Prevod GB iz srede 18. stoletja (GB 'Soteska'): *po gorskih Bukvach rounati in soditi* (Dolenc, 1940, 89).

prav v BS. To je ugotovila že Irene Wiehl. Ker se z načinom rekonstrukcije in z delom njene interpretacije strinjam, bi rada v nadaljevanju povzela nekaj njenih bistvenih ugotovitev.

Wiehlova gradi rekonstrukcijo posvetnega sodnega postopka na temelju opisa poslednje sodbe v drugem BS in vanjo vgrajuje tista primerna domača poimenovanja, ki so nam v BS na voljo. Predstave, ki naj bi jih v okviru posvetnega sodstva označevala domača poimenovanja, poskuša deloma rekonstruirati na podlagi tipoloških opisov sodnega postopka pri Germanih, sam opis poslednje sodbe pa obravnava kot metaforo dogajanja v realnosti (Wiehl 1981, 70–73).

Ljudje so svojim bogovom že od nekdaj pripisovali celo vrsto lastnosti, vendar pa je splošno sprejeta tipologija, da so jim lahko pripisovali le tiste odnose in dejanja, ki so si jih v svojem 'človeškem svetu' sploh bili sposobni zamisliti in razlikovati ter jih posledično tudi poimenovati.

Predstava o poslednji sodbi, opisana v BS, je seveda biblična, vendar dejstvo, da je bilo večino vlog v procesu sojenja možno poimenovati z domačimi poimenovanji, priča o tem, da so naslovniki BS za dejanja in razmerja v zvezi s sojenjem poznali ustrezna domača poimenovanja in tako z največjo verjetnostjo tudi podobna stara domača razmerja in institute.

BS II, 66–95

I gezm,
bratria, bozuuani i b<o>-
b<e>geni, egose ne mosem
nikimse liza ucriti,
nicacose ubegati,
nu ge stati pred stolom
bosigem ze zopirnicom
nasim, ze Zlod[e]gem starim,
i gest ze pred bosima
osima vzacomu
zuoimi vzti i zuoim
glagolom izbovuedati,
ese ge na sem szuete chisto

stuoril, libo bodi dobro, libo li zi zlo.
Da c tomu dini, zinzi, muzlite, ide na camo ze vcloniti, nu ge pred bosima osima stati i zio prio imeti, iuse gezim bovvedal.
Nas Gozbod, zueti Cr<ist>uz, ise gest bali telez nassih i zpasitel dus nassih, to n bozzledine balouvanige pozled ge pozstavv[il], i ucazal ge, imse ze nam dozstoi od gego zavuekati i gemu oteti.

odlomek preveden:

»Smo pa, bratje, poklicani in prisiljeni in nikakor za jeno. Samo vsajega Molka sjeita nikakor ne zbežati, marveč moramo pred božjim prestolom stati z našim sovražnikom, s starim hudičem, in vsak se mora pred božjimi očmi s svojimi usti in s svojimi besedami spovedati, kar je pač na tem svetu storil, bodisi dobro, bodisi zlo.

Da na ta dan, sinovi, mislite, ko ne bo možno skriti se kam, marveč bo treba stati pred božjimi očmi in bo treba ta boj bojevati,⁹⁸ ki sem ga napovedal. Naš Gospod, sveti Kristus, ki je zdravnik naših teles in rešenik naših duš, je vendar naposled določil poslednje zdravilo in nam je pokazal, s čim se moramo njemu [hudiču] odpovedati in se ga rešiti.«

⁹⁸ Besedni ali fizični boj (prim. etimološko glede na prvotno pomensko motivacijo, ki je 'stisniti, suniti')?

Prevod v ZK je v marsičem drugačen:⁹⁹

»In smo bratje, pozvani in poklicani, pred njegovim obličjem se ne moremo za nikomer skriti, nikakor ubežati, temveč nam je stati pred stolom božjim z zoprnikom našim, z zlodajem starim, in se nam je pred božjimi očmi vsakemu s svojimi usti in s svojo besedo izpovedati, kar je na tem svetu vsakdo storil, bodi dobro, bodisi zlo.

Zatorej na tisti dan, sinki, mislite, ko se ne bo kam skriti, temveč bo pred božjimi očmi stati in to pravdo imeti, ki sem jo napovedal.

Naš Gospod, sveti Krist, ki je zdravnik teles naših in rešenik duš naših, pa je to poslednje zdravilo naposled postavil, in pokazal je, s katerim se nam je njemu odreči in se mu oteti.«

Kadar je torej napočil dan za sojenje (BS I, 9; I, 31–32; III, 54: *zodni den: sodnyy dnyb*¹⁰⁰) in je bil nanj obdolženi pozvan (BS II, 67 *bozuuani: pozvanyi*), se je obdolženi moral pojaviti pred sodnikom oz. sodnikovim sedežem/stolom (BS II, 71–72 *stati pred stolom bosigem*).

Sodni postopek se je v bistvenem odvijal kot boj med dvema stranema (BS II, 87 *prio imeti: prvjo iměti*). Pravda (*pravja*) se je odvijala pred sodnikovimi očmi (BS II, 75–76 in 86 *pred bosima osima: prědъ božьima očima*).

Tožnik, 'nasprotnik' (BS II, 73 *zopirnic: sopььnikъ*), je predstavil svojo obtožbo in pozval nasprotnika k odgovoru. Obdolženi mu je moral odgovarjati besedo za besedo (BS II, 75–79 *i gest ze pred bosima osima vzacomu zuoimi vzi i zuoim glagolom izbovuedati: i jestъ se' /.../ svoimi usty i svoimъ glagolomъ ispovědati*), pri čemer je lahko s svojim odgovorom zatrjevano le potrdil ali zanikal.

V poslednji sodbi, pravi Wiehlova, prevzame hudič vlogo nasprotnika, tožnika. Gre za starozavezno predstavo, v kateri po posvetnem vzoru nastopa tožnik, ki se postavi na desno stran od obdolženega in sodniku našteva njegove prestopke. Pred bogom-sodnikom stoji grešni človek kot obdolženec. Wiehlova pojasnjuje, da naj bi Kristus z namenom, da bi se obdolženec pred svojim tožnikom, hudičem-nasprotnikom, lahko uspešno zagovarjal (BS II, 95–96 *imse ze nam dozstoi od gego zavuekati i gemu ze oteti: se' /.../ otъ jeho zavěštati*), uvedel institut 'povrnitve, kompozicije (Buße)'. To naj bi se razumelo v širšem (metaforičnem? op. avt.) kontekstu dogajanja pred sodiščem, kjer so vloge določene in v katerem Kristus nastopa kot zagovornik obdolženega. Wiehlova še nadaljuje, da so že večkrat primerjali poslednjo sodbo z zakramentom spovedi. Medtem ko v božji sodbi nastopa hudič kot tožnik, bog kot sodnik, grešni človek pa kot obdolženec, je pri zakramentu spovedi grešnik svoj lastni tožnik, njegovo priznanje grehov najpomembnejše dejanje v postopku, kot sodnik pa nastopa duhovnik, ki sodbo tudi razglasi in določi kazen, kar naj bi bilo po BS I, 25–26 takole izraženo: *da bim na zem zuete tacoga grecha pocazen vzal, acose Ti mi zadenes: da bimъ /.../ pokaznъ vьzělъ jakože ty mi zaděješi* (Wiehl 1981, 73).

⁹⁹ Avtorji prevoda so dejali, da se njihov prevod od vseh dotedanjih najbolj loči po tem, da je radikalnejši v arhaizaciji. Prizadeva si namreč ohraniti kar največ izraznih sestavin, stilizmov in bralnih vtisov izvirnika, ob upoštevanju široko razumljene norme sodobne knjižne slovenščine (ZK, 83).

¹⁰⁰ Pri citiranju ustreznih mest v BS za potrebe rekonstrukcije sem citiranju Wiehlove, ki se pri transkripciji in hkratnem prevajanju v staro cerkveno slovanščino zvesto drži kanona LLP, dodala še originalne citate iz ZK.

Po vsem povedanem lahko s kar največjo verjetnostjo domnevamo, da se je reševanje sporov pri Slovanih v vzhodnih Alpah, tako kot je bilo pri ljudstvih v procesu oblikovanja politično-teritorialne skupnosti običajno,¹⁰¹ odvijalo večinoma še na zborih.¹⁰² Na podlagi pričevanj o ohranitvi zlasti nekaterih t. i. podeželskih avtonomij in zborovskega načina odločanja pri Slovencih še v novi vek pa razloži, zakaj se je ravno izrazje v zvezi s sojenjem ohranilo, pomensko utrdilo in je bilo lahko kot tako sprejeto v uradno slovensko pravno terminologijo.

Še en, sicer tipološki argument za utemeljeno domnevo o obstoju živega slovanskega besedja v zvezi s sojenjem, a že iz kasnejšega obdobja, je primer iz Sachsenspiegla (Landesrecht, III 71, 1). Primer se nanaša na Slovane, ki so živeli na večjezikovnem področju vzhodne Labe:

Iewelk man, den sculdeget, mach wol weigeren to antwardene, men ne sculdege ene an der sprake, de ene angeboren is, of he dudisch nicht ne kan unde sin recht dar to dut. Sculdeget men ene danne an siner sprake, so mut he antwarden, oder sin vorspreke van sinent halvenm als it de klegere unde de richtere vernehme.

Slovan se je torej pozivu na sojenje moral odzvati, na sodišču pa je lahko uporabljal svoj 'rojstni jezik' (*der sprake, de ene angeboren is* 'angeborene Sprache'). Podobno naj bi veljalo za prakso sestavljanja dokazilnih listin pred sodiščem (*die Beurkundungspraxis der Gerichte*) (Hattenhauer 1991, 58).¹⁰³

2.3. 'Osebni status'

V to skupino sem uvrstila poimenovanji *gospod* in *rab*. Podrobneje sem obravnavala prvega.

2.3.1. *Gospod*

2.3.1.1. *Poimenovalno-pomenska raven*

a) V Brižinskih spomenikih najdemo *gospod* v pomenu 'dominus': *Bose, Gozpodi miloztiuvi, Otze Bose* (BS I, 2); *Bose, Gozpodi miloztivi* (BS I, 21); *tomuge vuirchnemu Otzu Gozpodi* (BS II, 61); *Nas Gozbod, zueti Cr<ist>uz* (BS II, 89); *edin Bog, Gozpod zuueti* (BS III, 9); *i sancto Laurenzu, Gozpodi* (BS III, 44); *Dai mi, Bose Gozpodi* (BS III, 44).

Pri Kelemini beremo, da je poimenovanje *gospod* ohranjeno kot osebno lastno ime v kašnem spisku (Kastenbuch) samostana Rein iz l. 1375: Jakel *Gospüt, Gospöde* (Kelemina 1933, 59).

Tudi v besedilih iz rokopisnega obdobja je poimenovanje *gospod* v pomenu 'dominus' v vlogi naslavljanja krščanskega boga zelo pogost, kar je glede na versko naravo teh tekstov razumljivo. Najdemo pa tudi dva člana njegove besedne družine: *gospodinja* (*goſpadina, goſpodina, gospodigna*, vse ČR) in *gospoščina* (*goſpodſchini* KR, *goſpoſc3ino*, SR) v pomenu 'gosposka':

¹⁰¹ Gl. poglavje O naravi prava in jezika prava, razdelek Zborovanja skupnosti – glavni kanali pravne komunikacije.

¹⁰² Prim. poglavje O naravi prava in jezika prava, razdelek Ustno in zapisano plemensko pravo.

¹⁰³ Gl. tudi Willoweit (1986, 83–95), in Zagiba (1971, 93).

ČR, 7: (48) *Mavr iftephana gne **gospodigna** fu oštaulij bratine ffete maire flatich duanift /.../*

Maur in njegova gospodinja Stefana sta zapustila Bratovščini svete Marije dvanajst zlatov /.../

KR, I: *Jeft N. perfeſchem nafchemu **gospudi** Krheyllu, Defchelſkhimu Viuodi, Richtaryu yenu Rathu, ...Jenu Vfe to diathi, khocker enimu fuetimu Burgaryu pruti nega **gospodſchini**, /.../*

SR 4, xxx: *Ÿa ze ad pouem: Ÿa fe dalſan dam kyr ye moyga otſce moy[o] mat moyo **gospofc3ino** meÿga farmayſtra /.../*

Pri protestantih je izraz zelo pogost, številnejša pa je tudi njegova besedna družina. Pri Dalmatinu naletimo na zanimivo razlikovanje v ortografiji, in sicer Dalmatin zapis *Gofpvd* uporablja v pomenu 'dominus' v zvezi z Bogom, zapis *Gofpud* pa za ljudi (plemenitega rodu). Poleg teh dveh izrazov pozna Dalmatin tudi veliko sorodnih izrazov: **gospa**, **gospodar**, **gospodičič**, **gospodična**, **gospodinja**, **gospoda** (tudi *velika gospoda*), **gospodnji**, **gospodovanje**, **gospodovati**, **gospodstvo** (redkejši zapis *gospodstvo*, oboje 'ozemlje, okrožje'; 'oblast'), **gosposki**, **gospoščina** ('gospoda'). V Registru k prevodu Biblije najdemo sopomenki **gofpa** (*Crajnſki*), *Frava* (*Coroſhki*). Izraz *gospodar* je povezan z ožjo življenjsko skupnostjo v smislu 'pater familias'. Njegova ženska oblika je pri Dalmatinu, zanimivo, *gospa* in ne morda *gospodarica*.

Majda Merše in France Novak ugotavljata, da spada *gospod* v tisto plast besedja, ki se je v rabi ohranilo in pomensko nespremenjeno doživelo pogostnostno bolj ali manj prepričljivo potrditev v protestantskih tiskih 16. st. (Merše in Novak 1996, 289, 290).

Pri Megiserju (1592) najdemo naslednjo besedno družino: **gospa** 'Fraw, domina', **gospod** 'Herr, dominus' oz. 'der Herr als Standesperson', tudi v zvezi **gospud Bug** 'Herr Gott, Dominus Deus', **gospodična**, **gospodin**, **gospodinja**, **gospodovanje** 'Herrschen, gubernatio', **gospodovati**, **gosposki** in **gospoščina** 'Oberkait, magistratus'. V njegovem kasnejšem delu (1603) pa najdemo za izraz **gospodar** zanimiv pomen 'tabularius, item *ſhzhitnik*, ein Wirt, item ein Stallknecht'.

Pri Alasiji najdemo izraz **gospoftuo** kot ustreznico k it. *dominio*, **gofpa** za *ſignora*, **gospud** za *ſignore* in *padrone*, **gospodouanie** za *ſignoria*, **gospodigna** za *padrona*.

Zelo številno besedno družino najdemo v Kastelec-Vorenčevem slovarju, in sicer *gospod*,¹⁰⁴ *gospoda*, *gospodje*, *gospodar*, *gospodarčica*,¹⁰⁵ *gospodarec*, *gospodičič*,

¹⁰⁴ Izraz **gospod** najdemo v Kastelec-Vorenčevem slovarju v naslednjih zvezah: (F⁵²) *en **gospúd** oblaſtnik – dominator; mēſna **gospoiska**, mēſtni **Gospudje** – magistratus, us; **ſveitniga **gospuda**, kar **ſveitnim **gospudam** ſliſhi – senatorius, a, um; v 'kup ſprava teh **ratnih **gospudou**, ali v 'kup ſhidenie – senatus, us.*******

¹⁰⁵ **Gospodarčica**, **gospodična** – herula; **gospodarec**, **gospodičič** – herulus.

gospodarica, gospodariti, gospodarjov, gospodarstvo,¹⁰⁶ *gospodinja, gospodovanje*,¹⁰⁷ *gospodovati*,¹⁰⁸ *gospodska/i/o*,¹⁰⁹ *gospodstvo*,¹¹⁰ *gospojska/i/o, gosposki*.

Pri Gutsmanu je besedna družina še številnejša, številne pa so tudi večinoma kalkirane besedne zveze. Omenila bom samo nekatere izraze: *gospoda* 'Herrschaft, Leute [!]', *gospodar* 'Hausherr, Hauswirth, Herrscher, Herr', *gospodaria* 'Wirtschaft', *gospodnik* 'Beherrscher', *gospoduvauc* 'Beherrscher, Herrscher, Regierer', in zveze: *ludstvenu gospodovanje* 'Volksregiment, Volksregierung', *žensku gospodovanje* 'Weibregiment', *nadežlna gospošina* 'Landesherrschaft', *desetinski gospud* 'Zehendherr', *kazenski gospud* 'Zinsherr [!]' itd.

Poimenovanje je skupno slovansko. Stcslovan. je *gospodb*, hrv., srb. *gospod, gospòdin*, rus. *gospodb, gospodin*, stčeš. *hospod* 'gospod', češ. *hospodin* 'Bog', *hospodár* 'gospodar', *hospada* 'gostilna, gostilničar'. Možni sta dve – sicer ne zelo različni – prvotni pomenski motivaciji. Pslovan. **gospodb* je enako z lat. *hospes* 'gostitelj', mlajše tudi 'gost, tujec'. Prva možnost je, da sta se slovan. in lat. beseda razvili iz ide. **ghos-pot-*, zložanke, s prvotnim pomenom *'gospod(ar) obeda, gospod(ar) gostije', v kateri je prvi člen iz ide. korena **ghos-* 'jesti, obed, gostija', drugi pa z ide. **pot-* 'gospod'. Druga možnost pa je izhajanje iz ide. **ghosti-pot-*, kar bi bila prav tako zložanka z drugim členom iz ide. **pot-* 'gospod', prvi člen pa bi bil ide. **ghosti-* 'gost'. Če je pravilna ta domneva, je beseda prvotno pomenila *'gospod(ar) gostov' (Snoj 1997, 15).

Bezljaj navaja še kasnejše pomene 'dominus, deus', tudi 'fevdalni gospodar, plemič, župnik, meščan' in pogoste toponime *Gospodnje, Gospodnjek, Gospodenca, Gosposko* itd. (Be I, 164).

V stari cerkveni slovanščini srečamo naslednje izraze: *gospoda* 'Herberge', *gospodinъ* 'Herr', *gospodinъ* 'des Herrn', *gospodb* 'Herr', *gopodъnъ* 'des Herrn', *gospodbъskъ* 'des Herrn zukommend, des Herrn', *gospodbъstviye* 'Herrschaft', *gospodbъstvo* 'Herrschaft, Macht', *gospodyni* 'Herrin', *gospožda* 'Herrin' (Sadnik in Aitzetmüller, 30).

Izraza ne najdemo ne v Zslj, ne v Ruski pravdi.

¹⁰⁶ Izraz *gospodarstvo* srečamo v slovarju: *hishuvanie, dobru gospodarstvu – oeconomia, ae; priftavsku gofparftvu – praedialis oeconomia*.

¹⁰⁷ Glagolnik *gospodovanje* je razložen takole: (F⁸) *gospodovanie* ali *oblastovanie* tega gmain folka, kateri fi v'mei fabo einiga glavarja isvolio – *democratia, ae; vishanie, rovnanie, gofpodovanie – gubernatio; gofpodovanie* eniga famiga nad v'fimi drugimi – *monarchia; isaftopen v'tem gmain nuzi tega ladanía, ali gofpodovanía, pregnán, inu kunsten – politicus, a, um; kunsht ladanía, enu gmain gofpodovanie – politia, ae; rovnanie, gofpodovanie, vishanie, vladanie – rectio; vladanie, oblastovanie, gofpodovanie – regimen, nis; slobnúst, famovolnu, gofpodovanie, grosovitoft – tyrannis, dis*.

¹⁰⁸ Glagol *gospodovati* se pojavlja v zvezah: (F⁹) *s'filo savkasovati, ali gofpodovati – imperitare; vladarza, katera visha, ali gofpoduje – reatrix, cis; vishati, krailovati, ladati, regirati, gofpodovati – regere*.

¹⁰⁹ Primer: *enu blagú h'Cesffarski kamri potegniti, ali drugi vifhi gofpodski – confiscari*.

¹¹⁰ Izraz *gospodstvo* (F²) najdemo v primerih: *gofpodftvu – dominium, dominatio, dominatus; prejetje eniga gofpodftva, ali dershava* [!], *od eniga firshta – redemptura, ae*.

Pri Mažuraniću (I, 329) najdemo zelo številno besedno družino: *gospod, gospoda, gospodanj, gospodar, gospodična* ‘dominium’, ‘tlaka’, ‘dajatve kmeta’, *gospodičić, gospodin, gospodja* ‘domina’, *gospodovanje* ‘dominatus, imperium’, *gospodovati* ‘dominari, vladati’, *gospodstvo, gospon*.

Podobno je pri Daničiću (I, 221–227): *gospa, gospoda* ‘domini’, *gospodarъ, gospodarevъ, gospodinъ, gospodinъ, gospodičićъ, gospodičъna, gospodovati, gospodъ, gospodъnъ, gospodъskyi, gospodъstvije* ‘dominium’, *gospodъstvo, gospodъstvovati, gospodynja, gospožda, gospožina* ‘domina’.

Machek (1997, 177–178) za češ. navaja *hospod, hospodář, hospoda*, Brückner (1996, 152–153) za polj. *gospoda, gospodzina, gospoyni, gosposia, gospodza, gospodzin, gospodarz*, Vasmer (I, 299–300) za rus. pa *gospodá, gospodár* ‘Fürst in der Moldau und Walachei’, *gospódb* in *gospožá*.

b) Poimenovanje *gospod*, ki je prvič v slovenskem jeziku zapisano že v BS, je skupno slovansko in je pomensko zelo stabilno z zelo številno besedno družino.

Zanimivo je, da v vseh slovanskih jezikih boga naslavljajo s pomeinovanjem *gospod*. Če ne bi vedeli, da je do pokristjanjevanja prišlo šele po razselitvi slovanskih ljudstev, bi lahko sklepali, da so boga (bogove) tako naslavljali že v skupnem slovanskem obdobju. Dejstvo, da imamo takšno situacijo tudi pri jezikih, ki niso bili izpostavljeni vplivu stare cerkvene slovanščine (npr. vsaj poljski, po večinskem mnenju pa tudi slovenski jezik ne), kaže, da gre najverjetneje za paralelni pomenski preskok.

Podobno pomensko motivacijo, kot jo Bezljaj in Snój rekonstruirata za slovan. **gospodъ* ‘gospod(ar) gostov’ oz. ‘gospodar obeda, gostije’, najdemo v stagl. *hlāford* (k stagl. *hlāf* ‘kruh, štruca’), agl. *lord*.

Zanimiva so tudi nekatera indoevropska poimenovanja, ki označujejo podoben pomen (ali so bila vsaj prevzeta za naslavljanje boga). Njihova pomenska motivacija je pogosto povezana s pojmom ‘domovanja’, nekako ‘gospodar domovanja’, npr. lit. *viēšpatis* ‘vladar; Gospod’, stind. *viš-pati-*, av. *vīs-paiti-* ‘master’, ir. *tiegerne* (k *tech, tige* ‘hiša’), lat. *dominus* (Buck 19.41).

2.3.1.2. Pravnozgodovinska vprašanja

Slovani v vzhodnih Alpah so poimenovanje *gospod* gotovo poznali, kar lahko utemeljujem z zapisom v BS. Ker je besedna družina tega izraza številna tudi v drugih slovanskih jezikih (skupne oblike vsaj še *gospodar, gospoda*), menim, da so poznali tudi to.

Težje je ugotoviti, kakšno realijo je poimenovanje označevalo. Ker so ga pokristjanjevalci prevzeli za oznako boga, v hierarhiji stvarstva najvišjega, lahko sklepamo, da je tudi pri Slovanih to bila oznaka za vodilnega člana skupnosti – toda katerega?

Mnoga poimenovanja za vodilne člane skupnosti so prevzeta (*knez, kralj, cesar*). Domači sta na primer *vojvoda* in *oblastnik*. Možno je, da je kakšno od poimenovanj te besedne družine (*gospod* ali *gospodar*) pred prevzemom izraza *knez* ali pa še po tem (in z njim paralelno) označevalo enako družbeno vlogo (primerjaj npr. Vasmer, I 300, *gospodar* ‘Fürst in der Moldau und Walachei’ ali KV *dejhelski gospud*).

Glede morebitne prvotne pomenske motivacije ‘gospodar obeda, gospodar gostije’ oz. ‘gospodar gostov’ pa bi navedla naslednjo tipologijo.

Mnogi avtorji ugotavljajo, da so bili skoraj vse do moderne dobe glavni problemi vsake skupnosti povezani s preživetjem: kako zagotoviti dovolj hrane za prebivalstvo.

Robert A. Dodgshon (1995) v svoji študiji o gospodstvih (*chiefdoms*) v škotskem višavju ugotavlja, da imajo v vsaki pretežno ruralni skupnosti zemlja in ruralni produkti socialno-politični pomen. Bolj ko je v neki skupnosti diferencirana hierarhija elit, pravi, lažje sklepamo na dejansko ustvarjanje in prisvajanje presežka, kajti drugače elit ne bi bilo moč vzdrževati.

Čeprav so bile razmere na Škotskem gotovo v marsičem specifične in tamkajšnjih družbenih procesov, kljub časovni primerljivosti ni mogoče enostavno prenašati na npr. karantanske razmere, menim, da je proces, ki ga opisuje omenjeni avtor, v marsičem lahko poučen.

Ker je bilo škotsko višavje težko obvladljivo in ni dajalo zadostnih presežkov, se visoki stroški vzdrževanja učinkovite oblasti potencialni centralni oblasti niso izplačali. Možen je bil le osnovni reprodukcijski (ne pa razširjeni) cikel. Gospod (*chief*) je bil pri graditvi in ohranjanju svojega položaja v celoti odvisen od svoje zemlje in njenih virov ter produktov. Tako je lahko ustvarjal presežke za menjavo, za ‘darila’ prebivalstvu v času lakote, s katerimi si je utrjeval svoj status, ob oddaji zemlje je za rento lahko dobival živino (vrednost npr. za doto) in prirejal je lahko gostije. Večje in daljše so bile gostije, boljši status si je pridobil in tako je lahko nase vezal in vzdrževal druge ljudi. Boji pa so prav tako potekali za hrano (Dodgshon 1995, 107).

Kakšen naj bi bil pojem, vsebina, družbena vloga, ki jo je poimenovanje *gospod* označevalo v gentilni kneževini?

V času pokristjanjevanja pride pri njem do pomenske razširitve v ‘krščanski bog’. Toda pomenski preskok ni popoln oz. tako temeljit kot npr. pri poimenovanju *vera*. Ohranjeni pomeni iz kasnejših obdobj in zelo razvejena besedna družina, ki označuje ‘posvetne’ pomene, kažejo na to, da se je predstava oz. bistvo družbene vloge ohranjalo. Zanimivo je, da veliko članov besedne družine (*gospodar, gospodariti*) še vedno označuje dejavnost in njenega nosilca, ki sta povezana (tudi) z zagotavljanjem hrane. V širšem pomenu velja to tudi za pomena ‘upravljati, vladati’, ki jih označuje glagol *gospodovati*, in za *gospodstvo* ‘ozemlje, ki se ga upravlja’.

V Karantaciji oz. v slovanskih gentilnih kneževinah bi poimenovanje *gospod* lahko označevalo enega od nosilcev družbene vloge zagotavljanja hrane in s tem preživetja. Morda je ob pomenski razširitvi in kasnejši verjetni specializaciji poimenovanja *gospod* na vodilno (‘javno’) družbeno vlogo (‘najvišji v skupnosti’) in tudi na naslavljanje boga prišlo do besedotvorne različice *gospodar*, ki je prevzela pomen, ki je bil blizu prvotnemu: ‘tisti, ki zagotavlja hrano, preživetje, ki organizira upravljanje glavnega produkcijskega sredstva – zemlje’.

Vprašanje, katero družbeno vlogo je poimenovanje *gospod* označevalo pri Slovanih v vzhodnih Alpah, ostaja vsekakor odprto.

2.4. 'Odnosi med skupnostmi'

V tej skupini sta uvrščeni le poimenovanji *vera* (*vernik*) in *pobediti*. Podrobneje sem analizirala prvo.

2.4.1. *Vera, vernik, veren*

2.4.1.1. *Poimenovalno-pomenska raven*

a) Poimenovanje *vera* je ohranjeno v besedilih iz vseh obdobj slovenskega jezika. Že v Brižinskih spomenikih so poleg *vera* 'fides' ohranjeni še trije drugi člani iste besedne družine, in sicer poimenovanje *nomen agentis vernik* 'confessor', pridevnik *veren* in glagol *verovati* (*verujem*) 'credere', in sicer v naslednjih sobesedilih: *i mo vueru* (BS I, 31), *nasu praudnu vuerun* (BS II, 105), *i uzem vuernicom* (BS I, 6), *i vueruiu, da im ie, na zem zuete beusi, iti se na on zuet* (BS I, 8), *tose uueruiu u Bog uzemogoki* (BS III, 4–5).

V t. i. rokopisnem obdobju slovenskega jezika najdemo poimenovanje *vera* v Starogorskem rokopisu in v Celovškem ali Rateškem rokopisu, ki oba vsebujeta osnovne molitve Oče naš, Zdrava Marija in Vera v slovenskem jeziku.

Poimenovanje se pojavi v Veri: *Yest veryo na boga vfflega mogotzchiga* (SGR, Vera I), in *Yaft veruyo wu boga othfcho wfemogotfchiga* (CRR, Vera I).

Podobno najdemo kasneje v slovarju Alasije da Sommaripe: *Ieft veriem u Boga Ochieta vffegamogochiga*.

Za protestantsko obdobje Novak in Merše ugotavljata, da poimenovanji *vera* in *verovati* spadata v skupino besedja, ki se je od časov BS v 16. st. ohranilo pomensko nespremenjeno – seveda mislita na njun religiozni pomen.

Pri Megiserju (1592) srečamo poimenovanje *vera* v pomenih 'Glaub, Trew, fides' (*vere vreden* – 'Glaubwuerdig, fide dignus'), *vern* v pomenu 'Glauben, fidelis', *verjeti* 'Glauben, credere', *vernu* 'trewlich, fideliter' in *verovati* 'Glauben, credere' (*kar fe lehku veruje* 'was man leicht glaubt'). Pri Megiserju (1603) je pri *vera* dodana še fraza *kriva vera* v pomenu 'superstitio, Aberglaub', pri *verovati* pa *kar fe ne lehku veruje* za 'incredibilis', in *kar fe lahku veruje* tako za 'credibilis' kot tudi 'verisimilis'.

Za nas je zanimiva tudi zveza *vera in istina* kot prevod nemškega *Treu und Glauben*, ki jo srečamo v Gorskih bukvah (Dolenc 1940, 70).

Pri Alasiji srečamo izraze *vera* za it. *fede*, *veren, vernic* za it. *fedele* in prislov *vernu* za it. *fedelmente*.

V Kastelec-Vorenčevem slovarju¹¹¹ je članov te besedne družine ohranjenih že več: glagol *verjeti*, glagolnik *verovanje*, deležnik *verječ*, prislov *verno* in abstraktni samostalnik

¹¹¹ Samostalnik *vera* (F²⁶) najdemo na primer kot del naslednjih izrazov: *na vupanie, ali na dobro vero kupiti* – *emere bona fide*; *ozhitna vera* – *fides publica*.

Pridevnik *veren* (F⁷) se pojavlja v naslednjih zvezah: *veren, vere vreden* – *fide dignus*; *sveift* [!] *veren, brumen* – *fidelis*, *le*; *hvale vrédin, veren, preshtiman, iskushen* – *probabilis*, *le*; *zhift, ceil, rifnizhin, brumen, vërin* – *syncerus*, *a, um*; *verječ* najdemo: *vrednu verovanâ, verjezhe* – *credibile*; *verjezhi* – *credibilis*; prislov *verno*: *svëftu* [!], *vernu* – *fidè, et fideliter*.

vernost. Večina besednih je zvez kalkirana, in sicer iz latinščine in to pogosto s posredovanjem nemščine, npr. v **veri ostati** – *manere in fide*; **vère ne dershati** (*Treue nicht halten*) – *violare fidem* itd.

Pri Pohlinu najdemo izraze **vira** za *der Glauben, fides*, **virijeti** za *glauben, credere*, **virijetn** za *glaublich, credibilis*, **virn** za *glaubig, fidelis* in **virněk** za *ein Gläubiger, creditor*.

Pri Gutsmanu srečamo: **vera** ‘Glaube, Treue’ (**vere vrieden** ‘Glaubwürdig’, **vere zapustnik** ‘Renegat’), **veren** ‘Glaubig, Treu’, **verjeti** ‘glauben’, **verjenje** ‘Glaube’, **verjetliu** ‘Glaubhaft’, **verlivost** ‘Glaubhaftigkeit’, **verlivu storiti** ‘Beglauben, Beglaubigen’ [!].

Stcslovan. je **věra**, hrv., srb. *vera*, rus. *věra*, češ. *víra*, in zato pslovan. **věra*. Primerjava slovanskega gradiva s sorodnimi poimenovanji v drugih indoevropskih jezikih je pokazala, da je pslovan. **věra* dalje enako stvnem. *wāra* ‘zvestoba, pogodba, zaščita’, stnord. *Vār* ‘boginja prisege zvestobi’. Beseda je v ženskem spolu posamostaljeni pridevnik **wēro-* ‘resničen, pravi’,¹¹² ki se ohranja v lat. *vērus* ‘resničen, pravi’, stir. *fīr*, stvnem. *war*, nem. *wahr* v enakem pomenu. (Snoj 1997, 711–712).

V slovenskem jeziku je bil iz samostalnika **věra* s formantom *-bn* tvorjen pridevnik *veren*, iz njega pa s sufiksom *-ikъ* poimenovanje za *nomen agentis vernik*. Prav tako sta na osnovi samostalnika *vera* nastali zloženska *verjeti* (iz **věro jěti* ‘vero vzeti’¹¹³) in denominativ *verovati*. Vprašanje je, kakšni so bili vplivi tujih, zlasti pomenskih vzorcev pri poimenovanjih *verovanje* in *vernost*,¹¹⁴ ki zaznamujejo abstraktne pojme in so ohranjeni relativno pozno, šele v Kastelec-Vorenčevem slovarju.

Po času in prostoru Slovanom v vzhodnih Alpah najbližji pravni vir v starocerkveno-slovanskem jeziku, *Zakon sudnyj ljudem*, pozna izraz *imutъ imъ věry* v pomenu ‘verjeti, da bodo govorili resnico’, ‘imeti jih za verodostojne priče’:

NS, čl. 20: *Rodi i děti ježe na sę čo glagoljuty, li ne imutъ imъ věry; ni gospodini ni na gospodina, rabъ li, svobodnikъ li, da posluhъ da byvajety.*

Kadar pričajo starši ali otroci o svojih zadevah, naj se jih ne upošteva kot verodostojne priče; prav tako naj suženj ali osvobojenec ne bo priča ne za ne proti gospodarju.

Že na začetku tega spomenika pa srečamo poimenovanje *vera* v razširjeni redakciji

Glagolski obliki sta dve: *verjeti* v zvezah: **verovati, verjeti** – *credere; meni se ne verjame* – *incredibilis sum*; in *verovati* (F¹¹): **verovati, kar eden pravi** – *accredere; verovati, verjeti* – *credere; kar nuzā h'pregovorjenu, da eden veruje* – *persuasorius, a, um*.

¹¹² Prvotna pomenska motivacija osnovnega korena **wer-* je ‘vezati, razvrstiti, obesiti’ (Po, 1150/1). Stind. *Vārūna-* ‘Binder’ je verjetno izpeljan iz **werū/ū-*, iz česar še stind. *varū-tār-* ‘Schützer, Schirmer’ (Po, 1161/5B).

¹¹³ Podobno je tvorjeno nem. *wahrnehmen* ‘zaznavati, opazati, zavedati se’, ki je zloženska iz nem. *wahr* ‘resničen, pravi’ in *nehmen* ‘vzeti’ (Snoj 1997, 712).

¹¹⁴ Za glagolnik *verovanje* najdemo: *fanikernu verovanĭe, fhelmario verovati* – *credulitas*. Pri abstraktnem samostalniku *vernost* srečamo: **zvětloba** [sic!], **vernoft** – *fidelitas; vernoft, preshtimanĭe* – *probabilitas; rĭjnĭza, vernoft* – *veritas; pri nevernost pa: nevernoft, nevera, nezveiftoba* [!], *nezveiszhina*.

na mestu, kjer se takoj na začetku v kratki redakciji pojavlja izraz *pravda*, oboje v pomenu božja 'pravičnost'.¹¹⁵

RR, čl. 1: *Preže vsekoj **pravdē** podobno jestь o bi božii **věř** glagolati.*

NS, čl. 1: *Preže vsekojē **pravdy** dostoino jest o božii **pravdē** glagolati.*

V drugih virih v starocerkvenoslovanskem jeziku najdemo še naslednje gradivo: *věra* 'Glaube, Vertauen, Treue', *věriti sę* 'Treue halten', *věrbny* 'gläubig, treu, zuverlässig', *věrbstvovati* 'glauben', *věrovati* 'glauben, vertrauen', *věrovny* 'des Glaubens' (Sadnik in Aitzetmüller, 150; LLP I, 377–380).

Čeprav so hrvaški in srbski viri časovno že bolj oddaljeni, je pomenski razvoj obravnavane besedne družine, kot je razviden iz njih, pričevalen za ugotavljanje pomenskega razvoja te besedne družine tudi pri prednikih Slovencev.

Mažuranić (II, 1560) za poimenovanje *vera* navaja naslednje pomene: 1. 'fides, credulitas', tudi 'fidelitas' in 'religio'; 2. 'tregua, pax'; *zadati vjeru* 'spondere, per fidem jurare'; 3. homo amicus fidus; 4. 'creditum': *na vjeru uzajmiti*; 5. 'sponsio, prositba, zaruka'.

V hrvaških virih najdemo npr.:

IR 1b, 5–6: *I š njim pride g(ospo)d(i)n Macol, komu biše dal g(ospo)d(i)n podreka Mrčenegu zrvh njega plaće za **vernost** ku biše učinil.*

*Ondi se z **verom** ujediniše utakmiše pomirbu.*

V Poljičkem statutu se pojavljajo poimenovanja (*nei*)virnik, *biti (ne)viran*, *virovan*, *dostojan viri*, *nevjera (nevira)*, in sicer v pomenih '(ne)zvestoba, dana beseda', 'zanesljivost'.

Primeri:

PS, čl. 1: *Prvi zakon poljički jest vazimati kneza od gospodina, ki je gospodinu **viran** a Poljicem ugodan.*

PS, čl. 30: *Ki bi se našao **neviran** ali izdajica mista. Tko bi na koga uzložio **neviru** nepravo i on se prav našao /.../*¹¹⁶

PS, čl. 55c: *Ali tko bi propovidao više poljičko, taj je **nevirnik** i traditur poljički.*

PS, čl. 67a: (Od pristavi) *Pristavi su, po kih se čine pozovi po zakonu i pravde pitaju i porotja i prodaje i takmine i svidočanstva i svake ine stvari i dugovan'ja meju ljudmi. I pristavi, ki su podobni i **dostojni viri**, navlastito rotni, jesu vridni kakono pisma, i **virovani** su, gdje jih je veće a strne se: ako li je i rotni pristav, toj bolje, meju njimi tere pristavuju skladno i strne se, to je **virovano**, ako ne bi bila koja jala ali hitrost, ča bi se moglo obnaji.*¹¹⁷

¹¹⁵ Vprašanje je, ali tu obe poimenovanji res označujeta isti pojem: *pravda*, *vera* 'pravičnost', ali sta pa le glede pomena 'pravičnost' sinonima, drugače pa vsaka označujeta še svoje pomene, npr.: *pravda* 'pravica, spor, razprava pred sodiščem', *vera* pa 'verovanje'.

¹¹⁶ Prevod: Kdor se izneveri ali izda svojo deželo. Če kdo koga nepravilno obtoži nevere, pa se izkaže, da je obtoženi nedolžen /.../

¹¹⁷ Prevod: Pristavi so ljudje, ki po zakonu vročajo pozive in s pomočjo katerih se išče pravica, so tisti, ki opravljajo vse druge zadeve in posle med ljudmi v zvezi s porotniki, prodajo, pogodbami in pričami. Pristavi, ki so pravični in vredni zaupanja, še posebej zapriseženi, veljajo toliko kot listine, zaupanja so vredni, kadar jih je več in se ujemajo v dokazilih. Če je med njimi zapriseženi pristav, toliko bolje, in če usklajeno izvršujejo pristavsko dolžnost in se strinjajo, je to vredno zaupanja, če se ne najde kakšna prevara ali zvižaja.

V srbskih virih srečamo pri Daničiču (I, 197–199) primere za poimenovanje *věra* in člane njene besedne družine razdeljene v kar nekaj pomenskih kategorij: *věra*: ‘fides, koja se daje da se ne bi trebalo bojati za što’; *věrovanije*: ‘fides’; *věrovati*: ‘credere’, ‘firmare, fidem facere’, ‘accusare’; *věrovъnъ* ‘fide dignus’; *věrnъ* ‘fidelis’; *věrstvo* ‘fides’. Nekaj primerov:

Davše svoju ruku i svoju věru (M 21).

Da mu nije viere ni ruke odъ gospodina dana (M 102).

Što daa dubrovčaninъ srъbinu svoje imanje u věru (M 206).

*Ako věruje*¹¹⁸ *srъblinъ vlaha, da se pri prědъ knezemъ (dubrovačkim); ako věruje vlahъ srъblina, da se pri prědъ banomъ (bosanskim)* (M 25, 29, 33).

Daničič (II, 134–135) navaja izraz *nevěra* v pomenu ‘perfidia’, npr.

Prědъ kralevъstvo mi da idu (Dubrovčani) za nevěru (M 52).

Za njegovu nevěru uzehъ mu (baštinu).

Poleg tega pozna Daničič še izraze *nevěrnъnikъ* ‘perfidus’, *nevěrnъ* ‘incredulus’, *nevěrstvije* ‘incredulitas’, *nevěrstvo* ‘incredulitas’.

V drugačnem, vendar za ugotavljanje najstarejšega pomena zelo pričevalnem pomenu pa se poimenovanje *vera* pojavlja v ruskih virih.

V Ruski pravdi (Kronsteiner 1980, 66; Kaiser 1980, 72–77) tako naletimo na: *vira* (*věra*) ‘Wergeld für Totschlag/Mord’, ‘compositio, krvnina’, *dikaja věra* ‘Verdachtwergeld’,¹¹⁹ *poklepnaia vira* ‘Wergeldklage’. Primer:

*O poklenči virě: Ašte budetъ na kogo poklepijaja vira, to že budetъ posluhovъ 7 to ti vyvedu tъ viru.*¹²⁰

Poimenovanje *věra* v pomenu ‘compositio’ najdemo tudi v drugih ruskih virih, npr. v Nestorjevi kroniki.¹²¹

¹¹⁸ V pomenu ‘accusare’.

¹¹⁹ *O ubiistvě. Aže kto ubijetъ knjaza v razboi a golovnika ne ištjutъ to virevnuju platiti vъ čjem že vervi golova ležitъ to 80 grivni. Paki ljudinъ to 40 grivni. Kotoraja li vervъ načinetъ platiti dikuju věru koliko létъ. Zaplatiti tu viru zane že bezъ golovnika imъ platiti. Budetъ ki golovnikъ ihъ vъ vervi to zapъ k nimъ prikladuvajetъ togo že dělja imъ pomagati golovniku. Ljubo si dikuju věru. No splati imъ bo obči 40 grivni. A golovničъstvo samo mu golovniku. A vъ 40 grivni jemu zaplatiti is družiny svoju častъ. No ože budetъ ubilъ ili vъ svadě ili v piru javleno to tako jemu platiti po vervi nyně iže cę prikladuvajutъ viruju.*

O umoru. Kadar kdo v sporu ubije kneza in se morilec ne išče, mora krvnino plačati skupnost, ki živi na ozemlju, kjer leži glava, [t.] 80 griven. Če gre za preprostega človeka, 40 griven. Skupnost s tega ozemlja bo toliko let plačevala krvnino. Skupnost plačuje krvnino, ker ni morilca. Če je morilec na njihovem ozemlju, potem plača skupnost (dodatno) krvnino, ker storilcu ob umoru stoji ob strani.

Ali *dikaja vera*. Skupaj plačajo 40 griven. Umor (odplača) sam morilec. K 40 griven deleža njegovega spremstva doplača morilec svoj delež. Če pride do umora javno, pri prepiru ali ob pitju piva, potem plača na tistem mestu, kjer se plačuje krvnina.

¹²⁰ Prevod: O krvnini: če je tožba na krvnino, naj bo (prisotnih) sedem prič. Te prisostvujejo krvnini (izročitvi, op. avt.).

¹²¹ Nestor govori o začasni ukinitvi ‘vere’, to je možnosti ‘odkupa glave’, ki pa je veljala le kratek čas v obdobju vladavine velikega kneza Vladimirja. Ker so se množili ropi in uboiji, naj bi mu bili škofje namreč rekli: »Zakaj razbojnikov ne kaznuješ?« On jim je odgovoril: »Bojim se greha.« Škofje naj bi na to odvrnili: »Dostojit ti kaznit razbojnika, no so isipitom. Volodimir že otverg viry, nača

V Ruski pravdi pa srečamo tudi izraz *virьnikъ*,¹²² ki naj bi označeval visokega kneževga (kasneje morda tudi državnega) ‘uradnika’ za sodne zadeve, ki je bil pristojen za pobiranje krvnin v primeru ubojev. Do dela krvnine je bil tudi sam upravičen. Morda je opravljal tudi vlogo sodnika v primerih, ko je šlo za uboj (Rahbek Schmidt 1964, 513–514; Kaiser 1980, 98–99, 74–75, 272). Mažuranić je menil, da je šlo za neke vrste funkcionarja, kot je bil pri Hrvatih *pristav*.

V zvezi z ruskim izrazom *vira* pa ni enotnega mnenja. Vasmer (I, 203) meni, da bi pri rus. *vira* ‘Wergeld’ lahko šlo za izposojenko iz germ., npr. iz srvnem. *wërgelt*, kjer je v prvem delu ohranjeno got. *wair* ‘človek’, vendar pa pri glasoslovni utemeljitvi povzroča težave ruski *i*. Zato omenja možnost, da bi bilo poimenovanje **virьna* ‘Wergeld’ izpeljano iz neke pslovan. ustreznice k lit. *vyras* ‘človek’, stind. *vīrás* ‘človek, junak’ in lat. *vir*. Za primerjavo ponuja tudi stind. *vāiram* ‘Wergeld’, ‘Fehde’.¹²³

Vsekakor je res, da se v Ruski pravdi v pomenu ‘Wergeld’ pojavlja tako oblika *vira* kot tudi *věra*. Tudi Sreznjevski med obe obliki postavlja enačaj (I 262: *vira* = *věra* I, 490) in poimenovanje razloži takole *vira* = *věra* – ‘denežnaja pjenja, zamjenjajuštaja smernuju kaznъ’; ‘pretia redemptionis’. Pri Sreznjevskem (I, 490) najdemo za poimenovanje *věra* poleg religioznih ‘fides’ in ‘religija’ še dva pomena, in sicer:

‘resnica’: *Лъжа, а не věra (pisti~), прěможе на земли. Возлажаše věру на лъжу.*
 ‘prisega’: *Тѣхъ всѣхъ цѣлоvalиковъ приводити къ věрѣ.*

b) Poimenovanja *vera*, *verovati* in *veren* so nastala v domačem kontinuiranem jezikovnem razvoju in niso bila oblikovana na podlagi tujejezičnih poimenovalnih vzorcev. Izkazujejo številno besedno družino. Ker gre vsaj v primeru *vera*, *verovati* in *veren* za skupna slovanska poimenovanja, so ta mnogo starejša od časov pokristjanjevanja, zato lahko z največjo verjetnostjo domnevamo, da so krščanski misijonarji tudi v tem primeru za potrebe svojega delovanja starim domačim poimenovanjem dodali novo vsebino.

Pomen, ki ga v virih v slovenskem jeziku največkrat srečamo, je enak današnjemu, oz. tistemu, ki je danes najbolj razširjen – ‘fides’ (*vera*: BS, CRR, SGR), ‘confessor, fedele’ (*vernik*: BS, A, P), ‘credere’ (*verovati*: BS, Megiser, KV; *verjeti*: Megiser, KV, P, G).

Toda poleg teh najdemo tudi naslednje pomene: ‘zvest’, ‘zvesto’, ‘zvestoba’, ‘nezvestoba’ (*veren*, *verno*, *vernost*, *nevernost*, *nevera*: KV), ‘resničen’ in ‘resnica’ (*verin*, *vernost*: KV), ‘fide dignus; zaupanja vreden’ (*vere vreden*: Megiser, KV, G), ‘Treue nicht halten’ (*vere ne držati*: KV), ‘credere; verjeti, da je res’ (Megiser) in ‘Beglaubigen; jamčiti,

kazniti.« Po kratkem času veljave novega pravila pa so škofje in starešine uvideli: »*Rat mnoga, ože vira. To na orugy i na konjih budi*.« Očitno je, da je izvrševanje smrtne kazni zmedlo svet starešin, ki je zahteval, da se novota ukine in da se povrne stari običaj. Vladimir se je s tem strinjal. K temu je pripomogel tudi fiskalni razlog, kajti iz naslova *vire* se je lahko polnila blagajna tudi v vojaške namene (I. Mažuranić II, 1561–1562).

¹²² *A se pokoni virnii byli pri Jaroslavě: virniku vzjati 7 věderъ solodu na nedělju /.../*

Prevod: Takšni so bili zneski krvnine pod Jaroslavom: ‘pobiralec krvnine’ pobira 7 veder slada na teden /.../

Aže budetъ vira 80 grivni, to virniku 16 grivni, 10 kunъ i 12 věkši. A peredi sьsadnaja 1 grivni, a za golovu 3 grivni (Kronsteiner 1980, 14–15).

Prevod: Kadar znaša krvnina 80 griven, pobere ‘pobiralec krvnine’ 16 griven, 10 kun in 12 vekš. Pred tem še 1 grivno ‘spravnine’ in za glavo 3 grivne.

¹²³ Prim. Kaiser (1980, 218).

potrditi' (*verlivu storiti*: G). V Gorskih bukvah srečamo izraz *vera in istina* kot prevod nemškega *Treu und Glauben*.

Ker gre za skupno slovansko poimenovanje, starejše od pokristjanjevanja, je pomen '(krščanska) vera, religija', 'credo' sekundaren. Pri tem je pomembno, da so tri oblike, ki jih pozna BS (*vera, verovati, veren*), znane v starocerkvenoslovanskih virih tudi v drugačnem, 'nekrščanskem' pomenu, namreč *věra* 'Treue, Vertrauen; zvestoba', *věrovati* 'vertrauen; zaupati', *věriti se* 'Treue halten, biti zvest' in v primeru iz Zslj (NS) *imutъ imъ věry* pa 'verjeti, da bodo govorili resnico'.

Pomene, ki jih ta slovanska besedna družina označuje, 'resnica', 'jamstvo', 'zvestoba', v ruščini tudi 'krvnina', imamo tako utemeljeno za starejše.

Kakšen pomenski razvoj je poimenovanje *vera* (in njena besedna družina) doživelo, če je pomen 'credo' vsaj sekundaren?

Kaže, da je bil najstarejši pomen 'resnica' ('prisega', 'jamstvo'), nato 'zvestoba' in šele nato 'credo'. Tak pomenski razvoj potrjujejo tudi paralelni razvoji treh drugih indoevropskih izrazov, in sicer lat. *fides*, gr. **pisti**-¹²⁴ in šved. *tro* (sorodno z got. *triggws*, nem. *treu, getreu*, Buck, 16.65), pri katerih naj bi pomenski razvoj šel od 'zanesljiv, tisti, ki govori resnico', 'jamstvo', do 'zvestoba', in šele kasneje 'religiozno verovanje'.

Gamkrelidze in Ivanov sta v svojem delu *Indo-European and Indo-Europeans* (1995, 701–703) obravnavala tudi indoevropska poimenovanja za osnovne religiozne predstave. Ugotovimo lahko, da nobeno od njih ni v sorodu s poimenovanjem *vera* ali z njeno besedno družino.¹²⁵ Pomen 'verovati' so Indoevropejci poimenovali namreč z ide. **k^hred-d^heH*-¹²⁶ 'položiti srce' (kajti stind. *śrad-dhā-* 'vera', *śrād-dadhāti* 'verjame, zaupa', av. *zrazdā* 'verjame, veruje', het. *k(a)ratan dai* 'vstavi jedro, srce' v *nu-uš-ma-aš* DINGIR^{DIDL}-eš ta-

¹²⁴ Pri Walde-Hofmann najdemo naslednje pomene za *fides*: 'Treue, Glaubwürdigkeit; Bürgschaft, Kredit, Schutzverhältnis; Vertrauen, Glaube'. Osnovni pomen je 'auf die sittliche Persönlichkeit sich beziehende Garantie', s čimer je povezan *foedus* 'Treuebund, Bündnis, Vertrag' (Walde-Hofmann I, 494). Tudi **pisti**- pomeni 'Treue, Vertrauen, Beglaubigung, Bürgschaft' (Frisk II, 487); po Wiehl (1981, 60–61).

¹²⁵ Še nekatera druga indoevropska poimenovanja za religiozne predstave: ide. **sak^h*- 'svet; posvetiti; obred' je rekonstruirano na podlagi hetitskega in latinskega gradiva:
– het. *šaklai-* 'obred, religiozni običaj' v *ud-ni-ya-an-da-an ša-ak-la-in iš-hi-ú-ul zi-ik-pát ha-an-te-iš-ki(-ši?)* (KUB XXXI 127 I 16–17) 'oblikuješ običaje (obrede) in sporazume dežel';
– lat. *sacer, sacrum* 'sveto, kar vzbuja spoštovanje' v *sacra publica* 'javni obredi', *sacra gentilitia* 'sveti obredi rodu', *sacerdōs, sacerdotis* 'svečenik', *sacrificāre* 'izpeljati obred (žrtvovanja), perform sacrifice'.

Ide. poimenovanje **eisHro-* 'obdarjen z religiozno močjo; svet, endowed with sacred power; sacred', pa je rekonstruirano na podlagi:

– stind. *isirá-* 'močan, mogočen (mitološka bitja)';
– gr. (dor.) **ἰήρωv**, (at.) **ἰήρωv** 'svet, močan, ki se premika'.

Verjetno gre pri tem drugem ide. poimenovanju le za grško-indoarijsko izogloso. Balto-slovansko-indoarijska izoglosa z enakim pomenom pa je bila **k^hwen-to-* (av. *spānta-* 'svet', lit. *šventas* 'svet', stprus. *swent-* (v zloženkah), rus. *svjatoj* 'svet', steslovan. *svetъ* 'svet').

¹²⁶ **k^hert-* 'srce': gr. **κῆρ**, hom. **kradih**, arm. *sirt*, lat. *cor*, gen. *cordis*, stir. *cride*, got. *hairto*, stvnem. *herza*, stagl. *heorte*, lit. *širdis* 'srce, jedro', steslovan. *srъdъce*, stind. *g^hrd-*, av. *zōrəd-* 'srce'. Stind. *śrad-*, in sriran. *srāḍ-* pomeni 'jamstvo, zaupanje, guarantee, trust'. Tudi lat. *crēditum* 'posojilo, dolg, kredit' je izpeljanka iz *crēdō* 'zaupam, verjamem'.

ma-i-in ka-ra-a-ta-an da-i-ir (KBo XXII, 2 I 16) 'in bogovi so položili vanje novo drobovje (vsebino?)', lat. *credō* 'verjamem, verujem', stir. *cretim* 'verjamem, verujem').

V mnogih jezikih se torej v frazah, ki označujejo 'vero', 'zaupanje', pojavlja izraz za 'srce', tako tudi v rus. *dovrjat' vsem serdcem* 'verjeti z vsem srcem'.

Poimenovanja kažejo, da so pojmi v zvezi z verovanjem pri indevropskih ljudstvih nastali na podlagi drugačnih predstav. To le še utemeljuje našo tezo, da je skupno slovansko poimenovanje *vera* pred prihodom krščanstva v slovanskih jezikih označevalo drugačne odnose.

Težje je vprašanje domačega nastanka poimenovanja za *nomen agentis vernik*, ki se tudi pojavlja v BS. Irene Wiehl namreč meni, da gre pri izrazu *vernik* za formalno novotvorbo (Eigenbildung) po lat. *confessor*. Do tvorbe te besede naj bi prišlo šele v času in za namene pokristjanjevanja in pred tem formalno naj ne bi obstajala. Vprašanje je, zakaj naj bi to bila novotvorba (Neubildung) in ne le pomensko razširjeno poimenovanje, če je bilo pomensko razširjeno že obstoječe poimenovanje *vera*. Poimenovanje *vernik* je tvorjeno po splošnoslovanskem besedotvornem vzorcu za *nomen agentis* s slovan. sufiksom *-bn-ikъ*, in je ohranjeno še v ruskih virih (*virnik*) in hrvaških ((*ne*)*virnik*) virih.

Verjetno gre tudi v tem primeru tako kot pri drugih članih besedne družine *vera* le za pomensko prilagoditev že obstoječega izraza.

2.4.1.2. Pravnozgodovinska vprašanja

Na pojmovni ravni se na podlagi predstavljenega gradiva, zlasti pravnih besedil, zastavljata vprašanja, kakšne realije je besedna družina *vera*, *veren* in *vernik* pred pokristjanjevanjem in verjetno tudi še po njem označevala in s kolikšno verjetnostjo lahko domnevamo, da je bilo to tako tudi pri Slovanih v vzhodnih Alpah. Ali so Slovani v zgodnjem srednjem veku te izraze poznali le še za označevanje (krščanskih) religioznih predstav ali pa se je poimenovanje *vera* uporabljalo še vedno tudi za poimenovanje starejših realij, npr. za jamčevanje, za sklenitev premirja in plačilo krvnine, za sklicevanje na resničnost zatrjevanega pri prisegi, na odnos zvestobe?

Indoevropska rekonstrukcija poimenovanja **wēro-* kaže, da je bila prvotna pomenska motivacija 'resničen, pravi', ohranjeni izrazi po indoevropskih jezikih (*imutъ imъ věry* v Zslj, pomeni 'resnica' in 'prisega' pri Sreznevskem ter stnord. *Vār* 'boginja prisege zvestobi') pa nakazujejo možnost, da je bila morda povezana z institutom prisege in pričanja, kjer je zagotavljanje oz. ugotavljanje 'resnice' bistven element.

Glede na pravnozgodovinske tipologije o razvoju odnosov dveh sprtih skupnosti, ki sta še na rodovno-plemenski stopnji, domnevam, da ohranja poimenovanje *vera* zelo staro pomensko situacijo v ruskih virih. Tam označuje izraz *vera* 'krvnino', 'compositio', denarno nadomestilo skupnosti za njenega ubitega pripadnika. Lahko si predstavljamo, da je pomemben del obreda pomiritve predstavljala prisega (obljuba) člana skupnosti, kateri je pripadal storilec, da bodo plačali krvnino, druga stran pa je prisegla, da se bo odpovedala maščevanju. Prisega se je imenovala *vera*, sčasoma pa je poimenovanje začelo poimenovati 'krvnino' samo. Že Miklošič je dal o tej problematiki naslednjo razlago: »*vjera, vera, stcslovan. věra*, pomeni besedo, dano prizadetemu, s katero se mu za določen čas obljubi, da tisti, ki besedo daje, skupaj s svojimi tovariši, ne bo proti njemu izvajal nobenih sovražnosti.

V pomenu 'prekinitve sovražnosti' pomeni natančno to, kar izražajo it. *tregua*, fr. *trêve*, lat. *tregua* iz stvnem. *triva*, *triuwa*, nem. *Treue*«. ¹²⁷

Tudi Irene Wiehl je postavila v svoji obravnavi besedja iz BS zanimivo tezo, s katero je poskušala razložiti, na kakšni pomensko-asociativni osnovi so pokristjanjevalci za oznako krščanskih predstav prevzeli ravno poimenovanje *vera* in njeno besedno družino.

Bog kot prizadeta stranka naj bi dal človeku svojo obljubo, s čimer je bila nastala 'pravna skupnost' (*Rechtsgemeinschaft*), ki se je kazala v sklenitvi zveze. Človek je vstopil v takšno (pravno) zvezo z bogom z dejanjem vere. Možno bi bilo, pravi Wiehlova, da je poganska predstava o maščujočem se bogu, ki jo pozna tudi Stara zaveza, pomagala pri prenosu miselnega modela, povezanega s preseganjem krvnega maščevanja z dejanjem pomiritve, *vere*. Pogansko predstavo o bogu – krvnem maščevalcu najdemo v ljudskem pesništvu, npr. Buslaev: »ot boga ot staroga krvnika«. ¹²⁸ Grešni človek, ki je storil prekršek, naj bi tako bil odvisen od milosti maščevalca (Boga), kajti s prestopkom je postal kriv in s tem je 'Drugi' nad njim dobil popolno oblast. Življenje grešnika je v njegovih (božjih) rokah. Od njega dobi besedo miru (*věra*). Wiehlova domneva, da je bila stara predstava, ki jo je označevalo poimenovanje *věra*, ob prehodu izraza v krščanski termin še živa. Meni, da predstava ni bila zožena samo na uporabo na pravnem področju, kajti prvotni pomen 'resnica' naj bi bil še lepo viden. Krščanski pojem naj bi se povezal z obema pomenoma, s splošnim ('resnica') in z ožjepravnim ('compositio'), pri čemer naj bi stopil pravni vidik v ospredje (Wiehl 1981, 60–61).

Z dajanjem *vere* 'besede oz. prisege' je verjetno povezano tudi poimenovanje pojmov 'potrditi', 'jamčiti', 'biti vredno zaupanja', na primer *verlivu sturiti* (G), *davše svoju ruku i svoju věru* (Daničić), *pristavi so virovani* (PS) itd.

Hrvaški viri, zlasti Poljički statut (*gospodinu viran*) in tudi fragmenti v slovenskem slovarskem gradivu (KV) pa se verjetno nanašajo že na poimenovanje mlajših fevdnih, vazalnih odnosov, odnosov med gospodom in nižjim gospodom ali mestom, kjer je v ospredju pojem vazalne 'zvestobe'. Ta pa je v svojem bistvu bila nasledek pomiritve, sklenitve *vere*, po obdobju sovražnosti med obema stranema, iz katerega je največkrat eden izšel močnejši, drugi pa šibkejši (dokler sta enakovredna, pomiritve ni). Šibkejši se ob tej sklenitvi pomiritve močnejšemu zaveže k zvestobi (*veri*). Pomenski preskok poimenovanja *vera* s 'pomiritev' na 'zvestoba' postane po mojem mnenju v tem okviru razumljiv.

¹²⁷ I. Wiehl po F. Miklošič: Die Blutrache bei den Slaven. Denkschriften 36, Wien, 1888, 127–210, str. 139.

¹²⁸ I. Wiehl po F. Buslaev: *O vlijanii christianstva na slavjanskij jazyk. Opyt istorii jazyka po Ostromirovu evangeliju*. Moskva, 1848, str. 123.

3. PRAVNO RELEVANTNA POIMENOVANJA IZ ROKOPISNEGA OBDOBJA

3.1. 'Postopki pred zborom'

V tem razdelku bom najprej obravnavala besedno družino *zavečati*, *obet*, *odvetnica*, *veča in svet*. Ta poimenovanja s sinhronega vidika ne sodijo vsa v isto besedno družino. Sorodstvene povezave med njimi nam razkrije šele primerjalna in zgodovinska analiza. Večina poimenovanj je namreč izglagolskih samostalnikov, izpeljanih iz pslovan.**větiti* 'govoriti', razen *zavečati*, ki je njegov iterativ, in samostalnika *odvetnica*.

Čeprav ta poimenovanja sinhrono ne sodijo v isto besedno družino, je pri tem treba upoštevati diahroni pogled in postaviti v izhodišče hipotezo, da se je formalna sorodnost v obdobju pred približno tisoč dvesto leti verjetno intenzivneje kazala tudi v relativni pomenski bližini takratnih izrazov.

3.1.1. *Veča, zavečati se*

3.1.1.1. *Poimenovalno-pomenska raven*

a) V Brižinskih spomenikih najdemo poimenovanje *zavečati se* v enem primeru, in sicer v pomenu 'odreči se, renuntiare' (ZK 1993, 151): BS II, 94–96: *imse ze nam dozstoi od gego zavuekati*;

M. Merše in F. Novak uvrščata poimenovanje *zavečati* med tiste izraze, ki so izpeljani iz splošno znanih korenov, prisotnih v večjem številu tvorjenk, sami pa pri protestantih niso izpričani (Merše in Novak 1996, 294).

Pri Trubarju, Krelju in Dalmatinu srečamo le izraz *prevečati* v pomenu 'betrügen' (Be II, 242).

Poimenovanje *veča* je izpričano šele v virih iz 16. st. v pomenu 'kmečki ali trški sodni zbor' (Kaspret 1907, 215–222)¹²⁹ oz. 'zbor, na katerem opravljajo tako sodne kot tudi 'upravne' in 'zakonodajne' posle' (Vilfan 1961, 87; 1996, 270–272),¹³⁰ vendar ne pri protestantskih piscih.

Srečamo ga tudi v narečjih. V narečnem slovarju obirskega govora (Karničar 1990, 256) še danes pomeni 'davek', najverjetneje po pomenskem preskoku iz poimenovanja za *nomen actionis* 'zborovanje, zbor' na poimenovanje za *nomen acti* 'dajatev, o kateri se na zboru odloča'.

Enako se je na primer zgodilo pri poimenovanjih *pravda* in *pojezda* (Vilfan 1996, 272–279). V rezijanskem narečju je ohranjena glagolska oblika *večūvati* 'zborovati' (Matičev 1978, 162–184).

Pohlin pozna izraz *vezha* kot ustreznico k *die Stiftung, fundatio*.

¹²⁹ Npr. zemljiška knjiga loške graščine iz leta 1501 in urbar radeške graščine iz leta 1575.

¹³⁰ Vilfan (1980a, 62) omenja sklicevanje deželskosodnega zbora (*wetscha*) v deželskem sodišču Goričane že za sredo 15. stoletja.

Podobno pozna tudi Gutschmann poimenovanje *veča* kot prevodno ustreznico za nem. *Rente, Steuer, Zins, Stift*. V njegovem slovarju najdemo tudi poimenovanje *večauniše* za *Rentkammer*; kalkirana izraza za *nomen agentis večeprejemauc* za *Rentmeister* in *večouni noterjemauc* za *Steuereinnnehmer*, glagolske oblike *večuvati* in *večo dati* za *renten* in *steuern*, *večo naznaniti* za *Stift ansagen* ter pridevniški obliki *večonosen* za *steuerbar* in *veči (ne) podvržen* za *(Un)steuerbar*.

Poleg tega nam Gutschmann ohranja tudi več večbesednih kalkiranih izrazov, kjer je *veča* prav tako uporabljena kot prevod za nem. *Steuer* in *Zins*: *denarska veča* za *Geldsteuer*, *hišna veča* za *Hauszins*, *zemelska veča* za *Grundzins*, *živinska veča* za *Viehzins*, *večounu služilu* za *Steueramt*, *večousku zapismu* za *Steuerbuch* in še prevod povedi *Das Haus ist Steuerfrei*: *Od te hiše veča ne gre*.

Kelemina pripisuje izrazu *veča* štiri pomene (1933, 88–89). Prvotno naj bi poimenovanje označevalo ‘Ratsversammlung’, za kar naj bi imeli ohranjene pomene v drugih slovanskih jezikih, v nem. zapisih pa tudi izraz *Wetschengericht*. Ohranjeni naj bi bili tudi izrazi *na večo iti*, kar bi prvotno pomenilo ‘zur Ratsversammlung gehen’, *večevati se* ‘den Prozeß fortführen’.¹³¹ Drugi pomen naj bi bil ‘Banntaiding’, torej sodni zbori tržanov (Marktrecht) oz. kmetov v okrožju deželskega sodišča, na katere so bili tržani oz. kmeti zavezani hoditi. Tretji pomen sloven. *veča* veže Kelemina na nem. *Stift*, ki po Lexerju pomeni ‘Rechtlich Festgestelltes, besonders die Feststellung eines Pachtvertrages, Pacht, Miete, sowie der Tag, an welchem die Grundherrschaft die Pachtzinsen einnimmt, die Pachtverhältnisse bestätigt oder aufhebt’. Od tod naj bi bili slovenski izrazi *na večo iti* ‘Steuern zahlen gehen’, *večevati* ‘Steuern zahlen’. Četrti pomen poimenovanja *veča* naj bi bil ‘večeven penez, Bannpfennig’, ki se v listinah pojavlja kot *Wetschpfennig* ali pa kar *Wetschen, die Wötscha* (po Unger-Khull, 622) in naj bi označeval javnopravno dajatev v priznanje pristojnosti in oblasti deželskega sodišča.

Kelemina sklepa, da je *veča* postala izraz, s katerim je ljudstvo označevalo vse »služnosti [sic!], h katerim je bilo z glasom večje (polagaja, saje¹³²) obvezano«. Nasprotno naj bi bile *novice* ‘neue Gibigkeiten’. Na koncu po Ramovšu našteje še ustrezne toponime: *Večno brdo* (kasneje *Večje brdo, Wetschno brdo; Kozje: Dingstätte*), *Večince* v Zg. Ročici na Štajerskem, *Večna vas (Wakendorf)* na Koroškem. Ohranilo pa naj bi se tudi poimenovanje za *nomen agentis večnik* ‘Mitglied der veča’, in sicer kot osebno ime.

Sloven. *veča* je sorodno steslovan. *vēšte* ‘posvetovalni zbor’, hrv. *vijčće*, srb. *véće* ‘svet, posvet, skupščina’, rus. *véče* ‘skupščina meščanov (od 10.–15. st.)’, stčeš. *véce* v enakem pomenu. Pslovan. **vét’e* in **vét’a* ‘posvetovalni zbor’ s prvotnim pomenom **posvetovanje, govorjenje*’ je izpeljano iz pslovan. **vétiti* ‘govoriti’ (Snoj 1997, 707).

Pri Miklošiču (387–388) srečamo še naslednje ustreznice po posameznih slovanskih jezikih: steslovan. *vētъ* ‘pactum’ (As, Sav), *vētovati* ‘loqui, rationem habere’, poimenovanje za *nomen agentis vētīi* ‘rhetor’, *vēšte* ‘senatus’ in od tu *vēštati* ‘dur. loqui’; hrv. *večati*

¹³¹ Kelemina citira Novice, 1851, 135, cit. ČZN, 6, 57.

¹³² *Polagaj* – zbor kmetov, na katerem so gospodu izročili dajatve, ta pa je ob tej priložnosti obravnaval tudi njihove pravde, tako Kelemina (1933, 76); *saja* – podoben pomen kot *polagaj* (prav tam, 81); pomeni pa tudi nesvobodni zajem (op. avt.).

‘berathschlagen’, srb. *vijetati* ‘versprechen’, *vijeća* ‘Rath’, polj. *wiec*, *wiece*, *wieca* ‘Adelsgericht’ [!], *wietnica* ‘Rathhaus’, ukr. *viče* ‘Volksversammlung’, rus. *vētovatʹ* ‘sprechen’, *vētlyj*, *privētlivyj*, *vitija* ‘Redner’, *věče* ‘Volksversammlung’, *věčatʹ* ‘beschlossen’. Iz slovanščine je bil izraz prevzet tudi v baltske jezike: sprus. *wayte* ‘Besprechung, Versammlung’.

Miklošič meni, da je *zavuekati* iz BS v pomenu ‘renuntiare’ sorodno steslovan. *zavěť* ‘testamentum’ in *zavěštati*.

V stari cerkveni slovanščini najdemo *věštanije* ‘Stimme’, *věštati* ‘sprechen, verkünden’, *věštavati*, *věšte* ‘Versammlung’, *větii* ‘govornik’, *věť* ‘Beschluss, Übereinkunft, Pakt’. (Sadnik in Aitzetmüller, 150 in 166; LLP I 381–383). *Zavěštati* je pomenilo ‘versprechen, zusichern, einen Bund schliessen’, *zavěštavati* je njegova iterativna oblika, medtem ko je *zavěť* označevalo pomene ‘Testament, Anordnung, Verfügung, Bund’.

Mažuranić izraz *veće* podrobno obravnava (Mažuranić II, 1548–1552) in navaja tudi nekaj primerov, kot sta:

Ki bi psoval većnik’. Ako bi neki človik rekal nekome človiku od veća nepoštenu besedu, brez začela većnika, plati 5 celez.

VZ, čl. 57: *I nadalje, nijedan zbor (v originalnem besedilu: viće) općinski ili posebni u gradu ili drugdje ne može se održavati ni o kojem djelu koje bi se ticalo općine, ako ne bi bio prisutan knežev čovjek.*

Poimenovanju *zavět* pripisuje Mažuranić pomene ‘dogovor, votum, obljuba’, obliko *zavećati se* naj bi poznal Stulić v pomenu ‘zavjetovati se’.

Daničić (I, 199–201) obravnava izraze *věštavati* ‘loqui’, *věštati* ‘loqui’, npr. *věštajetʹ pritěbnikʹ*, *věća*, *věče* ‘consilium’, *věčati* ‘deliberare’, *věčbnikʹ* ‘consiliarius’, *věčbnica* ‘domus ubi congregatur consilium’. Pri njem (I, 353) pa najdemo tudi *zavěť* ‘votum’, *zavěťbnʹ* ‘votivus’, *zavěštanije* ‘votum’, *zavěštatelbnʹ* ‘votivus’, *zavěštati* ‘promittere’.

Primeri iz poljščine (Zajda 1990, 59 in 61):

– *wiec*, *wiece* v pomenu ‘iudicium, colloquium’: *Ad magnum terminum wlgariter vecze.*
– *powietnik* ‘sad prava niemieckiego’: *Scilicet respondit in iudicio Theutonicali, quod vocatur powednik, quando fuerit per nostras literas vel nostrum successorum evocatus.*

– *powiatek* ‘sad prava niemieckiego’: *Mandavit facere et fecit parvum iudicium vulgaliter povacek.*

b) Poimenovanje *veča* v pomenu ‘zbor, posvetovanje’ je skupno. V slovenskem jeziku pride v kasnejšem razvoju postopoma do pomenskega preskoka, tako da *veča* povečini izgubi pomen ‘zbor’ ter pomeni le še ‘dajatev’. Vprašanje je, kateri člani te dokaj številne besedne družine, ki je pri nas izkazana pozno (Gutsmann), so starejši in niso nastali šele po tej pomenski spremembi. Poimenovanje *većnik* v pomenu ‘consiliarius’ bi morda lahko bilo starejše, ker je izkazano tudi v drugih jezikih (v hrvaščini in v srbsčini), Kelemina pa pravi, da je ohranjeno kot osebno ime tudi v slovenščini. Ni pa jasno, kako je s poimenovanjem *večaunišče*, ki bi morda lahko včasih pomenilo kraj, kjer se je *večevalo*. Z večjo verjetnostjo

lahko rečemo, da je staro poimenovanje *večivati* v pomenu 'zborovati', ki je ohranjeno v obrobnem, rezijanskem narečju.

Zelo zanimivo pomensko paralelo k poimenovanju *veča* najdemo v srlat. izrazu *mallus*, *mallum* 'öffentliche Gericht', ki je eden ključnih in pomensko stabilnih v zapisih plemenskega prava salskih Frankov. Gre v bistvu za polatinjeno germansko poimenovanje **maþla-* (got. *maþl*, stvnem. *mahal*), **mahla* 'Rede', 'Versammlung', pri katerem srečamo podoben pomenski razvoj 'govor' > 'zbor' > 'sodišče', le da je končna pomenska specializacija 'sodišče' še izrazitejša (Schmidt-Wiegand 1991, 189).¹³³

Menim, da je poimenovanje *zavečati*, ki naj bi v BS po ZK pomenilo 'renuntiare, odpovedati se', pomenilo pravzaprav 'obljubiti svojo odpoved'. Poimenovanje je skupno slovansko, pred naplastitvijo krščanskega pomena pa bi lahko označevalo 'obljubiti, dati besedo, skleniti zvezo'. V mlajše dobe slovenskega jezika se ni ohranilo.

Vprašanje je, ali je dejanje ***zavečanja* samo imelo kakšno zvezo z zborovanjem (*veča*). Kot iterativ k pslovan. **vētiti* bi namreč lahko pomenilo le nekaj takega kot 'obljubiti = (javno) dati besedo', ne glede, ali se je to storilo na zboru skupnosti ali ne.

3.1.1.2. Pravnozgodovinska vprašanja

Čeprav poimenovanja *veča* v BS ne najdemo, lahko veliko verjetnost, da so ga v pomenu 'zbor' poznali tudi Slovani v vzhodnih Alpah, utemeljujem s tem, da gre za skupno slovansko poimenovanje, da se je več zapisov izraza ohranilo iz t. i. rokopisnega obdobja slovenskega jezika, da se je pomen 'zbor' ohranil pri večini slovanskih jezikov (rus., hrv., srb., polj.) in da o njem pri nas pričajo mnogi toponimi.

Zanimivo je, da lahko prvotni pomenski motivaciji tega poimenovanja pslovan. **vēt'e* in. **vēt'a* 'posvetovalni zbor', prvotno ***posvetovanje, govorjenje*', (izpeljano iz pslovan. **vētiti* 'govoriti') najdemo pojmovno vzporednico v enem najzgodnejših virov o življenju Slovanov, pri Prokopiju (*De bello Gothico*): »**dia touto auþoi~ pragmatwn aþi tavte xumfora kaivta; duskola ej koinon aþetai**«. ¹³⁴

Historiat raziskovanj poimenovanja *veča* in po mojem mnenju najboljšo razlago s tem izrazom verjetno poimenovane realije pri Slovanih v vzhodnih Alpah nam daje S. Vilfan v svojem delu *Zgodovinska pravotvornost in Slovenci* (1996, 270–272). Vilfan pravi, da naj bi bila prvotna beseda, ki je označevala javne zборе, splošno slovanski izraz *veča*. Meni, da je upravičeno sklepati, da je ustoličevanje karantanskega kneza izhajalo iz prvotne volilne veče in da je verjetno tudi sam ustoličevalni obred potekal na zborovanju, ki je imelo značaj veče, tj. plemenskega zbora. Tako naj bi bila najstarejša slovenska *veča* nekaj podobnega kot državni zbor, kar pa naj ne bi izključevalo več na nižjih stopnjah.

Odločilna je povezava poimenovanja *veča* s plemenskim zborom. Pri veči naj bi torej prvotno šlo za zbor neke naselbinsko določene skupine za opravljanje raznih javnih zadev, zlasti sodstva, na kar naj bi po Vilfanovem mnenju kazal tudi kasnejši razvoj v t. i. deželskosodno večo (Vilfan 1996, 271–272).

Enega najzgodnejših primerov odločanja na *veči* (lat. *placitum*) z ozemlja, naseljenega s Slovani, in sicer o upravnih zadevah (meje ozemlja skupnosti), nam ohranja že omenjeni vir iz leta 827 (Gradivo, II 94), po katerem naj bi v kraju Buchenau na **zboru** (*placito ad Puochinauua*) določili mejo med posestvijo buchenauske cerkve in slovanskim zemljiščem

¹³³ Gl. razdelek Ustno in zapisano plemensko pravo ter pomen procesa terminologizacije.

¹³⁴ Prevod: /.../ in zato vedno javno razpravljajo o koristnih in škodljivih zadevah.

tako, da je grof Wilihelm izprašal najstarejše može bavarskega in slovanskega rodu (*uetustissimis uiris Baiouuariis et Sclauaniis*), kje naj bi potekala najpravičnejša meja.

3.1.2. Obet

3.1.2.1. Poimenovalno-pomenska raven

a) Poimenovanje *obet* najdemo v Brižinskih spomenikih zapisano enkrat, in sicer v pomenu 'votum; Dankopfer, Gelöbnis': BS II, 38: *i obeti nasse im nezem*.

Poimenovanje *obet* uvrščata M. Merše in F. Novak med tiste izraze, ki so izpeljani iz splošno znanih korenov, prisotnih v večjem številu tvorjenk, sami pa pri protestantih niso izpričani (Merše in Novak 1996, 294). Pri Dalmatinu najdemo le izraz *obézhati*, pri Krelju pa *obezhevati* (Be II, 233).

V Kastelec-Vorenčevem slovarju najdemo obliki *obetati* in *obetanje*: *obetati* – *oblubuje, obeita* – *promittit; volnú oblubiti, ali obeitati* – *spondere; obetanje* – *tudi kateri kai predá s'obeitaniam, de ga hozhe tega kupza fhirmati* – *manceps, cipis; oblublenie, sa volo poroshtva v'roko seganie, obeitanie ene sproffjene rizhy* – *stipulatio*.

Pri Pohlinu srečamo *obět* 'das Versprechen', *promiŕfŕm*, *obętam* 'versprechen, polliceri', *obętavz* 'Verheißer, promiŕffor', *obetujem, vati* 'verloben, opfern, vovere'.

Pri Gutschmannu srečamo pri poimenovanju *obet* pomene 'Versprechen, Verheißung', *obetavec* 'Verheißer', *obetati* 'versprechen', in še prevod povedi *Große Herren versprechen viel* (*Visoki gospudi, veliki obeti*.) in *grosse Verheißung, wenig Leistung* (*Veliki obeti, malo prejeti*.).

Enako je steslovan. *obęť* 'obet, obljuba', sthrv. *obit*, rus. *obęt* 'zaobljuba' (verjetno sposojeno iz cslovan.), sorodno še hrv., srb. *občćati* 'obljubiti', češ. *obęt* 'žrtev, daritev'. Pslovan. **obvęť* 'obljuba' je deverbativ k **obvętiti* 'obljubiti', sestavljenke iz **ob* in **vętiti* 'govoriti, pogovarjati se', prim. steslovan. *vęť* 'sklep, dogovor', *vęštati* 'govoriti'. To je dalje sorodno s stprus. *waitiāt* 'govoriti', av. *vaččā* 'sodna odločitev', *vačθ* 'sodno odločiti' (delno po Snoj 1997, 392).

Poimenovanje *obet* ima v steslovan. kar številno besedno družino (LLP II, 502–504): glagolnik *obętovanje* kot prevod za *ępaggel ia* in za *ępaggel ma* ter za *promissum, promissio, pollicitatio, devotio*, ustrezen glagol *obętovati*, samostalnik *obęť* kot prevod *ųposcesi-, sumtaxi-, proęesi-* in za *promissum* in pridevnik *obęťny*. Sorodno je tudi *obęštavati, obęštavati sę* v pomenu 'versprechen, sich verpflichten' in kot prevod za *ępaggel esqai* in *polliceri, promittere*.

Mažuranić (I, 774) obravnava ta izraz v pomenu 'promissium, promissio, sponsio', na primer:

Naš brat jest bil obęcal crikvi vinograd, i na obet pokojnoga brata dasmo i darovasmo ga /.../ (l.1490).

Pri Daničiču (II, 181) najdemo **obečanje** ‘sponsio’, npr. *obečanje gospoda kralja, obečavati se, obečati, obečivati* ‘spondere’.

b) Poimenovanje *obet* je skupno slovansko. Je relativno pomensko stabilno in izkazuje dokaj številno besedno družino: *obet, obetati, obetovati, obetanje, obetavec*. Vprašanje je, ali je poimenovanje za vršilca dejanja res staro, kajti ohranjeno je relativno pozno, šele pri Pohlinu in Gutsmannu, v drugih slovanskih jezikih pa poimenovanja zanj sploh nisem našla. Zastavlja se tudi vprašanje pomenskega razmerja med *obet, obetati* in ***zavet, zavečati*.

3.1.2.2. Pravnozgodovinska vprašanja

Zapis v BS kaže na to, da so Slovani v vzhodnih Alpah poimenovanje *obet* poznali. Vprašanje pa je, katero realijo je to poimenovanje označevalo pred obdobjem pokristjanjevanja. Na starejše stanje bi lahko kazal pomen, ohranjen pri Pohlinu, *obetujem* ‘verloben, opfern; vovere’ in v češ. *obět* ‘žrtev, daritev’. Menim, da to poimenovanje prvotno verjetno spada bolj na področje predkrščanske religije pri Slovanih. Tudi I. Wiehl ga obravnava med t. i. krščansko terminologijo v BS in ne pravno, čeprav dopušča, da je *obět* v stari cerkveni slovanščini imel tudi pravno relevantne pomene, ki pa jih ne opredeli (Wiehl 1974, 87–88).

3.1.3. Odvetnica

3.1.3.1. Poimenovalno-pomenska raven

a) Iz t. i. rokopisnega obdobja slovenskega jezika imamo le v ženski obliki ohranjeno poimenovanje *odvetnica*, in sicer v Stiškem rokopisu 1428 (*Češčena bodi*, 7) pri nagovoru Devici Mariji:

Obto ty naffe / odwetnycze / ty knam

Obrny / ty mylofywe oczzy

Zapis moške oblike **odvetnik** najdemo prvič pri protestantskih piscih, in sicer se v Dalmatinovi Bibliji poimenovanje *odvetnik* pojavi kar šestkrat kot prevod Luthrovih *Beistand, Aducoat, Formünder, Schutzherr*.¹³⁵ Dalmatin za pomen ‘zagovornik’ dosti

¹³⁵ DB: II, 147a *Ta Angel je tudi Raphael, tu je arzat, ali kir osdraula tudi tukaj. Inu fe imenuje Afarja, tu je, pomozhnik ali odvetnik, tiga velikiga Afaria fin, tu je Boga tiga nar višhiga odvetnik, pomozhnik ali Sel.*

Luther: predgovor k Tob: So ist der Engel Raphael (das ist Artzt) oder Gesundmacher auch da / vnd nennet sich Asarja / das ist Helffer oder **Beistand** des grossen Asarja son / das ist / Gottes des höchsten **Beistand** / Gesandter oder Bote.

DB: III, 103a *Iest pravim pak, kakor dolgu je Erbizh enu Déte, taku nej mej nym inu enim Hlapzom obeniga reslozhka, najjsi je on zhes vse blagu Gofpod, temuzh on je pod Odvejtniki inu Gerabi, do tiga zhafsa, kateri je od Ozheta poftaulen.*

Luther: Gal, 4, 2 *Jch sage aber / so lange der Erbe ein Kind ist /so ist vnter jm vnd einem Knechte kein vnterscheid / ob er wol ein Herr ist aller gütter / Sondern er ist vnter den **Formünder** vnd Pflegern / bis auff die bestipte zeit vom Vater.*

DB: III, 136b (predgvvor zhes s. Ioan. Resodivenie)

Satu je tudi Rim moral obrupan biti, inu fkusi nyh Lastne Varihe inu odvetnike sturman /.../

Luther: predgovor k Raz Denn auch Rom darumb hat müssen geplündert / vnd durch jren **Schutzherrn** gestürmet werden /

pogosteje uporablja izraz *besednik*, ki je najverjetneje kalk po nemškem *der Redner*, redkeje pa *sagovornik* (in glagolsko obliko *sagovariati*), kalk po nemškem *Fürsprecher*.

Pri Megiserju najdemo le poimenovanji **odvetnik** 'Fürsprech, advocatus' (pa tudi *besednik* 'Fürsprech, advocatus', *ločnik* 'Schidman, arbiter' in *srednik* 'Mitler, Schidman, mediator, arbiter').

V Alasijevem slovarju ne najdemo nobenega poimenovanja, ki bi bilo obravnavanim sorodno.

Izraz *odvetnik* srečamo ponovno v Kastelec-Vorenčevem slovarju: **odvétnik**, *beŕfednik*, *govorzhyň – advocatus, ti; obranienyk*, **odvétnik**, *branienyk – defensor; en odvétnik*, *obranienyk, zavétnik – patronus, ni; deshelski oblaŕstnyk, nameiŕstnyk, naprei postavlenik – praeses, dis; oskarblenyk*, **odveitnik**, *zaveitnik – tutor, oris*.

Tudi pri Gutschmannu srečamo izraz **odvetnik**, in sicer za prevod dveh izrazov: 'Fürsprecher' in 'Rechtsgelehrter'. Za nas je še posebej zanimivo, da pozna tudi poimenovanje **odvet**, in sicer kot ustreznico za 'Wahlstimme'.

Kelemina je o izrazu *odvetnik* menil, da je njegov prvotni pomen bil 'advocatus ecclesiae', nato pa naj bi privzel še druge. Pravi, da je bilo v nemščini sprejeto kot *Vogt*, sloven. *vojd*. Glede izvora povzema Miklošiča, češ da gre za izpeljanko iz korena *vě-*, kar naj bi bilo etimološko ločeno od enako glaseče se besede *odvétek* 'Erbteil'. Izvedenka naj bi bila *odvetščina* v pomenih 'Vogteigebühr, Abgabe an den Vogt, Anspruch auf diese Abgabe'. Po J. Polcu in M. Dolencu navaja zapis izraza *ad Veschina* v loškem urbarju (l. 1630).

Pri Pleteršniku najdemo poleg novih, kalkiranih članov besedne družine poimenovanja *odvetnik* (*odvetnikovati*, *odvetništvo*) tudi izraz *odvetek* v pomenu 'Nachkommenschaft' in 'Erbe' ter *odvetkinja* 'Erbin' in *odvetščina* 'die Erbschaft', ki pa naj bi bilo izpeljano iz pslovan. **věti*, *vějo* (slov. *veti*, *zavetje* 'mesto pred pihanjem, zatočišče', *zavetnik*), in naj z besedno družino pslovan. gl. **věiti* 'govoriti' formalno ne bi bilo sorodno. Tako je mislil Miklošič, ki je pri geselskem članku *vě-1* 'vejati' obravnaval izpeljanke iz pslovan. **věti*, *vějo*, pri *vě-2* 'sagen' pa izpeljanke iz pslovan. **věiti*. Miklošičevo razlago je sprejel tudi Mažuranić (I, 807–808).

Glede izraza *odvetek* najdemo tudi pri Bezlaju (II, 242), da je stanje nejasno.

Sloven. *odvetnik* naj bi bilo enako cslovan. *otvětnikъ* 'priprošnjik, zastopnik' (po Be II, 242 csl. *odvjetnik* 'deprecator'¹³⁶), hrv. *odvjetnik* (Snoj 1997, 400). Izhodiščno **otъvětnikъ* je izpeljano iz **otъ-větnъ* (ta pa iz **otъ-věť*). *Odvetnik* naj bi prvotno pomenilo '*kdor odgovarja (namesto obtoženega)' (Snoj 400, po Be II, 242).

Ustreznega starocerkvenoslovanskega izraza ne najdemo ne v LLP ne pri Miklošiču.

V LLP (II, 594–596) srečamo v stari cerkveni slovanščini poimenovanje *otъvěť* '1. kot prevod za **apokrisi-** in *responsio*, 'Antwort'; 2. za **apofasi-** in *sententia* 'Weisung,

¹³⁶ Ni jasno, iz katerega vira je Bezljaj črpal.

Entscheidung, Urteilspruch'; 3. kot prevod za **logo~** in *ratio*, 'Rechenschaft, Voranschlag'; 4. za **apologia** in *defensio, excusatio, satisfactio* 'Entschuldigung, Verteidigung, Rechtfertigung'; **otvęštavati** 1. 'antworten', v predlogah **apokrinesqai, apofainesqai, fęęgesqai**, *respondere, loqui, dicere, sententiam proferre*; 2. 'widersprechen', v predlogah **ajilegein, ajapokrinesqai**, *contradicere*; 3. 'sich rechtvertigen, sich verteidigen', v predlogah **apologeisqai**, *respondere, se defendere*; 4. 'sich von jmdm. lossagen, jmdm. verleugnen', v predlogah **apagoreuin tinay** *repellere aliquem, negare aliquem, denegare*; v podobnih pomenih **otvęštati**, tudi v pomenu 'entscheiden, ein Urteil fällen', v predlogah **apofainein, crhmatizein**, *sententiam ferre, respondere*; **otvęštaniye** 'Antwort', v predlogi **apokrisi~** *responsum*.

Mažuranić (I, 809) pravi, da je bil običaj, da so ne glede na stan t. i. dobri možje, *zakonici*, vlagali pritožbe, razlagali pravne običaje in pomagali z nasvetom tudi sodišču.¹³⁷ Starodavna hrvaška »pra ili pravda« naj bi namreč bila nevarna za tisto stranko, ki se na pravne običaje ni spoznala. Mažuranić zato opomni na institut, lahko bi rekli, 'zagotavljanja odvetnika po uradni dolžnosti' v 6. členu Poljiškega statuta:

PS, čl. 6: *Ako se ovi ki odgovara pomože prokaraturom, a reče: »ni ga ovde«, ali reče: »neka najdu prokaratura, ne umim sam govoriti«, hoće mu se dati rok prokaraturu na obrok tretji.*

VZ, čl. 54: *I nadalje, nijedan odvjetnik u većem sporu ne može uzeti za svoje odgovaranje više od 10 soldina.*

Pri Daničiću (II, 248) srečamo **otvętovati** 'respondere', **otvętodavьcъ** 'responsa dans', **otvętbъ** 'responsum', **otvęštavati**, **otvęštati** 'respondere'.

V gornji lužiški srbščini najdemo poimenovanje **wętnik** v pomenu 'vrsta starolužiško-srbskega (*altsorbisch*) služabnika, hlapec, svętnik' (*satellites /.../ dicti Sclavonice Vethenici*), pa tudi več *nomen loci*, npr. *Wetenicz, Wytthenicz < pslovan. *Vętъnica* 'naselbina, kjer prebivajo *wętъnici' (Schuster-Šewc 1978, 1593).

b) Poimenovanje *odvetnik, odvetnica* je skupno le slovenskemu in hrvaškemu jeziku. Vprašanje je, ali je to zadostna osnova, da lahko upravičeno opravimo praslovensko rekonstrukcijo. Po mojem mnenju ne. Res je, da je besedna družina tega poimenovanja (*odvetiti, odveštavati, odvet*) skupna tudi drugim slovanskim jezikom, menim pa, da je poimenovanje za *nomen agentis odvetnik* nastalo po razpadu slovanske skupnosti.

¹³⁷ Mažuranić na tem mestu napotuje na izraz *odkladati* 'odgadljati', kajti prav pri vlaganju pritožb pri 'kapitanu' zoper prvostopenjsko odločitev je bila pomoč raznih 'učenih' mož najbolj zaželena. Zato Statut mesta Veprinac prinaša omejitev možnosti pritožbe, in sicer na vrednost spornega predmeta, ki je višja od 50 liber.

Mažuranić (I 796–797, *odkladati*) Statut grada Veprinca: *Vsi svetnici i pravdari ovoga grada /.../ učiniše svet meji sobu i najdoše meji sobu, da se dobri zakoni zatiraju i stari, navlastito da jure nijedan človik ni za malo ni za vele ne te pred županom ni starejemi pravdi trpet, nego se vsaki odklada pred kapitana, tere tem uzrokom pravde ne mogu nijedan konac prijet /.../ potvrdiše vsi jedino stari zakon, da od sada napred, da se ne mozi nijedan človik odložiti spred župana i sudca libar 50, i ako bi ki odkladal, da ne (?) mozi župan i sudac učiniti, kako bu njim videt pravo.*

Kelemina je o izrazu *odvetnik* menil, da je njegov prvotni [sic!] pomen bil 'advocatus ecclesiae', nato pa da naj bi privzel še druge. To bi pomenilo, da naj bi bil izraz nastal kot pomenski kalk. Sama se strinjam z Bezljajem in Snojem, da je bil njegov prvotni pomen 'kdor odgovarja (namesto obtoženega)'.

Ne glede na to, da je poimenovanje nastalo, dejstvo je, da je vsaj v slovenskem jezikovnem razvoju pomensko stabilno. V slovenščini so izkazani še naslednji člani besedne družine: *odvetščina* in *odvet*. Mlajša je verjetno izpeljanka – poimenovanje za dajatev – *odvetščina*, star pa utegne biti le pri Gutsmannu ohranjeni izraz *odvet* 'Wahlstimme'. Vprašanje je, kakšno realijo je izraz *odvet* poimenoval. Morda je to bilo poimenovanje za posamezen glas *večnika* na zasedanju *veče*.

3.1.3.2. Pravnozgodovinska vprašanja

Za odgovor na vprašanje, ali so poimenovanje *odvetnik/-ca* Slovani v vzhodnih Alpah poznali, je ključnega pomena razmislek, kateri so lahko bili razlogi, da se je poimenovanje ohranilo (izoblikovalo?) le v slovenskem in hrvaškem jeziku. Če bi se ohranilo le v enem jeziku, bi bila verjetnost, da je prišlo do kalkiranja, večja. V tem primeru pa bi morali računati z možnostjo paralelnega oblikovanja novotvorb (kalkov) na precej širokem ozemlju. Z možnostjo, da gre pri tem izrazu za novotvorbo, vsekakor računa Vilfan, ko pravi, da je v pregovoru *V dolgi pravdi odvetnik dobi* beseda *odvetnik* gotovo nova (Vilfan 1996, 125).

Ne glede na to, ali so Slovani v vzhodnih Alpah obravnavano poimenovanje poznali, pa je upošteva je predstavljene tipologije v poglavju o naravi prava zelo verjetno, da so v njihovi skupnosti obstajali ljudje, katerih družbena vloga je bila ohranjati pravne običaje skupnosti in po potrebi ugotavljati, kateri od običajev v konkretnem spornem primeru velja (*zakoniki, dobri možje*). Vprašanje pa je, ali so obstajali tudi taki, katerih naloga je bila pomagati stranki v sporu pred sodiščem, tj. pred zborom skupnosti, ki je v takem primeru opravljal sodno funkcijo. Vsekakor se pri tem ne smemo oklepiti današnje predstave o odvetniku kot o poklicnem pravniku, ki ga stranka pooblasti, da jo v sporu zastopa.

G. Buchta vsaj za germanska plemenska prava zgodnjega veka pravi, da ta zastopanja svobodnega človeka v sporu pred sodiščem niso poznala. Prve izjeme so bile t. i. imunitetne osebe, ki pred posvetnim sodiščem niso mogle nastopati – zlasti visoki cerkveni dostojanstveniki. Te osebe so pred sodiščem zastopali njihovi 'odvetniki' (nem. *Vogt*). Do poznega srednjega veka se zastopanje sicer vedno bolj uveljavlja, vendar pa odrasel svobodni mož v postopku zastopnika nikakor ne potrebuje. Zastopanje se kot bistveni element v civilnem postopku uveljavi šele v drugi polovici 15. stoletja. Pred tem lahko o zastopnikih govorimo kvečjemu kot o pravnih pomočnikih v postopku. T. i. *Vorsprecher* in *Redner* (sloven. kalka *zagovornik* in *besednik*) naj bi označevala osebe, ki so v postopku namesto stranke samo govorile, bile so njena 'usta', kajti za učinkovanje njihovih dejanj je bil potreben pristanek stranke, poleg tega pa tudi njena prisotnost. Stranke so jih najele zato, ker je bilo njihovo poznavanje formalizmov v postopku večje zagotovilo za uspešen izid pravde.

Na nemškem govornem področju, pravi Buchta, se je funkcionalno razlikovanje med *procuratorjem* (poimenovanje, ki se je uveljavilo z recepcijo) in *advokatom* uveljavilo v 15. stoletju. Prokurator je bil strankin pooblaščenec za vsa postopkovna dejanja in je v njenem imenu pred sodiščem tudi govoril, advokat pa je bil oseba, katere naloga je bila le svetovanje stranki in pravna pomoč v sporu njej in njenemu prokuratorju. Že v naslednjem stoletju naj bi se vlogi obeh začeli mešati (še bolj pa različna poimenovanja), tako da v 18. stoletju med

njima ni bilo več bistvenih razlik (Buchta 1964, 182–191).

Če bi sprejela Vilfanovo tezo, da je izraz *odvetnik* novotvorba, potem bi bilo njegov nastanek treba iskati verjetno nekje v 14. ali 15. stoletju. Najstarejši zapisi tega poimenovanja segajo v slovenskem jeziku v prvo četrtino 15. stoletja, v hrvaškem pa v 13. stoletje (VZ). Prav zaradi zapisa v VZ sama dopuščam možnost, da gre vendarle za izraz, ki ni nastal po tujih poimenovalnih in pomenskih vzorcih; da je bil *odvetnik* tisti, ki stranki pred sodiščem pomaga, je pa pred njim ne zastopa.

Če se sedaj vprašamo še po morebitni razliki s *pristavom*,¹³⁸ bi lahko postavili domnevo, da, medtem ko je bil *pristav* zavezan, da je na poziv stranke nepristransko povedal, kateri običaji pridejo v konkretnem primeru v poštev in je tudi bil eden od članov sodišča, pa je *odvetnik* bil morda oseba, ki je lahko (pristransko) v sporu pomagala stranki.

3.1.4. svet

3.1.4.1. Poimenovalno-pomenska raven

a) Poimenovanji *svet* v pomenu ‘zbor’ in *svetnik* v pomenu ‘član zbora’ srečamo prvič v Dalmatinovi Bibliji.¹³⁹

V Megiserjevem slovarju najdemo izraz *svet* v pomenu ‘Rath, consilium’.

Izraz *svet* in celo vrsto njegovih tvorjenk najdemo šele v Kastelec-Vorenčevem slovarju, in sicer *svetnik*, *svetovati*, *svetovec*, *svetovanje*, *posvetovati*, *posvetovanje*, za katere bi že lahko rekli, da tvorijo prepoznavno novo besedno družino.¹⁴⁰

Pohlin pozna izraze *svejt* za *der Rath, consilium*, *svejtijem*, *svejtujem* za *rathen, confulere*, *svejtuvalishe* za *das Rathhaus, curia*, *svjetovanje* za *Berathschlagung, consultatio*, *svjetuvavz* za *ein Rathsherr, consiliarius*.

¹³⁸ O funkcijah pristava gl. razdelek Zborovanja skupnosti – glavni kanali pravne komunikacije.

¹³⁹ SP: Apd 6, 12 /.../ ga zgrabili in odvlekli pred **veliki zbor**.
DB: III, 64a /.../ inu fo ga sovfo popadli, inu ga pred **Svit** pelali /.../
Luther: Apd 6, 12 /.../ vnd rissen jn hin / und füreten jn fur **den Rat** /.
SP: Lk 24, 50 Bil je **član velikega zbora** /.../
DB: III, 46a Inu, pole, en Mosh s' imenom Ioseph, en **Svejtnik** /.../

¹⁴⁰ *svet*² (F¹²) – *svit, svétovanie* – *consilium*; *nagel svit, ne premišlen* – *immaturum consilium*;
*svetnik*¹ (F⁷) – *on s' fveitniki darshy – a senatu stat*; *en fveitnik v'pravdni hijhi – bulenta*; *fveitniki* – *consultores*; *en fveitnik zhes deffet moshy – decarchus*; *ty nar imenitnihi fveitniki per voiski, zhes vje sholnerske drushbe – primani*; *svietovania hijha, ali meiftu, na katerim je ta objedena drushba teh fveitnikou* ali *ratnih gošpudou – senaculum, li*;
svetovanje (F¹²) – *hitra, modra fveitovania – calida consilia*; *fveitovanie, vprashanie* – *consultatio*;
on je sturil pres moiga fveitovania – inconsultu meo fecit;
svetovati (F⁹) – *on njemu hudú fveituje – ab re consultit*; *opominiti, fveitovati, pregovarjati* – *adhortari*;
pregovoriti, lipú napelati, fveitovati – *convadere*;
svetovec – *skrivni fveitnik, fveitovez* – *consiliarius intimus*;
posvetovanje (F³) – *pomišlenie, odlog, poſveitovanie* – *deliberatio*; *zháft eniga, kateri v'poſvetovanju* *pervu shtimo ima, je v' mei temi drugimi prvi sa svit vprashan – praerogativa, ae*;
posvetovati se (F⁴) – *ſe poſveitovati* – *consultare*; *ſe pomifliti, ali ſpremiſliti, ali poſveitovati* – *deliberare*.

Pri Gutschmannu srečamo izraz *svit* kot prevod za nem. *Rath*, poimenovanja za *nomen agentis svituvauc* za *Rathgeber* in *svituvauka* za *Rathgeberin*, *svitadajauc* za *Rathgeber*, *svitnica* za *Rathgeberin*, *svitnik* za *Rathsherr*; glagolske oblike *svituvati* za *rathen*, *svit deržati* za *Beratschlagen*, pridevnik *svitliun* za *rathsam*, poimenovanja za *nomen loci svituvališe* in *svitna hiša* za *Rathhaus* in še veliko drugih kalkiranih večbesednih zvez, med drugim tudi *svitni družnik* za *Rathsherr*, *svitni siedež* za *Rathssitz*, *svitni sklenik* za *Rathschluß*, *svitni vud* za *Rathsglied*, *dvorni svitnik* za *Hofrath*, *kamerski svitnik* za *Kammerrath*, *narviši svitniše* za *Parlament*.

Enako je steslovan. *svěť* ‘nasvet, sklep’, hrv. *sávjet*, srb. *sávet* ‘nasvet, zbor’, rus. *sovét* ‘zbor’, strus. *svěť* ‘nasvet, posvetovanje, sporazum’ pa naj bi po Snoju bilo izposojeno iz stare cerkvene slovanščine. Slovan. **svěť* ‘nasvet, posvetovanje’ je izpeljano iz glagola **světiti* ‘govoriti skupaj s kom, posvetovati se’, kar je sestavljeno iz pslovan. **sv* ‘skupaj’ in **větiti* ‘govoriti’. Glagol je ohranjen v slovašč. *vetit* ‘govoriti’ in stšč. *věcě* ‘rekel je’ in je soroden s steslovan. *věštati* ‘govoriti’, stprus. *waitāt* ‘govoriti’, lit. *vaitėnti* ‘soditi, določati, urejati’, av. *vaēθ-* ‘sodno določiti’ (Snoj 1997, 623).

Tudi v stari cerkveni slovanščini (LLP IV, 243–246) je besedna družina poimenovanja *svet* številna: *světinb* kot prevod za *consultus, prudens, světovati* za **sumboulēuēin** in za *in mentem suggere, consultare aliquem, testificari*. Več pomenov ima *svěť*, in sicer je prevod za **boulhvīn** za *consilium*, za *συμφωνον* in *consesus, pactum*, za **bouleuthvion** in *concilium, consistorium* ter za *cogitatio, sententia, mens; sciencia*. Poimenovanje za vršilca dejanja je *svěťbnikb* kot prevod za **sumboulō-** in za *consiliator, auctor* in za **bouleuthv** ter *consul, honoratus*. Pridevnik je *svěťbnb*, glagolske oblike pa *svěťbstvovati* za *praedicare* in *svěštavati* za *pactum statuere, cogitare* ter *svěštati (se)* za **boulēsqai** in za *consilium facere, convenire, consentire*. Glagolnik je *svěštanije* za *conventio*.

Mažuranić (II 1415–1416) izrazu pripisuje pomena ‘consilium’ in ‘consultatio’. Primera: VZ, Uvod: *Skupiše se vs[i] na kup tako crikveni tako pirprošči ludi svršenem [imeju] č zdrave svet u Novom gradu /.../*¹⁴¹

ZgK, čl. 63: *Od strani pulka, ča se zove mali svet.*

b) Izraz *svet* se v slovenskih virih prvič pojavi šele v delih protestantov, njegovo res številno besedno družino pa najdemo v mlajšem slovanskem gradivu. Izraz je skupno slovanski in je pomensko stabilen. Nastal je v kontinuiranem slovanskem jezikovnem razvoju in je v slovenskem jeziku podvedovan.

3.1.4.2. Pravnozgodovinska vprašanja

Ali so izraz *svet* in njegovo besedno družino (vsaj še izraz *svetnik* ‘član zbora’) poznali tudi Slovani v vzhodnih Alpah, je glede na njegovo pozno omembo v virih v slovenskem jeziku težko reči. V prid tezi, da so izraz *svet* poznali, bi lahko navedla le njegov skupno

¹⁴¹ Prevod: Zbrali so se na zboru in to tako cerkveni kot tudi posvetni ljudje, (da bi) se resno posvetovali v Novem gradu /.../

slovanski izvor. Sklepanje o tem, kakšno realijo bi s tem poimenovanjem ti Slovani lahko bili označevali, pa je še težje – verjetno bi bila v zvezi z zborovanji skupnosti.

3.1.5. *Priseči, prisega*

3.1.5.1. *Poimenovalno-pomenska raven*

a) Najstarejše zapise izrazov *priseči* najdemo v t. i. rokopisnem obdobju slovenskega jezika, in sicer v Stiškem in v Kranjskem rokopisu.

V Stiškem rokopisu ga najdemo v fragmentih *Ÿa ze ad pouem* I in II iz leta 1440:

*Ÿa fe dalſan dam falſch **prefegayem** falſch pric3Ÿ chwdŸ obliuby ynwo 3chudim Ÿefykom Tyga etc.* (4, X–XI; podobno v 5, XLV) (Mikhailov 1998, 129 in 140).

V Kranjskem rokopisu (15. ali 16. st.), ki vsebuje obrazce različnih priseg (meščansko, svétniško, sodniško in prisego za pričo na sodišču), srečamo izraz *priseči* vsakič na začetku besedila prisega:

KR I: *Jeft. N. **perfeſchem** naſchemu goſpudi Khreyllu /.../* (eines Burgers ayd)

KR II: *Jeft. N. **perfeſchem** Wogu /.../* (eines Ratthern ayd)

KR III: *Jeft. N. **perfeſchem** goſpodj Wogu /.../* (eines Reichters aid)

KR V: *Wie ein Richter. Einem oder mer Geſchwornen Burgern in 3 eugen fagen den Aid vorhalten ſoll.*¹⁴²

*Jeft VŸ3 opomenim, da Vy wote pouedalli, per thi teleſzni Rotwi, khatero Ste Vy gori VŸdignenimj prŸtmi, naſchemu goſpodj Khreillu, deſchellŸkhimo Viuodj, Jenu thimu gmein meſtu **perŸeglj**. Jenu Sturilj, tho. Khar ye Vom VedetŸch. Olli Veſtnu, Vtich rezhech, Sa khatere Vy wodete Vpraſchanj, da wodete pravo Reznit3o pouedallj, Jenu Ÿkhaſalli, Nicomer khlubi, olli khŸchallimu, ſa enerj peryaſni, olli Souwraſchtua, Sa obeniga daru. Olli VŸchickha vollo, Jenu, Sa obene Rezhni volo nickhar, TemetŸch ozhte pravo ReŸznit3o pouedati, per vaſchi duſchi, Khokher vy tega ozhte prutj Wogu vŸchiti, Jenu **SeŸyte na to Richtno palit3o, Ÿduema perŸtama.***¹⁴³

Pri protestantih je izraz *prisega* običajen.¹⁴⁴ Pri Megiserju (1592) najdemo besedno družino *priseči* ‘Eydſchweren, dare jurandum’, tudi v zvezi vkup *prifezhi* ‘Zusammen ſchweren,

¹⁴² Predloga za 5. fragment v nemškem jeziku je 4. fragment v KR (KR, IV): *Des Richters furhaltung in zeugen examination.*

Ich erman euch, das es ſollt fagen, pey dem Leiblichen Aid, So es mit aufgereckhten fingern, dem LandsfürŸſten, vnnfern allergenedigt hrn, Vnd gemeiner Statt geŸchworen, vnnd gethan habt, was euch wiŸzundt iſt in ſach, darumb es gefragt werdt, die worhait ant3u3aigen. Niemandt zu lieb, noch zu leid, noch auß kheiner freundŸchafft, oder fiendŸſchafft. Von wegen kheiner gab, noch myet, gar nichts angefechen. Sonder die worhait ant3zeigen, pey euer Seel fälighkhey, wie es deŸ3 verhofft, am euerem leŸſten end, en eurer Seell, gegen gott dem hrn zu genueffen, vnnd greiff alle, an den gerichtŸtab (Mikhailov 1998, 185).

¹⁴³ Transkripcija (Mikhailov 1998, 185):

*Jest vas opomenim, da vi bote povedali per ti telesni rotbi, katero ste vi gori vzdignenimi prŸtmi, naſemu goſpodi krejlu deŸzelskimo vivodi, jenu timu gmein mestu **perŸegli** jenu sturili to kar je vom vedeč oli vestnu, vtih rečeh za katere vi bodete vpraſani, da bodete pravo resnico povedali, jenu skazali, nikomer klubi, oli kžalimu, za eneri perjazni, oli sovražtva, za obeniga daru oli vžitka volo, jenu, za obene reči volo nikar, temeč oče pravo resnico povedati, per vaſi duſi, koker vi tega oče pruti bogu vžiti, jenu **sežite na** [!] to rihtno palico, zdvema perŸtama.*

conjurare', **prisega**, tudi v zvezi *kriva perfega* 'Meineind, perjurium', **prisegati** 'Schweren, jurare', **prisegavec** v zvezi *krivi perfegavez* 'Meinaidig, perjur'. Pri Megiserju (1603) so dodani izrazi *priseči*, **prisežen** 'conjurati; vkup *perfegli*, puntar, die zusammen geschwornen, ein aufrührische oder meuterische rott [!], izraz *prisega* se pojavi skupaj z izrazom *rotenie* k 'ein Eydt, schwur' in izraz **priseganje** v zvezi *vkup perfeganie* 'conjuratio, zusammen schwerung'.

Alasia je zapisal naslednja izraza te besedne družine **perfech** k *giurare* in k *spergiurare* ter **perfega** k *giuramento*.

Kelemina tega poimenovanja ni obravnaval. Pri Dolencu v seznamu pravnih izrazov v Gorskih bukvah v slovenščini ga tudi ne najdemo, čeprav avtor v poglavju Raba slovenskega jezika v vinogorskih zadevah navaja kar nekaj primerov rabe slovenščine v javnem življenju v 16. stoletju, med njimi priseganja v slovenskem jeziku (Dolenc 1940, 64–65).

Kastelec-Vorenčev slovar nam prinaša samostalnik **prisega** (F¹⁷) na primer v naslednjih zvezah: s '**prifego** *tayiti, se odpovedati* – *abiurare*; h '**perfegi** *gnati, farotiti, rotiti, prekliniati, fakliniati* – *adurare*; *sa gvifnu, per moji veri, ena stara perfega, moshka, inu shenska* – *aedepol*; s '**perfego** *oblubiti* – *auctorare*; *oblublenie dvéh od ene, inu druge strani sa kakeršhno glihngo* s '**perfego** – *compromisum*; **perfegati**, inu s '**perfego** *poterditi* – *exjurare*; *junazhka, ali sholerska prisega* – *sacramentum militare*; *se s'prifega savesati, inu oblubiti* – *spondere pro aliquo*.

Poleg tega nam ohranja še naslednje člane obravnavane besedne družine: **prisegati**, **prisegati se**, **prisegavec**, **prisegovanje in prisežen**, tudi v zvezi *nyh offem ene drushbč, ali tovatustva, skupai perffeshenih, inu svesanih*.

Iz 17. in 18. stoletja imamo ohranjeno vrsto t. i. podložniških priseg v slovenskem jeziku. Večinoma iz sodnih protokolov gospostva Bled jih je zbral, uredil in objavil P. Ribnikar. Začetek ene od njih (z dne 22. julija 1680) se glasi:

Jeft Juri Fertschai perseshem per tem Jemeni Gospodi Boga, Ozheta S'nu, Jenui suetiga, toie te suete Trojze.

Pri Gutsmannu najdemo naslednje izraze: **persega** za *Eid, Schwur*, tudi v zvezah **persega** *spušenega jetnika: se ne maščuvati ni v'leželo zad priti pri Urfehde; zvestobo persegati* za *huldigen*; **persežna** *viža* za *Eidesformel*; **persegnu** *društvu* za *Eidgenossenschaft*.

Prisega je skupno slovansko poimenovanje. Enako je stcslovan. *prisega* 'prisega', hrv., srb. *prisega*, rus. *prisjága*, češ. *přísaha*. Pslovan. **prisega* je izpeljano iz glagola **prisęt'i*, sed. **prisęgt* 'priseči' (pslovan. **sęt'i*, sed. **sęgt* je izpeljan iz ide. korena **seg-* 'vezati, spenjati, obesiti, stikati, dotikati). Prvotni pomen tega glagola je 'iztegniti roko, dotakniti

¹⁴⁴ SP: 2 Mz 22, 9 Kadar kdo da /.../ v varstvo osla ali vola /.../, naj **prisega** pri Gospodu odloči med obema /.../
DB: I, 49a Kadar kdo da fvojmu blishnimu eniga Ofla, da v sh'ranbo /.../: Taku ima mej nyma obadvéma k'eni **perfegi** per Gospvdv, priti /.../
SP: Heb 6, 17 /.../ da je njegov sklep neomajen, je posredoval še s **prisego**.
DB: III, 129a /.../ de je njegov fvit stanoviten, je on eno **prifego** h'timu përdjal /.../

se'. Pomenska specializacija v 'priseči' temelji na postopku priseganja, pri katerem se je bilo treba simbolično dotakniti nečesa svetega (M. F. pri Be III, 122).

V stari cerkveni slovanščini srečamo naslednje izraze, pri katerih se vidi, da je še ohranjen samostojni pomen 'dotakniti se': *prisega* (*prisęg*) 'Schwur', v predlogi *ius iurandum*; *prisegnoti* 'berühren', v predlogi *atingere*; *priseženije* 1. 'Behrührung', v predlogi *tactus*, 2. 'Schwur', v predlogi *iuramentum*; *prisezati* 'schwören', v predlogi *iurare*; *prisešti*, *prisešti se* 'berühren', v predlogi *tangere*; (LLP III, 313).

Pomenljivo je, da izraz *prisega* v pomenu 'iurare' srečamo tudi v Zslj.

NS, čl. 2: 'o pričah' *Vlastь že imatь, na nego že glagoljubь, sudii zalagata i glagolati posluhomь, li prisegu, li prodazju*¹⁴⁵ *li taže kaznь. Ašte li v koje vremę obręštjutьsja lžušte, nedostoitьže ni vь jedinu priimati posluhь iže budutь kьgda obličeni lžušte i prestupajušte zakonь božii li žitije skotьskoe imušte ili iže o sebe ne pobędimi na prisegu imutьsja.*¹⁴⁶

Mažuranić (II, 1144–1148) obravnava kar nekaj izrazov: *priseći*, *prisega* (*priseža*), *prisežan* 'juratus, rota', *prisežba*, *prisežnik* 'juratus, jurator, rotnik'. Pomenljiva je njegova ugotovitev, da izkazujeta poimenovanji *prisega* in *rota* v največjem delu zapisov povsem enak pomen. Le izjemoma naj bi bilo mogoče opaziti, da se *prisega* uporabi le za označitev samega dejanja seganja v roko, dotika, *rota* pa za dejanja izgovarjanja prisežnega obrazca. Navaja primere, kjer je tudi iz sobesedila razvidno, da je bil pri dejanju prisege bistven element dotik, bodisi dotik svojih prsi (*roko na srce*), roke drugega (*seči v roko*), evangelija, relikvije itd. Eden od njih je:

VZ, čl. 42: *I nadalje, nijednom ključaru se ne vjeruje niti mu se poklanja vjera ni u jednoj stvari za koju bi rekao, da ju je nekom dao /.../ ili da bi je dao na bilo koji način iz svoga podruma osim do vrijednosti 20 soldina, izuzev ako bi imao vjerodostojne svjedoke. Također i o 20 soldina vrijednosti treba **priseći** i dotaći sveto evangelije.*

V Vinodolskem zakonu najdemo tudi prisežni obrazec, s katerim je stranka priseгла o resničnosti svoje izjave, opis tipičnega prisežnega postopka in posledice, če ta ni uspešen, omembo običajnega kraja priseganja in razne kategorije oseb glede na to, ali jih imajo pri pričanju za verodostojne.

VZ, čl. 5: *Ako o tom nasilju (posilstvo, op. avt.) nema svjedoka, njoj se vjeruje; ipak ona mora **priseći** položivši ruku na evangelije dotičući (ga), (i to) samo – 25 o rečenom nasilju protiv onoga na koga se tuži /.../ Te porotnike ta žena neka nađe kako najbolje zna. /.../ Kada dakle **prisižu** s njom, ili ona sama poslije prvoga puta, **imaju taknuti rukom** i reći »u tu zakletvu«. I svi njezini porotnici imaju biti žene. I koja tamo **prisiže**, neka njezin odgovornik odgovori: »da, s tom rotom **prisižem**«, a ona treba **priseći** kako je*

¹⁴⁵ V Ruski pravdi je pomen izraza *prodaža* 'Geldbusse, Strafe' (Kronsteiner 1980, 71; Kaiser 1980, 271).

¹⁴⁶ Prevod: In sodnik naj ima oblast poklicati obtoženega in naložiti pričam, da prisežejo, drugače jim bo naložena denarna kazen, ali pa bodo enako kaznovane (kot bi bil obtoženi). Če se kadarkoli odkrije, da lažejo, ni primerno, da se v kakšni (pravdi) sprejme priča, za katero se je kadarkoli odkrilo, da laže ali krši božje zakone ali živi kot živali, ali pa (da se sprejme) tisti, ki je zaradi svoje nesposobnosti odklonil pričanje.

gore rečeno. I ako ta ista žena ili neki od njezinih porotnika propusti što je gore rečeno, onaj protiv koga se tuži, neka bude oslobođen od zločina viče rečenoga.

VZ, čl. 63: Nadalje, ako tko pokaže krv, koja mu je učinjena zlonajerno, toj se krvi vjeruje. Ipak mora s **prisegom** potvrditi, ako tamo nije bilo svjedoka.

VZ, čl. 69: Nadalje, ako bi tko imao s kime **prisegu**, može mu je valjano oprostiti ako hoče, ako se radi o **prisezi** za malu stvar, kada se sakupe na uobičajnom mjestu, gdeji se polažu prisege, a oslobođeni (od prisege) neka plati onoliko, za koliko je osuđen **priseći**.

IR 6, 24–26: I to vse provaše Gologoričani I Krbunci pismi, imenijem i dobrimi muži deželskimi verovanemi, ki vsi ondi **prisegoše** i rekoše da je šasto pravo i ravno kuda su peljali da je pravi termen od kunfini meju Boljunci i Pićanci i ostalimi mesti i komuni ki onuda jesu okolu.

Pri Daničiću (II, 437 in 438) srečamo izraze *prisegnuti, priseža, priseženje, prisežba, prisezati, prisešti*. Najstarejši primer zapisa izraza *priseći* v kakšnem južnoslovanskem jeziku najdemo v pogodbi bosanskega bana Kulina z Gervasijem, dubrovniškim knezom (*comite*): *Ja banъ bosanъski Kulinъ prisezaju tebja, kneže /.../ (M)*.

b) Poimenovanje ni zabeleženo v najstarejšem besedilu, Brižinskih spomenikih, znan mi ni niti noben toponim s to osnovo z obravnavanega prostora. Izraz je prvič zabeležen v rokopisnem obdobju slovenskega jezika, torej še vedno relativno zgodaj, in sicer v besedilu (posvetne) pravne narave.

Izraz je skupno slovanski in je nastal v kontinuiranem slovanskem jezikovnem razvoju ter v slovenščino ni bil prevzet. Iz slovanskih jezikov je bil prevzet v litovščino (*prisiega, prýsiega, prýsega*). Izkazuje številno besedno družino: *priseći, prisegati, prisegavec, (kriva) prisega, prisegovanje, prisežen*.

Možno je rekonstruirati prvotno pomensko motivacijo: 'dotakniti se (svetega) predmeta'. Ker izraz *prisega* izkazuje nepretrgano pomensko stabilnost tako v slovenskem kot tudi v slovanskem jezikovnem razvoju, lahko rečem, da gre za primer zelo zgodnje terminologizacije.

Podobno pomensko polje v slovenščini in tudi v drugih slovanskih jezikih (tudi v stari cerkveni slovenščini) označujeta prav tako poimenovanji *rotiti (rota)* in *kleti (kletev)*. Pomenska razmerja s *priseći (prisega)* bi bilo koristno raziskati. Na prvi pogled pa je slednje pomensko najstabilnejše.

Zanimivo je, pravi Benveniste, da za tako pomembno dejanje v družbenem življenju vsake skupnosti v indoevropskih jezikih ne obstajajo sorodna poimenovanja. Vsak jezik ima namreč zanj svojo oznako (Benveniste 1969, 163).

Kljub temu da so poimenovanja formalno res nesorodna, pa lahko ugotovim, da so si pomenske motivacije zanje zelo podobne. Pomenska motivacija za nekatera poimenovanja v indoevropskih jezikih, ki pomenijo 'prisega', je v zvezi s prostorom ali predmetom, ki mora biti pri prisegi upoštevan. V stari irščini je *mind* (v novi irščini *mionn*) najprej pomenilo 'znak, diadem', nato 'relikvija' in nato 'prisega (opravljena ob prisotnosti relikvij)'. Izraz *beirim mionna*, dobesedno 'prinesi relikvije' je tako pomenil 'priseći'. Grško poimenovanje **ofko-** 'oath (prisega)', ki je formalno sorodno gr. izrazu **efko-**, je včasih pomenilo tudi predmet, s katerim se prisega. Pomensko razmerje med pomenom **ofko-** 's prisego potrjena obljuba' (Dokler 1915, 555) in **efko-**, 'ograja, plot, meja; odpor obramba' (Dokler 1915, 315), naj bi

nakazovalo dve možni prvotni pomenski motivaciji: ali 'what constrains one (to the truth)' ali pa 'sacred inclosure (in which the oath was taken)' (Buck, 21.25). Pomenska motivacija v slovanskih jeziki pogostega poimenovanja *prisega* pa je bila, kot smo videli, 'dotakniti se (nečesa svetega)'.

Nekatera poimenovanja v indoevropskih jeziki so izpeljana tudi iz poimenovanj za 'swear (kleti)', tako na primer stind. *šapati* ('curse, (kleti)') in steslovan. *klęti* 'curse, (kleti)' (Buck, 21.25).

3.1.5.2. Pravnozgodovinska vprašanja

Z veliko verjetnostjo lahko trdim, da sta tako poimenovanje *prisega* in njegova besedna družina kot tudi poimenovana realija (ritual prisege) v skupnosti alpskih Slovanov obstajala, saj poimenovanje v kontinuiranem slovanskem in slovenskem jezikovnem razvoju izkazuje popolno pomensko stabilnost, poleg tega pa je njegova besedna družina zelo številna. Ta dva argumenta zadovoljivo nadomeščata odsotnost najzanesljivejšega argumenta, ki bi ta izraz povezal z obravnavano skupnostjo, namreč zapis v Brižinskih spomenikih ali ustrezni toponim. Vprašanje pa je, ali so se poleg poimenovanja in realije Slovani v vzhodnih Alpah še zavedali prvotne pomenske motivacije (npr. dotik dela telesa itd.).

Zastavlja se tudi vprašanje o pomenskem razmerju z izrazom, ki pa v BS je zabeležen, to je *rota*. Ali sta to dve oznaki istega dejanja ali pa sta bili označeni dejanji (v bistvenem različni)? Vprašanje za sedaj puščam odprto.

Ker je za podoben pomen ohranjenih več izrazov (*prisega*, *rota*, *kleti*) in ker izrazi niso prevzeti (proces je bil celo nasproten), je bil poimenovani institut pri Slovanih in tudi pri Slovanih v vzhodnih Alpah, zelo verjetno močno vkoreninjen.¹⁴⁷

Najobsežnejšo študijo o institutu prisege pri Slovencih je napisal M. Dolenc že leta 1939 (1939, 44–86). S. Vilfan pa je med pravnimi zgodovinarji o njej pisal nazadnje (1996, 149–156). Oba avtorja predpostavljata, da sta poimenovanji *rota* in *prisega* označevali dva različna instituta. Vilfan meni, da so korenine instituta, poimenovanega z *rota*, nedvomno poganske, *prisega* pa da je bolj povezana s prevzemom krščanskih oblik za podkrepitev izjav, tj. seganje po nekem svetem predmetu, in je šele kot taka prešla v rutino vsakdanjega življenja.

S tem se ne strinjam iz naslednjih razlogov. Če naj bi bila *prisega* bolj povezana s prevzemom krščanskih oblik, potem bi pričakovali, da se bo poimenovanje izkazalo ali kot novotvorba ali kot prevzeto. Če bi šlo pri poimenovanju *prisega* za semantično razširitev že obstoječega izraza, bi ta pred pokristjanjevanjem označeval že nekaj drugega. Ker pa je poimenovanje *prisega* skupno vsem slovanskim jeziki, v katerih izkazuje popolno pomensko stabilnost, lahko z gotovostjo trdim, da je poimenovanje *prisega* obstajalo že pred pokristjanjevanjem. Kakšen ritual je poimenovanje takrat označevalo, je težko reči, možno pa je, da je (še) bil povezan z dotikom kakšnega (svetega) predmeta.

Ne glede na to pa ima Vilfan prav, ko pravi, da je iz starejših obdobij med dejanji, ki jih prištevamo k pravnim običajem, pri Slovencih najbolje dokumentiran ravno institut prisege. Primere tega instituta je namreč iz virov za zgodovino Slovencev v srednjem veku v svoji študiji zbral Dolenc. To ugotovitev potrjujejo tudi primeri, ki sem jih v prvem delu tega razdelka sama navedla in v katerih se že tudi pojavlja obravnavano poimenovanje.

Na splošno ločimo prisege, s katerimi prisežnik nekaj obljublja in s tem prevzema obvezo (promisorna ali obljubna prisega), in prisege, s katerimi nekdo nekaj potrjuje (asertorna ali

¹⁴⁷ O pravnozgodovinskem razvoju pojma gl. tudi HRG I 1968, 862–873.

potrjevalna prisega). Obe vrsti instituta prisega naj bi bili prvotno sakralni dejanji, vendar pa sta imeli pomembno vlogo tudi v pravnem življenju, in sicer promisorne pri sklepanju pogodb in prevzemanju javnih funkcij, asertorne pa v sodnih in upravnih postopkih (Vilfan 1996, 149).

Dolenc je iz Kosovih regist zbral tako primere prisežnih dejanj pri sosednjih ljudstvih kot tiste, ki jih lahko pripišemo Slovanom v vzhodnih Alpah. Prvih je seveda mnogo več, kar pa, če nič drugega, kaže vsaj na prevladujoče običaje v tistem prostoru in času (Dolenc 1939, 49). V viru, v katerem se prvič omenja župan (Kremsmünstrska listina, 777), se verjetno prvič v zvezi s Slovani v vzhodnih Alpah omeni tudi institut prisega, s katero je župan potrdil meje dekanije Slovanov, ki jo je vojvoda Tasilo podaril kremsmünstrskemu samostanu: */.../ Sclausos, /.../, quos infra terminem manet, que coniuravit ille jopan, qui uocatur Physso /.../* (Gradivo, I 256).

Tako pri Dolencu kot pri Vilfanu najdemo tudi nekaj ljudskih pregovorov v zvezi s prisego (Dolenc 1939, 79; Vilfan 1996, 154–155). Zanimiva je predstava, da naj bi se prisega morala vedno opraviti na prostem, ker naj bi tako bilo omogočeno, da bi višje sile prisego slišale in po potrebi takoj udarile po krivoprisežniku (»Tako imate vse odprto, kakor da bi prisezali«). Vilfan pritruje Dolencu, da ta predstava prisego v mnogočem povezuje s srednjeveškimi božjimi sodbami. Zato naj bi tudi javna zbirališča morala vedno biti na prostem ali v odprtih lopah (Vilfan 1996, 155).

Institut prisega spada med tista pravna dejanja, pri katerih so se ljudski jeziki v javnem življenju najprej uveljavili, kot sem ugotavljala že v poglavju O naravi prava in jezika prava.¹⁴⁸ Pod prisego dane izjave so na primer veljale za dokaj trden dokaz, zato je prisežnik moral dobro vedeti, kaj govori (Vilfan 1996, 156). To je očitno veljalo tudi v skupnostih, kjer so govorili slovenski jezik.

3.1.6. Pričati, priča

3.1.6.1. Poimenovalno-pomenska raven

a) Najstarejši zapis najdemo v Stiškem rokopisu, v fragmentih *Ÿa ze ad pouem* I in II iz leta 1440:

*Ÿa fe dalfan dam falſch preſegayem falſch **priczŷ** chwdŷ oblüby ynwo zchudim ŷefŷkom Tyga etc.* (4, X–XI; podobno v 5, XLV; Mikhailov 1998, 129 in 140).

Tudi pri Dalmatinu je izraz *prizha*¹⁴⁹ pogost, prav tako glagolnik *prizhovanje*.¹⁵⁰ Izraza se pojavljata tudi v zvezah: *falfh prizha*, *laſhniva prizha* in *krivu prizhovanje*. V Registru najdemo naslednja sopomenska niza *Prizha* (*Crajnſki*), *fvedok* (*Slovenſki*, *Besjajzški*), *fvidok* (*Hervazki*, *Dalmatinſki*) in *Prizhovanje* (*Crajnſki*), *fvedozhaſtvo* (*Slovenſki*, *Besjajzški*),

¹⁴⁸ Gl. razdelek Vloga ljudskih jezikov v pravu.

¹⁴⁹ SP: 5 Mz 19, 15 Naj ne nastopa le ena **priča** proti možu, ki je zagrešil katero koli hudodelstvo /.../

DB: I, 110b *Ena ſama **Prizha** néma ſupčr nikogŕr gori vſtati, ſa obeniga kriviga djanja ali greha volo /.../*

SP: 5 Mz 19, 16 Če proti komu nastopi **zlonamerna priča** in ga obtoži uporniſtva, naj se moža, ki imata spor /.../

DB: I, 110b *Kadar ena **laſhniva Prizha** ſupčr kogar koli gori ſtopi, inu ga kakove pregréhe toſhi, taku imajo ta obadva Moshá, kir imajo eno rézh mej ſabo /.../*

¹⁵⁰ SP: 5 Mz 4, 45 To so **predpiſi**, zakoni in odloki /.../

DB: I, 103b */.../ tu je tu **Pryzhovanje** inu te Sapuvidi, inu Praude /.../*

fvidozhaftvo (Hervazki, Dalmatinški).

Megiser (1592) izraz **priča** pripiše kot ustreznico za *Zeug, testis, pričati* za *Zeugnuß geben, perhibere testimonium* in **pričevanje** za *Zeugnuß, testimonium*.

Pri Alasiji najdemo **bit v prichio** za *effere prefente*, **prichiat** za *teftificare* in **prichia** za *teftimonio*.¹⁵¹

Kastelec-Vorenčev slovar razlaga naslednje izraze. Samostalnik *priča* (F¹⁰) najdemo v zvezah *naprei h'prizhi štati, einga h'prizhi vseti – atestari; sprizhati, skasati, h'prizhi poklizati; kateri je neperpraven h'sturjenûu testamenta, ali h'dajanju prizhe – intestabilis, le; naglu, kmalu, per ti prizhi, na naglim, hitru – sùbito; s'testamentom ali v'prizho teh prizh – testato; prizha – testis, tis*. Glagol *pričati* je naveden trikrat: **prizhati, prizho dati** – *perhibere testimonium*; **prizhati, sprizhati, testament delati** – *testari*; **prizhati ozhitnu** – *testificari*, glagolnik pa enkrat, in sicer **prizhanie ozhitnu** – *testificatio*.

Gutsmann je izraz **priča** pripisal kot ustreznico za *Attestat, Gegenwart, Zeuge, Zeugniß, pričanje* za *Bezeugung, Zeugniß, pričati* za *bezeugen, pričavec* za *Zeuge, pričren* za *gegenwärtig*, zveze **per tei priči** za *urplötzlich, unverzüglich, pričnu* pismu za *Zeugschrift* in *Bescheinung*, **pričuvanje** za *Attestat, Zeugniß, pričuvanje* za *bezeugen* in **pričuvauc** za *Zeuge*.

Kelemina izraz *priča* obravnava in zanj pravi, da je v pomenih 'Zeugenschaft, Solemnitätszeuge' omejen na slovensko in kajkavsko ozemlje ter da naj bi bil v teh pomenih prevzet iz nemščine. V drugem pomenu ('causa, navlastito uzrok prijave, tužbe, pravnog spora') navaja Mažuranića (Mažuranić II, 1115) kot tudi za izraze *pričanje* 'narratio, excusatio', slovensko naj bi bilo *pričkati se, prička* 'zanken, Richter spielen, Wortwechsel'¹⁵² in *pritka* 'occasio' (Mažuranić II, 1159). Etimologijo povzame po Miklošiču, v nadaljevanju pa utemeljuje svojo tezo o prevzemu pomena 'sodelovanje pri pravnem poslu'. Ker je nem. *Zeuge* izvedeno iz glagola *ziehen* 'vleči', germansko [sic!] procesualno pravo pa naj bi zahtevalo, da je »svedok« formalno pozvan, da vidi in sliši pravni posel, se je poziv izvršil s kakimi pravnimi gestami, npr. s potegom za ušesa, *testis tractes per aures*. O pričah naj bi tako lahko govorili le v zvezi s pravnimi posli in tako naj bi bil deček, ki ga na mejniku povlečejo za uho, *priča* (tako nekako naj bi se pomen po Kelemini prenesel v slovenski jezik op. avt.). Stcslovan. *svedok* naj bi bil samo 'Erfahrungszeuge', slovenska terminologija pa naj teh pojmov [sic!] ne bi ločila (1933, 78).

Pslovan. **pritcha* 'dogodek, pripetljaj' in 'pripoved o dogodku' v sloven. (skladno s pomenom glagola *pričati* 'govoriti pred sodnikom'), danes zlasti pripovedovalec (sodno obravnavanega) dogodka, je izpeljano iz glagola **pritchnoti* 'zgoditi se', ki je sestavljen iz pslovan. **pri* 'pri' in **itchnoti* 'dotakniti se' (Be III, 120; Snoj 1997, 497).

¹⁵¹ Zanimivo, da nam Alasijev slovar ohranja poimenovanje *priča* v pomenu 'izjava' (torej ne v pomenu za *nomen agentis*, ampak *nomen acti*). Podobno je v Kastelec-Vorenčevem slovarju: *pricho dati* 'izjaviti'.

¹⁵² Drugo je *prička* 'deska za glajenje, vrsta tolkača', k temu *pričkati se* 'rihtarja biti'. Iz *pritsche* 'ploščat tolkač', srvnem. *Britze, brütsche* 'ploščat tolkač' iz stvnem. *britssa* 'isto' itd. (M. F. pri Be III, 120).

V stari cerkveni slovanščini ima izraz *prityča* pomene 1. ‘parabola, similitudo, paradigma’; 2. ‘proverbium’; 3. ‘increpatio’ (LLP III, 318–319), v hrv. in srb. pa pomeni *priča* ‘pripoved’ v rus. *prityča* ‘prisposodba, uganka’ in v strus. *prityča* ‘nesrečen dogodek’.

Primer iz hrvaškega vira:

VZ čl. 53: *Ako se ponude svjedoci protiv onoga ili protiv njegova svjedočanstva te oni svjedoče kako je obećao dokazati, od sada unaprijed protiv nijednoga od tih svjedoka on ne može voditi spor (i) predložiti svjedoke o tome i ne može ni u jednoj stvari voditi spor a ni netko drugi za tog svjedoka odnosno za njegovo svjedočanstvo (v originalu **prityču**) ne može ga (sudski) goniti ni za što.*

Pri Daničiću (II, 444) pa najdemo izraza *prityča* 1. ‘parabola’, 2. ‘causa’ in *prityčbnikъ* ‘proverbiorum scriptor’, npr.:

*Koi se pre za svoju **prityčju**?*

*Jakože veštjaetъ **prityčbnikъ**.*

b) Prvi zapis poimenovanja je ohranjen v Stiškem rokopisu iz srede 15. st.. Poimenovanje je ohranjeno v kontinuiranem slovanskem in slovenskem jezikovnem razvoju. V slovenščini izkazuje številno besedno družino: *priča* (tako *nomen agentis* kot *nomen acti*), *pričati*, *spričati*, *pričanje*, *pričevauc*, *pričavec*, *pričevanje*.

Praslovansko **prityča* ‘dogodek, pripetljaj’ in ‘pripoved o dogodku’ je izglagolski samostalnik, izpeljan iz poimenovanja **prityčniti*, katerega prvotna pomenska motivacija je ‘zgoditi se’, ta pa je sestavljen iz pslovan. **pri* ‘pri’ in **tyčniti* ‘dotakniti se’. Poimenovanje je doživelo pomenske spremembe. Samo v slovenščini poznamo poimenovanje *priča* le za oznako vršilca dejanja (razen pri Alasiji), *pričevanje* pa za *nomen actionis* (tako že pri Dalmatinu). Da je pomenski razvoj *priča* v slovenščini šel verjetno od oznake za *nomen acti* (kot še ohranja Alasia) na *nomen agentis*, nam kaže podoben pomenski razvoj pri stvnem. *ziohan* ‘potegniti, izvleči, prinesiti’, kjer se je pomen iz *nomen actionis* ‘pričevanje’ prenesel na oznako za vršilca dejanja ‘priča’ (Buck, 21.23). V slovenščini se ohranja tudi pomenka ‘sedaj, takoj’, npr. pri Gutschmannu *pričen* ‘gegenwärtig’ in že pri Kastelcu v znani zvezi *pri tej priči* ‘takoj’.

V drugih slovanskih jezikih *priča* običajno poimenuje le *nomen acti*. Zelo verjetno je šel pomenski razvoj najprej od ‘dotakniti se’ k ‘zgoditi se’. Težje pa je utemeljiti nadaljnji pomenski razvoj, npr. od ‘zgoditi se’ k ‘pripovedovati o dogodku’ > ‘pripovedovati o dogodku pred sodiščem’ > ‘pripoved o dogodku’ > ‘tisti, ki pripoveduje o dogodku’. Možni bi bili namreč tudi različni vzporedni pomenski razvoji, npr. od ‘dotakniti se, dotik’ v ‘oseba, ki ob tem govori’ in šele nato v ‘govoriti v vlogi priče’.¹⁵³

Relativno pomensko stabilnost (terminologizacijo) lahko ugotovim le za slovenski jezikovni razvoj. Od prvega zapisa v Stiškem rokopisu pa do danes se kot prevladujoči pomen tega izraza ohranja pomen ‘pričati o dogodku pred sodiščem’.

Drugi slovanski jeziki imajo za označitev te realije poimenovanja z drugačnimi pomenskimi motivacijami, npr. *svedok* (tisti, ki vidi, ki ve) in *posluh* (tisti, ki sliši). Zanimivo je, da tudi Dalmatin uporabi podoben izraz, in sicer *poslušalec*.¹⁵⁴

¹⁵³ Na tem mestu delno upoštevam pripombo A. Šivic-Dular.

Za pojem 'priča' imajo indoevropski jeziki različna poimenovanja, katerih pomenske motivacije so 'vedeti', 'prepoznati', 'videti', 'spomniti' in 'izjaviti'. Pomensko motivacijo 'vedeti/videti' najdemo pri naslednjih indoevropskih poimenovanjih (izpeljanih iz ide. **weid-* 'videti/vedeti'): irsko *fiadu* (tož. ed. *fiadna*), got. *weitwōts*, dan. *vidne*, šved. *vittne*, stang. *gewitta*, *ge(witnes)*, stvnem. *giwizzo*, stcslovan. *свѣдѣтель*, rus. *svidetel'*, hrv. *svjedok*. Pomenska motivacija 'spomniti se' se pojavlja pri gr. **μάρτυ-**, lat. *memor*, stind. *smǣ-*, 'prepoznati, ugotoviti' pa v stvnem. *urcundo*, *urcundī* 'pričanje > nem. *Urkunde* 'dokument, dokaz' (proti stvnem. *ircennen* 'prepoznati, ugotoviti'). Zanimivo je litvansko poimenovanje *liudininkas*, *liudyti* 'pričati', ki temelji na ruski izposojenki *ljudi* 'ljudje', v strus. tudi 'priče'. (Buck, 21.23)

3.1.6.2. Pravnozgodovinska vprašanja

Verjetnost, da so Slovani v vzhodnih Alpah poimenovanje poznali (v odsotnosti zapisa v BS ali toponima), utemeljujem s tem, da gre v slovenskem samostojnem jezikovnem razvoju za relativno pomensko stabilno poimenovanje z diahrono dokaj razvejeno besedno družino. Vprašanje je, ali se je prvotna predstava, povezana s tem poimenovanjem ('dotakniti se'), še ohranjala.

Mislím, da je za to manj možnosti kot pri poimenovanju *prisega*, ker se slednja še pozno pojavlja v sobesedilih, ki sporočajo, da se je vršilec dejanja moral ob priliki nečesa dotakniti. Za poimenovanje *priča* takih opisov nisem našla. Že skupno slovansko je prevladoval pomen 'dogodek', 'pripoved o njem'. Vprašanje je, kdaj je prišlo do pomenskega preskoka, ki ga najdemo le v slovenskem jeziku, namreč iz pomena za *nomen actiones* na pomen *nomen agentis*. Morda prav v času slovanskih gentilnih kneževin. O institutu pričanja nam za Slovane v vzhodnih Alpah govori prav njim sodobno besedilo, in sicer izraz *sclauenicae institutionis testes*. Mislím, da je zelo verjetno, da so ti Slovani 'testes' poimenovali prav s *priče*.

3.2. 'Politične tvorbe'

Ker gre po uveljavljenem mnenju (Bezljaj, Skok, Snój) pri izrazih *država/dežela* za besedotvorni različici, ju obravnavam v istem poglavju. Oba izraza sta verbalna abstraktuma glagola *držati*, zato najprej obravnavam tega in samostalnik *država*, kljub temu da se kot najstarejši zapis v t. i. rokopisnem obdobju slovenskega jezika pojavi pridevnik *deželski*, ki je oblikovan k besedotvorni različici *dežela*.

3.2.1. Držati, država

3.2.1.1. Poimenovalno-pomenska raven

a) Poimenovanje *držati* najdemo pri Megiserju (1592) v pomenih k 'Fassen, Halten, Heben', v podobnem pomenu srečamo to glagolsko obliko tudi v Kastelec-Vorenčevem slovarju. Šele v slednjem zasledimo izraza *država* in *držanje* v pričevalnih primerih.

Samostalnik *država* (F⁶) se pojavlja v naslednjih zvezah: **dershava**, *ladanie*, **deshela** – *dictio*; **dershava**, *rihta* – *jurisdiction*; **deshela**, **dershava** – *provincia*, *ae*; *prejetje eniga gojpodftva*, ali **dershave**, *od eniga firshita*, *inu vdinovanie eniga dëlla*, *ena priftava*, ali **dershava** – *redemptura*, *ae*.

¹⁵⁴ SP: Sod 11, 10

DB: I, 139b

Gospod bo **priča** med nami /.../

Gospvd bodi **po~~flu~~havez** mej nami /.../

Glagolnik *držanje* (F⁴) se pojavlja v pomenu ‘posest’ in ‘priposestevanje’ v zvezah: *darshanĭe, poladanĭe, laftina, imeinĭe, erbszhina – pofesĭo; febi eno reizh perlaftiti skusi dolgu darshanĭe, inu taiſte rizhy nuzanĭe – usucapere* [!]; *tuiſtu perlaftenĭe skusi dolgu darshanĭe – usucapio, onis*.

Glagol *držati* (F¹⁷) se sicer pojavlja v mnogih primerih, v tistih pomenih, ki jih urednik sodobne izdaje Kastelec-Vorenčevega slovarja navaja, pa ni posebno pričevalnih, vsaj ne takih, ki bi bili povezani s posedovanjem zemlje, kot jih lahko zasledimo na primer pri Mažuraniću. Nekaj je tudi kalkov iz nemških zvez s *halten*. Nekaj primerov: *braniti, v’kupai dershati, prepoveidati – cohibere; kaſhtigati, v’ſtrahu dershati – concastigare; imĕte, ali dershati – habere; sapuvidi dershati – praecepta observare; oblubo dershati, ohraniti – servare promiſsa; dershati – tenere; vĕre ne dershati – violare fidem*.

Pri Gutsmanu ustreznih izrazov ne najdemo.

Pleteršnik (I, 182) za poimenovanje *država* navaja tri pomene: 1. ‘der Bestand’, v primerih *državo imeti; ta reč nima države; ta človek nima države* ‘ist nicht charakterfest’; 2. der Machtbereich (*dictio*), Pleteršnik po Miklošiču (ta je pri iztočnici *derg- l* za slovenski jezik zapisal le izraza *držati* in *dežela*, poleg *držela*; *država* pa pri srbskem jeziku) meni, da gre za prevzem po drugih slovanskih jezikih ‘der Staat, das Reich’, *zvezna država* der Bundesstaat; 3. ‘der Grundbesitz’, ‘posestvo’.

Že Anton Breznik (1926, 111) je ugotavljal, da gradivo v KV dokazuje, da je Pleteršnik poimenovanje *država* brez potrebe razglasil kot izposojenko iz drugih slovanskih jezikov.

Kelemina (1933, 58) pripisuje izrazu *država* pomen ‘Grundbesitz’ in pripominja, da spada sem tudi izraz *dežela* (*držela, dežel*).

Tudi Bezljaj (I, 119) meni, da je izraz *država* v pomenu ‘imperium’ prevzet po drugih slovanskih jezikih oz. po srbskem ali hrvaškem jeziku, čeprav obenem omenja, da je v 17. stoletju *dershaua* pri Kastelcu pomenila ‘deshela, prouincia’. Po Bezlajevem mnenju naj bi mtpn. *Država* pričal za starejši pomen. Kje naj bi te iskali in kakšen naj bi bil njihov pomen, ne pove, navaja pa, da obstajajo mtpn. *Država* tudi v vzhodni Srbiji in da ob Timoku označujejo izrazi *država, državina* ‘tamar, mandrač, staro poljsko *dzierzawa* pa ‘najeto zemljišče, posest, lastnina’.

Pri Bezlaju najdemo naslednje pomene po slovanskih jezikih: cslovan. *država* ‘potestas, imperium’, danes ‘imperium’; v srb. in hrv. *država*, mak. *država*, bolg. *dbržava*; ukr. *deržava*, br. *dzjaržava*; češ *država* (redko). *Država* je s sufiksom *-ava* izvedeno iz **dbržati*. Po Snojevem mnenju je bil star slovenski pomen izraza *država* ‘obstoj, trajnost, drža’, pslovan. **dbržava* pa ‘drža, držanje skupaj, obstojnost’ (Snoj 1997, 107).

V stari cerkveni slovanščini (LLPI, 520–522) srečamo izraze *drbžava* v pomenu ‘Macht, Kraft, Herrschaft’ na mestu originalnih predlog **krato-**, **krataiws-**, **krataiwna** in *potentia, fortitudo, robur, firmamentum, imperium*; **drbžavъnъ** ‘mächtig, stark, herrlich’, za predloge **krataiov**, **kratisto-** in *praeclarus, optimus, potens*; **drbžanije** 1. ‘Festhalten, Ergreifen, Berührung’ za predloge **krathma**, **afhvīn tactus, comprehensio**; 2. ‘Besitz, Eigentum’ za predloge **katascesi-** in *possessio*; **drbžati** 1. ‘halten, haben’ za predloge **kratein, katevein**

in *tenere*, *retinere* 2. ‘einhalten’ za predloge **kratein**, **katevein** in *tenere*; 3. ‘beherrschen, herrschen’ za predloge **kratein** in *tenere*.

Mažuranić (I, 275–278) pozna izraze: **držanje** ‘detentio, possessio’, **držitelj** ‘detentor, possessor’, **držati** ‘tenere, possidere, tractare, credere’, **država** ‘regio, provincia, detentio’; **državnik** ‘koji pripada državi, ili joj je na čelu, npr. provincialis samostanskoga reda kojega’. Med drugim pri njem najdemo naslednje primere:

*Let gospodnjih 1442 be zidano to pročelje, a v to vreme beše državnici /.../
Postavil ga je (prodajalec kupca) v puno držanje prodaje i kupa /.../ a mi sudci u puno držanje i oblast postavismo i utvrdismo (kupca, v tem primeru samostan) (l. 1492).
Prosimo vsih ostalih (svoje potomce), budućih držitelj gospodstva (l. 1496).
A to (imanje) da drži Mihalj pod po treto sto dukat do iskupa pinez (l. 1497).
Države Bosne hrvatske apostolskoga pripovidaoca.*

PS, čl. 62: *(Od plemenščin) Tko drži plemenščinu, ne more se iz držanja izneti bez pravde. I ako je držao mirno prez opovida godišč 30, tada se ne može iz togaj usiloviti ni priti.*

VZ, čl. 75: *I nadalje: ako netko ima koju parnicu u dvoru /.../ o nekom imanju /.../ o bilo kojem posjedu /.../. I u toj stvari ne smije ga se više uznemiravati, nego neka taj posjed slobodno i mirno uživa i drži.*

Daničić (I, 309) razlaga izraz *država*:

– ‘imperium; vlast kojom se drži’: *Priemъ vsu državu srpske zemle (M 104: 1325, recte 1333 Stephanus Uroš, Serbiae rex, Ragusio venditi Rat, Ston, Prevlaka...).*

– ‘što se drži, što je pod vlašću zemalskoga gospodarja’: *jegože blagoslovismo biti emu kralju vsje sije države. (M13: 1222–1228 Stephanus, Serbiae rex, et filius Radoslavus. Fundatio monasterii Žiča et donatio posteriori tempore eidem monasterio facta.)*

Pri njem najdemo še izraze: *državъnъ* ‘imperium tenens’, *držanije* ‘possessio’, *držatelъ* ‘possidens’, *držati* ‘tenere’, osebni imeni *Držimirъ* ‘knez iz Krajine’, *Držičъ* ‘prezime vlasteoskoj porodici dubrovačkoj’, *držitelъ* ‘tenens’, toponim *Držьkovina* ‘tako se zvalo jedan komad zemlje, što je osvojio Stefan Nemanja od Grka’.

b) Po pregledu slovenskega in drugega slovanskega gradiva¹⁵⁵ lahko ugotovim, da so zapisi besedotvorne različice *država* v slovenskem jeziku relativno mladi (okoli konca 17. st.), člana njene besedne družine pa sta še *držati* in *držanje*. Vprašanje je, kolikšno pričevalno vrednost bi lahko imel toponim *Država* (Be I, 119), pri katerem mi ne domnevno področje ne vir, v katerem bi bil zapisan žal nista poznana.

Poimenovanje je znano v več slovanskih jezikih, vendar ne povsod v enakem pomenu. Izglagolski samostalnik *država* je s sufiksom *-ava* izpeljan iz **držati*, po Snojevem mnenju naj bi prvotni pomen slovenskega izraza *država* ‘obstoj, trajnost, drža’, pslovan. **država* pa ‘drža, držanje skupaj, obstojnost’.

¹⁵⁵ Izčrpnjeje je gradivo podano v Slovník (V, 68–69).

Tudi pri Slovencih so poimenovanja *držati*, *držanje država* pomensko stabilna vsaj v pomenih 'posest' in 'regio', zapisi v KV pa kažejo na to, da verjetno tudi v pomenu 'imperium', v kolikor se s tem pomenom misli na 'oblast nad določenim teritorijem' (*od firšta prejeti gospostvo ali državo*; kot sinonima k *država* sta nato navedena tako 'upravni vidik oblasti' *ladanje*, *dictio* kot tudi 'sodni' *rihta*, *jurisdictionio*).

Glede na slovansko gradivo bi lahko postavila tezo, da je pomenski razvoj vsaj besedotvorne različice *država* lahko šel tako rekoč paralelno z razvojem poimenovane realije, njegova groba shema pa bi lahko bila:

1. 'privatna oblast nad obdelovalnim zemljiščem' > 'takšno zemljišče samo' (primeri iz VZ) >
2. 'privatna oblast nad zemljiškim gospostvom in takšno ozemlje – gospostvena oz. dinastična tvorba sama' (primeri pri Daničiču) >
3. 'upravna enota, provinca, v sklopu večje politično-teritorialne tvorbe, cesarstva' >
4. 'suverena politično-teritorialna tvorba.'¹⁵⁶

3.2.2. *dežela* (*držela*)

3.2.2.1. Poimenovalno-pomenska raven

a) Najstarejši zapis poimenovanja *dežela* ali njegove izpeljanke najdemo v t. i. Kranjskem rokopisu (15. ali 16. st.),¹⁵⁷ in sicer v meščanski prisegi (*eines burgers ayd*), v prisegi svétnika (*eines Ratthern ayd*) ter v sodniški prisegi (*eines Richters aid*). V vseh teh prisegah se namreč pojavlja zveza *deschel/kimu Viuodi I* (Mikhailov 1998, 182–184).

Iz leta 1493 je izpričan antroponim *Deschela*. Izpričan je tudi mikrotoponim *Dežela* (Vreme), Bezlaj meni, da verjetno v pomenu 'posest' (Be I, 100).¹⁵⁸

Poimenovanje *dežela* je pogosto pri protestantih. V pomenu 'regio' ga najdemo pri Trubarju, Dalmatinu¹⁵⁹ in Jurišiču. Bezlaj (Be I, 100) tudi omeni, da najdemo izpeljanko *deželani* 'prebivalci dežele' že pri Trubarju, v rokopisih iz 1582 in 1644 pa kot poimenovanje za 'višje in nižje pokrajinsko plemstvo' (Dolenc, ČJKZ II 79). Izraz *Vkranfky Deželi* najdemo v Gorskih bukvah (1582), v uvodu.

Poimenovanje *dežela* srečamo tudi v Megiserjevih slovarjih. V slovarju iz 1592 najdemo izraz *deshela* kot ustreznico k nem. *Land* in it. *regio* ter v zvezah *deshello prepovedati* 'Verweisen ins ellend, relegare', *deshelski flegar* in *deshelski dan* 'Reichstag, comitia'. V slovarju iz 1603 pa zasledimo še več primerov. Izraz je tu med

¹⁵⁶ Prim. Skok (1924, 248–251).

¹⁵⁷ O problematiki datiranja gl. Mikhailov 1998, 73. Različni avtorji postavljajo rokopis ali v obdobje vlade Friderika I., 1440–1493 (J. Pajk, P. Radics), v obdobje vlade Maksimilijana I., 1494–1519 (D. Trstenjak) ali pa v obdobje vladanja Ferdinanda I., 1531–1550 (J. Koruza).

¹⁵⁸ Silvo Torkar mi je prijazno priskočil na pomoč s podatkom, da je vir, od koder je Bezlaj v svojem geselskem članku črpal podatke o mikrotoponimih *Država* in *Dežela*, »zbirka ledinskih imen Slovenske Matice, ki je bila nabrana še pred prvo svetovno vojno za 435 slovenskih občin, povečini iz katastrskih map« (po Bezlaj, Slovenska vodna imena I, 8).

¹⁵⁹ SP: 1Mz 4, 14 Glej, danes me izganjaš iz **dežele**.

DB: I, 4a Pole, ti mene danas *ifsheneſh* is **Deshele**.

drugim uporabljen kot ustreznica k it. *provincia* in k nem. *ein Landschaft, ein Herrschaft, ein vogtey*, v zvezah *Franska de/hela* kot ustreznica za *Franckreich*, *nemška de/hela* za *Teutschland*, *Spanška de/hela* za *Hispanien*, *Laška de/hela* za *Italien*, *Iudouška de/hela* za *Jüdisch Land*, *barbarska de/hela* za *Mauritania* itd.

Pri Alasiji najdemo izraz **deželan** kot ustreznico k *paefano*.

Obsežno gradivo nam nudi Kastelec-Vorenčev slovar, kjer je izraz zapisan samostojno ali v zvezah kar stodevetkrat. Poleg tega najdemo tudi izpeljanki *deželan* in *deželski*.

Pomembnejši zapisi izraza in njegove razlage so po mojem mnenju naslednji: *v'pregnanîu réven biti, ne smeji damu, ali v deshelo priti; slovénška deshela – Illyris; ozhetina, ali domazha deshela – patria*. Še zlasti pa je vredno omeniti zapise *deshela, dershava, ladanîe – dictio; deshela, dershava – provincia, ae; deshelo dershati ali vishati – tenere provinciam ter kraileftvu, einiga kraila deshela – regnum, ni*.

Izraz **deželan** je ustreznica lat. *conterraneus, patritius, popularis in provincialis*, pa tudi *patricij*.

V zanimivih zvezah najdemo tudi pridevnik **deželski**, npr. *deshelsku sbiraliszhe – comitia; méstna pravda, deshelska ali ceffarska pravda – ius civile; deshelska postava – lex provincialis; te méstne, ali deshelske pravize deléshen, kakor en domazhi – municeps, pis; deshelani ali deshelski ljudje – patricij; deshelski oblaftnik, odveitnik – praeses, dis; en gofpúd deshelski, en firsh: tudi deshelski flegar – satrapa*.

Pri Gutsmanu najdemo zelo številno besedno družino in še številnejše besedne zveze, od katerih so mnoge kalki iz nemščine. Med izrazi najdemo na primer *dežela* 'Land', *deželak* 'Landsmann', *deželje* 'Staat', *deželnik* 'Inländer', *deželniki* 'Landleute', *deželšina* 'Landschaft', med besednimi zvezami pa *deželni stani/staniki, deželski stanišniki* 'Landsstände', *deželni vkupzbor* 'Landestag', *deželsku spraviše* 'Landtag', *deželnu izbiranje* 'Landausschuß', *deželna šega* 'Landsbrauch', *deželski oblastnik* 'Landpfleger' idr.

Bezljaj izvaja *dežela* iz **držela* z oslabitvijo *-r-*. Oblika **držela** je še danes ohranjena v Prekmurju in pri prekmurskih piscih.

Zanimivi so tudi primeri iz Istarskega razvoda:

IR 1, 6: *stvoreni biše razvodi i kunfini po vsoj deželi ka sliše i pristoje*

IR 1, 3–4: *V to vrime gospodujuću Albrehtu Metlike i Pazina i vse gospode deželske.*

IR 5b, 3–4: *I svečaše g(ospo)d(i)n knez i g(ospo)d(i)n markez i vsa gospoda i deželani.*

SP: Ezk 45, 1 Ko si boste z žrebom razdelili **deželo** v last /.../

DB: II, 82b *Kadar pak vshe to **Deshelo** fkusi loffanje resdilite /.../*

V Registru Dalmatinove Biblije so navedene naslednje sopomenke: **Deshella** (Crajnški), *semilia, orsag, strana* (Slovenški, Besjazhki), *zemlia* (Hervazhki, Dalmatinski, Crajhki, Ijtrianški).

Snoj (1997, 89) za izraz *dežela* pravi, da gre za besedotvorno različico od *država*, kar je izpeljano iz *držāti*.¹⁶⁰

b) Besedotvorno različico *dežela* najdemo le v slovenskem in hrvaškem jeziku (Istarski razvod). Vprašanji, ki ostajata odprti, sta, kdaj je do nje prišlo in za katero stopnjo v pomenskem razvoju (morda že kar za abstraktum ‘moč, oblast’).

Tako pri Srbih, Hrvatih kot tudi Slovincih naj bi *država* označevala prvi dve fazi v že predlaganem pomenskem razvoju (1. ‘privatna oblast nad obdelovalnim zemljiščem; takšno zemljišče samo’ > 2. ‘privatna oblast nad zemljiškim gospodstvom; takšno ozemlje – gospodstvena oz. dinastična tvorba sama’). Verjetno je, da ju je v slovenskem jeziku označevala tudi *dežela*.

Za tretjo in četrto stopnjo v pomenskem razvoju (3. ‘upravna enota, provinca, v sklopu večje politično-teritorialne tvorbe, cesarstva’ > 4. ‘suverena politično-teritorialna tvorba’) se je pri Slovincih uveljavilo poimenovanje *dežela*, pri Hrvatih in Srbih pa *država*.

Menim, da bi lahko bili naši kodifikatorji v pomen ‘suverena politično-teritorialna tvorba; moderna država’ povzdignili tisto besedotvorno različico obravnavanih izrazov, ki se je najdlje in najpogosteje, kontinuirano, pojavljala tudi v pomenu ‘oblast nad zemljiškim gospodstvom, provinca’, tj. *dežela*, kljub temu da v tistem času govorniki sami niso bili organizirani v takšni samostojni politični tvorbi. Poimenovanje *dežela* za ‘suvereno teritorialnopolitično tvorbo’ najdemo namreč že pri Megiserju (1603, *Franška dešhela* kot ustreznica za *Franckreich*, *nemška dešhela* za *Teutschland*, *Spanška dešhela* za *Hispanien*, *Laška dešhela* za *Italien*, *Iudouška dešhela* za *Jüdisch Land*). Tako pa so kodifikatorji poimenovanje *država* sekundarno prevzeli iz svoje sosesčine.

Ko Bezljaj in Snój pravita, da gre pri poimenovanju *država* v slovenščini za prevzem, se z njima lahko strinjам le, če mislita na sekundarni prevzem pomena ‘suverena politično-teritorialna tvorba’, ne pa poimenovanja samega in njegovega predhodnega pomenskega razvoja.

3.2.2.2. Pravnozgodovinska vprašanja

Verjetnost, da so poimenovanje *država/dežela* poznali tudi Slovani v vzhodnih Alpah, lahko v odsotnosti zapisa v BS utemeljujem s kontinuiranim slovanskim in slovenskim razvojem poimenovanja in z njegovo številno diahrono besedno družino.

Vprašanje, ki je težavnejše, je vprašanje njegovega pomena in *realije*, ki jo je poimenovanje lahko v zgodnjem srednjem veku označevalo. Glede na predlagani pomenski razvoj se zastavlja zlasti vprašanje, ali je možno pričakovati, da je poimenovanje označevalo ozemlje nastajajoče politično-teritorialne skupnosti, ali pa je označevalo manjša ozemlja v zasebni lasti. V pomenu ‘imperium’ najdemo v zgodovini slovenskega jezika še druga poimenovanja *oblast*, *gospodstvo*, *vovjvodstvo* (npr. KV, 487: *vajvodstvo*, *vivodstvo*).

¹⁶⁰ Gl. tudi Vilfan (1980, 47–60).

Pomenljivo je, da se ohranja zapis *dežela, deželski* v 15. stoletju, torej iz konca tistega obdobja v razvoju politično-teritorialnih tvorb na našem ozemlju, ki ga imenujemo obdobje združevanja na stopnji dežele (oz. teritorializacija na stopnji dežele; Vilfan 1961, 193). Nosilci združevanja na teritorialni osnovi so bili (večinoma) tujejezični, pa vendar se je za poimenovanje te nove politično-teritorialne tvorbe (ponovno?) uveljavilo slovensko poimenovanje. To je pomembna ugotovitev, kajti za to, da se poimenovanje kljub pomenskim spremembam obdrži, se mora ohranjati vsaj kakšna od lastnosti prvotno poimenovanega fenomena.

Ker so okoliščine narekovale, da so bila obsežna ozemlja v lasti posameznih t. i. teritorialnih zemljiških gospodov, ki so svojo oblast nad ozemljem in ljudmi obravnavali kot patrimonij, *res privata* (lahko bi rekli *dežela tega in tega gospoda*), je možen sklep, da je v gentilni kneževini to poimenovanje morda označevalo posestva svobodnih prebivalcev 'to kar gospodar ima, poseduje', morda podobno kot *imenje* in *gospodstvo* (vprašanje pomenskega razmerja med temi izrazi!). Domnevo bi lahko potrdila izkazana toponima, če bi poznali njuna čas in prostor nastanka.

4. PRAVNO RELEVANTNO IZRAZJE V BESEDILIH IZ 16. ST.

- Pravnorelevantna poimenovanja iz tega obdobja lahko razdelimo na naslednje skupine:¹⁶¹
- poimenovanja v zvezi s postopkom pred sodiščem: *ovaditi, tožiti (tožnik, tožba), dolžiti, zaslisati, smirjenje; sreča; pravica, krivica; maščevanje; ječa, birič;*
 - poimenovanja v zvezi s kaznivimi dejanji: *umor, ubiti brez nadjanja, storiti silo, pleniti, vlomiti, prekaniti, razžaliti, prešuštvovati;*
 - poimenovanja za pravna pravila: *zapoved, prauđa, običaj, šega, navada;*
 - upravnoteritorialna poimenovanja: *pokrajina, meja, mejnik, mesto, trg, vas;*
 - poimenovanja za osebni status: *hlapec, dekla, sluga, služabnik, delavec, rataj, suženj, plemenit, starešina, viuda;*
 - poimenovanja za zborovanja skupnosti: *svet;*
 - ostalo: *tlaka, last, posest, imenje, blago.*

Iz tega obdobja sem za izčrpnjšo obravnavo izbrala poimenovanje *obiskanje*.

4.1. obiskanje

4.1.1. Poimenovalno-pomenska raven

a) Prve zapise tega poimenovanja najdemo v delih slovenskih protestantov, in sicer v Trubarjevem *Catechismu* (1550), Kreljevi *Postilli slovenski* (1567) ter zlasti pogosto v prevodu Biblije Jurija Dalmatina (1584). Prav Dalmatinova uporaba poimenovanja *obiskanje*, ki je bila zame nerazumljiva, je bila tisto, kar me je pritegnilo, da sem se izbranemu izrazu podrobneje posvetila.

¹⁶¹ Tudi tu so zbrana le tišča poimenovanja, ki se v zapisih iz 16. stoletja prvič pojavijo.

¹⁶² Pravilo je vzeto iz slovenskega prevoda Gorskih bukev. Gorske bukke so v začetku novega veka urejale pravna razmerja na gorskopravnih vinogradih. Pričujoči odlomek je iz poglavja, ki govori

Zapis tega izraza srečamo tudi v Recljevem prevodu Gorskih bukev (1582):¹⁶²

/.../ aku pak kateri mezh Un isdere, timu ima biti strayffinga I Marka denarieu, inu aku eden eniga udari, ima straiiffan biti II Markj denarieu, inu niſter stem maine, timu reſhalenimu negoua ſkoda inu obyskanie napre ohranenu.

V predstavljenem odlomku je izraz *obiskanje* prevod nemškega *vordrung*, tj. *Forderung*: 'zahteva (da se nekdo pojavi na sodišču), tožba'.¹⁶³

V kasnejšem prevodu Gorskih bukev, v t. i. Kapschevem prevodu iz 1683, se izraz *obiskanje* na ustreznem mestu zopet pojavi, prevajalec Hoff, ki je slovenski prevod leta 1808 prevedel nazaj v nemščino, pa je na ustreznem mestu uporabil izraz (*weiter*) *klagen* v smislu 'iztoževati, sodno preganjati'.¹⁶⁴

Metod Dolenc izrazu *obiskanje* v že omenjeni monografiji, in sicer v poglavju o pravni terminologiji iz slovenskega vinogorskega prava, pripiše dva pomena: 1. osebno terjanje, da obveznik izpolni zahtevo; uvodna oblika za upotitev¹⁶⁵ tožbe na vinogorskem zboru, ki je izrecno predpisana; 2. osebna zahteva dediča pri kletarskem mojstru,¹⁶⁶ naj mu izroči v zajem dediščino, ki mu jo odreka gorski gospod.¹⁶⁷

Največ zapisov poimenovanja *obiskanje* in tudi drugih izrazov iste besedne družine najdemo v Dalmatinovi Bibliji. T. i. *popolni izpis*¹⁶⁸ pri Sekciji za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pri SAZU mi je omogočil, da sem preverila prav vsa sobesedila, v katerih se izrazi, ki spadajo v isto besedno družino kakor izraz *obiskanje*, pojavljajo.

o prepovedi zlorabe orožja in o redu na vinogorskih zbora. Slovenski prevod nemškega izvornika je leta 1582 pripravil Andrej Reclj, župnik na Raki.

¹⁶³ V izvorniku v nemškem jeziku se pravilo glasi:

Zucket aber ainer ein weer, sol die straf sein ain mark phennig. und so ainer ain achlecht, sol die strafzwo mark phening vnd nichts weniger dem belaidigten seine schäden und vordrung vorbehalten sein.

Prim. *fordern*: srvnem. *vo(r)dern*, stvnem. *ford(a)rön*. Izpeljanka iz *vorder* s pomenom 'narediti, da se nekaj zgodi oz. nekoga izzvati'; abstraktum *Forderung*. Gl. Kluge (1999, 279). Prim tudi Wahrig (1986, 49) stvnem. *fordaron* 'zahtevati, da se nekaj zgodi, da nekdo nekaj naredi'; primer: jmdn. vor Gericht *fordern* – jmds. Erscheinen vor Gericht verlangen.

Ako on pak tu oroschie ali mezh Vunpotegne ali isdere ima niemu Straifinga ena Marka denariou, Inu oke eden edniga udari, ima Straifinga biti duei Markhi denarieu; Timu rashallenemu, Udarienemu ali Pobienemu pak negouo skodo, inu obiskhaine naprei stoy. Kapsch, 1683.

Hoffov 'prevod prevoda' (1808):

Wenn jemand ein Schwerdt oder ein anderes Gewehr auszieht, ist die Strafe um ein Mark Denar, und wenn er zuschlägt um 2 Mark Denar, und der zugeschlagende kann über dis noch weiter klagen.

¹⁶⁵ Danes bi rekli, da se tožba naperi.

¹⁶⁶ Deželni glavar je imel tudi naziv kletarski mojster (Dolenc 193, 259).

¹⁶⁷ Listinski vir tega zapisa mi ni poznan.

¹⁶⁸ Pri Sekciji za zgodovino slovenskega jezika (prej Komisija za historične slovarje), ki je del Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pri ZRC SAZU, najdemo poleg izrazja v drugih tiskih slovenskih protestantov tudi izrazje Dalmatinove Biblije, in sicer v celoti izpisano v sobesedilu na tisočih kartotečnih listkov. Temu pravimo *popolni izpis*.

¹⁶⁹ Primeri:

SP: Jer 51, 18 /.../ ob času njih **kaznovanja** bodo uničene.

DB: II, 53b *Ony morajo konèz vseti, v tim zhaffu fvojga obyſkanja.*

Luther: Jer 51, 18 Sie müssen vmbkomen / wenn sie **heimgesucht** werden.

Izraz **obiskanje** se najpogosteje uporablja v besedni zvezi: *čas/leto obiskanja* (die Zeit/ das Jahr der Heimsuchung),¹⁶⁹ ki ga v SP sedemkrat prevajajo s *čas kaznovanja* in štirikrat s *čas obiskanja*. Po mojem mnenju bi bil tudi v zadnjih štirih primerih glede na sobesedilo ustrežnejši prevod *čas kaznovanja*. Dve mesti v besedilu po svoji pričevalnosti še posebej izstopata, in sicer:

DB: II, 63a *Naj femkaj gre oby/kanje tiga Mésta /.../*
 SP: Ezk 9, 1 *Približajte se, izvrševalci kazni nad mestom /.../*
 in

DB: II, 146b */.../ she enu drugu oby/kanje bo zhes nje prifhlu /.../*
 SP: Mdr 19, 15 *Proti onim bo res vpeljana preiskava /.../*

Drugi primer je edini, kjer je *obiskanje* na mestu, ki ga Luther prevaja z *einsehen* in ne *heimsuchen!*¹⁷⁰

Trpni deležnik na *-n*, **obiskan** je v SP dvakrat preveden s *kaznovan* oz. *kaznovanje*,¹⁷¹ trikrat pa se pojavljajo drugačni, nepričakovani prevodi kot *pride nadloga*, *dobiti ukaz*, *pogrešati*. Pričevalen je prevod mesta, ki se v DB glasi:

DB: II, 118b *Ali kadar ta dan tvojih Prerokov pride, kadar bofh imèl obyskan biti /.../,*
 v SP pa *Dan tvojih preiskovalcev, tvojega obiskanja prihaja /.../*

Trikrat se na ustreznih mestih v SP pojavi prevod *obiskan*, toda tudi tam bi bil po mojem mnenju ustrežnejši prevod *kaznovan*, *uničen* (*obyskan s 'hudim vremenom, Ajdov Maliki bodo obifkani*), enkrat je *zhas*, v *katerim fi objifkanu* v SP spet prevedeno s *čas obiskanja* in le na enem mestu bi lahko z izrazom *obiskan* razumeli pomen, bližji današnjemu *obyskanu inu nesapufzhenu Mestu* (v nem. *besuchte Stadt*¹⁷²).

Nedoločniška oblika **obiskati** pa glede na število pojavitev le v manjšem delu označuje pomen 'kaznovati' in v večini primerov označuje danes običajen pomen 'obiskati'. Tudi v

¹⁷⁰ SP Mdr 19, 15 *To pa še ni vse. Proti onim bo res vpeljana preiskava, ker so tujce sprejeli sovražno.*

DB II, 146b */.../ (inu nikar le letu, temuzh she enu drugu oby/kanje bo zhes nje prifhlu, de fo ony te Ptujé taku neprasnivu dërshali).*

Luther: Mdr 19, 1 */.../ (Vnd das nicht allein / sondern es wird auch noch ein anders einsehen vber sie komen / das sie die Frembden so vnfreundlich hielten)*

¹⁷¹ SP Iz 24, 22 *Zbrani bodo kakor ujetniki v jami, zaprti bodo v ječi in po mnogih dneh kaznovani.*

DB II, 9b */.../ de bodo vkup sprauleni v'enu zullu k'jami, inu de bodo saperti v'kehi, inu de bodo zhes dolg zhas fpet oby/fkani.*

Luther: Iz 24, 22 *Vnd nach langer zeit wieder heimgesucht werden.*

¹⁷² Edini primer, ko je nemška, Luthrova ustreznica poimenovanja *obiskan* ali *obiskanje besuchen* in ne *heimsuchen!*

¹⁷³ Izraz *obiskati* pri Dalmatinu obravnava tudi Majda Merše (1995, 96), in sicer z vidika njegovega vidskoparnega razmerja z *obiskovati/obiskavati*, v pomenu 'obiskati teto, bolnika', za katerega pravi, da je osnovni pomen. Za druge pomene obravnavanega izraza pravi, da so skupaj s popolno ali delno besedotvorno prezrcaljenostjo vezani na nemški glagol *heimsuchen*.

Na podlagi pregledanih primerov za izraz *obiskati* pa sama ugotavljam, da ravno pri pomenih 'preiskovati', 'kaznovati' tega besedotvornega zrcaljenja nemškega *heimsuchen* v slovenskem prevodu *obiskati* ni, in bi pri tem rada opozorila na že omenjeni primer, kjer je *obiskanje* uporabljeno tudi za prevod *einsehen* 'preiskava' V bistvu lahko ugotovim nasprotno, torej da prezrcaljenost (domou obyskau za *heimsuchen*) srečamo ravno pri pomenu 'obiskati bolnika, sorodnika'.

V opombi sledi še ugotovitev, da se ta nemški glagol v Luthrovi Bibliji pojavlja v pomenih, ki so

Registru Dalmatinove Biblije, je poimenovanju *obiskati* pripisana ustreznica *pohoditi*, kar je prav tako pomenilo ‘obiskati’.¹⁷³

V delih dveh drugih protestantov, Trubarja in Krelja, lahko iz sobesedila oz. na podlagi izvirnika izluščimo pomen ‘kaznovati’.

Trubar: Catechismus 1550, (12b) / *fakai ieft fem ta Gospud tui Bug an mozhan Aifrer / kir obyszhem to kriiuino tih otzhetou na otrucih do tretye inu zheterte fhlahte kir mene fouurafhyo /*

Krelj: Postilla slovenska 1567, CXXIIb *Kakor fo pak Christufa krijhali, inu niega Iogre vmorili bili, fo rasdiani inu obifkani, tako da fo to deshelo in Lüdy, Kraleftvo*¹⁷⁴

V Megiserjevih slovarjih najdemo le izraz *iskati* s pomeni ‘suchen, quærere’.

Šele v Kastelec-Vorenčevem slovarju srečamo spet nekaj relevantnih zapisov. Tako je nedoločniška oblika *obiskati* kot prevodna ustreznica latinskim iztočnicam zapisana desetkrat, na primer: *kadar eden eniga sa volo sturjene krivize obyszhe – conventus, a, um; eniga obyskati, k'enimu pergledati – convisere; obyskati, s'fliffom sprafshovati – disquirere; tudi toshiti, ali obyskati – requirere.*

Deležnik na –n *obiskan* je naveden kot ustreznica latinskim iztočnicam, na primer: *gori vset, v'drushen ali obyskán – conventus ,a, um; obyskan, vprafshan, isbrán – exquisitus, a, um; obyskán vprafshan, toshen – requisitus, a, um; glagolnik obyskaníe pa latinskim invisio, revisitare in visitatio.*

Poleg tega najdemo v tem slovarju tudi poimenovanje za *nomen agentis*: *sprafshaviz, s'yuskaviz, obyskaviz – scrutator, oris* in glagolnik *isprafshovanie, obyskovanie – scrutatio.*

Gutsmannov slovar nam prinaša poimenovanje *obji/kati* kot ustreznico nemškemu *heimfuchen* in *besuchen*, *obji/kanje* pa za *Heimfuchung* in *Besuchung*.

Iz t. i. rokopisnega obdobja slovenskega jezika nimamo ohranjenega niti enega primera zapisa, v Brižinskih spomenikih pa le osebno glagolsko obliko od *iskati* v pomenu ‘prizadevati si, želeti’.¹⁷⁵

Od pregledanih dialektoloških slovarjev sem samo v slovarju za beltinski prekmurski govor zasledila izraz *gor iskati* v pomenu ‘preiskovati kaj’ (Novak 1996).

Med viri v drugih slovanskih jezikih je po mojem mnenju posebnega zanimanja vreden Supraselski kodeks iz 11. st., ki je eden od dveh starocerkvenoslovanskih virov, v katerem najdemo zapisano tudi poimenovanje *obiskati*. Zapisi se pojavljajo večinoma le v enem delu, v homiliji Janeza Zlatousta na prvo nedeljo po Veliki noči o nejevernem Tomažu,¹⁷⁶ in sicer kot prevod starogrškega **yhlafan**.¹⁷⁷

danes tudi v nemščini že iz rabe: ‘besuchen, einkehren bei (geschlecht.), verkehren mit, (von Gott) segnen, strafen, sich annehmen, acht haben auf’ (Luther 1545 III, 339).

¹⁷⁴ Odlomek prevodne predloge se glasi: Aber nun / nach dem sie Christum gecreuziget / dieAposteln verjagt/ das Euangelium verfolget haben / find sie also geftraffet /das sie Land und Leute / Königreich. ‘Gl. Nemška poštla’ (Gedruckt zu Nürnberg / durch Johann vom Berg / und Ulrich Newber), str. XCVIIIb.

¹⁷⁵ BS III, 11: toje izco iega milozti. Tudi skušam doseči njegovo milost (Ramovš in Kos 1937).

¹⁷⁶ Staago oca našego Ivana Zlatouštaago slovo vъ novoju nedělju i o nevěřstvíi apla domy. V Codex Suprasaliensis (Severjanov 1956, 498–513).

¹⁷⁷ **yhlafan**: ‘1. nepreh. tipljem okoli, tavam’ 2. preh. ‘dotikam se česa, (po)tipljem, otipljem’

Za nas pa je zanimiv tudi drugi od obeh virov, in sicer t. i. *Prophetae minores e mss. Russico-slavonicis* (LLP II, 469), kjer je poimenovanje *obiskati* zapisano enkrat (Abd I, 6 *обиска ce*), in sicer kot prevod grškega **εϋρημηςεν αυτην** ('scrutatus est').

Poleg izraza *obiskati* najdemo v drugih starocerkvonoslovanskih kodeksih še izraza *iskati* in *iskanje*, prvega za prevod **aja / ejk / epi / περι / su / zhtein (zhtew)** 'iščem, poiščem, izsledim, preiskujem, izprašujem, preudarjam') in **ejreunaw** (1. nepreh. 'sledim', 2. preh. 'preiskujem, izprašam, izsledim') in drugega kot prevod za **zhthsi~** 1. '(po)iskanje', 2. 'preiskovanje, pregledovanje', 3. 'vprašanje, prepir' (Sadnik in Aitzetmüller 1955, 38 in 72).

V drugih slovanskih virih se v ustreznem pomenu pogosteje pojavljajo oblike *iskati*, *iskanje*, *iskan*, kot pa *obiskati*, *obiskanje*, *obiskan*.

Na izraza *obiskati* in *obisk* večkrat naletimo še v ruskem Sudebniku Carja Ivana Vasiljeviča (1550; Jireček 1904, 252–268), in sicer v pomenu 'inquisitio', npr.:

*A na kogo tatъ vozmolvitъ, i pro togo obiskati; a budetъ, po obisku, v kakovъ v prežnem dělě přiročnoj čelovek s dokladom, ino jeho pytati. A skažetъ na sobě sam: ino jeho kazniti tatinnoj kazniju. A ne budet na nego dovodu, i v obisku pro nego licha ne skažut: inu tatinym řečem ne věriti, dati jeho na poruku (§57).*¹⁷⁸

Pomembne podatke nam prinaša tudi slovar starega ruskega jezika I. I. Sreznjevskega. Ta nam podaja kar nekaj primerov iz starejših rokopisov, citiranih po cerkvenoslovanskem slovarju Vostokova, kjer se pojavlja besedna družina **obyskati** 'otipavati', 'ogledati, preiskati', 'obsoditi', 'preiskovati, izvesti preiskavo', **obysk** 'preiskava', **obyskivatъ** 'preiskovati' (Sreznjevski 1955, 573).¹⁷⁹ Tudi v današnji ruščini sta poimenovanji *obisk* in *obiskivatъ* ohranili pomen 'preiskava', 'preiskovati' (Pretnar 1986, 472).

(Dokler 1915, 838), iz **yhl** in **afaw** 'otipavam, preiskujem, ogledujem' (Dokler 1915, 130), sorodno **yaflw** (iz ide. korena *(s)pēl- 'dotakniti se', lat. *palpo*, *are*; stvnem. *fuolen*; slov. *pal-ec*).

¹⁷⁸ Prevod: Če tat koga obdolži, je treba izpeljati preiskavo tudi proti njemu; če pa je po preiskavi kakšen človek ovaden v kakí prejšnji zadevi, je treba tudi njega zaslišati. Če se ovadi sam, tedaj ga je treba kaznovati kakor tatu. Če pa proti njemu ni nobenega dokaza in v preiskavi niso zoper njega nič slabega povedali, tedaj besedam tatu ni treba verjeti, temveč ga je treba izpustiti proti poroštvu.

¹⁷⁹ **обыскати**:

– 'oščupyvati', 'otipavati'

– 'osmotrět', 'obyskat':

Da vъprašaeshi i obyščeshi zělō. (εϋρευνησεις σφοδρα, investigabis valde).

Prišedъ obyščī nja, ače ti esmъ ne věrenъ (δευρο ψηλάφησόν με, scrutaturus vestimenta mea accede)

– 'razsmotrětъ', 'obsyditъ':

Da i po nihъ kto ni budetъ, vsě tě obyskavъ, jarlyki davali (1379).

– proizvesti rozyskъ', 'izslédovatъ dělō'

A čto Luhovci stavlivali horomy na knjazja velikogo dvorě vъ Volodimerě, ino to obyskano, čto to bylo učinilosja novo, ne po pošlině, a nyněča ne nadobě Luhovcетъ staviti horomovъ na knjazja velikogo dvorě.

обыскъ:

– 'razslédovanie děla'

Gostemъ velikogo knjazja Novgorodcетъ mnogi obidy činiša i porugania samovolně, a inyhъ velikogo knjazja ljudei živyhъ vъ kotlěhъ variša bezъ obsylki velikogo knjazja i bezъ obysky.

Mažuranić v svojem slovarju obravnava izraze *iskati*, *obiskati*, *iziskavati* in *poiskati*. Poimenovanju *iskati* je Mažuranić (I, 438–439) na podlagi najstarejših besedil v hrvaškem jeziku pripisal pomene: ‘quaerere, petere i dr., zahtievati i dr’. Ob tem ugotavlja, da je hrvaški glagol *tražiti* v novejši dobi dobil širši pomen in potisnil v ozadje izvorni glagol *iskati*. Po Mažuranićevem mnenju naj bi izraz *iskati* v bistvu pomenil ‘investigare, indagare, tragom sljediti itd.’.¹⁸⁰ Iz osnovnega pomena naj bi se v starem hrvaškem pravniškem jeziku razvili pomeni izraza *iskati* ‘actione impetare, reum peragere, in jus vocare, tužbom koga iskati itd.’ in glede na to naj bi poimenovanje *iskanje* pomenilo ‘tožba’. Svoje ugotovitve podpira z nekaj primeri, npr.:

*Ja ni bratja moja ne ćemo nigdare u nijedno vrime s pravdami ni inako iskati uzmožnih zgora imenovanih gdna kneza Štefana Frankopana ni gospode Zrinskih. (l. 1580)*¹⁸¹

Nato napotuje še na I. del Pergošičevega prevoda Tripartita iz 1574 (Kadlec 1909), kjer je obravnavani izraz v prevodu uporabljen večkrat in v različnih slovničnih oblikah, npr.:

1. ‘agens’: *i on koteri išće koga*, ‘opponens’ – *i koteri odgovarja*;
2. ‘calumnia’: *jalnoga iskanja dugovanje*;
3. ‘ad actionem’: *poleg iskanja*;
4. ‘actiones in eisdem positae’: *nazveščena iskanja*;

Izraz *obiskati* Mažuranić le na kratko razloži s ‘scrutari’, ‘explorare’, ali i ‘quaerere’, ‘potražiti koga’, ‘zaiskati u koga što’ (I, 774). Podobno razlaga izraz *iziskavati*, in sicer s ‘quaerere’, ‘inquirere’, ‘indagare’, ter navede primer iz Poljičkega statuta:

PS, čl. 66: *On more pojti naprida iziskavati misto pravdi svojoj* (‘nadaljevati s pravdo, tožiti’).

Jirečekov Historični slovar (1904, 100) nam prinaša tudi ruske, srbske in hrvaške vire, na podlagi katerih razlaga poimenovanje *iskati* z ‘inquirere’:

*Aže budet rozsčćena zemlja ili znamenje, im-že lovleno, ili sět’: to po vervi iskati tatja.*¹⁸²

Ščo su zaloge, da se isću sudom i pravdom.

А въ ѣзду своеть дастъ на порuku, до обыску, доколѣ дѣло скончаetsja.

обыскывати:

– ‘proizvoditъ rozyskъ’, ‘slѣdstvie’

А тымъ приставомъ, гдѣ будетъ tatba, обыскивати.

Za podatke in za pomoč pri prevodu ruskih besedil v slovenščino se lepo zahvaljujem prof.

Janezu Zoru.

¹⁸⁰ Pri tem se sklicuje na Belostenčev slovar 1790, 675 (indago), 711 (investigo), 1008 (quaero).

¹⁸¹ Ostali primeri:

Mi vidivši pravo i podobno iskanje i pitanje njih. (l. 1436)

Navlastito na to prošen, iskan i zvan. (l. 1502)

Imal sam sumnju na jednoga čovika Ivanca, da mi je krivicu učinil, te sam ga v pravdi nepćom iskal /.../ nepćom sem ga iskal. (l. 1535).

Za daske za ke je iskal Ivan Klinčić rećenoga Ferenca Klinčića vse bi doli povaljeno i za ništar vrženo. (l. 1572)

Ja nešču sada za to (za ovaj parbeni posao) k pravde stati, nego me išći sada orsažkom. (l. 1599).

¹⁸² Prevod: Če je razkopana zemlja, ali pa obstaja sled, s pomočjo katere se dá izslediti, ali mreža, potem iščejo v tatovem okrožju. Gl. tudi (Kronsteiner 1980, 39, čl. 63).

PS, čl. 13: *I oni (prokuratori) imaju iskati i priti ('preiskati in tožiti') se na svakoga, ki učini krivinu.*

V Jirečkovem slovarju najdemo tudi izraz *isk*,¹⁸³ ki je ohranjen le za ruščino, in sicer v pomenu 'inquisitio, interesse':

*A kotoroj neděliščik tatja ili razbojnika otpustit, i uličat'jego v tom: ino na tom neděliščikē istcov isk dopraviti a jeho kazniti.*¹⁸⁴

b) V besedilih v slovenskem jeziku so prvi zapisi te besedne družine ohranjeni (še)le v virih iz 16. st., in sicer za oznako relativno različnih pomenov. Ohranjena je kar številna besedna družina: *obiskati*, *obiskan*, *obiskanje*, v mlajšem slovarskem gradivu pa še *obiskovanje* in *obiskavec*.

Pomensko polje, ki ga je poimenovanje *obiskanje* oz. njegova besedna družina vsaj približno od 16. st. naprej v slovenskem jeziku verjetno imelo, je: 'naznaniti sporno zadevo nasprotni stranki v sporu; heimsuchen' (*obiskanje*: GB, G, *obiskati*: G), 'preiskava' (*obiskanje*: DB), 'scrutator', 'scrutatio' (*obiskavec*, *obiskovanje*: KV), 'tožiti' (*obiskati*: KV), 'kaznovanje', 'kaznovati', 'kaznovan' (*obiskanje*: DB, *obiskati*: T, DB, *obiskan*: K, DB) in 'prijod v goste z namenom druženja, ohranjanja socialnih stikov, kot je npr. obisk bolnika, prijatelja' (*obiskati*: DB, KV, G).

Zastavlja se vprašanje, ali je poimenovanje *obiskanje* (oz. njegova besedna družina) vsebinsko prevzeto.¹⁸⁵

Anton Bajec (1959 IV, 95) meni, da je prevzem verjeten, za Franceta Bezlaja (II, 212) je izraz *obiskati* kalk po nemškem vzorcu *besuchen*, Marko Snoj (1997, 393), ki Bezlaja citira, pa se sam do problema ne opredeli.

Ker gre pri obravnavanih slovenskih besedilih (protestantska besedila in GB) večinoma za prevode, katerih predloge so znane, njihovi različni avtorji pa so izraz *obiskanje* uporabili kot prevod različnih nemških izrazov (*Heimsuchung*, *Einsehen*, *Forderung in gestrafft sein*), je mogoče sam nastanek izraza *obiskanje* kot popolni vsebinski kalk avtorjev v 16. stoletju upravičeno izločiti.

Tudi gradivo drugih slovanskih jezikov ne kaže na prevzem. Izraz *obiskati* se pojavlja v stari cerkveni slovanščini, ruščini, hrvaščini in slovenščini v relativno sorodnih pomenih, zvezanih s (pred)sodnim postopkom. V stari cerkveni slovanščini so sicer pogostejša poimenovanja brez preverba *ob* (*iskati*, *iskanje*), vendar v podobnih pomenskih položajih.

Ker je oblika s preverbom *ob-* *obiskati* znana iz stare cerkvene slovanščine in ruščine, je možno, da je oblika s preverbom praslovanska (ta preverb je sicer produktiven tudi v kasnejšem razvoju). Glagolnik *obiskanje* v drugih slovanskih virih ni znan. Znan pa je glagolnik *iskanje* v stari cerkveni slovanščini in hrvaščini.

¹⁸³ Sudebnik Ivana Vasiljevića 1550, §3, citirano po Jireček 1904, 100.

Prim. Vasmer (I, 488), ki pri obravnavanju poimenovanja *uckamu* pravi, da je v rus. pomen izraza *isk*, *iska* 'gerichtliche Forderung, Klage', ukr. *iskáty* 'iskati, iskati uši', strus. *iskati*, *isku*, *išču*, cslovan. *iskati*, *iskť* 'ჭრტეწ', bolg. *iskam*, *ištъ*, srb. *iskati*, *ištem*, sloven. *iskati*, *iskāti*, *iščem*, češ. *jiskati*, polj. *iskać*, *isczę* 'iskati uši'.

¹⁸⁴ Prevod: Če kateri pristav tatu ali razbojnika izpusti in ga pri tem zasačijo, potem lahko tožnik zoper pristava vložijo tožbo (sproži preiskavo), zato da bo pristav kaznovan.

¹⁸⁵ Da pri obravnavanem izrazu ne gre za formalni (besedotvorni) prevzem po nemški predlogi, nam lepo kaže drugo slovansko gradivo.

Zlasti zapisi *obiskati* v dveh starocerkvenoslovanskih virih, pri katerih ne gre za besedotvorno prezrcaljenje, govorijo v prid hipotezi o podedovanosti in potrjujejo, da je vezava predpone *ob* in glagola *iskati* v slovanskih jezikih obstajala že v starejši dobi (vsaj v 11. stoletju) in na področju, ki ni bilo v prevladujočem jezikovnem stiku s predhodnicami današnje nemščine.

Zaradi sorodnega slovanskega gradiva je precej verjetno, da poimenovanje *obiskanje* v slovenščino, vsaj kar se tiče pomenskega polja, povezanega s sodnim postopkom, vsebinsko ni bilo prevzeto ne po nemških ne po grških predlogah. Pa tudi prevzem slovenskega poimenovanja (in njegove besedne družine) iz drugih slovanskih jezikov po mojem mnenju ni verjeten. Nasprotno; obstoj poimenovanja (s preverbom *ob*) v podobnih pomenskih položajih v stari cerkveni slovanščini, stari in moderni ruščini ter v slovenščini je dober argument, da gre pri obravnavanem poimenovanju za star (skupno) slovanski pravno relevanten izraz.

Katera pa so sorodna poimenovanja pri drugih indoevropskih jezikih in v katerih pomenih se pojavljajo?

Vasmer navaja gradivo lit. *ieškóti* 'iskati', let. *ēskāt*, -*aju* 'iskati, iskati uši', stind. *iccháti* 'išče, želi si', av. *isaiti* 'išče, želi si', stvnem. *eiscōn* 'raziskovati, zahtevati, ags. *áscian* 'vprašati', armen. *aic* 'preiskava' in pri tem zastopa stališče, da izraz *iskati* ni kalk po stvnem. *eiscōn*. Sorodna naj bi bila tudi stir. *escaid* 'išče uši' in lat. *qu-aesō*, -*ere* 'iskati, prositi'.¹⁸⁶ Podobno gradivo navaja tudi Snoj (1996, 188), ki tako slovansko kot tudi gradivo drugih ide. jezikov izvaja iz pripone *-*sk'e/o-* in iz ide. korena **Haj̥s-* 'železi, iskati'.

O poimenovanju *obiskanje* lahko na osnovi indoevropskega gradiva ugotovimo, da je slovan. osnova **isk-* gotovo podedovana še iz indoevropsčine.

Poimenovanje *obiskanje* in njegova besedna družina sta tako gotovo stara, vprašanje pa je, ali to velja tudi za vse pomene, izpričane v slovenskih virih.

Od možnih pomenskih razvojev sem samo za pomenski razvoj 'preiskati' v 'kaznovati' našla ustrezno tipološko paralelo v stari perzijsčini (Buck, 21.37), kjer se je pomen glagola *pars-/fras-* razvil od 'spraševati' preko 'pregledovati, preiskovati' v 'kaznovati'.

Pri Dalmatinu se pomen 'kaznovan, kaznovanje' redno pojavlja pri deležniku in glagolniku (*obiskan* in *obiskanje*), pri *nedoločniku* pa je pomen 'kaznovati' zastopan manjšinsko. Deležnik srečamo pri Krelju, glagolnik pri Reclju, pri Trubarju pa osebno glagolsko obliko.¹⁸⁷

Ker je glagol *obiskati* primarna oblika, ki ima več pomenov 'kaznovati', 'obiskati (družabni dogodek)', se zastavlja vprašanje, zakaj pri izpeljanih oblikah ne zasledimo pomena 'obiskati (družabni dogodek)'. Od kod enoten pomen na eni in večpomenskost na drugi strani? Ali bi bilo mogoče, da se je v slovenščini 16. st. ohranil pomenski arhaizem, in sicer *obiskanje* v pomenu 'kaznovanje'? Ali gre pri tem za inovacijo slovenskega protestantskega kroga?

Vprašanja o pomenskem razvoju, zlasti ali je prehod h 'kaznovati' res najmlajši, ali se je dogodil šele približno v 16. st. in ali je morda le v pomenu 'kaznovati' izraz *obiskanje* vendarle vsebinsko kalkiran, ostajajo vsekakor odprta.

Za utemeljitev takega pomenskega razvoja bi morali po eni strani pokazati, kakšna

¹⁸⁶ Lexicon der Indogermanischen Verben (1998, 231), kjer je koren rekonstruiran kot **h₂eis* 'iskati', prezentova osnova kot **h₂is-sk'é-*, aoristova osnova pa kot **h₂ēis/h₂éis-s-*.

¹⁸⁷ Prim. BS I, 22: *poštenih*; BS I, 33: *izvouleni* in BS II 23: *ugongenige*, BS II 92/93: *balouvanige* Kolarič (1986, 58–59).

sprememba v dejanskih pravno relevantnih odnosih, značilna za začetek novega veka (ali še prej) na ozemlju s slovensko govorečimi prebivalci, bi lahko povzročila pomenski prehod h 'kaznovati', po drugi strani pa bi bilo treba pokazati, da je besedna družina *obiskanje* (*obiskati*, *obiskan*) prvotno res pomenila 'obiskati, priti v goste' tako v slovenščini kot tudi v sorodnih jezikih.

Zanimivo je, da besede *obisk* pri protestantih v 16. st. sploh ne najdemo. Morda gre za mlajšo obliko, ki bi utegnila biti kalkirana po nemškem *Besuch*.

Po pregledu vsega slovanskega in slovenskega jezikovnega gradiva lahko oblikujemo besedno družino *iskati*, *iskanje*, *iskan*; *obiskati*, *obiskanje*, *obiskan*, *obiskavec*¹⁸⁸ in pomensko polje 'obisk', 'preiskava', 'naznanitev sporne zadeve nasprotni stranki', 'tožba', 'kaznovanje'.

Glede možnega pomenskega razvoja lahko ugotovimo, da je pomen 'kaznovanje' znan le iz del slovenskih protestantov in da se pri sorodnih slovanskih, pa tudi indoevropskih izrazih ne pojavlja. Po drugi strani je pomen oz. pomenski prehod k 'preiskava', 'naznanitev spora nasprotni stranki', 'tožba' glede na predstavljeno gradivo vsaj splošnoсловanski, ustrezna pomenska prehoda pa sta izpričana tudi v stari visoki nemščini in armenščini.

4.1.2. Pravnozgodovinska vprašanja

Verjetnost, da so poimenovanje *obiskanje* v enem od pomenov ('naznanitev predmeta spora nasprotni stranki', 'preiskava', 'tožba' oz. 'postopkovna dejanja, ki predhodijo glavni obravnavi pred sodiščem'),¹⁸⁹ poznali tudi Slovani v vzhodnih Alpah, je težko utemeljiti. Prvi zapisi v slovenskem jeziku so namreč relativno mladega datuma in pomensko niso stabilni. Po drugi strani pa je poimenovanje samo podedovano in glede na predstavljeno gradivo drugih slovanskih jezikov je verjetno, da je že v skupnem slovanskem obdobju označevalo predstavljeno pomensko polje. Res je tudi, da imamo opis predstave, ki jo je poimenovanje *obiskanje* označevalo v 16. stoletju, ohranjeno v viru s slovenskega ozemlja.

Dolenc v Gorskih bukvah, v poglavju o pravnem postopanju (1940, 257–264), razlaga tudi s tem poimenovanjem označeni pravni institut. Zanj pravi, da je v vinogorsko pravo prišel iz občega prava. Institut je določal, da je bilo treba stranko o sporni zadevi, ki je bila predvidena za pravljanje na vinogorskem zboru, vnaprej obvestiti po osebem obiskanju. Šlo naj bi za neke vrste opomin glede plačila dolgovane vsote ali pa glede izpolnitve obljubljenе storitve. Na ta način sporočeni in natančno opredeljeni zahtevi ene stranke je nato navadno sledila obramba druge stranke. Obiskanje je tako lahko bila tudi osnova za morebitno poravnavo brez pravde.

Dolenc sporoča, da nam je institut ohranjen iz prakse. V enem izmed zapisnikov gorskih pravnih, ki so bili pisani v nemščini, in sicer v najstarejšem iz leta 1590,¹⁹⁰ je zabeležena odločitev, s katero so sodniki zavrnili tožbo, ker pred tem ni bilo izpeljano 'obiskanje'. Pri tem so se sklicevali na navado v deželi (*Landsgebrauch*), po kateri je moral tožnik toženca

¹⁸⁸ Na podlagi starocerkvenoslovanskih besedil sta Sadnik in Aitzetmüller (1955, 246) oblikovala naslednjo starocerkvenoslovansko besedno družino: *iskanije*, *iskati*, *iziskati*, *obiskati*, *poiskati*, *sv̋niskati*, *v̋ziskanije*, *v̋ziskatel' b*, *v̋ziskati*, *v̋ziskovati*.

¹⁸⁹ Danes bi temu verjetno rekli predhodni kazenski postopek, uporaba take oznake na tem mestu pa bi bila anahronistična.

¹⁹⁰ Kostanjeviško-Pleterski zapiski, foliant št. 1 (16. sept. 1590, Straža). Gradivo iz kostanjeviškega samostana, ki obsega dobo od l. 1590 do 1786, z nekaj presledki izpolnjujeta dva folianta iz samostana

pred pravdo 'obiskati' (*suchen*). Ker tožnik tega v obravnavanem primeru očitno ni storil, je sodišče toženca do nadaljnjega oprostilo dolžnosti, da bi se spuščal v pravdo. Leta 1618 je to do takrat le načelno stališče in običajnopravno pravilo prešlo v postavljeno pravo, in sicer v Sodni red za Štajersko (Dolenc 1940, 259).¹⁹¹

Omenjeni slovenski vir je novejšega datuma, zato je za poskus oblikovanja predstave, ki bi jo tako poimenovanje lahko označevalo pri Slovanih v vzhodnih Alpah v zgodnjem srednjem veku, treba v obravnavo vključiti ustrezne pravnozgodovinske tipologije.

Mislím, da je predvsem treba upoštevati opise primerljivih razmerij v besedilih, ki so nastala med različnimi slovanskimi skupnostmi, pa ne le tistih, ki so poimenovana z *obiskati*, *obiskanje*. Poleg tega je treba upoštevati tudi vire, ki so nastali oz. so veljali za skupnosti, ki so živele v neposredni sosesčini prednikov Slovencev (npr. Lex Baiwariorum).¹⁹² Na splošno velja, da moramo obravnavati tista besedila, ki pričajo o obdobjih vsaj še delne veljave plemenskih, običajnih prav, tj. o obdobjih, ko javna oblast (zlasti sodna, kazenskopravna) še ni bila v rokah centralnih državnih organov, ampak je bila prepuščena zasebni pobudi.

Ker so viri drugih indoevropskih skupnosti številnejši in z opisom bogatejši, bom najprej predstavila stanje pri Germanih, Rimljanih, Grkih in Litovcih, nato pa še pri Slovanih.

Ustaljeni prevod biblijskih mest, ki jih je Luther prevedel z izrazom *Heimsuchung* (*heimgesucht sein in heimsuchen*), Dalmatin pa z izrazi *obiskanje* (*obiskan* in *obiskati*), me je najprej vodil k preverjanju pojma, ki ga je nemški izraz včasih označeval.

*Heimsuchung*¹⁹³ je bilo v času zapisa plemenskih prav poimenovanje za obliko fajde, pri kateri je oborožena skupina članov oškodovane skupnosti, da bi se krvno maščevala, vpadla v domovanje (*domus*, Heim, tudi Haus) oškodovalca. To je pomenilo najhujšo kršitev t. i. hišnega miru (*Hausfrieden*) in je počasi izginilo šele z vzpostavitvijo učinkovite javne oblasti.¹⁹⁴ Da je bil ta proces dolgotrajen, nam pričata tudi dva vira z današnjega slovenskega ozemlja, v katerih se poimenovanje in opis instituta *haeimsuchen* tudi pojavi, in sicer sta to oba statuta mesta Ptuja (1376, 1513). Kot ugotavlja V. Simič, je pravo v Ptujskem statutu sorodno sodobnim srednjeveškim mestnim pravom.¹⁹⁵ Sobesedilo, v katerem se poimenovanje *haeimsuchung* pojavi, je: *Item czw dem funften mal qewaltigs und veintleichts haeimsuchen mit verdachtem mue^et, und tur oder to^erauffbruch*. (Petič, nasilni in sovražni vdor v hišo, storjen naklepno in z vlomom vrat ali vhodnih vrat).¹⁹⁶ Dejanje je navedeno med tistimi, za katero mora storilec soditi deželski sodnik in gre torej za kazenskopravne zadeve hujše narave. Verjetno bi bilo, da pri opisanem pravilu ne gre za navaden vlom, ampak za

Pleterje (Dolenc 1940, 51–52, 259). Danes so ti zapisniki v Državnem arhivu Slovenije, v fondu Kostanjeviški arhiv, knjiga 79.

¹⁹¹ Gl. tudi Dolenc (1924, 1–118).

¹⁹² Lex Baiwariorum obravnava preiskavo domovanja v primeru tatvine (*selisohan*) v 11. poglavju *De violentia*.

¹⁹³ *Chamestalia* v Lex Salica, *heimzucht* v Lex Baiwariorum. R. Schmidt-Wiegand: Das Dorf nach den Stammesrechten des Kontinents v Schmidt-Wiegand 1991, 300.

¹⁹⁴ Gl. prav tam, str. 300 in 322, tudi Kroeschell o Hausfrieden V HRG I, 2023.

¹⁹⁵ Statut mesta Ptuj 1376 (1998, 66). Da je veliko srednjeveških mestnih prav res vsebovalo podobno pravilo o *Heimssuchung*, gl. 38. poglavje *Heimsuche und verwandte Vergehen* v His (1935, 333–348).

¹⁹⁶ Statut mesta Ptuj 1376 (1998, 192).

prepoved samopomoči v primeru krvnega delikta, ko bi preganjalci, potem ko bi jim hišni gospodar preiskavo domovanja odrekel, to izpeljali s silo. S tem bi postopali v skladu z običajnim pravom, nasledkom nekdanjega plemenskega prava. Domnevamo lahko, da je javna oblast, v našem primeru mestna, po prehodu celotnega postopka glede preiskave v primeru krvnih deliktov v njeno pristojnost, začela preganjati vse oblike samopomoči, zlasti pa krvno maščevanje. Ali so zapisovalci Ptujskega statuta s tem poimenovanjem še razumeli dejanje maščevanja in ne le navadnega vloma, ostaja odprto.

Zakaj je Dalmatin v svojem prevodu Biblije uporabljal *obiskanje* tudi v pomenu 'kaznovanje' (poleg 'preiskava'), je tako jasneje. Pomenski prehod od 'maščevanje' h 'kaznovanje' je lažje razumljiv. S tem ko se je Dalmatin v veliki meri držal Luthrovega besedila, je najverjetneje prevzel tudi ta pomenski odtенок. Pri tem se je treba tudi zavedati, da v večini relevantnih mest v Bibliji, kjer najdemo obravnavano poimenovanje, nastopa bog v vlogi maščevalca in bi se naša naknadna zamejitev pomena lahko pogosto namesto 'kaznovati' glasila tudi 'maščevati'. Nedvoumno uporabo poimenovanja *obiskan* kot prevod za 'kaznovan' (gestrafft sein) najdemo le pri Krelju. Ob tem ne smemo pozabiti, da je Dalmatin z *obiskanje* poimenoval tudi 'preiskavo', da je isto poimenovanje Reclju v Gorskih bukvah pomenilo 'naznanitev predmeta spora nasprotni strani' in da je s 'preiskavo' povezana tako velika večina slovenskega slovarskega gradiva kot tudi predstavljeno slovansko in v določeni meri tudi indoevropsko jezikovno gradivo.

S tega vidika si je vredno podrobneje ogledati drug institut germanskih prav, in sicer *Haussuchung*.¹⁹⁷

Opis pojma, poimenovanega s tem izrazom, najdemo v velikem številu zapisov germanskih plemenskih prav iz zgodnjega srednjega veka,¹⁹⁸ lahko bi rekli, da gre pravzaprav za enega njihovih ključnih institutov, povezanih s kaznivim dejanjem tatvine. H. Holzhauser razlaga (1971, 2041–2046), da je v splošnem šlo za star, pri več indoevropskih skupnostih izpričan postopkovni ukrep – nekakšno hišno preiskavo, v kateri naj bi našli ukradeno stvar in/ali človeka, ki jo je ukradel. Eden od pomembnih vidikov pri tem ukrepu je bil, da se je z njim (legalno) kršila nedotakljivost domovanja določene skupnosti (*Haus*), ki je v obdobju plemenskih prav uživalo položaj najpomembnejšega posvetnega in sakralnega prostora.

Iz antičnih in severnogermanskih virov lahko razberemo nekaj glavnih značilnosti najstarejše oblike tega postopka. Ena od najočitnejših je bila zahteva v zvezi z obleko, ki jo je preiskovalec (še) lahko imel na sebi: med preiskavo je moral biti oblečen na določen način, včasih delno slečen ali pa je moral biti celo brez obleke. Predvsem severnogermanska prava poznajo glede tega različne zahteve, da mora preiskovalec na primer odložiti plašč ali površnik, da mora biti v sami srajci in neopasan, nekatera izmed njih pa določajo tudi, da mora biti preiskovalec bos. Tako, najstarejše stanje, naj

¹⁹⁷Stvnem. *Haussuchung* ustreza stfrank. *hussuacha*, stbav. *selisochan*, srvnem. *hussuoche*; v drugih germanskih pravih je pojem poznan pod poimenovanji stnord. *rannsak*, *rannsók*n, stdan. *ransak*, stšved. *ranskan*, medtem ko so latinska poimenovanja v zapisih germanskih prav: *scrutinium* (npr. v Lex Ribuarica 47, 2), *inquisitio* (Lex Burgundorum 16, I), *furtum quaerere* (Lex Romana Visigothorum 32, 33). Schwerin 1924, 6, op. 4.

¹⁹⁸Najdemo ga v zapisih skandinavskih plemenskih prav, v frankovskem, bavarskem, burgundskem, frizijskem, pa tudi v anglosaškem in langobardskem plemenskem pravu, Schwerin 1924, 6.

¹⁹⁹Schwerin 1924, 8–11.

bi se ohranilo v norveškem pravu.¹⁹⁹ Razlag zahteve glede obleke preiskovalca je več, vendar te za namen tega dela niso bistvene.²⁰⁰ Vsekakor naj bi se obličnost, povezana z oblačilom preiskovalca, izgubila, ko je postopek prešel v roke državnim uradnikom.

Posamezna germanska prava postavljajo še druge zahteve v zvezi s preiskavo. Kot pogoj za preiskavo postavljajo na primer obstoj neposredno predhodnega neprekinjenega pregona – zasledovanja, ki preiskovalce pripelje prav do domovanja osumljenca.²⁰¹ To določilo ima svoj izvor v zasledovanju tatov živine, kjer je taka sled zlahka vidna. Kasneje so za sum začeli upoštevati tudi druge razloge.²⁰²

Če so ukradeno stvar v domovanju našli, je za dejanje odgovarjal hišni gospodar, in sicer kot tat, ki bi ga bili zalotili pri samem dejanju (*handhafter Dieb*). Tako obravnavanje je večkrat izpričano še v poznem srednjem veku. Gospodarja je v začetku lahko doletela celo smrtna kazen.²⁰³ Vrsta zapisov prav nam sporoča, da je sum storitve tatvine nastopil že, če je hišni gospodar preiskavo odklonil oz. se ji je zoperstavil. Tako razmišljanje najdemo tudi pri rimskih avtorjih.²⁰⁴

Važno vprašanje, ki ga zgodnji zapisi prava ne obravnavajo, pa je, ali je preiskovalec lahko preiskavo izpeljal tudi zoper voljo hišnega gospodarja. Kaj se je zgodilo, če se je v preiskavi pokazalo, da sum ni bil utemeljen? H. Holzhauser je glede na določila nekaterih plemenskih prav mnenja, da je bil neuspešni preiskovalec celo odškodninsko odgovoren. Če bi preiskovalec preiskavo izvedel brez pristanka hišnega gospodarja, bi nase tako prevzel odgovornost za uspeh preiskave.²⁰⁵

Zapisi germanskih prav so nam ohranili še eno zanimivo podrobnost. Po saškem pravu je moral preiskovalec skupaj s stavo, da bo preiskava uspešna, dati vnaprej še določen znesek, ki bi v primeru neuspešne preiskave zapadel preiskovancu.²⁰⁶ Podobno

²⁰⁰ Kot za sorodni institut rimskega prava *lanx et licium* (Gaius. Inst. III 192) tudi za ta institut germanskih prav domnevajo, da je imel svoje korenine v ritualu žrtvovanja hišnim bogovom, pri katerem je nagota poudarjala dejstvo, da udeleženec ni bil oborožen (Holzhauser 1971, 2041). Von Schwerin meni, da bi bilo treba smisel nagote iskati v podobnih primerih, ko je običajno pravo nagoto zahtevalo – to pa je bilo takrat, ko je človek stopal v odnos z nadnaravnimi silami. Tako razmišljanje ima svoje korenine v predstavah, da nagota človeka brani pred skrivnimi uroki, s tem da mu omogoča neposreden stik z božjim. V predstavah ljudi si je tat pri svojem uspelem dejanju pomagal z magičnimi sredstvi, zato se je poskušal preiskovalec njegovemu vplivu na ta način izogniti (Schwerin 1924, 19–26).

Kultni pomen tega običaja pa že (pozno)antičnim avtorjem (npr. Scholiastu, ki nam je ohranil Aristofanove komedije) naj ne bi bil več razumljiv. Od tod tudi razlaga, da je bil vzrok za zahtevo glede obleke strah, da bi preiskovalec v domovanje osumljenega sam prinesel (podtaknil) iskano stvar. Taka razlaga je bila kasneje presežena z argumentom, da je bila predmet tatvine v najstarejših časih največkrat živina (Holzhauser 1971, 2041).

²⁰¹ Lex Ribuarua 49 in Lex Burgundorum 16, 1; citirano po Holzhauser 1971, 2041.

²⁰² Lex Romana Burg. 12. 1: *ubi suspicionem inveniendi furtum habet, ingrediatur*; po Holzhauser 1971, 2041.

²⁰³ *Si quis in alterius domum ubi clavis est furtum invenerit, dominus domus de vita componat. Si quis cum furtu capitur, antedictae subiaceat legem. Pactus pro tenore pacis 10 MG. Cap. I, 6. Cit. po Holzhauser 1971, 2042.*

²⁰⁴ *Est enim prohibiti furti actio adversus eum, qui furtum quaerere volentum prohibuerit* (Gaius. Inst. III 188).

²⁰⁵ Pactus Alamanorum 106 in Lex Bai. 11, 2. Eckardt, Germanenrechte I, 166.

²⁰⁶ Planck, Gerichtsverfahren I, 825, po Holzhauser 1971, 2043.

določilo je poznalo tudi staro švedsko pravo, kjer pa je bila stava dvosmerna. Tudi hišni gospodar je moral položiti znesek, ki ga je izgubil, če se je bila preiskava izkazala za uspešno (Holzhauer 1971, 2044). Če je bila stvar tako majhna, da jo je lahko nekdo *in ein vinster*²⁰⁷ *gestecken muge*, se je hišni gospodar odgovornosti ponekod lahko rešil s prisego.

Kako pa je lahko lastnik zopet prišel do svoje stvari?

Če je bila stvar najdena pri tatu v treh dneh po storjenem dejanju, je veljala presumpeija, da jo je lastnik odvezel tatu, katerega je zalotil pri samem dejanju (*handhafter Täter*). Če pa so ukradeno stvar našli šele kasneje, je lastniku preostala le tožba, pri kateri so kot prisežni pomočniki sodelovale priče, ki so bile navzoče pri preiskavi. Pri vsaki preiskavi je moralo namreč sodelovati predpisano število prič. Šele od poznega srednjega veka se pojavlja obveznost, da je za preiskavo potrebno vnaprejšnje dovoljenje pristojnega državnega organa. S prehodom kazenskoprnega področja v državne roke pa so preiskavo lahko opravljali le še državni organi.

Von Schwerin v svojem delu *Die Formen der Haussuchung in Indogermanischen Rechten* (1924, 11–12) pravi, da je bil ustrezní institut pri Rimljanih v virih, ki časovno obsegajo obdobje od XII plošč do Justinijana in so tako pravne kot tudi nepravne narave, poimenovan s *questio* oz. *quaerere*,²⁰⁸ včasih tudi *scrutare*.²⁰⁹ V obdobje, ko naj bi bil institut še pri življenju, ne sega noben ohranjen rimski vir, kajti tudi vsebina XII plošč je rekonstruirana na podlagi mlajših prepisov. Gelij nam sporoča, da je stari postopek preiskave *furtorum questio cum lance et licio* začel izgubljeni pomen z *lex Aebutia* (*de legis actionibus*), v 2. stoletju pr. n. št.²¹⁰

Najstarejši rimski pravni vir za ta institut so tako Gajeve Institucije, ki se sklicujejo na eno od pravil Zakonika XII plošč. To je zahtevalo, da je bil preiskovalec nag (*nudus*), da je bil opasan z vrvo, pasom, nitjo (*licio cinctus*) in da je imel pri sebi skledico (*lanx*).²¹¹ Od tod poimenovanje instituta *lanx et licium*. Podobno nam sporočata tudi Fest²¹² in Gelij. Rekonstrukcija pomena, pa tudi same formule za Zakonik XII plošč je še danes sporna. Največja razhajanja so glede pomenov izraza *lanx* in še zlasti izraza *licio* (*cinctus*), pri čemer

²⁰⁷ Srvnem. *vinster*, nem. *finster* iz ide. **temos*- ‘tema’ (Kluge 1999, 266).

²⁰⁸ Lat. *qu-aesō,-ere* je verjetno sorodno s steslovan. *isko*, *išteši* (*iskati*).

Lexicon der Indogermanischen Verben, 1998, 231, iz **ko-ais-se-*, kar naj bi izvorno bil konjunktiv tipa *faxō*, prav tam, str. 232.

²⁰⁹ Macrobij, Saturnalia I 6, 30 *questionem vicino permittit* (npr. v A.T. Macrobius: Saturnalia (ed. J. Wills). Teubner Verlag, Stuttgart, Lipsiae, 1994); Gelij, Noctes Atticae XVI 10, 8: *furtorum questio cum lance et licio* (npr. v Aulu-Gele: Les nuits attiques. Tome IV, Livres XVI-XX (ur. Y. Julien). Les belles lettres, Paris, 1998); Petronij, Saturae 97 uporablja izraz *scrutare*. (npr. v Petronius: Saturae (ur. Heseltine Michael). The Loeb Classical Library. Heinemann, London, 1961).

²¹⁰ Gelij, Noctes Atticae XVI 10, 8 *Sed enim cum ‘proletarii’ et ‘adsidui’ et ‘sanates’ et ‘uades’ et ‘subadaes’ et ‘uiginti quinque asses’ et ‘taliones’ furtorumque quaestio ‘lance et licio’ euanuerit omnisque illa duodecim tabularum antiquitas nisi in legis actionibus centumviralium causarum lege Aebutia lata consopita sit, studium scientiamque ego praestare debeo iuris et legum uocumque earum, quibus utimur.*

²¹¹ Gai, Inst. III 192 *ut qui quaerere velit, nudus quaeret, licio cinctus, lancem habens.*

²¹² Fest, De verborum significatione, X: *lance et licio: dicebatur apud antiquos, quia qui furtum ibat quaerere in domo aliena licio cinctus intrabat, lancemque ante oculos tenebat propter matrum familiae aut virginum praesentiam.*

je bil slednji nerazumljiv že Gaju.²¹³ Von Schwerin meni, da je treba z *licio* razumeti dobesedni pomen izraza, ki je 'nit', ob tem pa upoštevati še dejstvo, da *nudus* ne pomeni nujno le nag, ampak tudi nalahno oblečen, in sicer le v tuniko, brez zgornjega oblačila. *Lanx* bi mogoče lahko označeval darilno skledico (hišnim bogovom, *larom*), s čimer bi bilo mogoče razložiti tudi nagoto, ki je pri kulturnih, sakralnih, opraviilih pogosta. Primerjanje različnih razlag o pomenu obeh izrazov presega okvir tega dela.

O obravnavanem institutu najdemo nekaj virov tudi v grškem pravu, in sicer v delih Aristofana in Platona.²¹⁴ Poimenovanje za ta institut v stari grščini je **fwrav**. Pri Platonu mora preiskovalec biti nag oz. oblečen le v **citwn** brez pasu. Pri Aristofanu²¹⁵ najdemo zahtevo po nagoti, ko Sokrat od Strepsiada zahteva, da naj odloži oblačila. Slednji mu ugovarja: **ajll' ouji; fwravwn e'gw' ei'jercomni**.²¹⁶ Von Schwerin ugotavlja, da je bil ugovor poslušalcem 5. st. pr. n. št. popolnoma razumljiv, ne pa tudi pol tisočletja kasneje piščočemu Sholiastu.²¹⁷ Zanimivo je, da se Sokratova zahteva nanaša le na **ianation**, torej le na zgornje oblačilo. Spodnje oblačilo je bilo med preiskavo očitno dovoljeno nositi. Isaj v enem od svojih govorov institut le omeni,²¹⁸ ne da bi postopek kakorkoli komentiral (Schwerin 1924, 16)

Pri Litovcih nam o obravnavanem institutu pomembne podatke ohranja Litovski statut iz leta 1529.²¹⁹ V tem viru se večkrat omenja zasledovanje in tudi preiskava (*tresti dom*; XIII 2, 3), ki pa ni odvisna od obstoja predhodnega zasledovanja. Do nje lahko pride na pobudo določene osebe, poimenovane *sok*,²²⁰ ki označi tisto domovanje, kjer naj bi ukradeno stvar skrivali. Prav tako je bilo možno, da je okradeni za *licom sledom prišol v tij dom* (XIII 2). Zasledovanje je opravljala skupina spremljevalcev: *a onyj by na to storonnimi ljudmi perevel s kotorymi tresti prišol domu ego* (XIII, 3). Samo preiskavo so morali opraviti v navzočnosti priče (*widz*), ki ga postavi osumljenčeva stran, ali pa v navzočnosti uradnega organa. Nikjer pa ni govora o kakršnikoli zahtevi v zvezi z obleko zasledovalca oz. preiskovalca.²²¹

²¹³ Gai, Inst. III 193 *Quid sit autem licium, quaesitum est.*

²¹⁴ Platon, Zakoni XII 954a: **fwravnde; a'heje'eh ti- par' w'wou'n, gunno; h'c'itw'niskone'egwn a'w'sto-, proomsa- tou; nonimou- qeou; h'nh' ejpizein eufhsein outw fwrav**. Citirano po Schwerin 1924, 15. Prevod: Če kdo želi pri kom opraviti preiskavo, naj jo opravi gol ali oblečen v srajco in neopasan potem, ko je poprej pri starodavnih bogovih prisegel, da upa, da bo (stvar) našel.

²¹⁵ Aristofan, Oblaki, 499.

²¹⁶ Prevod: /.../ saj ne vstopam zato, da bi iskal tatu /.../

²¹⁷ Poznoantični avtor Sholiast je bil namreč tisti, ki nam je Aristofanove komedije ohranil (Schwerin 1924, 16).

²¹⁸ Isaj, VI, 42 **fwrav' kata; ton nonon**

Prevod: /.../ izvesti preiskavo v skladu z zakonom /.../

Za pomoč pri prevodih iz stare grščine se lepo zahvaljujem doc. Matjažu Babiču.

²¹⁹ Gl. npr. Jireček 1880, 110–233.

²²⁰ Bezljaj II, str. 238, navaja za vzh. štajerski del slovenskega ozemlja soroden izraz *osok* v pomenu 'preiskava', in ga povezuje s kajk. *osok* (po Habeličevem slovarju), srb. *sok* 'indicator' (Črna gora), *zok* (Dalmacija), *sodžbina* 'nagrada naznanitelju', nato z bolg. *soča* 'kazati', cslovan. *sokъ* 'accusator', *sočiti*, *osočiti* 'indicirati', rus. *sok* 'tožnik, vohun' itd. Sorodno je sloven. *zasačiti*, pa tudi stind. *sácate* 'sledí, spremlja', lat. *sequitur* 'sledí', gr. **epetai** in stir. *sechithir* 'sledí'.

Ustrezno paralelo najdemo tudi v Vinodolskem zakoniku, in sicer v 60. členu, kjer je tisti, ki ga taka oseba pokaže ali naznani, poimenovan z *osočeni*.

V LexBurg XVI, 3, navaja Schwerin (1924, 17), je taka oseba imenovana *veius*.

Rekonstrukcija 'idealnega' tipa tega instituta, ki bi vsebovala vse bistvene elemente posameznih pričevanj, bi lahko bila naslednja (Schwerin 1924, 33–46):

- zasledovanje: okradeni zbere svoje sosede – zasledovalce (ponekod je število omejeno, npr. na trideset);
- iz hiše osumljenega pokličejo gospodarja in mu sum naznanijo, pri tem stvar natančno opišejo; če je gospodar odsoten, lahko po nekaterih zapisih prava privoljenje da tudi gospodarica;
- gospodar glede prisotnosti stvari v svoji hiši poda izjavo;
- za preiskavo je potrebno privoljenje hišnega gospodarja (kasneje, pri uradnih preiskovalcih, ne več);
- preiskava poteka v prisotnosti prič;
- če gospodar preiskavo odkloni, je pogosto obravnavan kot tat oz. ga zadane brezpokojnost (*Friedlosigkeit*); po nekaterih, zlasti severno germanskih, zapisih prava se lahko okradeni v tem primeru zateče k samopomoči, vrata na silo odpre in izpelje preiskavo;
- polog določenega zneska, ki zapade, če se preiskava izkaže kot neuspešna;
- če gospodar v preiskavo privoli, to izpelje manj ljudi, kot jih je sodelovalo pri zasledovanju; variant je več: ali okradeni vstopi v hišo še z enim spremljevalcem ali vsaka stran imenuje po eno pričo; tudi število prič je različno;
- po večini zapisov gospodar pri preiskavi ni navzoč.

Mlajše oblike preiskave poznajo navzočnost uradne osebe pri preiskavi, tudi kadar je v to gospodar privolil. Mlajša sestavina postopka naj bi bila tudi vzajemni polog določenega zneska za izid preiskave.

Kako pa so posamezne (pretežno) slovanske skupnosti postopale v takšnih primerih? Na kakšen način so preganjali domnevnega tatu in opravljali preiskavo? Kaj nam o tem pričajo besedila v slovanskih jezikih?

O preiskavi je govor v *Zakonu sudnyj ljudem*, in sicer v njegovem drugem poglavju, vendar pa se ne nanaša (le) na preiskavo v zvezi s tatvino. Poglavje govori namreč o tem, da ne knez ne sodnik ne bosta obravnavala zadev, če ne bo na voljo dovolj prič. Poleg tega je zapisano še določilo o preiskavi, ki jo morata knez oz. sodnik v vsaki sporni zadevi pozorno izpeljati. Poimenovanje za preiskavo pa je *ispitanije tvoriti* (Zslj, NS) oz. *istjazanije tvoriti* (Zslj, RR).

Najobširnejše določilo o postopanju v primeru tatvine nam prinaša Ruska pravda (1018–1054), ki v zvezi s tatvino čebel govori o zasledovanju (*gonjit slěd*) s skupino spremljevalcev in s pričami (*posluhi*), ki pa se ne konča s preiskavo:²²¹

Ne budetъ li tatja to po slědu ženutъ. Aže ne budetъ slěda, li k selu ili k tovaru, a ne osočatъ o sobe slěda, ni ědut na slědъ, ili obъjutъs, to těmъ platiti tatbu i prodadžju. A slědъ gnati s čjužimi ljudmi, a s posluhi. Aže pogubjatъ slědъ, na gostinьčě na velicě, a sela

²²¹ Povzeto po Schwerin 1924, 17 in dopolnjeno po Jireček 1880, poglavje XIII (in ne XII, kot navaja von Schwerin) O zlodejstvu, str. 223, 224 in 232, 233.

²²² Preiskava naj bi bila omenjena v še starejšem viru, tako von Schwerin, in sicer v pogodbah velikih knezov Olega in Igorja z Grki leta 911 in 945 (Jireček 1880, 1–11). V pogodbi iz leta 911 je o tatvini govor v 5. členu, v pogodbi iz 945 pa v 10. in 11. členu, mesta o preiskavi pa nisem našla.

ne budetъ, ili na pustѣ, kaѣ že ne budetъ ni sela ni ljudii, to ne platiti ni prodaži ni tatby (Kronsteiner 1980, 40).²²³

Vir, kjer je poimenovanje *obiskati* tudi uporabljeno v sobesedilu, ki govori o preganjanju tatu, je tudi že omenjeni *Sudebnik carja Ivana Vasiljeviča* (1550, zlasti člena 52 in 57).

V Poljičkem statutu je poimenovanje *iskati* uporabljeno, ko je govora o preiskavi (čl. 8), ki pa se ne nanaša neposredno na tatvino. V Vinodolskem zakoniku sicer ne srečamo ne poimenovanja ne opisa instituta, vendar pa je bilo za Hrvate že v prvem delu omenjenih kar nekaj virov, kjer so poimenovanja *iskati* in *iskanje* bila uporabljena v pomenih 'preiskava' in 'tožba'. S predhodnim postopkom je seveda povezano tudi *obiskanje* iz Recljevega prevoda Gorskih bukev.

Kaj lahko ugotovim po pregledu jezikovnega gradiva in pravnozgodovinskih tipologij?

Poimenovanje *obiskanje* je nastalo v kontinuiranem jezikovnem razvoju in ni bilo kalkirano ne po nemških ne po starogrških predlogah. Oblika s preverbom *ob-* je v sorodnem pomenu ohranjena še v dveh starocerkvenoslovanskih kodeksih in enem ruskem pravnem besedilu, glagolnik kot tvorba pa je tudi poznan že iz Brižinskih spomenikov. Dodatni argument je tudi dokaj številna besedna družina, ki označuje sicer sorodne, vendar ne povsem prekrivajoče se pomene. Tezo o podedovanosti je mogoče z večjo verjetnostjo utemeljiti za nedoločniško obliko *obiskati*, ki glede na starocerkvenoslovansko, rusko in slovensko gradivo sega verjetno v praslovansko obdobje, še z večjo verjetnostjo pa je mogoče to trditi za poimenovanje *iskati*, ki ga je mogoče, vsaj po formalni plati, rekonstruirati tudi v indoevropsko dobo.

Ker sorodno slovansko in tudi del gradiva drugih indoevropskih jezikov označuje pomene 'preiskovati', 'naznanitev spora nasprotni stranki', je po mojem mnenju hipoteza o popolnem vsebinskem prevzemu pri slovanskem poimenovanju *obiskanje* malo verjetna. Možno je, da gre pri enem od pomenov, ki ga je v 16. stoletju izpričano označevalo poimenovanje *obiskanje*, namreč pri pomenu 'kaznovanje', za inovacijo slovenskega protestantskega kroga oz. za vsebinski kalk po nemški predlogi. Tega pomena ne zasledimo namreč v nobenem drugem ne slovanskem ne indoevropskem gradivu.

Mislím, da obstaja velika verjetnost, da so v 16. stoletju institut 'naznanitve predmeta spora nasprotni stranki' označevali prav z izrazom *obiskanje*. O tem nas prepričujejo Dolenčeva odkritja. Kaj pa lahko sklepamo za starejša obdobja?

Pregled virov v sorodnih indoevropskih, zlasti germanskih jezikih nam je razprl široko paleto značilnosti instituta preiskave tatvine v starih zapisih prava. Toda v slovanskih virih, ki so v primerjavi z viri v drugih indoevropskih jezikih skopi, se v povezavi s preiskavo kaznivega dejanja tatvine poimenovanje (*ob*)*iskati* pojavi le v *Ruski pravdi* in v *Sudebniku carja Ivana Vasiljeviča*.

O samem obstoju instituta preiskave domovanja osumljenca v primeru tatvine tudi pri slovanskih skupnostih v zgodnjem srednjem veku oz. v dobi plemenskih prav je po mojem mnenju vseeno težko dvomiti. Vsaka skupnost na tako dejanje namreč reagira, toda na kakšen

²²³ Prevod: Če tatu ni (najti), naj se gre po sledi. Če ni nobene sledi, ne k vasi ne k štvari, in (tišti, ki išče) ne išče sledi sam od sebe in sledi ne poskuša najti, ali pa se temu upira, potem plača, kar je bilo ukradeno in (še) globo. Na sled (naj) se podaja s tujimi ljudmi in s pričami. Kadar se sled izgubi na glavni poti in ni nikjer nobene vasi ali je puštinja, kjer ni ne vasi ne ljudi, potem tišti ne plača ne globo ne tega, kar je bilo ukradeno.

način? Zato je na mestu vprašanje, ali je bil ta način pri Slovanih običajnoppravno vsaj v glavnih potezah 'institucionaliziran' tako, kot nam o njem priča drugo indoevropsko, zlasti germansko gradivo. Le na podlagi jezikovnega gradiva na to vprašanje ni mogoče odgovoriti.

Jezikovno gradivo, zlasti pomenska analiza izbranega poimenovanja in njegove besedne družine, sta nam do neke mere odprla vpogled na pojmovno raven, raven predstav sodobnikov, in nam pomensko polje poimenovanja (*ob*)iskanje in njegove besedne družine večinoma umestila, v grobem rečeno, v postopkovna dejanja, ki predhodijo glavni obravnavi pred sodiščem: 'naznanitev predmeta spora nasprotni stranki', 'preiskava', 'tožba'. Za določnejšo vsebinsko rekonstrukcijo instituta, ki bi lahko bila konkretnije umeščena v čas in prostor, pa bi potrebovali več relevantnih listinskih virov.

Vsekakor je verjetno, da je 'institut obiskanja', kot nam je ohranjen v najstarejšem zapisniku gorskih pravnih iz leta 1590, nasledek podedovanega indoevropskega običajnoppravnega instituta preiskave domovanja, ki je v spremenjenih družbenih okoliščinah – učinkovit prehod pregona (hujših) kaznivih dejanj v roke države (javne oblasti) – dobil novo podobo in se vsebinsko razširil tudi na druge sporne primere, ki niso bili več neposredno povezani s tatvino. Domnevamo lahko, da se je vloga prizadete stranke iz samopomoči v obliki zasebnega pregona in preiskave osumljenčevega domovanja v novih okoliščinah spremenila v njeno dolžnost spor osumljenemu naznaniti in opraviti poskus poravnave. Če ji to ni uspelo, je bila razreševanje spora (pregon in odločitev o sporu) dolžna prepustiti nosilcem javne oblasti.

VII. ZAKLJUČNE UGOTOVITVE

1. Slovani, ki so v zgodnjem srednjem veku naseljevali vzhodne Alpe, so živeli po svojem plemenskem pravu. O tem, da so ga poznali in priznavali njihovi sodobniki, nam pričajo zgodovinski viri. Na podlagi maloštevilnih listinskih virov je bilo mogoče rekonstruirati nekatere institute njihovega prava, zlasti institute v zvezi s knežjo oblastjo. Nekaj raziskovalcev je svoje hipoteze postavilo na podlagi jezikovnega gradiva. Slednjim sem delno sledila tudi sama. Med drugim sem uporabila nabor pravno relevantnih izrazov J. Kelemine, seznam pravno relevantnih izrazov v Gorskih bukvah M. Dolenca, razlago nekaterih ključnih izrazov S. Vilfana, še zlasti pa nabor in razlago pravno relevantnih izrazov v Brižinskih spomenikih I. Wiehl.

V nekaterih pogledih sem se od svojih predhodnikov oddaljila. Drugače kot Kelemina sem pri izboru izrazja dajala prednost izrazom, ki so označevali javnopravna razmerja in ne razmerja kmečkega stanu. Moj namen je bil podrobneje obravnavati tista poimenovanja, za katera sem našla dovolj gradiva in ne izčrpno evidentirati vsa, na katera bi naletela. V nasprotju s Kelemino sem se omejila le na domače, v kontinuiranem slovanskem in slovenskem jezikovnem razvoju nastale izraze.

Za nalogo je bilo ključnega pomena delo I. Wiehl, in to ne samo zaradi njenih jezikovnih analiz pravno relevantnih izrazov v Brižinskih spomenikih in hipotez o poimenovanih realijah, ampak tudi zaradi njene jasno izražene izhodiščne hipoteze o naplastitvi krščanskih pomenov na stare slovanske pravno relevantne izraze v času pokristjanjevanja. Naboru poimenovanj v Brižinskih spomenikih, ki jih je Wiehlova prepoznala kot pravnorelevantna, sem dodala še poimenovanja *zakonik*, *gospod* in *rab*. Wiehlova je izrazom iskala ustreznice v drugih slovanskih jezikih, zlasti v starocerkvenoslovanskem, sama pa sem upoštevala tudi slovenski jezikovni razvoj. Drugače kot Wiehlova, ki poimenovanj iz Brižinskih spomenikov ni umeščala v noben določen prostor, sem obravnavana poimenovanja in realije povezala z zgodnjesrednjeveškimi gospostvenimi tvorbami Slovanov v vzhodnih Alpah in z njihovim plemenskim pravom.

Kot vir izrazja za spoznavanje t. i. staroslovenskega prava je Brižinske spomenike upošteval S. Vilfan (*rota*). Na osnovi skupnega slovanskega izrazja je Vilfan oblikoval hipoteze o poimenovanih realijah, zlasti o organizacijskih oblikah pri Slovanih.

2. Hipoteze o pravno relevantnih institutih sem se namenila oblikovati tako, da bi bilo mogoče za obravnavani čas in prostor opisati verjetnost njihovega obstoja. Zato sem za analizo izbrala takšno izrazje, ki je nastalo v kontinuiranem slovanskem jezikovnem razvoju in je bilo zapisano v najstarejših virih v slovenskem jeziku. Zapisom obravnavanih izrazov sem sistematično sledila v večini starejših slovenskih pisanih virov, pri čemer me je zanimala pomenska stabilnost poimenovanj in razvejenost besedne družine. Prav tako pa sem jim iskala ustreznice v drugih slovanskih jezikih. To so namreč podatki, ki sem jih potrebovala za opis verjetnosti obstoja določenega izraza pri Slovanih v vzhodnih Alpah v zgodnjem srednjem veku (z lestvico *zelo verjetno*, *verjetno* in *manj verjetno*).

Verjetnost, da je bilo določeno poimenovanje del fonda pravno relevantnih izrazov Slovanov v vzhodnih Alpah, je največja, kadar imamo njegov zapis ohranjen v besedilu, ki je z njimi časovno ter glede prostora nastanka in namembnosti najbolj povezano, to pa je v Brižinskih spomenikih (npr. *soditi, gospod, oblast, zakonik, prjo imeti, zoprnik, vera, vernik, zavečati se*).

Kadar je prvi zapis obravnavanega poimenovanja mlajši, kljub temu obstaja verjetnost, da so poimenovanje poznali tudi ti Slovani, če poimenovanje izvira vsaj iz skupnega slovanskega obdobja in v poznejšem slovenskem jezikovnem razvoju izkazuje pomensko stabilnost in številno besedno družino (npr. *veča, svet; prisega, priča*).

Če poimenovanje ni ohranjeno ne v narečjih ne v Brižinskih spomenikih, ampak šele v mlajših virih in je samo slovensko (morda še hrvaško), potem je verjetnost, da so izraz že v zgodnjem srednjem veku poznali Slovani v vzhodnih Alpah, manjša (npr. *dežela, odvetnica*).

Skupni slovanski izvor oz. nastanek v kontinuiranem slovanskem jezikovnem razvoju je tisti element, ki upravičuje sklepanje, da je poimenovanje starejše od obdobja pokristjanjevanja. Pomaga nam pri utemeljevanju, da neki izraz (npr. *zakonik*) ni nastal šele v času pokristjanjevanja, temveč da je staro domače poimenovanje doživelo le semantično razširitev. Omogoča nam, da pod plastjo krščanskega pomena prepoznamo star pravno relevanten pomen.

3. Najtežje je sklepati o tem, kakšen pravno relevanten institut je poimenovanje označevalo. Verjetne značilnosti poimenovanega instituta je mogoče delno rekonstruirati na podlagi prvotne pomenske motivacije poimenovanja in na podlagi morebitnih kasnejših pomenskih sprememb. Vendar je odgovor na vprašanje, koliko je domneva o obstoju takšne realije upravičena tudi pri Slovanih v vzhodnih Alpah, treba vedno iskati v povezavi s spoznanji pravnozgodovinske vede.

Da bi lahko opisala verjetnosti obstoja iskanih pravno relevantnih realij, sem predstavela rekonstrukcije tistih bistvenih družbenoekonomskih značilnosti, ki so jih raziskovalci za Slovane v vzhodnih Alpah že ugotovili (npr. teritorialna vez pripadnosti, razslojevanje, obred ustoličevanja, nasledstvena pravica do oblasti znotraj ene rodbine, vloga starih modrih mož itd.). Primerjalno pa sem obravnavala tudi pravnozgodovinske tipologije, značilne za zgodnesrednjeveške gentilne skupnosti (npr. spoštovanje skupnih pravnih običajev kot bistven element pripadnosti znotraj skupnosti).

V zgodnjem srednjem veku in še kasneje je bil osrednja institucija, kjer so člani skupnosti obravnavali svoje 'javne' zadeve, zbor skupnosti (*veča, plactium, taiding*). Obravnavane izraze v nalogi je mogoče povezati prav s takimi zborovanji skupnosti.

3.1. Z največjo verjetnostjo lahko trdim, da so Slovani v vzhodnih Alpah poznali domača poimenovanja za 'sojenje' oz. za sodni postopek. Izrazje za sojenje je bilo razvejano že v skupnem slovanskem obdobju, pri čemer izstopa dejstvo, da so si ga iz slovanskih jezikov izposodili v številne druge jezike (lit., let., strus., srvnem. in romun.).

V Brižinskih spomenikih imamo ohranjeni stari slovanski poimenovanji *soditi* in *soden*. Besedna družina, ki je ohranjena v slovenščini iz mlajših obdobj, je številna in pomensko izredno stabilna. Tako obstaja velika verjetnost, da so ti Slovani poznali še stare slovanske izraze *sodba, sod* in *sodja*, ki so v slovenskem jeziku zabeleženi v mlajših virih.

Brižinski spomeniki nam v tem primeru ne ohranjajo le poimenovanj, temveč tudi opis takratne predstave o sojenju. Predstava o poslednji sodbi je v Brižinskih spomenikih sicer biblična, toda pomembno je dejstvo, da je bilo možno mnoge elemente in vloge v procesu sojenja poimenovati z domačimi poimenovanji in ni bilo potrebe po prevzemanju tujih. Zato je zelo verjetno, da so naslovniki Brižinskih spomenikov poznali vsaj primerljiva domača razmerja in institute še iz časov pred pokristjanjevanjem.

Shemo sojenja je prva prepoznala I. Wiehl (BS I, 9, in BS II, 66–97): obdolženi je na sodni dan (*zodni den*) pozvan (*bozuuani*) na pravdo, ki se odvija kot boj med dvema stranema (*prio imeti*) pred sodnikom, ki sedi na prestolu (*stati pred stolom bosigem*); obdolžencu stoji nasproti tožnik, nasprotnik v pravdi (*zopirnic*); na njegove obtožbe obdolženi poda svojo izpoved (*zuoimi vzti i zuoim glagolom izbovuedati*) oz. zagovor; obdolžencu pomaga Kristus (ga brani), s tem da mu pokaže, kako se mora (hudiču) odreči in se ga rešiti (*imse ze nam dozstoi od gego zavuekati i gemu ze oteti*).

Rekonstrukcijo I. Wiehl sem v nekaterih pogledih dopolnila, in sicer deloma z drugačno interpretacijo tistih poimenovanj iz Brižinskih spomenikov, ki jih je Wiehlova uporabila (*zavečati*, *zoprnik*), deloma pa tudi z vključitvijo še drugih, ki jih avtorica ni upoštevala (*oblast*, *gospod*).

Izraz *zavečati* je skupno slovanski (**zavěštati*) in je pomenil ‘obljubiti, zavezati se (z besedo)’. Pred naplastitvijo krščanskega pomena je verjetno poimenoval dejanje javne obljube, za katero pa je v kontekstu sodnega postopka težko reči, na kaj se je bila nanašala – morda na besedo, ki jo je obdolženi v postopku dal, da očitanege dejanja ni storil. V mlajše dobe slovenskega jezika se izraz ni ohranil.

Slovansko poimenovanje **sopъrъnikъ* za ‘nasprotnika v pravdi’ je v slovenskem jezikovnem razvoju še dolgo živo (DB: *zoprnik*; KV: *suparnik*; P: *supernek*), vendar v uradno pravno terminologijo (drugače kot v hrvaščini) ni bilo sprejeto. Izraz *prja* ‘pravda’ pa se je – razen v prekmurskem narečju – izgubil. S tem se je izgubil tudi prvotni pomen in kasnejši pomenski preskok, ki sta za pravo kot družbeni pojav bistvena. Prvi pogoj pravnosti je namreč nadomeščanje ‘fizičnega boja’ (pslovan. **pъreti se* ‘prepirati se, bojevati’) z ‘besednim bojem’ (BS II, 87 *prja*). V slovenskem jeziku se je namesto izraza *prja* uveljavil izraz *pravda*.

V predstavljeni rekonstrukciji ne srečamo poimenovanja za vršilca dejanja sojenja. To je lahko bilo *sodja*, ki je star slovanski izraz, vendar v slovenskem jezikovnem razvoju redko izpričan, ali pa *sodnik*, ki je izpričan le v mlajših virih v slovenskem jeziku, vendar relativno pogosto. Vsekakor pa je sodnik imel moč o zadevi razsoditi. V Brižinskih spomenikih srečamo abstraktum *oblast* v pomenu ‘moč nad nekom’, in sicer v zvezi z oblastjo hudiča. Ker pa so avtorji Brižinskih spomenikov lahko za ta pomen uporabili star slovanski izraz, je zelo verjetno, da so ga Slovani v vzhodnih Alpah pred pokristjanjevanjem poznali v drugačni zvezi, verjetno za splošno označevanje hierarhičnega razmerja moči. V tem pomenu se je izraz ohranil skozi ves slovenski jezikovni razvoj do danes. V drugih slovanskih jezikih izraz *oblast* pogosteje poimenuje ‘področje pod oblastjo’ (v slovenščini zelo redko). Ker gre slovnični razvoj pomena od *nomen acti* k *nomen loci*, je v slovenščini ohranjena starejša pomenska plast. Samo v slovenščini in hrvaščini pa srečamo izpeljano poimenovanje za vršilca dejanja, *oblastnik*.

Tisti, ki je sodil, je imel 'oblast'. V Brižinskih spomenikih je poimenovanje za tistega, ki ima (tudi) tako oblast, *gospod*. Ker so ta skupni slovanski izraz pokristjanjevalci prevzeli za oznako Boga, ki je v hierarhiji stvarstva najvišji, sklepam, da je bilo to poimenovanje tudi pri Slovanih pred pokristjanjevanjem oznaka za vodilnega člana skupnosti. Možno je, da je kakšno od poimenovanj te besedne družine (*gospod* ali *gospodar*) pred prevzemom izraza *knez* označevalo primerljivo družbeno vlogo (Vasmer, I 300: *gospodar* 'Fürst in der Moldau und Walachei', KV: *deſhelski gospud*).

Prvotna pomenska motivacija poimenovanja *gospod*, 'gospodar obeda, gospodar gostije' oz. 'gospodar gostov', je povezana z družbeno vlogo zagotavljanja hrane (preživetja) skupnosti. Skoraj vse do moderne dobe je bil glavni problem vsake skupnosti prav preživetje in tisti, ki je uspel izpolnjevati to funkcijo, je imel oblast. V slovenskem jeziku pri izrazu *gospod* ne moremo govoriti o popolni pomenski specializaciji prvotnega pomena v naslavljanje za boga. Tudi v mlajša obdobja se je namreč ohranilo pomensko polje poimenovanja *gospod* in njegove besedne družine, ki je povezano tako z družbeno vlogo zagotavljanja hrane (*gospodar*) kot tudi z dejavnostjo vladanja (*deželski gospod*).

Zelo verjetno je, da je poimenovanje *gospod* tudi pri Slovanih v vzhodnih Alpah označevalo enega od nosilcev družbene vloge zagotavljanja hrane in s tem preživetja. Verjetno je tudi, da je ob pomenski razširitvi in nato specializaciji izraza *gospod* na neke vrste vodilno družbeno vlogo (in na naslavljanje za boga) prišlo do oblikovanja besedotvorne različice *gospodar*, ki je prevzela pomen, ki je bil blizu prvotnemu: 'tisti, ki zagotavlja hrano, preživetje' oz. 'tisti, ki organizira upravljanje glavnega produkcijskega sredstva – zemlje'.

3.2. V rekonstrukcijo postopka sojenja lahko vključimo tudi nekatera druga poimenovanja, ki v Brižinskih spomenikih niso ohranjena, so pa stara slovanska in so v mlajših besedilih v slovenskem jeziku zastopana s številno besedno družino (*prisega, priča*).

Sestavni del sodnega postopka je bilo priseganje. Izraz *prisega* izkazuje izredno pomensko stabilnost tako v slovanskem kot v slovenskem razvoju. Gre za primer zelo zgodnje terminologizacije. Posebnost v zvezi s tem poimenovanjem je, da način izvajanja poimenovanega dejanja na slovenskem ozemlju še v 15. stoletju odraža prvotno pomensko motivacijo (KR: *sezite na to rihtno palico*), ki je bila 'dotik (nečesa svetega)'. Podoben primer zasledimo tudi v hrvaščini (VZ, 56).

Institut priseganja je bil sestavni del tudi drugih javnopravnih dejanj. Najstarejši listinski vir, ki ta institut omenja v zvezi s Slovani v vzhodnih Alpah, je Kremsmünstrska listina (777). Priča nam o županu *Physsu*, ki je s prisego (*coniuravit*) potrdil potek meje dekanije tam živečih Slovanov. Obstaja velika verjetnost, da so ti Slovani podobna dejanja poimenovali prav z izrazom *prisega*. Pomensko razmerje z drugim poimenovanjem za dejanje 'prisege', z izrazom *rota*, ki je v Brižinskih spomenikih ohranjeno, ostaja odprto.

Pomembno vlogo v vsakem sodnem postopku imajo priče. Poimenovanje *priča* sicer je staro slovansko, vendar le v slovenščini označuje vršilca dejanja in ne dejanja pričanja. Ker je to poimenovanje v slovenščini od prvega ohranjenega zapisa dalje izredno pomensko stabilno in izkazuje dokaj razvejeno besedno družino, je moralo do pomenskega preskoka priti že zgodaj v slovenskem jezikovnem razvoju.

Zapis instituta pričanja (pri pravnem poslu in ne v postopku sojenja) nam za Slované v vzhodnih Alpah ohranja darovnica iz 11. st., in sicer *sclauenicae institutionis testes*. Obstaja

velika verjetnost, da so Slovani ‘testes’ poimenovali prav s *priče*.

3.3. Iz rekonstrukcije sodnega postopka pa ne moremo izključiti niti tistih izrazov, za katere obstaja manjša verjetnost, da so jih Slovani v vzhodnih Alpah poznali (*odvetnica*, *obiskanje*).

V opisu sodnega postopka v Brižinskih spomenikih je vloga obrambe obdolženca namenjena Kristusu. Poimenovanja za to vlogo pa iz vira ne izvemo. Iz kasnejšega slovenskega jezikovnega razvoja imamo ohranjeno poimenovanje *odvetnica* (SR) in *odvetnik* (DB), katerih prvotna pomenska motivacija je ‘tisti, ki odgovarja (namesto obtoženega)’. Besedna družina tega poimenovanja (pslovan. **otvĕtiti*, *otvĕštavati*, *otvĕtĕ*) je sicer skupna tudi drugim slovanskim jezikom, vendar pa je poimenovanje za vršilca dejanja izpričano le v slovenskem in hrvaškem jeziku. Zaradi tega je verjetnost, da so ga poznali Slovani v vzhodnih Alpah, manjša. Vseeno pa dejstvo, da je poimenovanje pomensko stabilno ohranjeno tako v slovenščini kot tudi v hrvaščini (prvič že leta 1288 v VZ, 54), ne upravičuje trditve, da gre zanesljivo za mlajšo novotvorbo.

Poimenovanje, ki je prav tako prvič zapisano šele razmeroma pozno v razvoju slovenskega jezika, je *obiskanje*. Najverjetneje je najprej označevalo institut preiskave osumljenčevega domovanja zlasti v primeru tatvine, kasneje pa naznanitev spora nasprotni stranki. O obstoju samega instituta preiskave domovanja osumljenca v primeru tatvine tudi pri Slovanih v vzhodnih Alpah je težko dvomiti. V prid temu, da so ga poimenovali prav z izrazom *obiskanje*, priča dejstvo, da je njegova besedna družina nastala v kontinuiranem slovanskem jezikovnem razvoju, proti pa govorijo odsotnost starejših zapisov in zlasti njegove redke pojavitve v mlajših virih v slovenskem jeziku (GB, dela protestantov).

4. Poleg sodnih so na zborovanju skupnosti, na *veči*, obravnavali tudi druge skupne zadeve. Takšna zborovanja so bila osrednji način upravljanja v skupnosti. Zaradi splošne nepismenosti so bila nujni komunikacijski kanal med nosilci oblasti in prebivalstvom ter med prebivalci samimi.

Izraz *veča* v pomenu ‘zborovanje skupnosti’ je skupno slovanski. V slovenskem jezikovnem razvoju je sicer redko izpričan (v pomenu ‘trški zbor’ v 16. stoletju), a v pomenu ‘davek’ se je v različnih zvezah ohranil v koroških narečjih (G), v obirskem narečju celo prav do danes. Ker je v pravni zgodovini tipologija preskoka pomena ‘zborovanje skupnosti’ na pomen ‘davek (ki se na takem zborovanju določa in pobira)’ dobro utemeljena, in ker je v rezijanskem narečju ohranjena glagolska oblika poimenovanja *večivati* za ‘zborovati’, je hipoteza, da so Slovani v vzhodnih Alpah taka zborovanja poimenovali prav z izrazom *veča*, verjetna.

Druga možnost za poimenovanje takšnega zborovanja (morda ožjega telesa) je star slovanski izraz *svet*. Čeprav je prvi zapis v slovenščini ohranjen šele iz del protestantov, pa je od takrat dalje izraz pomensko izredno stabilen z zelo razvejeno besedno družino.

Ena od funkcij takšnih zborov je bila pravotvorna. Zaradi nepismenosti je bilo treba prebivalce o pravu seznanjati na različne načine, ponekod z recitiranjem veljavnih pravnih običajev, na primer enkrat letno (npr. Islandija: *lögsögumaðr*), drugod s poučenjem stranke o veljavnih običajih v različnih konkretnih spornih situacijah (npr. Franki: *rachymburg*;

VZ, PS: *prišlav*). V takih skupnostih so poznali osebe, ki so opravljale družbeno vlogo 'spomina skupnosti' (npr. Ahajci: *ištwr* 'tišti, ki ve') ali 'živega zapisnika' (npr. nadiški Slovenci: *jurati*), bile pa so lahko tudi 'osebe javne vere'. Pogošto so to vlogo opravljali 'štari/modri možje'.

Ker je bila v gentilnih kneževinah glavna identifikacijska vez spoštovanje skupnih običajev (in ne več morda etnična pripadnost), so bili nosilci družbene vloge poznavanja in ohranjanja plemenskega prava za njen obstoj ključnega pomena. Takšno družbeno vlogo, pravni inštitut, so zato gotovo poznali tudi Slovani v vzhodnih Alpah.

V Brižinskih spomenikih imamo ohranjen izraz *zakonik*. Ker je izpričan tudi v drugih slovanskih jezikih, je v času pokrišljanjevanja prišlo najverjetneje le do njegove semantične razširitve, tako da je začel označevati (tudi) pomen 'duhovnik' (v zvezi *božji zakonik*). V štari cerkveni slovanščini in v mlajšem hrvaškem viru je še ohranjen pomen 'tišti, ki uči/ve, kaj pravo je'.

Realijo, ki naj bi jo izraz *zakonik* poimenoval pri Slovanih v vzhodnih Alpah pred obdobjem pokrišljanjevanja, je treba iskati v povezanosti z realijo, ki jo je označevalo staro slovansko poimenovanje *zakon*. Ker sta glede na različni interpretaciji prvotne pomenske motivacije izraza *zakon* možni dve rekonstrukciji prvotnega pomena, so *zakoniki* lahko prvotno bili tišti modri možje, ki so v določeni sporni situaciji na zboru 'odločili (*konali, uzakonili* ' naredili razpravi konec'), katero pravilo velja', ali pa so se tako imenovali modri možje, ki so *zakone* 'pravila, ki so veljala od začetka oz. od nekdaj (*pslovan* za-četi*)' ohranjali kot del plemenske tradicije. Kasneje so najverjetneje opravljali obe vlogi.

Zapis v Brižinskih spomenikih priča o tem, da so Slovani v vzhodnih Alpah poznali poimenovanje *obet*. Njegov prvotni pomen izpred obdobja pokrišljanjevanja 'obljuba (bogovom), daritev' lahko povežemo s Prokopijevim sporočilom. To pravi, da naj bi Slovani verovali v enega boga, ki dela blisk in gospoduje čez vse ter zanj opravljali živalske daritve, obenem pa naj bi častili tudi reke, nimfe in druga božanstva ter tudi njim opravljali daritve. Takšne daritve bi ob različnih priložnostih prav tako pričakovali na zborovanju skupnosti.

Na veči so pripadniki skupnosti razpravljali tudi o odnosih z drugimi skupnostmi.

V Brižinskih spomenikih imamo ohranjena stara slovanska poimenovanja *vera*, *verovati* in *veren*. Ta besedna družina je v slovenščini v obdobju pokrišljanjevanja doživela skoraj popoln pomenski preskok. Kljub temu pa je na podlagi pomenov, ki so se vseeno ohranili, ter zlasti na podlagi pomenov, izpričanih v drugih slovanskih jezikih, razvidno, da je pred naplašitvijo krščanskega pomena označevala pomene 'resnica', 'zvestoba', 'prisega' in 'jamstvo'. Glede na pravnozgodovinske tipologije o razvoju odnosov dveh sprtih skupnosti, ki sta še na rodovno-plemenski stopnji, domnevam, da ohranja poimenovanje *vera* zelo staro pomensko situacijo v ruskih virih. Tam označuje izraz *vera* 'krvnino' ('compositio'), denarno nadomeščilo skupnosti za njenega ubitega pripadnika. Pomemben del obreda pomiritve je pomenila prisega (obljuba) člana skupnosti, ki ji je pripadal storilec, da bodo plačali krvnino. Druga stran se je obenem s prisego odpovedala maščevanju. Zelo verjetno je, da se je tudi pri Slovanih v vzhodnih Alpah takšna prisega (ali pa 'krvnina'), ki se je opravila pred zborom vse skupnosti, še vedno imenovala *vera*.

5. Ena od pravnozgodovinskih tipologij, značilnih za gentilne kneževine zgodnjega srednjega veka, je prevlada teritorialne vezi pripadnosti nad sorodstveno vezjo. Ko so se Slovani v zgodnjem srednjem veku naselili v vzhodnih Alpah in postopoma izoblikovali politično-teritorialno gentilno tvorbo, se je gotovo izoblikovala tudi potreba po poimenovanju tega naseljenega ozemlja.

V slovenščini je besedna družina *država* (*držati, držanje*) ohranjena v pomenih 'posest' in 'regio', zapisi v KV pa kažejo na to, da tudi v pomenu 'imperium', če mislimo s tem na 'oblast nad določenim teritorijem' (*od firšta prejeti gosposstvo ali državo*; sinonima k *država* pa sta *ladanje, dictio* in *rihta, jurisdictio*). Pomenski razvoj tega skupnega slovanskega poimenovanja je najverjetneje šel od 1. 'privatna oblast nad obdelovalnim zemljiščem' proti 'takšno zemljišče samo'; v naslednji fazi od 2. 'privatna oblast nad zemljiškim gospostvom in takšno ozemlje – gosposstvena oz. dinastična tvorba sama' do 3. 'upravna enota, provinca, v sklopu večje politično-teritorialne tvorbe, cesarstva', in na koncu do 4. 'suverena politično-teritorialna tvorba'.

Za tretjo in četrto stopnjo v pomenskem razvoju se je v slovenščini uveljavila besedotvorna različica *dežela* (npr. *Franska deshela* kot ustreznica za *Franckreich, nemška deshela* za *Teuschland* itd.). Pomenljivo je, da je zapis *dežela, deželski* ohranjen iz 15. stoletja, torej s konca tištega obdobja v razvoju politično-teritorialnih tvorb na našem ozemlju, ki ga imenujemo teritorializacija na stopnji dežele. Nosilci združevanja na teritorialni osnovi so bili večinoma tujejezični, slovenščina že dolgo ni bila več jezik javnega življenja, pa vendar se je za poimenovanje te nove politično-teritorialne tvorbe (ponovno?) uveljavilo slovensko poimenovanje.

Ker je besedna družina še iz skupnega slovanskega obdobja in ker sta obe besedotvorni različici ohranjeni v kasnejšem jezikovnem razvoju, poimenovanje *dežela* pa poleg tega izkazuje številno besedno družino, je verjetno, da so jo za prvo in drugo stopnjo v pomenskem razvoju poznali tudi Slovani v vzhodnih Alpah.

6. Reševanje sporov s pomočjo jezika in verbaliziranih konceptov pred forumom (sodiščem) in ne več samo z neposredno fizično silo je tisto, kar 'pravo' bistveno ločuje od 'neprava'. Obstoj sloja šolanih pravnikov v neki skupnosti sicer gotovo odločilno vpliva na način organizacije sodnega postopka ter na način verbalizacije pravno relevantnih koncepcij, vendar pa profesionalni pravniki niso pogoj za obstoj sodišč in postopka pred njimi.

V gentilnih kneževinah Slovanov v vzhodnih Alpah, kjer je bila bistvena vez pripadnosti spoštovanje skupnih običajev, o obstoju profesionalnih pravnikov ne moremo govoriti. So pa obstajale osebe, katerih družbena vloga je bila 'vedeti (in odločati), kaj pravo skupnosti je'. Sporne zadeve so ti Slovani obravnavali v sodnem postopku. To sta gotovo pomembna elementa pravotvorne dejavnosti, o kateri govori Vilfan.

V zgodnjem srednjem veku so se Slovani v vzhodnih Alpah postopoma organizirali v politično-teritorialno tvorbo. Tej stopnji družbenega razvoja ustreza potreba po institucionaliziranju pravno relevantnih razmerij, s čimer je povezana potreba po bolj ustaljeni in poenoteni pravni komunikaciji. Obravnavano domače pravno relevantno izrazje, ki je povečini pomensko stabilno (terminologizirano), kaže, da so bili nosilci tega procesa predvsem ti Slovani sami, sicer bi že v izrazju v zvezi s sojenjem morale biti več tujih poimenovanj.

Svoje ugotovitve lahko navežem tudi na Vilfanovo hipotezo o organizacijskih oblikah pri Slovanih. Ta pravi, da obstaja zarez med rodovno-plemensko ureditvijo z enotnim

slovanskim izrazjem in med državno organizirano družbo z razbitim izrazjem, kar naj bi dokazovalo, da je bil prehod iz starejše v novejšo družbo dovolj izrazit in opazen.

Analiza obravnavanih izrazov, ki so poimenovali javnopravna razmerja in institute, je pokazala, da je med njimi le malo takih, ki niso skupno slovanska in so nastala šele v kasnejšem jezikovnem razvoju. To so *sodnik*, *sodnija*, *oblastnik*, *odvetnik*, *dežela* in izraz *priča* kot oznaka za vršilca dejanja. Čeprav jih ni v Brižinskih spomenikih, so pa izpeljana iz skupnih slovanskih osnov in v kasnejšem slovenskem jezikovnem razvoju izkazujejo izredno pomensko stabilnost ter številno besedno družino, je verjetno, da so jih poznali tudi Slovani v vzhodnih Alpah. Če to drži, bi o enotnem pravno relevantnem izrazju še v času slovanskih gentilnih kneževin težko govorili. Res pa je, da na podlagi analiziranih izrazov ne moremo utemeljiti niti izrazito razbitega izrazja.

Menim, da tak rezultat priča o obstoju politično-teritorialne tvorbe Slovanov v vzhodnih Alpah, ki je živela premalo časa, da bi se lahko zaradi novih poimenovalnih potreb v zvezi z organizacijo oblasti izoblikovalo številnejše in pomensko stabilnejše domače izrazje. To tezo bi bilo v prihodnje treba preveriti še na več izbranih primerih.

SUMMARY

RITUS GENTIS OF THE SLAVS IN THE EASTERN ALPS

(A Model of Reconstruction on the basis of the Old Vernacular Language Material)

1. Introduction

The book is roughly divided in two parts. The first part encompasses the legal-historical context of the *ritus gentis* of the Slavs in the Eastern Alps in the Early Middle Ages, together with several typological parallels, the theoretical issues regarding the nature of law and the legal language in historical perspective and the theoretical questions concerning the language material, such as its sources, criteria for its selection, and the methods of its treatment. The second part consists of concrete linguistic analyses of the selected material and of the legal-historical hypotheses, shaped in consequence. A more detailed overview of the book is given in the Contents, translated in its full, and added at the end of this Summary. In the Summary, some chapters of the book are summarised more extensively than the others. The whole of the second part of the book, i.e., the treatment of the language material, is thus presented with the complete translation of the final conclusions.

The old vernacular lexis is given in Old Slovene with their contemporary parallels in Old High German (ohg.) and Latin, sometimes accompanied by translations into modern English or German. For the full development of the arguments in each case respectively, one has to turn to the main text. That is true for the majority of citations, too. In the Summary, only the most important works referred to, are cited again. Several linguistic and historical terms are added in brackets in other languages (German, Latin) in order to facilitate understanding.

2. Preliminary contentions

The Slavs, who settled in the Eastern Alps in the Early Middle Ages (6th century)¹ and established there barbaric kingdoms (*Carantania* and *Carniola* from 7th–9th centuries²) lived according to their own tribal law (*ritus gentis*).³ The classical historical sources, i.e. contemporary literature, folk tradition and historical documents, are scarce, but there exist a few legal-historical documents that testify to the fact that their *institutiones Sclauenicae* were known and recognised by their neighbours. For example, the two 11th century *notitiae traditionum* from that area convey the information that on the occasion of a land transfer,

¹ In literature, they are also called Alpine Slavs, cf. Schenker (1995, 22)

² The Early Middle Age barbaric kingdom of *Carantania* encompassed roughly the provinces of Carinthia and Styria in today's republics of Austria and Slovenia, respectively, and the eastern part of today's Austrian province of Tyrol. The barbaric kingdom of *Carniola*, however, was located in the upper part of the Sava valley in today's Slovenia. See Wolfram (1987; 1995), Štih (2000, 360–361).

³ There is a variety of different Latin names for the tribal law of the Early Middle-Age communities (*ritus gentis*, *consuetudines gentis*, *institutiones gentis*, *leges barbarorum*) mostly taken from different contemporary sources. The expression *ritus gentis* is used e.g. in the *Annales regni Francorum*, a. 823. Cf. the semantic overlapping of *ius*, *lex*, *consuetudo*, *mos*, demonstrated by Köbler (1971).

two groups of witnesses were present. One were witnesses, sworn according to the Bavarian tribal law (the so-called *testes tractes per aures*), and the other were witnesses, sworn according to the Slavic tribal law (most probably of the Carinthian Slavs), i.e. *Sclauenicae institutionis testes* (MDA III, 25). In addition, the notion that the Slavs in the Eastern Alps had any *ritus gentis* at all, rests on the following two assumptions: the typological contention that Early Middle-Age communities were polyethnic in nature, bound by common customs and not by ethnic origin (Wenskus 1977; Wolfram 1990), and the consideration of documented sources that in principle point to the existence of the *ritus gentis* in Slavic communities (e.g. *leges et consuetudines sclavicae gentis* in the Annals of Fulda, *običaji slovanski in Vita Methodii*) (Štih 1995, 21–45). Nevertheless, it appears that any recorded evidence of a tribal law among the Slavs in the Eastern Alps that might be paralleled to the recorded and preserved Germanic *leges barbarorum*, have unfortunately been lost, if they ever did exist.

The language of the upper classes and thus of the *ritus gentis* of the Slavs in the Eastern Alps, was ancestral to present day Slovene. The foundations for this contention can be found in a number of written sources, which include documentary sources that name *Carantania* and *Carniola* as the Slavic kingdoms, and the *Quarantani* and the *Carniolenses* as the Slavic tribes (e.g. *Sclavi qui dicuntur Quarantani* in the CBC),⁴ the abundance of toponyms, and especially the Freising Manuscripts,⁵ of which the transcripts are preserved from the late 10th century.⁶ The Freising Manuscripts are the earliest written source in Old Slovene (Ramovš 1995 (1937); Schenker 1995, 208) and was written for the purpose of Christianisation of the Alpine Slavs. Here we can find Slavic and Old Slovene namings for the relations that concerne the institutions of authority (e.g. *oblast* ‘authority’, *gospod* ‘lord’, *rota* ‘oath’). They are the most important source of this study. Herewith, the following typological characteristics should be noted: the translators of Christian notions into vernacular languages normally borrowed the old vernacular namings for the legally relevant relations and institutions to name semantically similar Christian concepts (Wiehl 1981, 59; Munske 1969, 1027–1030).

A rather significant indication that the language, ancestral to modern Slovene, was once used as a public language, is the well known ceremony of enthronement of the *dux* of Carinthia (B. Grafenauer 1952) as was recorded in 1414 (though referred to already in the 11. century and, according to some researchers, in the CBC, as well). There, the enthroner performed his part in the ceremony in Slovene, though the language of public life was at that time already predominantly Latin and German. According to a recon-

⁴ The main sources and literature cited e.g. in Wolfram 1995, Grafenauer 2000, 26–27; Štih 2000, 355–394 (e.g. *Historia Langobardorum* by Paul the Deacon, *Chronicarum quae dicuntur Fredegarii libri quattuor, Annales Fuldenses, Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (CBC) etc.)

⁵ The source is sometimes referred to as the *Freising Fragments*, as well.

⁶ See the summary in English on the description of the Codex Clm 6426 from the Bavarian National Library in Munich, which contains the Freising Manuscripts, and the notes on diplomatic, critical and phonetic transcriptions, the bibliography and the research of the manuscripts etc. in the *Brižinski spomeniki, Znanstvenokritična izdaja* (The scientific and critical edition of the Freising Manuscripts), 1993, 187–190. Cf. Zbornik Brižinski spomeniki (1996), which followed the international Symposium on Freising Manuscripts in Ljubljana, Slovenia (1994).

struction of the ceremonial proceedings of the enthronement in the Early Middle Ages based on the recorded sources, the people, who were present, sang *Kyriae eleison* in the Slovene language (I. Grafenauer 1942).

In order to reconstruct the elements of *ritus gentis* of the Slavs in the Eastern Alps, it is necessary to turn to sources and methods that have been developed by other related social sciences and humanities. It is comparative historical linguistics that as a science can aid a legal historian in his work by supplying specifically relevant data and information.

2. The thesis and the aims of the work

The underlying thesis of this work is that it is possible to reconstruct the elements of *ritus gentis* of the Slavs in the Eastern Alps, though we actually do not have any recorded rules. Bearing in mind, that the language of the upper classes and of public life was Slavic, this can be done indirectly, on the basis of linguistic materials – with largely those old legally relevant namings that have been recorded in the Freising Manuscripts and have evolved through a continued linguistic development.⁷ Here, the methods of the historical comparative linguistics and those of the legal history must be considered.

The thesis follows the general idea, that the level of the legal development of a certain period is not reflected only by the rules themselves, gathered for example in the codes of a different nature, mentioned in the literature of that period or preserved through folk culture, but also by the actual shaping and usage of the vernacular lexis for the legally relevant relations and institutions. Its mere shaping points to the existence of the relatively new phenomena in a community that needed to be expressed.

In my work, I have intended to show how the results of the legal historical methods and those of the comparative and historical linguistics should be met with, so that in the process, the analysed lexis can reveal the information on legally relevant institutions of the communities in question in a given period. However, I had no intention of analysing as much linguistic material as possible, but rather, to focus on the selected examples and shape the hypotheses about the phenomena, named once by the old vernacular lexis.

3. The history of linguistic and historical research

Jakob Kelemina and Metod Dolenc are the two legal historians who closely investigated and collected the old Slovene legal namings (Kelemina 1933; Dolenc 1940). However, although both contributed significantly to the explanation of lexical items, it was not until Sergej Vilfan that any meaningful headway was made in this field (Vilfan 1961; 1968; 1996). This scholar approached the identification of terms more critically, also by considering the linguistic findings, thereby contributing hypotheses on a possible existence of legally relevant relations in the past.

One of the studies that were crucial to this work, was the research by the German linguist Irene Wiehl (Wiehl 1981). It was not only her linguistic analysis of the legally relevant namings of the Freising Manuscripts and her subsequent findings of their possible meanings that were important, it was her clearly shaped initial hypothesis that really made the difference. In fact, she borrowed the well known typological characteristics that the

⁷ By that I mean that they have not been taken from other languages, calqued or otherwise borrowed.

translators of the Christian concepts into the vernacular languages normally assumed old, vernacular namings for the legally relevant relations and institutions (Munske 1968; Teeuwen 1926). To the list of legally relevant namings in the Freising Manuscripts that were recognised as such by Wiehl, I added some myself: *zakonik*, *gospod* in *rab*. Wiehl was looking for their parallels in the other Slavic languages, in the first place in the Old Church Slavic. In my work, I considered also the subsequent Slovene linguistic development. Differently from Wiehl, who never placed the Freising Manuscripts into any specific territory, I tried to show the connection with the Early Middle Age barbaric kingdoms of the Slavs in the Eastern Alps and with their *ritus gentis*.

As a source for the legally relevant namings of the old tribal law of the Slovene ancestors, the Freising Manuscripts have first been recognised by Vilfan (*rota*). Vilfan shaped several well-founded hypotheses of the named phenomena based on of the common Slavic legally relevant lexis, especially on the political organisation of the Early Slavs (1996, 26–29).

One of the most recent studies on the subject, *Verfassungsterminologie der frühmittelalterlichen Slawenherrschaften*, was contributed by a Croatian scholar and Professor at the University of Vienna, a specialist in the field of Slavic and Indo-European Studies, Radoslav Katičić (1996, 3–26). Other important works, that treated the Old Slavic and Indo-European legally relevant lexis, were written by V. V. Ivanov and V. N. Toporov (1978), Z. Gołab (1992), Gamkrelidze and Ivanov (1995), E. Benveniste (1969) and others.

Regarding the very approach to the analysis of the old legally relevant lexis, the work of Ruth Schmidt-Wiegand was very important (1981; 1991; 1996). This German linguist has devoted her life to researching the old vernacular legal lexis in the Germanic Early Middle Age texts and developed together with her colleagues from other disciplines (archaeologists, historians) many useful principles of such a research, which in its nature must be interdisciplinary.

4. On the nature of Law and Legal Language in the Historical Perspective

The first part of the third chapter of this book is dedicated to the untying of those conceptual pairs that, not only synchronically but diachronically as well, the modern lawyer would usually take for granted. Today, the notions that normally are coupled and that in this work, I tried to undo, are ‘Law and State’, ‘Law and Custom’ and ‘Public and Private Law’. I wanted to show that such a model of teaching can be found in the works of many legal historians (Wesel 1997) and that, especially when rethinking the first of the pairs (Law and State), the contributions of the legal anthropology, such as the notions of societal complexity and of horizontal and vertical societies, can be very useful.

The second part of this chapter deals with the relevant typologies regarding the nature of law and the language of law in the Middle Ages. First, the findings of Gerhard Köbler on the semantic overlapping in the Early Middle Ages of such key terms as *ius*, *lex*, *consuetudo*, *mos* are presented. Then the attention is focused on the assemblies as the major channels of legal communication in that period. Here, the work of Maurizio Lupoi *The Origins of the European Legal Order* is very often referred to. Regarding this topic, I have been particularly interested in the social role of different types of *legis periti* ‘custodians of law’ (croat., rus. *pristav*, germ. *rachymburg*, iceland. *lögsögumaðr* etc.).

One of the key legal universals that are so often taken for granted is the central role of language in the majority of different types of legal proceedings. There, the parties have to

conceptualise the conflict and the circumstances, necessary for its solution, and then verbalise them in front of a forum. Such proceedings can be characterised as *legal*, because they are implemented in order to replace the solving of conflicts directly by brute force. In this regard, I have metaphorically added to the old Latin saying *ubi societas, ibi ius – ibi lingua iuridica*. With the latter, however, I denote not only the language (terminology), used by trained jurists, but also the vernacular, used by layman in the legal proceedings. In continuation, the gap between the layman and trained jurists in complex societies is presented briefly.

The next section is dedicated to the nature of the language of tribal law. Here again, the work of Schmidt-Wiegand (1996) is pointed out, especially the phenomenon of early terminologisation process in the Early Middle Age Germanic tribal laws, that produced certain legally relevant expressions that throughout the subsequent language development proved to be semantically very stable. They can be referred to as an early stage of legal language, a product of the so-called culture of primary orality (Havelock 1986). Here, I added some examples of old Slavic and Slovene vernacular parallels. In the section on the role of vernacular languages in law, I briefly show the history of slow but steady replacement of *lingua erudita* by *lingua vernacula* in written law as well, pointing out several early recordings of law in vernacular in Europe (*Zakon sudnyj Ljudem, Las Siete Partidas, Vinodolski zakon* etc.). The next two sections were dedicated to the importance of recording the law and to different circumstances that caused the laws in Middle Age Europe to be committed to writing.

The last section of the third chapter deals with the law and language of law in the period of barbaric kingdoms of Alpine Slavs. First, the arguments that the Alpine Slavs lived according to the Principle of Personality of law are presented, the central argument being that the *Sclauenicae institutionis testes*, recorded at the beginning of the 11th century and mentioned at the beginning of this Summary, are the good enough proof for such a claim. Therewith, the argument of Herwig Wolfram, that the Carinthian Slavs, after their loss of their own dukes in 828, lived on automatically according to the Bavarian tribal law, is counteracted. If in that period any law had a relatively effective *territorial* jurisdiction at all, it was the law of the State of Franks (*capitulares*). In the first quarter of the 9th century, the Bavarians only gradually started to settle among the Carinthians, bringing their own customs with them. The *notitiae traditionum* show that the two peoples lived side by side according to their respective laws at least until the early 11th century. In continuation, the arguments that the language of public life in the barbaric kingdoms of Alpine Slavs was Slavic and ancestral to modern Slovene are developed and some of the legal institutions, that have by now been reconstructed by other of scholars, described (Vilfan 1961; 1968; 1996).

5. The criteria for the selection of the language material

I set down three basic criteria for the selection of the lexical items and their word families, on the basis of which the elements of tribal law of the Alpine Slavs can be brought to light with the highest degree of probability.

The first criterion was their emergence in the continued Slavic and Slovene language development: an Old Slovene naming, shaped in its continuum, points with a relatively higher probability at the existence of an old native institution (i.e. *veča* ‘placitum’, *rota* ‘oath’).

The second criterion was the legal relevance. According to a well-established legal-historical typology, the prevalent community bond within an Early Middle-Age barbaric kingdoms was the honouring of common customs and not blood relations (kinship). It is

the organisation of the ‘public’ sphere in a community, that is important for its legal history, therefore, I narrowed down my selection to the linguistic material that is connected to such relations (i.e. lexis, denoting legal proceeding, social status etc.).

The third criterion was the records of the lexical items in the oldest sources in Slovene. It is productive to seek connections between those legally relevant institutions, known to have existed in the context of the polities of Carantania and Carniola, and those Old Slovene namings, which were recorded in the sources that are closest in time and place to the researched area. These are the Freising Manuscripts. Since most of the vernacular legally relevant namings were preserved in later sources (i. e. the sources from the so-called manuscript period of Slovene, as well as from the time of Protestantism), these have also been considered.

6. The sources of language material

The sources from which I gathered the language material are the oldest preserved writings in the Slovene language: the Freising Manuscripts, the text from the manuscript period of Slovene, writings of the Slovene Protestants, especially Dalmatin’s Bible and the oldest secular legal text, the Slovene translation of Gorske bukve from 1582 (Dolenc 1940), as well as texts of different types of oaths in Slovene (Ribnikar 1976; T. Korošec 1996). Important sources, though different in nature, were also dictionaries of various Slovene dialects.

Diverse types of language materials that a researcher of older language stages would normally use, and which require different methodological treatment, are: texts in Slovene, Slovene lexis, recorded in texts in foreign languages, dictionary material, dialectal material and onomastics.

Manuscripts that were preserved in the Slovene language from the 14th century to approximately 1550 were collected by Nikolai Mikhailov (1998). The texts are mostly religious in nature. I included them in my work for the same reason that I used the Freising Manuscripts. The namings for the Christian concepts were for the needs of Christianization partly taken from the old Slavic vernacular that had previously denoted legally relevant relations.

Individual Slovene namings can also be found in texts written in Latin or German from different periods: *župan*, *kosezi*, *pojezda* etc. These lexical items are especially important because they uphold the fact that the writers did not find appropriate translations in foreign languages.

Also for the inclusion of the legally relevant namings, found in the works of the Slovene Protestants, especially in the translation of the Bible by Jurij Dalmatin (1584), the same argument was applicable as in the case of other texts with a Christian content. Therefore, for the process of Christianization the pre-Christian vernacular namings for legally relevant relations were used to denote the newly introduced Christian concepts. Several of the first recordings of these namings did not appear prior to the works of the Protestants. Naturally, in their works we also find those legally relevant vernacular namings that were not influenced by Christian contents.

In respect to the time and place of the evolution of the Freising Manuscripts, Protestant sources are far removed. Therefore, one could with due right raise the question of the treatment of such a wide range of the language material. I decided to treat these materials together, because of the phenomenon of the natural ‘terminologisation’. This phenomenon tells us that on the basis of namings, which prove to be diachronically stable in meaning, we

can also assume a relatively continued existence of the denoted concepts among the speakers.

The relevant sources for language material are also old multilingual dictionaries that included the Slovene language. The dictionary material is especially important because it preserved those old Slovene namings, which we are no longer familiar with. The dictionaries retained also some meanings of known words, which do not have the same meaning anymore. Into my work, I regularly included material from Megiser's dictionaries (1592; 1603; 1744), Alasia da Sommaripa's dictionary (1607), Kastelec-Vorenc's dictionary (1680–1710), Pohlin's (1781), Gutsmann's dictionary (1789) and Pleteršnik's dictionary (1894).

The pioneers in the field of collecting the Old Slovene lexis were Adam Bohorič with his *Articae horulae*, the first Slovene grammar, written in Latin (1584), and especially Jurij Dalmatin with the Register of Synonyms at the end of his translation of the Bible (1584).

The language, closest to the language of the Alpine Slavs, was the Old Church Slavic (Schenker 1995, 185–186), the language into which the two Slavic speaking Greek churchmen and missionaries, the brothers Constantine (Cyril) and Methodius translated several works. It is highly probable that *Zakon sudnyj ljudem* (Court law for the people), the translation of the Byzantine *Ecloga*, was carried out by one of the brothers. In my work, I have regularly included the typological material from *Zakon*, together with the material from several other sources. The majority of it was taken from the *Lexicon linugae paleoslovenicae*, which was designed on the basis of all known Old Church Slavic sources.

Typologically, important material was also found in old legal texts in Croatian language, i. e. in *Vinodolski zakon* (The Law of Vinodol, 13th century) and *Poljički statut* (The Poljice Statute, 15th century). On regular basis I consulted some of the Serbian and Russian sources, of which, however, there is still much to be researched. On occasions, I included the material from other Slavic and Indo-European languages, as well.

7. Methods of research and the relevancy of historically analysed lexis for legal history

For any kind of term-based suppositions a rigorous linguistic phonetic and word-formation analysis must be performed. Herewith, we can avoid the explanation of namings on a 'linguistic feeling' basis (i.e. folk etymologies) and at the same time circumvent the danger of an automatic transfer of a current word meaning into a historical situation.

In the present work, several methods were applied. In the first phase it was necessary to establish whether the chosen naming had truly evolved through a continued linguistic development and was not assumed from any other language. At this stage two methods of comparative historical linguistics must be observed: first, the comparative method (the gathering of hypothetically similar namings in related languages) and second, the subsequent approach, the method of reconstruction (the use of phonetic and word-formation laws). As a rule, these two methods not only reveal if a naming evolved within a language continuum, but might also be time-determined in a specific period of development of the Indo-European languages (i.e. common (pre) Indo-European, Baltic-Slavic, common Slavic etc).

The second phase studied the identification of the meaning: the basic meaning of the selected naming (and thus its primary motivation) and any later shift in meaning, in addition to a semantic extension and specialisation, the naming might have experienced. This second phase requires the confrontation of linguistic findings with legal-historical notions. These conceptions rest first, *on the reconstruction* of the legally relevant relations based on documentary sources, pertinent to a community in question and second, *on the typological*

phenomena, i.e. findings and conceptions that are the result of the comparative legal method (e.g. the confronting of the old vernacular lexis of adjudication, found in the Freising Manuscripts, when describing the Last Judgement, and the legal-historical typologies of the adjudication processes at the assemblies of the Early Middle Age barbaric communities).⁸

A typical contribution of a legal historian is that he can analyse the actual socio-economic relations, and can thus determine the level of development of a particular community in a specific period of time that corresponds to the reconstructed linguistic period. This is the basis for his possible exposure of the main characteristics of a named legally relevant phenomenon.

The scheme, according to which the language material in this work has been treated, follows the presented stages of research, and thus consists of two parts. For each naming (and its word family) the relevant records in the sources are first gathered (always starting with the oldest one) and the word formation and etymological analysis presented. This part is titled 'lexical-semantic level' (of the analysis). In the second part ('legal-historical questions'), the legal-historical hypothesis concerning the phenomenon, that might have been denoted by the naming in question, are explained, and the questions, that remained open, listed.

The main characteristic that qualifies lexical items as a relevant source to be used in legal history is best understood through the process of evolution of each naming (eng. *nomination* Geeraerts 1997, 89–93; ger. *Bennenugsakt*). Etymology, as a science, maintains that each newly acquired concept is named according to those of its features which were for the speakers the most important (functional, obvious, etc.). This is called the basic meaning motivation (ger. *Bennenugsmotiv*). Later on, a particular naming follows its own living continuum and might acquire other additional meanings thereby introducing other polysemous words to the language. However, the once already named concept may also attain other namings.

For the legal history, at least two positive results of the naming process emerge. The first is, that our research of the primary conceptual motivation of the legally relevant namings and the possible later shifts in meaning, allows for a certain comprehension and insight into the mental perception of concepts, as were conceived by our ancestors. The second consequence that the legal historian can profit by is that he can assume from the very scale and scope of the vernacular namings the level at which a particular society finds itself (e.g. in a society where the primary bonds are those of kinship, relatively differentiated vernacular lexis, denoting the complex family relations, is expected). In this regard, the attention to the numerousness of the whole word family is particularly important.

Therefore, the importance of the lexical items as a source for the research of the past lies in the fact that the namings point to the very existence of a specific phenomenon, and in the possible understanding of their content, that is the mental conceptions of a particular group

⁸ The whole of the second chapter of the book is devoted to the legal-historical typologies and reconstructions, which were shaped upon studying the Early Middle Age *gentes* and, in consequence, also for the barbaric kingdoms of Alpine Slavs, starting, however, with the questions of principle: how are the two concepts of research ('reconstruction' and 'typology') interconnected and what kind of *realia* can be discovered at all. The second of these two questions is posed once again at start of the chapter V (On methods and the research process), when dealing with the question, which communities can be compared at all, and with the question of the differences between comparing legal institutions and comparing the language material.

of speakers, who once shaped these namings. It is important to note, that they can either form new namings, thereby, expressing the result of a relatively long cognitive process, which is the acquisition of a new concept, or the old namings can be attributed new meanings, that more adequately reflect the changed reality. It is well known that speakers often import new concepts, together with foreign namings. The latter can also occur due to prestige.

In any case, for the legal historian, the useful results of a linguistic analysis are always at the hypothetical level. However, even after the confrontation of these results with the findings based on the more 'reliable' legal-historical sources, documentary material, contemporary historical literature and folk tradition, his conclusions, to a large extent, are still nothing more than hypothesising, i.e. his interpretation of past events. What in the end decides, whether his hypothesis will ever become *opinio communis* of the profession, are arguments with which he substantiates his hypothesis, and which he uses in constructive dialogues with his colleagues.

8. Conclusions

8.1. The concluding hypotheses concerning the legally relevant institutions have been shaped in such a way that it is possible to describe the period and the place when they probably existed.

I have systematically investigated the records of the chosen lexical items in the majority of the older Slovene written sources. In each case, I was interested in the diachronic stability of their meaning and in the numerousness of their word families. I also tried to find their parallels in other Slavic languages. That was the necessary data I needed for the description of the level of probability that the lexical item in question could have been known to the Slavs in the Eastern Alps in the Early Middle Ages (ranging from the very possible and possible to the less possible).

The probability that a naming in question formed a part of the legally relevant lexis used by the Slavs living in the Eastern Alps, is greatest, when we find it recorded and preserved in the Freising Manuscripts, i.e. in the documents, that were written for the purpose of their Christianisation (e.g. *soditi* 'to judge', *gospod* 'lord', *oblast* 'authority', *zakonik*, in ohg. *ēwarto*, ger. 'Gesetzmann', *prjo imeti* 'to be on trial', *zoprnik* in lat. *adversarius*, *vera* 'compositio', 'fides', *verniki*, *zavečati* 'to reject') and therefore originate from the researched period and from the area, close to that of their settlement.

If the first recording of a naming is of a younger date, there still exists the possibility that it was also familiar to these Slavs, should the naming originate from a common Slavic period and its meaning proved to be stable and its word family numerous in the later Slovene language development (e.g. *veča* in lat. *placitum*, svet 'consilium', *prisega* 'oath', *priča* in lat. *testis*).⁹

The common Slavic origin of a lexical item (i.e. its shaping in the Slavic linguistic continuum) is also the element that points to the fact that the naming is older than the period of Christianization. Therewith, we can prove that the naming in question (e.g. *zakonik*, in ohg. *ēwarto*) did not emerge during the period of Christianization, but rather, that at that time the old vernacular lexical item only experienced a semantic extension. Therefore, under the layer of the Christian meaning we can discern the old legally relevant one.

If the naming was not preserved either in the dialects or in the Freising Manuscripts, but appeared later and exists only in the Slovene language (perhaps in Croatian, too), then

there is a small probability that the naming was known to the Slavs settled in the area of the Eastern Alps (e.g. *dežela* ‘terra; provincia’, *odvetnica*, *odvetnik* ‘advocatus’).

8.2. The most difficult surmise is, which legally relevant institution was actually named by a particular lexical item. The probable characteristics of the institution in question can be partly reconstructed on the grounds of the so-called basic meaning motivation and on the possible later semantic changes. However, the answer to the question to what extent the assumption of the existence of such a reality is correct also in the case of the investigated Slavic communities, should be researched in connection with the findings of the legal history.

In order to describe the probability of the existence of the legally relevant realities, I have first pointed out those fundamental socio-economic properties of the Early Middle Age Slavic communities in the Eastern Alps that researchers have already reconstructed. In my research, I have also employed the legal-historical typologies that are in general characteristic of the Early Middle Age state-like polities.

In the Early Middle Ages and even later, the main institution where the community members dealt with their public affairs was the assembly of the community (*veča*, in lat. *placitum*). It must be noted that most of the lexical items, dealt with in this book, can be related to such community assemblies.

8.3. It is very possible that the Alpine Slavs had their own vernacular namings for ‘adjudication’, i. e. for the judicial proceedings (*sodba* ‘judgement’). They emerged during the common Slavic period and some of them have even been borrowed by a number of other languages (Lithuanian, Old Prussian, Middle High German, Romanian etc.), experiencing at the time the different shifts in meaning.

In the Freising Manuscripts we find the Slavic namings *soditi* ‘to judge’ and *soden* ‘of the court’. The rest of the word family, which has been preserved in the Slovene language from later periods, is numerous and stable in meaning. From the gathered material we can conclude that *sodba* and *soden*, along with *sod* and *sodja*, have been a part of the legally relevant vocabulary of the Alpine Slavs. It is to be especially noted that in this case the Freising Manuscripts do not only preserve the bare namings, but also the concept of judgement itself, hidden behind the description of the Last Judgement. Despite the fact, that this notion is biblical in nature, many of its elements (the stages in the process and a number of social roles tied with it) were named with the vernacular lexis and not with a borrowed one. Therefore, it is possible that the Alpine Slavs, for whom the Freising Manuscripts were intended, were familiar with the comparable domestic relations and institutions that were rooted in the pre- Christianization period.

The first to recognise the scheme of adjudication in the Freising Manuscripts was Irene Wiehl (BS I, 9 and BS II, 66–97): on the day of the judgement (*sodni den*), the accused is summoned (*bozuuani*) to appear for a trial in court which takes the form of a (verbal) battle (*prio imeti*) between two parties and before a judge who sits on the throne (*štati na stolom bosigem*); the accused is faced by the defendant, the opponent in the trial (*zopirnic*); to answer the charges, the accused states his testimony (*zuoimi vzti i zuoim glagolom*

⁹ The meanings (e.g. ‘consilium’) and contemporary translations (e.g. *placitum*) given in Latin are mostly taken from the Kastelec-Vorenc dictionary (KV). For the whole of the diachronic semantic field of the namings and their respective primary meaning motivations, see the main text.

izbovuedati); in his defense, the accused is helped by Christ, thereby showing him how to renounce the Devil and save himself (*imse ze nam dozštoi od gego zavuekati i gemu ze oteti*).

In some cases, I have supplemented the reconstruction made by Wiehl partly by a different interpretation of those namings from the Freising Manuscripts, which Wiehl included in her analysis (e.g. *zoprnik* in lat. *adersarius*), and partly by adding some of those, that the authoress did not consider as legally relevant namings at all (*oblašt* ‘authority’, *gospod* ‘lord’).

The naming *zavečati* is common Slavic (**zavěštati*) and meant ‘to promise, to bind by word; reject’. Its pre-Christian meaning was most probably ‘the act of public promise’. However, it is difficult to say, what in the context of the adjudication process, it was specifically meant. Perhaps it had the meaning of a solemn word, which the accused gave, at the beginning of the proceedings, stating that he did not commit the act, he had been charged with. In the later period of the Slovene language, this particular naming did not survive.

The Slavic naming **sopъrъnikъ* ‘the opponent (in a trial)’ survived in the Slovene language for quite a long time (DB: *zoprnik*; KV: *suparnik*, P: *supernek*), but it was not accepted as a part of the official legally terminology (as opposed as in the Croatian language). In the later Slovene language development, the naming *prja* ‘battle, trial’ was lost – with the exception of the dialect of Prekmurje. Therewith, its primary meaning motivation and its later shift of meaning, both crucial to the understanding of the emerging legally governed relationships, were lost, as well. It is the replacement of the ‘physical battle’ (Common Slavic **pъreti se* ‘to quarrel, to fight’) by the ‘battle of words’ (*prja*), that is the first condition for legality. In the Slovene language, the expression *prja* was replaced by *pravda*.

In the presented reconstruction, there is no Slavic naming from the same word family for ‘a judge’, i. e. for the *nomen agentis*. Judging from the later sources, this could have been either *sodja*, which is an old Slavic expression, though in the Slovene language rarely recorded, or *sodnik*, which is known only in Slovene. The latter has appeared rather frequently in the later sources and is today an official legal term for ‘a judge’.

A person, with the role of judge, has *the power* (of adjudication). In the Freising Manuscripts we meet with the *abstractum oblašt* ‘authority; power over someone’, which is used with the regard to the power of the Devil. The fact that the authors of the Freising Manuscripts were able to find a suitable naming for such a notion in the vernacular lexis, speaks for a very high probability that the Alpine Slavs were familiar with a comparable notion in their pre-Christian era, as well. It could be that it was used to generally denote a concept of hierarchical relations. The naming remained in Slovene to the present day and is today a part of the official legal language. In the other Slavic languages *oblašt* has mostly denoted ‘an area under jurisdiction’, however very rarely in Slovene. We can safely say that the older semantic layer is preserved in Slovene, because typologically a meaning shifts regularly from *nomen acti* to *nomen loci*. It is only in Slovene and Croatian that we find the corresponding naming for the *nomen agentis*, *oblaštnik*.

In the Freising Manuscripts, a person, vested with judicial honours, is named *gospod* ‘lord’, due the biblical concept of the Last Judgment. As this common Slavic naming was employed by the missionaries, who used it to translate the Christian address to God, the highest authority in the hierarchy of the world order, I think that in the preceding period, the Alpine Slavs may well have used this naming to denote a leading member of the com-

munity. It is possible that one of the namings of this word family (*gospod* or *gospodar*), denominated a comparable social role before the well known borrowing of the word *knez* (from Proto-germ.**kuningaz*) occurred, but also a long time after that (Vasmer I, 300: *gospodar* ‘Fürst in der Moldau und Walachei, KV: *deželski gospod* ‘the landlord’). The primary meaning motivation of the naming *gospod*, ‘master of repašt, master of feasts’, in other words ‘a hošt’, is closely tied in with the role of providing food for the community, thus guaranteeing its survival. Almost to the present day, the main problem of many communities has been their survival. That is why a person who could perform this task successfully, paved himself and his family or clan the way to power. In the case of the Slovene naming *gospod*, there has been no exhaustive shift in meaning from its primary sense to the addressing of God. Well into the younger periods, the semantic field of the naming *gospod* and of the related words encompassed both meanings, the social role of the provision of food (*gospodar* ‘Lord’), and the activity of ruling (*deželski gospod* ‘the landlord’).

All the above stated points to a very high probability that the naming *gospod* denoted the social role of food provider also in the case of the Alpine Slavs. It is possible, that the processes of the initial broadening of the meaning of *gospod* and later of its specialization to ‘a leading social role’ (and to the ‘addressing of God’), caused the shaping of a lexical variant *gospodar*. The latter took over the original meaning ‘the person who provides food and guarantees survival’, i. e. ‘the person who organizes the management of the main means of production – the land’.

8.4. In the reconstruction of the judicial process we can also include some other namings, not found in the Freising Manuscripts, but which are old Slavic and appear in the younger texts in Slovene, together with their relatively numerous word families (*prisega* ‘the oath’, *priča* ‘a witness’).

A part of the judicial process was the taking of the oath. The naming *prisega* has been, throughout its recorded history, remarkably stable in meaning, first in the Slavic and then in the Slovene language developments. This is an example of very early terminology. A singularity connected with this naming was that the manner in which the denoted act was performed on the Slovene territory at least until the 15th century, reflecting its primary meaning motivation (KR: *sezite na to rihtno palico* ‘touch the judicial staff’), and that was ‘the touching (of something holly)’. A similar case can also be found in Croatian (VZ, § 56).

The institution of taking the oath was also a part of other public legal acts. The oldest written source that mentions this institution in connection with the Slavs who lived in the eastern Alps was the Kremsmünster Manuscript (777). This manuscript speaks about *župan* (‘the chief of *župa*’) Physso, who confirmed under oath (*coniuravit*) the borders of the territory where the Slavs of his *župa* (‘a territorial community, once bound by a common descent; a clan’; in this source named *dekanija*) lived. It is likely that the Alpine Slavs named these kinds of act *prisega*. The differences in meaning between *prisega* and another naming found in the Freising Manuscripts in the similar context, *rota*, remain open.

Witnesses have an important role in any legal proceedings. The naming of *priča* is an old Slavic expression, however, only in the Slovene language does it signify the *nomen agentis* and not the *nomen acti*, i. e. ‘speaking; the giving of testimony’ as in other Slavic

languages. Since this naming is extremely stable in meaning from the first record in Slovene on and is a part of a rather numerous word family, the shift in meaning had to appear quite early in the Slovene language development. The recorded institution of testimony (as a part of a legal transaction) has been preserved from the very territory of the Alpine Slavs from the 11th century: *sclauenicae institutionis testes*. It is possible that the Alpine Slavs denoted this kind of witnesses (*testes*) with the naming *priča*.

8.5. From the reconstruction of the adjudication process we cannot exclude even those namings, where their poor and late records point to a small likelihood that the Alpine Slavs knew and used them (*odvetnica, obiskanje*).

In the description of the adjudication proceedings as can be found in the Freising Manuscripts, the role of defense of the accused was given to Christ. However the naming for this role cannot be found in this oldest source. The later Slovene language development brings us the naming *odvetnica* (SR), and *odvetnik* (DB), both with the meaning ‘the person who speaks in the name of the accused’. The word family of this naming is common to other Slavic languages, though the *nomen agentis* appears only in Slovene and Croatian. That is why it is less likely that the Alpine Slavs were familiar with it. All the same, its relative stability in meaning in Slovene and Croatian does not render the conclusion of its being a younger word-loan, automatically plausible.

The naming, which was also recorded late in the development of the Slovene language, though in a text of a legal nature (*Gorske bukve* from 1582), is *obiskanje* (‘scrutatio’). On the basis of the Slovene sources and comparable Slavic material it most probably denoted first, the ritualised search of the suspect’s home in case of the alleged theft, but later, at least in the case of the Slovene development, its meaning shifted to ‘the formal announcement of the suit to the opposite party’. The late records does not rend the hypothesis that this institute was known also to the Alpine Slavs very probable.

8.6. At the community assembly (*veča*) there were other matters, apart from the judicial ones, to be dealt with. Due to the illiteracy, these assemblies were the main channels of communication among the community members and thus of its governing.

The naming *veča* is common Slavic. Its word family encompasses *odvetnica, obet* and *svet*. In the Slovene language development, its attestations are rather late (15th century). In the meaning ‘assembly’, there exist few scattered records (also *večüvati* ‘to gather at an assembly’), but in the meaning ‘tax’, the naming survived in the dialect of the Carinthian Slovenes until today. Its common Slavic origin, together with these records, uphold the hypothesis of it being known to the Early Middle Age community of the Alpine Slavs, as well.

One of the functions of the assemblies is the preserving of the community customs. This task was frequently carried out by special kinds of functionaries. In fact, this is a cross-cultural legal-historical typology, mostly found in the illiterate stateless societies and in the early state-like polities: e.g. Homeric ἕστωρ, Slavic *prištav*, Frankish *rachymburg*, Islandic *lögsögumaðr* (Busolt 1920; Haastrup 1985; Pera 1988; Schmidt-Wiegand 1991; Lupoi 2000). In my work, I developed the hypothesis that one of such *legis periti* in the community of the Alpine Slavs was named *zakonik*. This naming is found in the Freising Manuscripts (BS III, 17–18).

The referent (*denotatum*) that the Alpine Slavs denoted by the naming *zakonik* before

the period of Christianization, should be sought in connection with the referent that has been named by the old Common Slavic legal term *zakon*. Due to the two different interpretations of the basic meaning motivation of *zakon*, two variants of reconstruction of the original meaning are possible. *Zakoniki* (pl.) could originally have been those old wise men, who had the authority to decide (*konati* ‘to end’) in a specific dispute which rule should apply. They also could have had the role of preserving ‘the traditional rules, that had been valid from time immemorial, i. e. from the very beginning (Common Slavic *za-četi* ‘to begin’). It is possible that they performed both roles.

The contents as were recorded in the Freising Manuscripts, bear proof that the Alpine Slavs knew the naming *obet*. Its pre-Christian meaning ‘promise (to gods), a gift (to gods)’, can be linked to a Prokopij’s account on Slavs. This message states that the Slavs believed in a deity, that was the creator of lightning and the master of everything. To honour him, the Slavs would perform animal sacrifices, however at the same time would worship rivers, nymphs and other deities, to whom they performed the acts of immolation, as well. On different occasions, these types of sacrifice would also be performed at the assembly gathering of the community.

At an assembly (*veča* ‘placitum’), the members would also discuss their relations with other communities. The Freising Manuscripts preserved the old Slavic namings *vera* (‘compositio; fides’), *verovati* and *veren*. During the period of Christianization, this word family experienced almost a complete shift in meaning. Nonetheless, on the bases of those meanings that have been preserved in Slovene, and especially the ones that are attested in other Slavic languages, it is evident that, their pre-Christian meaning ranged from ‘truth’, ‘oath’, ‘loyalty’ to ‘guarantee’. With regard to the legal-historical typologies on the relational dynamics between the two conflicting communities that are still at a tribal stage I assume, that the naming *vera* has preserved a very old semantic layer in Russian sources. There the naming *vera* signifies ‘compositio’, i. e. a compensation to the community of the deceased for its killed member. An important part of the reconciliation process was the oath (promise), taken by a member of the community of the perpetuator, stating that they would pay the compensation. At the same time, the other side would also take the oath, therewith waiving their revenge. It is very possible that also in the case of the Alpine Slavs, the oath (or ‘compensation’), that was performed before the assembly of the entire community, still retained the old naming *vera*.

8.7. One of the legal-historical typologies, characteristic of the barbaric kingdoms of the Early Middle Ages, was the supremacy of territorial bonds over those of blood relations. In the Early Middle Ages, when the Slavs settled in the Eastern Alps and gradually shaped a political and territorial tribal formation, there most probably emerged the need for the naming of this inhabited territory.

In Slovene, the word family *država* (*držati*, *držanje*) is preserved in the meanings ‘possesio’ and ‘regio’. The records in KV, however, show that it had been preserved also in the meaning of ‘imperium’ (‘to rule over a territory’ (e.g. KV: *od firšta prejeti gospostvo ali državo*). The semantic development of this Common Slavic naming probably went from 1. ‘authority over cultivated land’ > ‘this type of land’ > 2. ‘authority over the domain and such a domain itself, i. e. dynastic property’ > 3. ‘an administrative unit, province within

a larger political and territorial formation, such as an empire' > 4. 'a sovereign polity'. For the third and fourth levels in the Slovene semantic development, a word-formation variant *dežela* emerged (e.g. in Megiser, *Franška deželna* for 'French Kingdom'). One should observe that the namings *dežela*, *deželski* were recorded in the 15th century, that is at the end of that period in the development of territorial and political formations on today's Slovene territory, which the legal historians have described as the period of expanding of the public authority over the territories, rounded at the level of a province. It should also be noted, that despite the fact that the protagonists of those processes in most cases came from outside the Slovene-speaking territories and that Slovene therefore had further lost its role as a language of public life, an old vernacular naming for these new political and territorial formations had been re-established (*dežela*). This word family has its roots in the Common Slavic period and both word formation variants (*država*, *dežela*) were preserved in the later language development. *Dežela*, in addition, has a numerous word family, so it is possible that among the Alpine Slavs the naming was known as a denotation for the first and the second stages in the presented development scheme.

8.8. The solving of conflicts with the aid of language and verbalised concepts in front of a forum (court), and no longer by direct brute force is that what separates law from 'non-law'. The existence of a class of trained jurists in a community has an important influence on the manner in which legal procedure is organised, as well as on the mode of verbalisation of legally relevant concepts. Nonetheless, trained jurists are not the prerequisite for the existence of courts and legal processes that take place there.

In the barbaric kingdoms of the Alpine Slavs we cannot speak of the existence of trained jurists. However, there existed persons whose social role was 'knowing (and deciding), what law is in a community', which together with the existence of the vernacular vocabulary for the adjudication points to the fact, that the Alpine Slavs dealt with their disputes according to certain legal proceedings. These two elements are most certainly important aspects of the 'legal activity' (*pravotvornost*) that Vilfan speaks about.

In the Early Middle Ages the Slavs in the Eastern Alps gradually organised themselves into territorially defined political formations. This stage of social development gives rise to the need for more institutionalised legally relevant relations that necessitate a more semantically stable and unified legal communication. The treated legally relevant vernacular lexis, that has been mostly stable in meaning (close even to a terminology), points to the fact, that the protagonists in this process were to a great extent these Slavs themselves, because otherwise the lexis, related to adjudication, should have contained more foreign lexical material.

I can link my findings also to Vilfan's hypothesis regarding the organisational forms that were known to the Alpine Slavs. This hypothesis states that there is a cleavage between the stage of a tribal order with unified Slavic lexis and the stage of a state-like organised society with a fragmented lexis. This should prove that the transition from the tribal to the state-like society was distinct and notable.

The analysis of the treated vernacular lexis, denoting 'public' legal relations and institutions, has shown, that among them existed only a smaller part of namings that were not Common Slavic and emerged only in the later language development (though from the Common Slavic roots). These expressions are: *sodnik*, *sodnija*, *oblastnik*, *odvetnik*, *dežela* and *priča* (denoting *nomen agentis*). They were not recorded in the Freising Manuscripts,

but nevertheless, in the later Slovene language development they showed an extraordinary semantic stability with numerous word families. Therefore, it is very possible, that they were known also to the Slavs in the Eastern Alps. In consequence, we cannot uphold the thesis that the existent Slavic vernacular lexis pertained only to the tribal stage. However, we must say that on the basis of the analysed linguistic material, there is not enough evidence even to confirm the other theory, i. e. that the vernacular lexis of the emerging state-like societies of the Alpine Slavs was not fragmented. All in all, we can maintain that the cleavage that Vilfan spoke of, was not so drastic in the period of the Early Middle Age polities, but that it came about later.

In my opinion, the achieved results proved that in the barbaric kingdoms of the Alpine Slavs, where the language of public life had been ancestral to today's Slovene, there existed conflict resolving proceedings that can be characterised as legal. However, these polities lasted too little time for the new nomination needs regarding the authority to emerge, and that, in consequence, a more numerous and semantically stable vernacular lexis could have been shaped. In the future, this supposition should be tested further, based on other selected examples, treated in monographic publications.

Contents	4
Prologue (<i>R. Katičić</i>)	9
A Word to the Reader	11
Abbreviations	13
Graphic signs	17
I. Introduction	19
1. Initial thesis and aims of the work	19
2. History of research	20
II. Legal-historical typologies and reconstructions	25
1. Existence of <i>realia</i> ? The Possible Approaches.	25
2. Typologies on the Organisation of the Early Middle Age Communities	26
2.2. Primary and secondary sources	26
2.3. Typologies on the Early Middle Age <i>gentes</i>	27
2.4. Typologies on the Early Middle Age barbaric kingdoms	28
2.5. The Empire of the Franks – the Early Middle Age political power	33
3. The Slavs in the Eastern Alps in the Early Middle Ages	34
3.1. Primary and secondary sources	34
3.2. Reconstructions of the political evolution	35
3.3. Reconstructions of the economic and social structures	37
III. On the Nature of Law and Legal Language in the Historical Perspective	41
1. On the notion of Law Diachronically – the Untying of the Conceptual pairs	42
1.1. State : Law	42
1.2. Law : Custom	47
1.3. Public Law : Private Law	49
2. The relevant typologies on the nature of law and language of law in the Middle Ages	50
2.1. The explanatory value of the semantic fields of <i>ius</i> , <i>lex</i> , <i>consuetudo</i> , <i>mos</i>	50
2.2. Assemblies in the communities – the major channels of legal communication	52
2.3. On language of law	57
2.3.1. <i>Language of law as a legal universal</i>	57
2.3.2. <i>Oral and written tribal law and the importance of the terminologisation process</i>	58
2.3.3. <i>The role of the vernacular in law</i>	61
2.4. Problems regarding the recording of the tribal law	63
2.4.1. <i>The importance of recording</i>	64
2.4.2. <i>Different circumstances of recording of the tribal laws</i>	64
3. On the nature of law and language of law in the period of the barbaric kingdoms of Alpine Slavs	67
3.1. The Principle of Personality of Law: <i>Sclavenicae institutionis testes</i>	67

3.2. The language in public life	70
3.3. Some legal institutions	71
IV. The language material	75
1. Criteria for the selection of the language material	75
2. Sources of language material	76
2.1. Types of language material	76
2.2. Texts form the manuscript of the Slovene language	76
2.3. Works of the Slovene Protestants	77
2.4. The oldest multilingual dictionaries, that include the Slovene language	78
2.5. Texts in Old Church Slavic	79
2.6. Croatian legal-historical texts	82
2.7. The sources in other Slavic and Indo-European languages	83
2.8. The Freising Manuscripts as the chief source for the oldest legal lexis	83
V. Methods and the research process	89
1. Problems concerning the application of comparative methods and typologies	89
1.1. Which communities can be at all compared?	89
1.2. Differences between comparing legal institutions and comparing language material	90
2. The legal-historical methods	93
3. The linguistic methods	93
4. The use of the results of different methods	94
4.1. The expressive need and the basic meaning motivation	94
4.2. The reconstruction of <i>realia</i> ?	95
4.3. The numerousness of a word family	97
4.4. The reconstruction of time and place on the basis of the language material	97
4.5. The explanatory value of the domestic and of the borrowed lexis	99
4.6. The research of the primary meanings and later semantic shifts	101
5. The research process	103
VI. The analysing of the language material	105
1. Introduction to the treatment of the language material	105
2. The legally relevant lexis in the Freising Manuscripts	107
2.1. 'Governing'	107
2.1.1. <i>Zakon</i> (ohg. <i>ēwa</i>)	108
2.1.1.1. <i>Lexical-semantic level</i>	108
2.1.1.2. <i>Legal-historical questions</i>	113
2.1.2. <i>Zakonik</i> ¹⁰ (ohg. <i>ēwarto</i> , ger. 'Gesetzmann')	116
2.1.2.1. <i>Lexical-semantic level</i>	116
2.1.2.2. <i>Legal-historical questions</i>	125

¹⁰ The analysis of each naming and its word family was divided into two parts, named *Lexical-semantic level* and *Legal-historical questions*.

¹¹ In this section, the meanings (e.g. 'consilium') and contemporary translations (e.g. *placitum*) given in Latin,, still follow the Kastelec-Vorenc dictionary (KV).

2.1.3. <i>Oblast</i> ('auctoritas') ¹¹ , <i>oblastnik</i> ('gubernator'), <i>last</i> ('proprietas')	126
2.2. 'Adjudication'	130
2.2.1. <i>Prjo imeti</i> ('to be on trial'), <i>zoprnik</i> (<i>lat. adversarius</i> ; 'the opponent (in a trial)')	130
2.2.2. <i>Soditi</i> ('to judge'), <i>soden</i> ('of judgment'), <i>sodba</i> ('judgement'), <i>sodnik</i> ('judge')	135
2.3. 'Personal status'	144
2.3.1. <i>Gospod</i> ('lord')	144
2.4. 'Intercommunity relations'	149
2.4.1. <i>Vera</i> ('compositio', 'fides'), <i>vernik</i> , <i>veren</i>	149
3. The legally relevant lexis from the manuscript period	157
3.1. 'Adjudication'	157
3.1.1. <i>Veča</i> (<i>lat. placitum</i> , <i>ger. taiding</i>), <i>zavečati se</i> ('to promise, to bind by word'; 'reject')	157
3.1.2. <i>Obet</i> ('promissio')	161
3.1.3. <i>Odvetnica</i> , <i>odvetnik</i> ('advocatus, defensor')	162
3.1.4. <i>Svet</i> ('consilium')	166
3.1.5. <i>Priseči</i> ('to give oath'), <i>prisega</i> ('oath')	168
3.1.6. <i>Pričati</i> ('to testify'), <i>priča</i> ('testis', 'witness')	173
3.2. 'Political formations'	176
3.2.1. <i>Držati</i> ('teneo'), <i>država</i> ('provincia', 'jurisdictio')	177
3.2.2. <i>Dežela</i> (<i>držela</i>) ('terra', 'rusticatio', 'provincia', 'patria')	179
4. The legally relevant lexis in the texts from the 16th century	182
4.1. <i>Obiskanje</i> ('scrutatio')	182
VII. Findings	199
Summary in English	207
Primary and secondary sources	227
Index	243

VIRI IN LITERATURA

1. VIRI

1.1. Viri besedišča: slovarji in kot slovarji uporabljena dela¹

- Belostenec, I., 1790: *Gazophylacium seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium*. Zagreb.
- Bezljaj, F.: *Etimološki slovar slovenskega jezika*. Inštitut za slovenski jezik, SAZU, I. knjiga 1976, II. knjiga 1982, III. knjiga 1995 (dopolnila in uredila Marko Snoj in Metka Furlan).
- Bohorič, A., 1584: *Arcticae Horulae*. Wittenberg. Dr. dr. Rudolf Trofenik, München 1971.
- Brückner, A., 1996: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna (ponatis izdaje 1927).
- Buck, C. D., 1988: *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. The University of Chicago Press (ponatis izdaje 1949).
- Cigale, F., Dolenc, M., Miklošič, F., idr., 1853: *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Österreichs*. Wien.
- Daničić, Dj., 1863: *Rječnik iz književnih starina srpskih*. Beograd.
- Dokler, A., 1915: *Grško-slovenski slovar*. Založil knezoškofijski zavod sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano.
- Ètimologičeskij slovar slavyanskix jazykov* (Praslavyanskij leksičeskij fond). O. N. Trubačev, Moskva: Nauka, 1974–.
- Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. Československá akademie věd. Ústav pro jazyk český. Academia, Nakladatelství československé akademie věd, Praha 1992–.
- Grimm, J., 1828: *Deutsche Rechts-Altertümer*. Göttingen: Dieterich.
- Gutsmann, O., 1789: *Deutsch-Windisches Woerterbuch*. Klagenfurt: Kleinmeyer.
- Habelić, J., 1670: *Dictionar ili Réchi Szlovenszke zvxexga ukup zebrahe, u red posztavlyene, i diackemi zlahkotene trudom Jurja Habelicha*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost (ponatis 1989).
- Jireček, H., 1904: *Prove. Historický slovar slovanského práva*. Praha, Brno.
- Karničar, L., 1990: *Der Obir Dialekt in Kärnten: die Mundart von Ebriach/Obirsko im Vergleich mit den Nachbarmundarten von Zell/Sele und Trögern/Korte (Phonologie, Morphologie, Mikrotoponymie, Vulgonamen, Lexik, Texte)*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Kastelec, M., Vorenc, G., 1670–1710: *Dictionarium latino-carniolicvm*. Preobrnil Jože Stabej v Slovensko-latinski slovar, Ljubljana: ZRC SAZU, 1997.
- Kelemina, J., 1933: *Slovenske pravne starine v filološki luči*. GMDS XIV, Ljubljana, str. 52–94.

¹ Pri citiranju slovarjev, ki so izšli v več delih, v citat v besedilu namesto letnice izida vključim, kateri del slovarja sem uporabila, npr. Mažuranič I, 38–40.

- Kluge, F., 1999: *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache*. 23. izdaja, Berlin, New York: De Gruyter.
- Lexicon der Indogermanischen Verben (die Wurzeln und ihre Primärstamm-bildung)*. Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden, 1998.
- Machek, V., 1997: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: W nakladatelství lidové noviny.
- Mažuranić, V., 1908–1922: *Pravnopovijesni rječnik*. Zagreb: JAZU.
- Megiser, H., 1592: *Slovenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch* (bearbeitet von Annelies Läg Reid, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1967).
- Megiser, H., 1603: *Thesaurus polyglottus*. (Iz njega je slovensko besedje z latinskimi in nemškimi pomeni za Slovensko-latinsko-nemški slovar izpisal in uredil Jože Stabej, Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik, 1977.)
- Megiser, H., 1744: *Dictionarium quatuor linguarum*. Klagenfurt: Kleinmayr.
- Miklošič, F., 1886: *Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen*. Wien.
- Novak, F., 1996: *Slovar beltinskega in prekmurskega govora*. M. Sobota: Pomurska založba.
- Pleteršnik, M., 1974: *Slovensko-nemški slovar* (orig. izd. 1894/95). Ljubljana: CZ.
- Pohlin, M., 1781: *Tu malu besedishe treh jesikov*. München: Dr. dr. Rudolf Trofenik 1972 (faksimile).
- Pokorny, J., 1994: *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*. Tübingen und Basel: Francke Verlag.
- Pretnar, J., 1986: *Rusko-slovenski slovar*. Ljubljana: DZS.
- Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*. Zagreb: JAZU, 1973.
- Sadnik, L., Aitzetmüller, R., 1955: *Handwörterbuch zu den Altkirchenslavischen Texten*. Heidelberg: Winter Verlag.
- Schuster-Šewc, H., 1978–1989: *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*. Bautzen Veb Domovina-Verlag.
- Skok, P., 1973: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU.
- Sommaripa, G. Alasia da, 1607: *Vocabolario Italiano e Schiauo*. Udine (ponatis, Ljubljana-Devin-Nabrežina-Trst, 1979).
- Slovník jazyka staroslověnského (Lexicon linguae palaeoslovenicae)*. Praha: Nakladatelství československé akademie věd, 1966–1997.
- Słownik prasłowiański*. Opracowany przez zespół zakładu słowianoznawstwa PAN pod redakcją Franciszka Sławskiego. Zakład narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdansk 1974–.
- Słownik starożytności słowiańskich (Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych)*. Wrocław-Warszawa-Kraków: Ossolineum, 1961–.
- Snoj, M., 1997: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Sreznevskij, I. I., 1902: *Materialy dlja slovarja drevne-russkago jazyka po pis'mennym pamjatnikam*. Graz: U. Verlaganstalt, 1955 (ponatis izdaje 1902).
- Šafárik, P. J., 1837: *Slowanske starožitnosti*. Praha.
- Šašel, J.: *Rožanski narečni besednjak* (rokopis).
- Thesaurus der Slowenischen Volkssprache in Kärnten* (ur. S. Hafner in E. Prunč). Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1982 (Band 1, A–B), 1987 (Band 2, C–dn), 1992 (Band 3, do–F), 1994 (Band 4, G–H).
- Vasmer, M., 1950: *Russisches Etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter Verlag, 1976 (ponatis iz 1950).

- Wahrig, G., 1986: *Deutsches Wörterbuch*. München: Mosaik Verlag.
 Zajda, A., 1990: *Staropolska terminologia prawnicza (do 1500 r.)*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.

1.2. Listinski viri (izdaje virov s spremnimi študijami in brez njih)

- Benedik, p. M., 1985: *Žitje Konstantina.; Žitje Metoda*. V Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih ob 1100-letnici Metodove smrti. Acta ecclesiastica sloveniae 7, Ljubljana, str. 129–159 in 196–211.
- Biblia, tv ie, vse svety pismv, Stariga inu Noviga Testamenta*. Prevedel Jurij Dalmatin, Wittenberg, 1584.
- Biblia, Das ist die gantze Heilige Schrifft Deudsch auffß new zugericht* (prevedel Martin Luther), Wittenberg 1545 (ponatis dtv text-bibliothek, 1974).
- Brižinski spomeniki*. Znanstvenokritična izdaja. Ljubljana: SAZU, 1993.
- De administrando imperio* (faksimile). Die Slawischen Sprachen, Bd 25, Salzburg: Institut für Slawistik, 1991.
- Dewey, H. W., Kleimola, A. M., 1977: *Zakon sudnyj ljudem*. Michigan Slavic Materials, No. 14, Department of Slavic Languages and Literatures, The University of Michigan.
- Dolenc, M., 1940: *Gorske bukve*. Ljubljana: AZU.
- Dutton, P. E., 1996 (ur.): *Carolingian Civilization (A Reader)*. Broadview Press.
- Festus, S. P.: *De verborum significatione quae supersunt cum Pauli epitome* (ur. C. O. Müller, Hildesheim, New York: Georg Olms Verlag 1975.)
- Gai: *Institutiones* (Teubner Verlag, Stuttgart, 1968).
- Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku* (gl. Kos, F.)
- Istarski razvod* (ur. Bratulić J.). Pula: Libar od grozda, 1992.
- Jireček, H., 1880: *Svod zakonův slovanských*. Praha: Nákladem F. Tempského.
- Kadlec, K., 1909: *Tripartit* (prevod I. Pergošić). Beograd.
- Kaiser, D. H., 1992: *The Laws of Rus' – Tenth to Fifteenth Centuries*. Salt Lake City: Charles Schlacks, Jr., Publisher.
- Kos, M., 1933: »Studie zum 'Istarski razvod'«, Auszug aus der 'Rad' 240. Zagreb.
- Kos, M., 1936: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Ljubljana: Znanstveno središče.
- Kos, M., 1948: *Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Urbarji slovenskega Primorja*. Ljubljana: AZU.
- Kos, M., Ramovš F., 1937: *Brižinski spomeniki*. Ljubljana: Akademsko založba.
- Kos, F.: *Gradivo za zgodovino Slovencev srednjem veku. I. 501–800, II. 801–1000, III. 1001–1100, IV. 1101–1200, V. 1201–1246*. Leonova družba, Ljubljana 1902, 1906, 1911, 1915, 1928.
- Krelj, S. 1567: *Postilla slovenska*.
- Kronsteiner, O., 1980: *Pravda ruskaia* (Das Recht der Rus). Klagenfurter Beiträge zur Sprachwissenschaft. Slawistische Reihe 3. Klagenfurt.
- Lex Alamannorum*. V Die Gesetze des Karolingerreiches (714–911), ur. K. A. Eckardt. Weimar: Verlag Herm. Böhlau Nachf, 1934.
- Lex Baiwariorum*. V Die Gesetze des Karolingerreiches (714–911), ur. K. A. Eckardt. Weimar: Herm. Böhlau Nachf, 1934.

- Maksimovič, K. A., 1998: *Pandekty Nikona Černogorca v drevnerusskom perevode XII veka (Juridičeskie teksty)*. Moskva: »Jazyk ruskoj kul'tury«
- Margetić, L., 1989: *Vinodolski zakon*. Rijeka, Novi Vinodolski: Skupština občine Rijeka, Pravni fakultet u Zagrebu idr.
- Mikhailov, N., 1998: *Frühslowenische Sprachdenkmäler*. Die Handschriftliche Periode der slowenischen Sprache (XIV. Jh bis 1550). Studies in Slavic and general linguistic, vol. 26, Amsterdam-Atlanta: Rodopi.
- Miklošič, F. (ur.), 1858: *Monumenta serbica (spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii)*. Institut für Slavistik der Universität Graz, 1964 (ponatis izdaje 1858).
- Miklošič, F. (ur.), 1978: *Chronica Nestoris*. München: Dr. dr. Rudolf Trofenik (ponatis izvirnika).
- Monumenta historica ducatus Carinthiae* III, Klagenfurt 1904.
- Pactus Legis Salicae*. V Die Gesetzte des Merowingerreiches (481–714), ur. K. A. Eckardt, Weimar: Verlag Herm. Böhlau Nachf, 1935.
- Munić, D. (ur.), 2000: *Zakon grada Kastva od letta 1400*. Kastav.
- Pera, M., 1988: *Poljički statut*. Split: Književni krug.
- Prisege kranjskega mesta*. Srednjeveško slovstvo. Naša beseda, Ljubljana: MK 1972.
- Ribnikar, P., 1976: *Slovenske podložniške prisege patrimonialnega sodišča Bled*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Rateški rokopis*. Srednjeveško slovstvo, Naša beseda, Ljubljana: MK 1971.
- Severjanov, S. (ur.), 1956: *Codex Suprasaliensis. Editiones monumentorum slavieorum veteris dialecti*. Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt.
- Spreobrnjenje Bavarcev in Karantancev*. Acta ecclesiastica Sloveniae 7. Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih ob 1100-letnici Metodove smrti. Ljubljana 1985.
- Statut mesta Ptuj 1376* (študijska izdaja). Zgodovinski arhiv Ptuj, Umetniški kabinet Primož Premzl 1998.
- Stiški rokopis* (študije). Monumenta Slovenica II, Slovenska knjiga, Ljubljana 1922.
- Sveto pismo* (standardni prevod). Svetopisemska družba Slovenije, Ljubljana 1996.
- Tihomirov, M. N., 1961a: *Zakon sudnyj ljudem kratkoi redakcii*. Moskva: Izdatel'stvo akademii nauk SSSR.
- Tihomirov, M. N., 1961b: *Zakon sudnyj ljudem prostrannoj i svodnoj redakcii*. Moskva: Izdatel'stvo akademii nauk.
- Trubar, P., 1550: *Catechismus*.
- Wolfram, H., 1979: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum (Das Weissbuch der salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien)*. Wien-Köln-Graz: Hermann Böhlau.
- Zakon grada Kastva od letta 1400*. Posebno izdanje Zbornika Kastavštine, Knjiga 2. Grad Kastav 2000.
- Zakon carja Stefana Dušana (1349–54)*, v Svod zakonův slovanských 1880 (glej zgoraj).

2. LITERATURA

- Agrawal, B. C. (ur.), 1982: *Anthropological Approaches to the Study of Complex Societies*. Ethnographic and Folk Culture Society, Lucknow (India).
- Arnold, B., Gibson, D. B., 1995: *Celtic Chieftdom, Celtic State*. New Directions in Archeology, Cambridge University Press.
- Aubert, V., 1963: »Competition and dissensus: two types of conflict and of conflict resolution«, *Journal of Conflict Resolution* 7, str. 26–42.
- Bajec, A., 1952: *Besedotvorje slovenskega jezika (II. del: Izpeljava slovenskih pridevnikov, III. del: Zloženke)*. Dela 6, Inštitut za slovenski jezik 4, Ljubljana: SAZU.
- Bajec, A., 1959: *Besedotvorje slovenskega jezika (IV. del: Predlogi in predpone)*. Dela 14, Inštitut za slovenski jezik 8, Ljubljana: SAZU.
- Barkun, M., 1964: »Conflict Resolution Trough Implicit Mediation«, *Journal of Conflict Resolution* 8, str. 121–130.
- Barkun, M., 1968: *Law without Sanctions. Order in Primitive Societies and the World Community*. New Haven, London: Yale University Press.
- Basadre, J., 1988: *Historia del Derecho Peruano*. Lima: Libreria Studium.
- Becker, H. J., 1991: »Die Bedeutung der Lateinischen Sprache für die Verfassung und das Recht der Römischen Kirche«, *Sprache, Recht, Geschichte* (ur. H. Hattenhauer idr.). Heidelberg: C. F. Müller, str. 25–36.
- Benveniste, É., 1969: *Le Vocabulaire des Institutions Indo-Européen. (2. Pouvoir, Droit, Religion)*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Bertels, K., 1985: *Carantania. Begriffsuntersuchungen zur Geschichte des Landes und seiner Bevölkerung im Frühmittelalter* (Magisterarbeit). Münster.
- Bezljaj, F., 1967: *Eseji o slovenskem jeziku*. Ljubljana: MK.
- Bezljaj, F., 1971: »Leksikološke glose«, *Jezik in slovstvo* 28, str. 42–43.
- Bezljaj, F., 1983/84: »Slovensko bekiniti se 'igrati se'«, *Jezik in slovstvo* 29, str. 4.
- Birnbaum, H., 1979: *Common Slavic (Progress and Problems in its Reconstruction)*. Columbus, Ohio: Slavica Publishers, Inc. (ponatis).
- Bogišić, V., 1986: *Izabrana dela i opšti imovinski zakonik za Crnu Goru*. Klasici jugoslovenskog prava, Beograd.
- Bratož, R. (ur.), 2000: *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo (začetki slovenske etnogeneze)*. Situla: razprave Narodnega muzeja Slovenije 39, Razprave SAZU Razred za zgodovinske in družbene vede 18, Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, SAZU.
- Breznik, A., 1926: »Slovenski slovarji«, *Razprave III*. Znanstveno društvo za humanistične vede, Ljubljana.
- Buchta, G., 1964: »Anwalt«, *HRG I*, München, Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Budak, N., 1990: »Die Südslawischen Ethnogenesen an der östlichen Adriaküste im frühen Mittelalter«, *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern I*. (Hrsg. Herwig Wolfram, Walter Pohl), Veröffentlichung der Kommission für Frühmittelalterforschung, Bd. 12, ÖAW Phil-hist-Kl. Denkschriften, Wien, str. 129–136.
- Busolt, G., 1920: *Griechische Staatskunde*. München: Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- Bussmann, H., 1990: *Lexicon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
- Bussmann, H., 1998: *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. London, New York: Routledge.

- Cerar, M., 2001: *(I)racionalnost modernega prava*. Ljubljana: Bonex.
- Claessen, H. J. M., Oosten, J. G. (ur.), 1996: *Ideology and the Formation of Early States*. Studies in Human Society, Leiden, New York, Köln: E. J. Brill.
- Crumely, C. L., 1995: »Building an Historical Ecology of Gaulish Polities«, *Celtic Chieftdom, Celtic State* (ur. B. Arnold, B. Gibson), New Directions in Archeology, Cambridge University Press.
- Cvetko-Orešnik, V., 1996: »K Isačenkovemu poskusu zavrnitve Ramovševih argumentov za slovenskost Brižinskih spomenikov«, *Zbornik Brižinski spomeniki*, Ljubljana: ZRC SAZU, str. 193–202.
- Demandt, A., 1995: *Antike Staatsformen. Eine Vergleichende Verfassungsgeschichte der Alten Welt*. Akademie Verlag.
- Diamond, A. S., 1971: *Primitive Law, Past and Present*. London: Methuen & Co. Ltd.
- Dodgshon, R. A., 1995: »Modelling Chieftdoms in the Scottish Highlands and Islands prior to the '45«, *Celtic Chieftdom, Celtic State* (ur. B. Arnold, B. Gibson), New Directions in Archeology, Cambridge University Press.
- Dolenc, M., 1924: »Pravosodstvo cistercienske opatije v Kostanjevici in jezuitske rezidence v Pletterju«, *Zbornik znanstvenih razprav Juridične fakultete*, let. 3, Ljubljana, str. 1–119.
- Dolenc, M., 1939: »Pravnozgodovinska študija o prisegi pri Slovencih«, *Zbornik znanstvenih razprav Pravne fakultete*, let. 16, Ljubljana, str. 44–86.
- Dumézil, G., 1987: *Tridelna ideologija Indoevropejcev*. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana: ŠKUC.
- Duranti, A., 1997: *Linguistic Anthropology*. Cambridge Textbooks in Linguistics, Cambridge University Press.
- Falk, R. A., 1962: »The Reality of International Law«, *World Politics*, 14, str. 353–363.
- Filipović, R., 1986: *Teorija jezika u kontaktu (Uvod u linguistiku jezičnih dodira)*. JAZU, Zagreb: Školska knjiga.
- Friedman, L. M., 1975: *The Legal System. A Social Science Perspective*. New York: Russell Sage Foundation.
- Friedman, L. M., 1999: *The Horizontal Society*. New Haven, London: Yale University Press.
- Fritze, W., 1994: *Untersuchungen zur Frühslawischen und Frühfränkischen Geschichte bis ins 7. Jahrhundert*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Furlan, M., 1993: »Etimologija in besedotvorje«, *Etimologija (Referati sa Znanstvenog skupa o etimologiji, održanog 4. i 5. lipnja 1987 u Zagrebu)*, Razred za filološke znanosti. Zagreb: HAZU, str. 41–46.
- Furlan, M., 1994: »Etimološko raziskovanje slovenskega besedja«, *XXX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: SAZU, str. 7–22.
- Furlan, M., Snoj, M., 1997: »Iz slovenske etimološke delavnice«, *XXXIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: SAZU, str. 295–308.
- Gamkrelidze, T. V., Ivanov, V., 1995: *Indo-European and the Indo-Europeans I*. Trends in Linguistics (Studies and Monographs 80). Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Gaudemet, J., 1967: *Institutions de l'Antiquité*. Paris: Sirey.
- Gaudemet, J., 1997: *Les Naissances du Droit: le Temps, le Pouvoir et la Science au Service du Droit*. Paris: Montchrestien.
- Geeraerts, D., 1997: *Diachronic Prototype Semantics (A contribution to Historical Lexicology)*. Oxford: Clarendon Press.

- Gibson, B., 1995: »Chiefdoms, Confederacies, and Statehood in Early Ireland«, *Celtic Chiefdom, Celtic State* (ur. B. Arnold, B. Gibson), New Directions in Archeology, Cambridge University Press.
- Gjurin, V., 1987: *Slovensko slovarstvo do prvega knjižnega slovarja* (magistrska naloga). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Gołab, Z., 1991: *The Origins of the Slavs (A Linguist's View)*. Columbus, Ohio: Slavica Publishers, Inc.
- Goodrich, P., 1990: *Languages of Law (From Logics of Memory to Nomadic Masks)*. Law in Context, London: Weidenfeld and Nicolson.
- Grafenauer, B., 1952: *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev*. Ljubljana: SAZU.
- Grafenauer, B., 1969: »Zgodovinarjeva prolegomena k novi izdaji Freisinških spomenikov«, *ČZN 5 (Bašev zbornik)*, Maribor: Založba Obzorja, str. 146–172.
- Grafenauer, B., 2000: *Karantanija (izbrane razprave in članki)*. Ljubljana: Slovenska matica (Naselitev Slovanov v vzhodnih Alpah in vprašanje kontinuitete, str. 5–22; Kontinuitetna vprašanja v zgodovini starokarantanskega prostora, str. 23–48; Nastanek slovenske kneževine v Karantaniji, njen značaj in problem langobardskega vpliva do srede 8. stoletja, str. 98–101; Razvoj in struktura države karantanskih Slovanov od 7. do 9. stoletja, str. 102–113; Družbeni temelji Karantanije in 'Karantancev', str. 114–122; Staroslovenska družba in problem kosezov in ustoličevanja, 123–156).
- Grafenauer, I. 1936: »Karolinška kateheza ter izvor Brižinskih spomenikov in Čina nadb isповědajoštimъ seъ«, *Razprave znanstvenega društva v Ljubljani 13*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
- Grafenauer, I., 1942: *Najstarejši slovenski 'kirielejsoni', GMDs*. Ljubljana.
- Grdina, I., 1993: »Paleografska in historična problematika«, *Brižinski spomeniki, (znanstvenokritična izdaja)*. Ljubljana: ZRC SAZU, str. 16–27.
- Grondin, J., 1994: *Introduction to Philosophical Hermeneutics*. Yale Studies in Hermeneutics. New Haven, London: Yale University Press.
- Gumperz, J. J., Levinson, S. C., 1999: *Rethinking Linguistic Relativity*. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press.
- Guterman, S. L., 1990: *The Principle of the Personality of Law in the Germanic Kingdoms of Western Europe from the Fifth to the Eleventh Century*. New York: Peter Lang.
- Halas, B., 1995: *Terminologia języka prawnego*. Zielona Góra. *Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte*. München, Berlin: Erich Schmidt Verlag, I/1964, II/1978, III/1984, IV/1990, V/1998.
- Hastrup, K., 1985: *Culture and History in Medieval Iceland (An Anthropological Analysis of Structure and Change)*. Oxford: Clarendon Press.
- Hattenhauer, H., 1994: *Europäische Rechtsgeschichte*. Heidelberg: C. F. Müller Verlag.
- Hattenhauer, H., 1991: »Lingua vernacula – Rechtsprache zwischen Volkssprache und Gelehrtensprache«, *Sprache, Recht, Geschichte* (ur. H. Hattenhauer idr.). Heidelberg: C.F. Müller Verlag, str. 49–68.
- Hannick, C., 1996: »Die Freisinger Denkmäler innerhalb der Entwicklung des Slavischen Christlichen Wortschatzes«, *Zbornik Brižinski spomeniki*. Ljubljana: ZRC SAZU, str. 239–243.
- Hauck, K., Kroeschell, K., idr., 1986: *Sprache und Recht (Beiträge zur Kulturgeschichte des*

- Mittelalters). Festschrift für Ruth Schmidt-Wiegand zum 60. Geburtstag, Erster und zweiter Band. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Hauptmann, L., 1999: *Nastanek in razvoj Kranjske*. Slovenska matica, Ljubljana, 1999, prevod originala *Krain* (A. Entstehung und Entwicklung Krains, str. 315–453 in B. Die Landgerichte, str. 435–484), objavljenega v *Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer*, Abt. I, IV. Teil, II. Heft, Wien, 1929.
- Havelock, E. A., 1986: *The Muse Learns to Write (Reflections on Orality and Literacy from Antiquity to the Present)*. New Haven, London: Yale University Press.
- Heller, D., 1998: *Wörter und Sachen. Grundlagen einer Historiographie der Fachsprachenforschung*. Forum für Fachsprachen-Forschung, Band 43, Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- His, R., 1935: *Das Strafrecht des Deutschen Mittelalters*. Weimar: Böhlau Verlag.
- Hock, H. H., 1991: *Principles of Historical Linguistics*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Hödl, G., Grabmayer, J., 1993: *Karantanien und der Alpen-Adria-Raum im Frühmittelalter*. Wien: Böhlau.
- Hoebel A. E., 1961: *The Law of Primitive Man. A Study in Comparative Legal Dynamics*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Holzer, G., 1995: »Die Einheitlichkeit des Slavischen um 600 n. Chr. und ihr Zehrfall«, *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, B. 41, str. 55–89.
- Holzhauser, H., 1971: *HRG I*. München, Berlin: Erich Schmidt Verlag, str. 2041–2046.
- Hudson, R. A., 1998: *Sociolinguistics*. Cambridge University Press.
- Humboldt, W. von, 1994: *Über die Sprache*. Tübingen, Basel: Francke Verlag.
- Innes, M., 2000: *State and Society in the Early Middle Ages. The Middle Rhine Valley, 400–1000*. Cambridge Studies in Medieval Life and Thought, Cambridge University Press.
- Ivanov, V. V., Toporov, V. N., 1978: »O jazyke drevnego slavjanskogo prava (K analizi neskolkih ključevyh terminov)«, *Slavjanskoe jazykoznanie, VIII. meždunarodnyj s'ezd slavistov*, Doklady sovetskoj delegacii. Moskva, str. 221–139.
- Ivanov, V. V., Toporov, V. N., 1981: »Drevnee slavjanskoe pravo: arhaične mifopoetičeskie osnovy i istočniki v svete jazyka«, *Formirovanie rannefeodal'nyh slavjanskih narodnostej*. Moskva: Izdatel'stvo 'Nauka', str. 10–31.
- Jakopin, F., Merše, M. in Novak, F., 1996: »Karakteristika besedišča slovenskih protestantov«, *Reformacija na Slovenskem (III. Trubarjev zbornik)*. Ljubljana: Slovenska matica in Slovensko protestantsko društvo, str. 293–307.
- Jasinski, M., 1925: »Prehod od ustnega običajnega prava k pisanemu zakonu«, *Zbornik znanstvenih razprav PF, let. 4*. Ljubljana.
- Jazayery, M. A., Winter, W. (ur.), 1988: *Languages and Cultures: Studies in Honor of Edgar C. Polomé*. Trends in Linguistics: Studies and monographs 36. Berlin, New York, Amsterdam: Mouton de Gruyter.
- Jenkins, D., 1986: *The Law of Hywel Dda (Law Texts from medieval Wales, translated and edited)*. Gomer Press.
- Johnson, A. W., Earle, T., 2000: *The Evolution of Human Societies (From Foraging Group to Agrarian State)*. Stanford University Press.
- Kadlec, K., 1933: *Introduction a l'Étude Comparative de l'Histoire du Droit Public des Peuples Slaves*. Paris: Librairie Ancienne Honoré Champion.
- Kahl, H. D., 2000: »Slowenen und Karantanen. Ein europäisches Identitätsproblem«, *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo*. Ljubljana: Narodni muzej,

- SAZU, str. 978–993.
- Kaiser, D. H., 1980: *The Growth of the Law in Medieval Russia*. Princeton University Press.
- Kambič, M., 1999: »Uboj zalotenega tatu – med naravnim pravom in recepcijo«, *Vilfanov zbornik*. Ljubljana: SAZU, str. 263–273.
- Kaspert, A., 1907: »O večah«, *ČZN 4*, str. 214–222.
- Katičić, R., 1985a: *Die Anfänge des Kroatischen Staates. Die Bayern und ihre Nachbarn I*, (Hrsg. Herwig Wolfram, Walter Pohl), Veröffentlichung der Kommission für Frühmittelalterforschung, Bd. 8, ÖAW Phil-hist-Kl. Denkschriften, 179. Bd., Wien.
- Katičić, R., 1985b: »Ispraviti pravdo«, *Wiener Slavistisches Jahrbuch 31*, str. 41–45.
- Katičić, R., 1990: »Praslavenski pravni termini i formule u Vinodolskom zakonu«, *Slovo*, sv. 39–40 (1989–1990). Zagreb, str. 73–85.
- Katičić, R., 1993: *Uz početke hrvatskih početaka*. Split: Književni krug.
- Katičić, R., 1996: »Verfassungsterminologie der frühmittelalterlichen Slawenherrschaften«, *Slavica Slovaca*, 31, 1, str. 3–26.
- Katičić, R., Novak, S. P., 1987: *Dvatisučljeća pismene kulture na tlu Hrvatske*. Zagreb: SNL.
- Kaufmann, A., 1994: *Uvod v filozofijo prava*. Ljubljana: CZ.
- Kelly, F., 1988: *A Guide to Early Irish Law*. Early Irish Law Series, Dublin Institute for advanced Studies. Dublin: Mount Salus Press Ltd.
- Knific, T., 1988: *Carniola sclavorum patria* (arheološki pogled). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Knific, T., Sagadin, M., 1991: *Pismo brez pisave* (Arheologija o prvih stoletjih krščanstva na Slovenskem). Ljubljana: Narodni muzej.
- Knobloch, C., Schaeder B., 1996: *Nomination – fachsprachlich und gemeinsprachlich..* Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Knobloch, C. 1996: »Nomination: Anatomie eines Begriffes«, *Nomination – fachsprachlich und gemeinsprachlich* (ur. C. Knobloch und B. Schaeder). Opladen: Westdeutscher Verlag, str. 21–53.
- Köbler, G., 1971: *Das Recht im frühen Mittelalter* (Untersuchungen zu Herkunft und Inhalt frühmittelalterlicher Rechtsbegriffe im deutschen Sprachgebiet). Köln, Wien: Böhlau Verlag.
- Kolarič, R. 1968: »Sprachliche Analyse«, *Freisinger Denkmäler* (ur. J. Pogačnik). München: Dr. dr. Rudolf Trofenik.
- Korošec, P., 1990: *Alpski Slovani*. Razprave FF. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Korošec, T., 1996: »Prisega ribjega tatu iz l. 1675«, *Slavistična revija*, 44/3. Ljubljana, str. 295–305.
- Korošec, V., 1953: *Zakonik mesta Ešnunne in Lipitištarjev spomenik*. Ljubljana: SAZU.
- Kos, M., 1985: *Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Koselleck, R., Gadamer, H. G., 1987: *Hermeneutik und Historik*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Koselleck, R., 1985: *Future Past*. Massachusetts, London: The MIT Press Cambridge.
- Kranjc, J., 1990: »Slovenski Pravniki in razvoj slovenske pravne terminologije«, *Pravnik*, 43, 8–10. Ljubljana.
- Kranjc, J., 1992: »Prispevek Frana Miklošiča k oblikovanju slovenske pravne terminologije v prvem letniku dvojezičnega izhajanja državnega zakonika in vladnega lista avstrijskega

- cesarstva«, *Miklošičev zbornik*, (ur. J. Toporišič, T. Logar, F. Jakopin), SAZU, FF, Obdobja 3. Ljubljana, str. 117–134.
- Kranjc, J., 1998a: »Slovenščina kot uradni jezik (zgodovinski vidik)«, *Zbornik znanstvenih razprav Pravne fakultete*, 58. Ljubljana, str. 167–188.
- Kranjc, J., 1998b: »Slovenski jezik. Slovenski jezik v javnem življenju (Sodstvo)«, *Enciklopedija Slovenije* (gl. ur. M. Javornik), zv. 12, Ljubljana: MK, str. 41–42.
- Kroeschell, K., 1971: »Hausfrieden«, *Handwörterbuch der Deutschen Rechtsgeschichte, I*, str. 2023.
- Kronasser, H., 1952: *Handbuch der Semasiologie (Kurze Einführung in die Geschichte, Problematik und Terminologie der Bedeutungslehre)*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Kronsteiner, O., 1997a: »Waren in der Salzburger Kirchenprovinz schon vor Method Teile der Bibel ins Altslowenische übersetzt?«, *Die Slawischen Sprachen* 53, str. 6–36.
- Kronsteiner, O., 1997b: »Die Übersetzungstätigkeit des hl. Method in der Salzburger Kirchenprovinz«, *Die Slawischen Sprachen* 53, str. 39–47.
- Kurtović, Š., 1987: *Opća historija države i prava* (I.). Zagreb: Informator.
- Kušej, R., Perenič A., Pavčnik, M., 1996: *Uvod v pravoznanstvo*. Ljubljana: ČZ UL R Slovenije.
- Lass, R., 1997: *Historical Linguistics and Language Change*. Cambridge University Press.
- LeVine, R. A., 1961: »Anthropology and the Study of Conflict: An Introduction«, *Journal of Conflict Resolution* 5, str. 3–15.
- Lizisowa, T. M., 1995: *Podstawowe terminy prawne w statutach staropolskich na tle słowiańskim*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP.
- Lowmianski, H., 1996: *Religija Slovena*. Beograd: Biblioteka XX veka.
- Lupoi, M., 2000: *The Origins of the European Legal Order*. Cambridge University Press.
- Lutzeier, P. R., 1995: *Lexikologie*. Tübingen: Stauffenburg Verlag.
- Lyons, J., 1992: *Die Sprache*. München: Verlag C. H. Beck.
- Maine, H. S., 1986: *Ancient Law* (orig. izd. 1864). Tuscon: University of Arizona Press.
- Maksimovič, K. A.: »Drevnejšij pamjatnik slavjanskogo prava »Zakon sudnyj ljudem«: kompozicija, perevodčeskaja tehnika, problema avtorstva«, *Bizantijskij vremennik*, Tom 61 (86). Moskva: Nauka, str. 24–37.
- Mal, J., 1939: *Probleme aus der Frühgeschichte der Slowenen*. Ljubljana: Nova založba.
- Mamić, M., 1992: *Temelji hrvatskoga pravnog nazivlja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Margetić, L., 1994: *Zakon grada Kastva iz 1400*. Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 36, Zadar: HAZU.
- Matičeto, M., 1978: »'Veče', Večivati, Tracce di diritto consuetudinario Sloveno a Resia«, *Ce fastu?*, 54.
- McKitterick, R., 1994: *Books, Scribes and Learning in the Frankish Kingdoms 6th–9th Centuries*. Hampshire, Vermont: Variorum.
- Merše, M., 1995: *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja*. Razred za filološke in literarne vede, Dela 44. Ljubljana: SAZU.
- Merše, M., Novak, F., 1996: »Besedišče Brižinskih spomenikov v luči protestantskega besedišča 16. stoletja«, *Zbornik Brižinski spomeniki*. Ljubljana: ZRC SAZU, str. 289–301.
- Miklošič, F., 1876: *Die Christliche Terminologie der Slavischen Sprachen*. Denkschriften

- der Wiener Akademie der Wissenschaften, Phil-hist-Klasse 24, Wien.
- Miller, W. I., 1990: *Bloodtaking and Peacemaking (Feud, Law and Society in Saga Iceland)*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Monier R., Cardascia, G. in Imbert, J., 1956: *Histoire des Institutions et des Faits Sociaux (Des Origines a l'Aube du Moyen Age)*. Paris: Éditions Montchrestien.
- Moszyński, L., 1991: *Die Vorchristliche Religion der Slaven im Lichte der Slavischen Sprachwissenschaft*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag
- Mounin, G., 1963: *Les Problèmes Théoriques de la Traduction*. Paris: Éditions Gallimard.
- Munić, D., 2000: »Šesto godina zakona grada Kastva od leta 1440«. Zakon grada Kastva od leta 1400. Posebno izdanje *Zbornika kastavštine*, Knjiga 2, Grad Kastav, str. V-X.
- Munske, H. H., 1968: »Ewa«. HRG I, 1968, str. 1027–1030.
- Nahtigal, R., 1915: »Freisigensia I-II«, *ČZN 12*, 1915.
- Nahtigal, R., 1918: »Freisigensia III«, *ČJKZ 1*, 1918.
- Nahtigal, R., 1936: *Starocerkvenoslovanske študije*. Razprave znanstvenega društva v Ljubljani 15, Filološko-lingvistični odsek 3. Natisnila učiteljska tiskarna v Ljubljani.
- Nahtigal, R., 1955: »O etimologiji izraza kosez«, *Slavistična revija 8*, str. 165–66.
- Novak, F., 1984: »Pomenske značilnosti besednega zaklada slovenskih protestantskih piscev«, *XX. seminar slovenskega jezika in kulture*. Ljubljana.
- Nuyts, J., Pedersen, E., 1997: *Language and Conceptualization*. Cambridge, Melbourne: Cambridge University Press.
- Olberg, G. von, 1991: *Die Bezeichnungen für Soziale Stände, Schichten und Gruppen in den leges barbarorum*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Olivier-Martin, F., 1951: *Histoire du Droit Français*. Paris: Éditions Domat Montchrestien.
- Orožen, M., 1986: »Pomenska in stilistična izraba 'registra' v sobesedilu Dalmatinove Biblije«, *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (Zbornik mednarodnega simpozija v Ljubljani od 27. do 29. junija 1984). Ljubljana, str. 403–425.
- Orožen, M., 1989: »Brižinski spomeniki in njihovo razmerje do stare cerkvene slovanščine«. Obdobja srednjega veka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, 10, Filozofska fakulteta, Ljubljana, str. 87–101.
- Orožen, M., 1996: »Brižinski spomeniki v razvoju slovenskega (knjižnega) jezika«, *Zbornik Brižinski spomeniki*, Ljubljana: ZRC SAZU, str. 323–331.
- Patterson, P., Nerys, Th., 1995: »Clans are not Primordial: Pre-Viking Irish Society and the Modelling of Pre-Roman Societies in Northern Europe«, *Celtic Chieftdom, Celtic State* (ur. B. Arnold, D. B. Gibson), New Directions in Archeology. Cambridge University Press.
- Pavčnik, M., 1997: *Teorija prava (Prispevek k razumevanju prava)*. Pravna obzorja 8, Ljubljana: CZ.
- Pirchegger, S., 1931: *Untersuchungen über die altslovenischen Freisinger Denkmäler*. Leipzig.
- Pirnat-Greenberg, M., 1989: »Jezik slovenskih prevodov in priredb Gorskih bukev«, *Slovenski jezik v znanosti 2. Zbornik prispevkov*, Razprave FF. Ljubljana.
- Pleterski, A., 1990: *Etinogeneza Slovanov (Oris trenutnega stanja arheoloških raziskav)*. Arheo (posebna številka), Ljubljana.
- Pleterski, A., 1996: »Arheologija in nastanek Brižinskih spomenikov«, *Zbornik Brižinski spomeniki*. Ljubljana: ZRC SAZU, str. 27–42.

- Pleterski, A., 1997: »Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov«. Zbirka zgodovinskega časopisa 17, Ljubljana.
- Pohl, D. H., 1996: »Zur Sprache der Freisinger Denkmäler. Beziehungen zwischen der Sprache der Freisinger Denkmäler und den Ortsnamen Oberkärntens und Osttirols alpenlawischer bzw. slowenischer Herkunft«, *Zbornik Brižinski spomeniki*. Ljubljana: ZRC SAZU, str. 311–321.
- Polomé, E. C., 1990: *Research Guide on Language Change*. Trends in Linguistics, Studies and Monographs 48, Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Polomé, E. C., 1992: »Comparative Linguistics and the Reconstruction of Indo-European culture«, *Reconstructing Languages and Cultures*. Trends in Linguistics, Studies and Monographs 58, Berlin, New York: Mouton de Gruyter, str. 369–390.
- Rahbek Schmidt, K., 1964: *Soziale Terminologie in Russischen Texten des Frühen Mittelalters (bis zum Jahre 1240)*. Kopenhagen: Munksgaard.
- Ramovš, F., Kos, M., 1937: *Brižinski spomeniki*. Ljubljana: Akademsko založba.
- Ramovš, F., 1925: »Praslovensko kaseg 'Edling'«, *RZDHV II*, str. 315–322.
- Ramovš, F., 1995: *Kratka zgodovina slovenskega jezika I*. Ljubljana: ZRC SAZU (ponatis).
- Ramovš, F., 1997: »Izvor slovenske besede kazen«, SP 34, 1920, str. 230–23, *Zbrano delo, druga knjiga*. Ljubljana: ZRC SAZU, str. 399–401.
- Roth, M. T., 1995: *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*. SBL Writings from the Ancient World Series, Atlanta.
- Rybakov, B., 1994: *Le Paganisme des Anciens Slaves*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Salzmann, Z., 1993: *Language, Culture & Society (An introduction to Linguistic Anthropology)*. Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press.
- Scheibelreiter, G., 1999: *Die Barbarische Gesellschaft (Mentalitätsgeschichte der Europäischen Achsenzeit 5.–8. Jahrhundert)*. Darmstadt: Primus Verlag.
- Schenker, A. M., 1995: *The Dawn of Slavic (An Introduction to Slavic Philology)*. University Press, New Haven, London: Yale University Press.
- Schmidt-Wiegand, R. (ur.), 1981: *Wörter und Sachen im Lichte der Bezeichnungsforschung*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Schmidt-Wiegand, R., 1991: *Stammesrecht und Volkssprache (Ausgewählte Aufsätze zu den leges barbarorum)*. Weinheim: Acta humaniora.
- Schmidt-Wiegand, R., 1996: *Rechtssprache in Althochdeutscher Zeit*. Arbeiten zur Frühmittelalterforschung Band 30, Walter de Gruyter.
- Schröpfer, J., 1979: *Wörterbuch der Vergleichenden Bezeichnungslehre (Onomasiologie)*. Band I, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Schumann, K., 1965: »Zur Typologie und Gliederung der Lehnprägungen«, *ZfsIph* 32, str. 61–90.
- Schwerin, von C., 1924: *Die Formen der Haussuchung in Indogermanischen Rechten*. Rechtsgeschichtlichen Studien, Heft 1, Mannheim, Berlin, Leipzig: Bensheimer.
- Schwytter, J. R., 1996: *Old English Legal Language (The Lexical Field of Theft)*. Odense University Press.
- Seagle, W., 1941: *The Quest for Law*. New York: Alfred A. Knopf.
- Sergent, B., 1995: *Les Indo-Européens (Histoire, langues, mythes)*. Paris: Éditions Payot & Rivages.
- Simič, V., 1982: *Velika družina pri Slovencih* (magistrska naloga pri Pravni fakulteti).

- Ljubljana.
- Skok, P., 1924: »Država – dežela«, *ČJKZ VI*, str. 248–251.
- Snoj, M., 1987: »Kako v etimologiji povečati verjetnost?«, *Etimologija (Referati sa Znanstvenog skupa o etimologiji)*. Zagreb: HAZU, str. 129–136.
- Snoj, M., 1990: »Ob osemdesetletnici profesorja Franceta Bezljaja«, *Slavistična revija, 1–4*. Založba Obzorja Maribor.
- Stabej, J., 1967: »Začetki slovenskega slovarstva v 16. stoletju«, *Jezik in slovstvo XII/1*. Ljubljana, str. 182–185.
- Šarkić, S., 1994: *Zakon u glagolskim i ćirilskim spomenicima (od XII-XVII veka)*. Novi Sad.
- Šivic-Dular, A., 1971: »Leksikološke glose«, *Jezik in slovstvo XVII*, str. 43–45.
- Šivic-Dular, A., 1996: »Odsev etnogeneze v jeziku slovenskega prostora (v času od 6.–12. stol.)«, *Migrationen und Ethnogenese im pannonischen Raum bis zum Ende des 12. Jahrhunderts*. Graz: Amt der Steiermärkischen Landesregierung, Abteilung für Wissenschaft und Forschung, str. 137–181.
- Šivic-Dular, A. 1999: *Besedna družina iz korena *god- v slovanskih jezikih*. Linguistica et philologica, Ljubljana: ZRC SAZU.
- Škrubej, K., 1998: *Slovensko pravno izrazje v Dalmatinovi Bibliji (magistrska naloga)*. Ljubljana: Pravna fakulteta.
- Škrubej, K., 2001: »Jezik prava kot socialnovrednostni privilegij«, *Podjetje in delo, 27, 6/7 (Dnevi slovenskih pravnikov 2001)*, Ljubljana: Gospodarski vestnik, str. 1141–1151.
- Škrubej, K., 2002: »Historisch analysierte Lexik – relevante Quelle für die rechtsgeschichtliche Forschung? *Ad fontes. Europäisches Forum junger Rechtshistorikerinnen und Rechtshistoriker* (ur. B. Feldner idr.). Frankfurt : P. Lang, str. 357–370.
- Štih, P., Simoniti, V., 1996: *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*. Ljubljana: Korotan Ljubljana, d. o. o.
- Štih, P., 1995: »Plemenske in državne tvorbe zgodnjega srednjega veka na slovanskem naseljenem prostoru v vzhodnih Alpah«, *Zbornik Slovenci in država*. Ljubljana: SAZU, str. 21–45.
- Štih, P., 1996: »Kranjska (Carniola) v zgodnjem srednjem veku«, *Zbornik Brižinski spomeniki*. Ljubljana: ZRC SAZU, str. 13–26.
- Štih, P., 2000: »Strukture današnjega slovenskega prostora v zgodnjem srednjem veku«, *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo (začetki slovenske etnogeneze)*, (ur. R. Bratož). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, SAZU, str. 355–394.
- Tamm, D., 1991: »Latein oder Danisch – zur Entwicklung einer Dänischen Gesetzesprache im 13. Jahrhundert«, *Sprache, Recht, Geschichte* (ur. H. Hattenhauer idr.), Heidelberg.: C. F. Müller, str. 38–47.
- Teeuwen, St. W. J., 1926: *Sprachlier Bedeutungswandel bei Tertullian (Ein Beitrag zum Studium der christlichen Sondersprache)*. Paderborn.
- Tiersma, P., 1999: *Legal Language*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Toporišič, J., 1991: *Družbenost slovenskega jezika (sociolingvistična razpravljanja)*. Ljubljana: DZS.
- Toporišič, J., 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: CZ.
- Trazegnies Granda, F., 1981: *Ciriaco de Urtecho: Litigante por amor. Reflexiones sobre la polivalencia táctica del razonamiento jurídico*. Peru: Pontificia Universidad Católica.
- Vilfan, S., 1961: *Slovenska pravna zgodovina*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Vilfan, S., 1968: *Rechtsgeschichte der Slowenen*. Graz: Leykam-Verlag.

- Vilfan, S., 1980a: »Soseske in druge podeželske skupnosti«, *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog*. II. zvezek, Družbena razmerja in gibanja. Ljubljana: Državna založba Slovenije, str. 9–74.
- Vilfan, S. 1980b: »Država in dežela (od 13. do 18. stoletja)«, *Zbornik znanstvenih razprav Pravne fakultete*, Ljubljana, str. 47–60.
- Vilfan, S. 1991: »Zur Struktur der Freisingischen Herrschaften Südlich der Tauern im Frühmittelalter«, *Karantaniens und der Alpen-Adria-Raum im Frühmittelalter* (ur. Hödl, G., Grabmayer, J.), Wien-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, str. 209–222.
- Vilfan, S., 1996: *Zgodovinska pravotvornost in Slovenci*. Pravna obzorja, Ljubljana: CZ.
- Visković, N., 1989: *Jezik prava*. Zagreb: Naprijed.
- Watson, A., 1974: *Legal Transplants (An Approach to Comparative Law Edinburgh)*. Scottish Academic Press.
- Weitzel, J., 2000: »Der Grund des Rechts in Gewohnheit und Herkommen«, *Die Begründung des Rechts als historisches Problem* (ur. D. Willoweit), München: Oldenburg Verlag.
- Wells, S., Peter 1995: »Settlement and Social Systems at the End of the Iron Age«, *Celtic Chieftdom, Celtic State* (ur. B. Arnold, B. Gibson), New Directions in Archeology, Cambridge University Press.
- Wenskus, R., 1977: *Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes*. Köln, Wien: Böhlau Verlag.
- Wesel, U., 1997: *Geschichte des Rechts (Von den Frühformen bis zum Vertrag von Maastricht)*. München: Verlag C. H. Beck.
- Wiehl, I., 1974: *Untersuchungen zum Wortschatz der Freisinger Denkmäler (Christliche terminologie)*. Slavistische Beiträge, Band 78, München: Verlag Otto Sagner.
- Wiehl, I., 1981: »Die Rechtswörter in den Freisinger Denkmälern«, *Studia Slavica (Beiträge zum VIII. Internationalen Slavisten Kongress in Zagreb 1978)*. Giessen, str. 59–79.
- Wierzbicka, A., 1992: *Semantic, Culture and Cognition (Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations)*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Wierzbicka, A., 1996: *Semantics (Primes and Universals)*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Willoweit, D., 1986: »Gericht über den Wenden«, *Festschrift für Hans Thieme zu seinem 80. Geburtstag* (ur. K. Kroeschell). Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag.
- Willoweit, D. (ur.), 2000: *Die Begründung des Rechts als Historisches Problem*. Schriften des Historischen Kollegs 45, München: Oldenburg Verlag.
- Wolfram, H., 1987: *Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung 378–907*. Wien: Kremayr und Scheirau.
- Wolfram, H., 1990: *Einleitung oder Überlegungen zur Origo Gentis, Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern I* (Hrsg. Herwig Wolfram, Walter Pohl), Veröffentlichung der Kommission für Frühmittelalterforschung, Bd. 12, ÖAW Phil-hist-Kl. Denkschriften, Bd 201, Wien, 19–33.
- Wolfram, H., 1991: »Karantanija med vzhodom in zahodom. Obri, Bavarci in Langobardi v 8. in 9. stoletju«, *ZČ* 45, str. 177–187.
- Wolfram, H., 1995: *Salzburg, Bayern, Österreich (Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit)*. Wien, München: Oldenburg
- Zagiba, F., 1971: *Das Geistesleben der Slaven im Frühen Mittelalter (Die Anfänge des slavischen Schrifttums auf dem Gebiete des östlichen Mitteleuropa vom 8. bis 10.*

- Jahrhundert*). Wien, Köln, Graz: Hermann Böhlau.
- Zbornik Brižinski spomeniki*. ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Ljubljana, 1996.
- Zor, J., 1998: »Supraseljski kodeks«, *Enciklopedija Slovenije*, zv. 12. Ljubljana: MK, str. 375–376.
- Žitko, S., 1991 in 1992: »Listina Rižanskega placita – dileme in nasprotja domačega in tujega zgodovinopisja«, *Annales*, 1, str. 59–68 in *Annales*, 2, str. 87–108.

IMENSKO KAZALO

A

Agrawal, B. C. 45, 89
Arnold, B. 27, 92

B

Bajec, A. 123, 188
Benveniste, E. 83, 171
Bezljaj, F. 56, 60, 115, 128–130, 138, 146–147, 163, 165, 176–177, 179, 180–181, 188, 195
Birnbaum, H. 98
Bohorič, A. 78
Bratož, R. 34, 99
Breznik, A. 78–79, 177
Brückner, A. 147
Buchta, G. 165
Buck, C. D. 95, 117, 135, 147, 154, 172, 175–176, 189
Budak, N. 41, 52
Busolt, G. 55

C

Cigale, F. 78
Claessen, H. J. M. 27, 29, 92
Conversio 37, 38
Crumely, C. L. 31, 45

D

Daničić, Dj. 118, 125, 134, 147, 152, 156, 159, 162, 164, 171, 175, 178–179
Demandt, A. 27, 29
Dewey, H. W. 80–81
Diamond, A. S. 44
Dokler, A. 172, 186
Dolenc, M. 76, 82, 126, 141, 149, 169, 172–173, 180, 183, 190–191

Dumézil, G. 32

F

Filipović, R. 99
Friedman, L. M. 45
Fritze, W. 33
Furlan, M. 101, 102, 123, 125–126

G

Gamkrelidze, T. V. 83, 122, 154
Geeraerts, D. 94, 96, 102, 106
Gołab, Z. 24
Goodrich, P. 58, 64
Grafenauer, B. 86, 120
Grdina, I. 84–85, 87
Grimm, J. 21
Grondin, J. 26
Guterman, S. L. 29, 31
Gutsmann, O. 78, 157–158, 174

H

Halas, B. 83
Hannick, C. 124
Hastrup, K. 48, 56, 63, 64
Hattenhauer, H. 61–63, 144
Hauck, K. 24
Hauptmann, L. 37
Havelock, E. A. 58
Hock, H. H. 94
Hödl, G. 34
Hoebel, A. E. 27, 44
Holzhauer, H. 192–194

I

Ivanov, V. 91, 122, 154

J

- Jenkins, D. 63, 67, 90–92
 Jireček, H. 67, 112–114, 121, 134, 186, 188, 195–196
 Jordanes 35
- K**
 Kadlec, K. 111, 187
 Kahl, H. D. 69
 Kaiser, D. H. 42, 44, 45, 112, 152–153, 170
 Kambič, M. 92
 Karničar, L. 131, 157
 Kaspret, A. 157
 Kastelec, M. 78–79, 108, 116, 127, 131, 137–138, 145, 149–150, 161, 163, 166, 169, 174, 177, 180, 185
 Katičić, R. 41, 52, 67, 82, 92, 103, 113–115, 133
 Kelemina, J. 76, 113, 128, 130, 131, 138, 144, 158–159, 163, 165, 169, 174, 177, 199,
 Kluge, F. 109, 135, 183, 194
 Knific, T. 37
 Köbler, G. 41, 51
 Kolarič, R. 120, 123, 131, 189
 Kos, M. 34, 36, 40, 67, 82, 84–85, 106, 128, 185
 kozmograf iz Ravenne 37
 Kranjc, J. 58, 75
 Kronsteiner, O. 81, 99, 152–153, 170, 187, 197
 Kurtović, Š. 29, 33–34
- L**
 Lass, R. 102
 Lupoi, M. 26, 31, 51–58, 62–65, 69
- M**
 Machek, V. 147
 Maksimovič, K. A. 81
 Mal, J. 68
 Margetić, L. 82, 115
 Matičetov, M. 157
 Mažuranić, V. 56, 111, 113, 118, 125, 129, 147, 151, 153, 159, 161, 163–164, 167, 170, 174, 177–178, 187
- Megiser, H. 78–79, 116, 127, 130–131, 137, 141, 145, 149, 153, 163, 169, 174, 177, 181
 Merše, M. 77, 116, 130, 136, 145, 149, 157, 161, 184
 Metod, sv. 67, 79–82, 85, 87, 114, 124, 183
 Mikhailov, N. 63, 76, 77, 108, 136, 168, 173, 179
 Miklošič, F. 36, 80, 119, 131, 134–135, 155–56, 158, 159, 163, 174, 177
 Miller, W. I. 48
 Moszyński, L. 23, 32, 85
 Mounin, G. 96
- N**
 Nahtigal, R. 80, 84, 119–120
 Novak, F. 77, 82, 116, 130, 136, 145, 149, 157, 161, 185
- O**
 Orožen, M. 75, 79, 108
- P**
 Pavčnik, M. 47, 49
 Pera, M. 56, 83
 Pleteršnik, M. 78, 79, 131, 134–135, 163, 177
 Pleterski, A. 70, 85, 190
 Pohl, D. H. 70, 97
 Pohlin, M. 78, 127, 131, 137, 150, 157, 161–162, 166
 Polomé, E. C. 25, 95
 Prokopij 34
- R**
 Ramovš, F. 56, 79, 85, 87, 98–99, 130, 185
- S**
 Sadnik, L. 110, 116–117, 128, 132, 146, 151, 159, 186, 190
 Scheibelreiter, G. 29, 32
 Schenker, A. M. 35, 123, 138
 Schumann, K. 100
 Schwerin, C. von 192–196
 Seagle, W. 44

- Simič, V. 38, 191
 Skok, P. 176, 179
 Snoj, M. 94, 97, 101, 112–113, 129, 132,
 135, 146–147, 150, 158, 161, 163, 167,
 175–176, 178, 181, 188–189
 Sommaripa, G. Alasia de 78, 137, 149
 Sreznjevski, I. I. 112, 119, 153, 186
 Stabej, J. 78
- Š**
- Šafárik, P. J. 21
 Šarkić, A. 112, 118
 Šašel, J. 37, 131
 Štih, P. 19–20, 28, 34–41, 52, 67, 70
- T**
- Tiersma, P. 58
 Tihomirov, M. N. 80
 Toporišič, J. 99
 Toporov, V. N. 91
 Trubar, P. 78, 185
- V**
- Vasmer, M. 27, 113, 147, 153, 188, 189, 202
 Vilfan, S. 28–29, 32, 40, 46, 49, 54, 56, 61,
 64–65, 67–69, 71–73, 85, 90–92, 95–96,
 102, 104, 106–107, 109, 157, 160, 165,
 172–173, 181, 199, 205
- Visković, N. 57–58
- W**
- Wenskus, R. 26–28, 30, 41, 48, 52, 89–91
 Wesel, U. 30, 42–44, 46, 92
 Wiehl, I. 23, 71, 77, 98, 100, 107, 114,
 119–122, 140, 142–143, 154–156, 162,
 199, 201
 Wierzbicka, A. 60, 97
 Wolfram, H. 28, 34, 36–37, 41, 52, 68–70
- Z**
- Zajda, A. 113, 159
 Zor, J. 80
- Ž**
- Žitko, S. 32

STVARNO KAZALO

A

alpski Slovani 25–26, 30, 33–34, 36, 37, 41, 63, 66–67, 71, 73, 79, 84, 87, 105–106, 126, 130, 135, 140–141, 147, 160, 162, 165, 168, 172–173, 176, 181, 190, 199–206

antropologija prava 44

B

besedna družina 97, 101, 103, 105–107, 112–113, 127–128, 130, 132, 134, 136–137, 139–141, 144–149, 151–152, 154–155, 159, 163–165, 167, 169, 172, 179, 183, 186, 188–190, 197–198, 199, 202–205

Biblija, Dalmatinova (1584) 76–77, 105, 109, 117–118, 126–127, 136, 162, 166, 169, 173, 176, 179, 180, 183–184, 188, 201

Brižinski spomeniki 23, 70–71, 75–77, 79, 80–87, 97–98, 100, 105, 107, 116, 119–126, 129–130, 132, 135, 140–144, 147, 149, 153–157, 159, 160–162, 171–172, 181, 185, 189, 199, 200–202, 204, 206

C

Conversio 37, 38

D

dežela 28, 77, 79, 129, 200, 205–206

dežela 176–182

deželak 180

deželan 180

deželje 180

deželnik 180

držati 153, 176–179, 205

država 176–181

država 25, 27–29, 31–34, 37, 40, 42, 44, 46–47, 49–50, 52–53, 58, 60, 62, 66–67,

69, 79–98, 114, 129, 198, 205

država, Frankovska 33

E

Ekloga 63, 80, 114

etimologija 101, 103, 113, 121

etnogeneza 37, 52

êwa 119–121

êwarto 120–122

G

gentes 27–28, 31, 33, 37, 38, 41, 48, 50, 61, 67, 69, 72, 75

gentilna kneževina 25–26, 28, 32–33, 40, 42, 46, 49, 67–68, 70, 89–90, 98, 105–106, 148, 176, 204–206

gospa 145, 147

gospod 144–148,

gospoda 145–147

gospodar 145–148

gospodarica 145–146

gospostvo 145–148

J

jezik prava 28, 32, 41, 43, 45, 47, 49, 50–51, 53, 55, 57–59, 61, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 77, 114, 121, 135, 144, 173

jurati 56, 73, 204

K

Karantanci 31, 33–38, 42–43, 50, 52, 62, 68, 70, 72, 85, 124

Karantanija 33–36, 38, 40, 50, 69–70, 79, 87, 148

Karniola 37, 68, 79

kleti 171–172

konati 113, 115, 125, 204

kosezi 39–40, 69, 72, 77

L

leges barbarorum, gl. pravo, plemensko 41,
50, 51, 58, 62, 109
ljudski jeziki 41, 61, 173

M

marca Vinetorum 36–37

O

obet 107, 157, 161–162
običaj 42, 47, 49, 54, 73, 81, 109, 112–115,
121, 125, 153–154, 164, 182
obiskanje 97, 203, 182–184, 186, 188–189,
190–192, 197
oblast 126–130
oblast 29–30, 34, 39–40, 42–43, 49, 60–61,
66, 71–72, 77, 93, 100, 107, 110–111,
114, 136, 145, 156, 163, 170, 178–182,
192, 200–202, 205
oblast, centralna 33, 43
odvet 163–164, 165
odvetnica 77, 106, 157, 162, 164, 200
odvetnik 107, 117, 162–166, 206
osebno načelo 31, 46, 93
osoda 138

P

placitum 33, 52, 54, 96, 106, 160
poimenovalna potreba 57, 95, 122, 205
pojezda 30, 40, 77, 96, 102, 106, 157
pokristjanjevanje 68, 70
Poljički statut 82–83, 110, 151, 156, 197
pomenska motivacija 94–95, 97, 101, 103,
125, 135, 147, 148, 150, 155, 171, 172,
175, 176, 200, 202, 204
pomenska stabilnost 60, 70, 78, 102, 129,
162, 165, 171–172, 175–176, 199–200,
202–203, 206
pomenski preskok 27, 101, 102, 109, 122,
135, 147, 148, 201, 204
pravda 40, 71, 100–102, 115, 130, 132–137,
151, 157, 164, 180, 196, 201
pravna zgodovina 30, 44, 82, 93
pravniki, učeni 44, 48, 54
pravo 25, 28, 30–32, 34, 41–73, 75, 77,
81–83, 87, 89–93, 95, 98, 102–104, 108–

109, 111–115, 118, 121, 126, 135–136,
144–145, 160, 164–165, 168, 171, 173,
174, 183, 187, 190–194, 196, 197, 199,
201, 204–205

pravo, arhaično 44

pravo, horizontalno 45

pravo, javno 42–43

pravo, običajno 41, 47, 49, 64

pravo, običajno 193

pravo, partikularno 46

pravo, plemensko 25, 32, 34, 41, 43, 48, 49,
53–54, 58, 59, 63, 66–72, 75, 77, 98, 102,
109, 135, 144, 160, 192

pravo, primitivno 44

pravo, vertikalno 45

pravo, zapis 63–64, 66

pravo, zasebno 42–43, 49

pravotvornost 46, 48, 52, 57–58

pravotvornost 109, 160

prevečati 157

priča 173–176

priča 37–38, 72, 77, 95, 135, 142, 150, 170,
198, 200, 202–203, 206

pričati 174–176

pričavec 174–175

priseči 168–172

priseči 77, 93

prisega 168–176

prisega 62, 94, 153, 154, 155, 200, 202, 204

prisegavec 169, 171

pristav 47, 56, 151, 153, 166, 188, 204

prjo imeti 107, 130, 142, 143, 200, 201

protestanti 76–77, 105, 107, 116, 130, 167,
182–183, 185, 190, 203

R

realija 25, 37, 41, 50, 60, 79, 81, 90, 93, 94,
95, 96, 97, 103, 119, 134, 155, 160, 172,
176, 179, 181, 199, 200

rekonstrukcija 25–27, 29, 31, 33, 35, 37, 39,
67, 71, 79, 89–90, 92–94, 98, 101, 103,
114, 125, 133, 142–143, 155, 201–204

ritus gentis, gl. pravo, plemensko 67

rota 21, 23, 71, 75, 94, 107, 130, 170–172,

199, 202

S

samopomoč 47, 135, 192, 196, 198

Sclaborum provincia 35, 37*Sclauenicae institutionis testes* 46, 67, 71

segmentarne skupnosti 29, 42

skupnosti, plemenske 48

skupnosti, zgodnj srednjeveške 28, 31, 35,
51, 52, 72, 200*sod* 137–138, 140*sodba* 135–141

sodba 60, 65, 87, 100, 105, 107, 130, 200

sodec 137–138, 140–141*sodišče* 135–141

sodišče 44, 49–59, 205

soditi 135–141

soditi 77, 105, 107, 130, 167, 192, 200

sodja 138, 140–141, 200–201*sodnica* 137–138*sodniše* 137*sodnija* 137, 138, 140, 141, 206*sodnik* 135–143sodnik 39, 122, 132, 133, , 170, 192, 196,
201, 206*sojenje* 136–144

sojenje 53–56, 100, 200

spor 132–135

spor 45, 56, 60, 121, 151, 173, 175, 198

stara cerkvena slovanščina 79, 87, 117,
120, 122–123, 128, 141, 143, 146, 159,
162–163, 167, 170–171, 175, 178, 188,
189, 204*svet* 166–167svet 10, 21, 27, 97, 98, 101, 114, 124,
153–154, 157–158, 164, 182, 200, 203*svetnik* 166–167**T***taiding* 52, 200terminologizacija 58, 59, 60, 77, 102, 135,
160, 171, 202tipologije, pravnozgodovinske 155, 191,
200, 204**U**

univerzalije 97

V*veča* 157–160veča 48, 52, 59, 72, 75, 77, 102, 105, 106,
107, 125–126, 158, 160, 165, 200, 203*večauniše* 158*večnik* 158–159*večivati* 157, 160, 203*vera* 149–156

vera 98, 112, 141, 148, 200, 204

verniki 149–155Vinodolski zakon 54, 56, 63–64, 82, 91, 115,
133, 159, 164, 166–167, 170–171, 175,
178–179, 202–204**Z***zakon* 108–116zakon 42, 47–49, 54, 63–64, 77, 80–82, 91,
105, 107, 118–119, 120–126, 129, 133,
141, 150–151, 164, 170, 195, 204

Zakon grada Kastva 82, 115

Zakon sudnjy ljudem 63, 80–82, 110, 114,
118, 128, 132, 139, 146, 150, 154–155,
170, 196*zakonik* 48, 60, 65, 97–98, 105, 107–108,
116–125, 132, 141, 199–200, 204*zavečati* 157, 160, 162, 200–201*zoprnik* 107, 130–132, 134–135, 143,
200–201**Ž**

Žitja Metoda 67, 81

župa 38, 72, 96

župani 72, 77, 96, 101, 105, 164, 173